

Universiteitstraat 8

B-9000 GENT

Tel. 32(0)9/264.69.65

Fax 32(0)9/264.69.97

E-mail : sophie.
spillemaeckers@rug.ac.be

kontaktpersoon:
Sophie Spillemaeckers

EEN INTEGRALE BENADERING VAN DE KETENANALYSE TEN BEHOEVE VAN KETENBEHEER DOOR BEDRIJVEN

Wetenschappelijk eindverslag

**Hefbomen voor een beleid
gericht op Duurzame Ontwikkeling**

**Studie in opdracht van DWTC (kenmerk HL/DD/013)
Uitgevoerd door het CENTRUM VOOR DUURZAME ONTWIKKELING
o.l.v. Prof. Dr. R. Doom**

**Esmeralda Borgo
Bernard Mazijn
Sophie Spillemaeckers**

Gent, juli 2000

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING.....	7
1.1	PROBLEEMSTELLINGEN.....	7
1.2	DOELSTELLINGEN.....	7
1.3	METHODIEK VAN HET PROJECT.....	8
1.4	INHOUD VAN DIT RAPPORT.....	8
2	SITUERING.....	10
2.1	DUURZAME ONTWIKKELING.....	10
2.1.1	<i>Definitie van duurzame ontwikkeling</i>	10
2.1.2	<i>De rol van het bedrijfsleven bij het operationaliseren van duurzame ontwikkeling</i>	11
2.1.2.1	Agenda 21.....	11
2.1.2.2	Duurzaam ondernemerschap.....	11
2.1.2.2.1	Ondernemerschap in het kader van een duurzame ontwikkeling.....	11
2.1.2.2.2	Organisatie versus product en z'n levensloop.....	12
2.2	RELEVANTE ONTWIKKELINGEN.....	14
2.2.1	<i>Internationaal</i>	14
2.2.2	<i>Europa</i>	17
2.2.2.1	Milieu.....	17
2.2.2.2	Sociaal.....	18
2.2.3	<i>België (federaal)</i>	20
2.2.4	<i>Vlaanderen</i>	22
3	KETENBEHEER EN KETENANALYSE.....	23
3.1	KETENBEHEER.....	23
3.1.1	<i>Een werkdefinitie voor ketenbeheer</i>	23
3.1.2	<i>Maatregelen voor ketenbeheer</i>	25
3.2	EEN WERKDEFINITIE VOOR DE KETENANALYSE.....	27
4	DE LCA-METHODIEK.....	29
4.1	PRINCIPE VAN DE METHODIEK.....	29
4.2	SOCIALE ASPECTEN IN DE KLASSIEKE MILIEUGERICHTE LCA.....	32
4.3	INTEGRATIE VAN DE WERKOMGEVING IN DE LCA.....	32
4.4	POGINGEN TOT HET INTEGREREN VAN MEERDERE SOCIALE OVERWEGINGEN IN DE LCA.....	34
4.5	KNELPUNTEN.....	35
4.6	BESLUIT.....	39
5	OVERZICHT VAN INSTRUMENTEN OM SOCIALE EN MILIEUCRITERIA OP TE NEMEN BIJ DE BEOORDELING VAN EEN BEDRIJF OF PRODUCT.....	40
5.1	DE AUDIT.....	42
5.1.1	<i>Milieu-audit</i>	42
5.1.1.1	Principe.....	42
5.1.1.2	ISO 14010, ISO 14011, ISO 14012 en ISO 14031.....	42
5.1.1.3	Besluit.....	45
5.1.2	<i>Sociale audit</i>	45
5.1.2.1	Principe.....	45
5.1.2.2	AA 1000.....	46
5.1.2.3	Besluit.....	46

5.2	SOCIALE GEDRAGSCODES.....	47
5.2.1	<i>Principe</i>	47
5.2.2	<i>Initiatieven van de bedrijfswereld</i>	47
5.2.2.1	Levi-Strauss global sourcing and operational guidelines	48
5.2.2.2	Nike Code of Conduct	49
5.2.2.3	GAP Code of Vendor Conduct	50
5.2.2.4	C&A Gedragscode.....	51
5.2.2.5	Overzicht van de besproken initiatieven uit de bedrijfswereld.....	52
5.2.2.6	Besluit	53
5.2.3	<i>Initiatieven van derden</i>	55
5.2.3.1	Schone Kleren Campagne (SKC)	55
5.2.3.2	International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU).....	57
5.2.3.3	Apparel Industry Partnership (AIP).....	58
5.2.3.4	Ethical Trade Initiative (ETI).....	59
5.2.3.5	Overzicht van de besproken initiatieven door derden	60
5.2.3.6	Besluit	62
5.3	MANAGEMENTSYSTEMEN.....	64
5.3.1	<i>Principe</i>	64
5.3.2	<i>Milieu-managementsystemen</i>	64
5.3.2.1	ISO 14001	64
5.3.2.2	EMAS.....	65
5.3.3	<i>Sociale managementsystemen</i>	67
5.3.3.1	SA 8000.....	67
5.3.3.2	Eerlijk Handelshandvest (EHH).....	71
5.3.3.3	AccountAbility 1000 (AA 1000).....	74
5.3.3.4	Besluit	76
5.4	LABELS.....	77
5.4.1	<i>Milieugerelateerde labels</i>	77
5.4.1.1	Principe	77
5.4.1.2	Het Europese ecolabel.....	77
5.4.1.3	Label voor biologische landbouw.....	79
5.4.1.4	Label voor duurzaam bosbeheer (FSC)	79
5.4.1.5	Types criteria	81
5.4.1.6	Besluit	83
5.4.2	<i>Sociaal label</i>	84
5.4.2.1	principe.....	84
5.4.2.2	Rugmark.....	87
5.4.2.3	Besluit	88
5.4.3	<i>Eerlijke handelslabel</i>	89
5.4.3.1	principe.....	89
5.4.3.2	Fairtrade Labelling Organisations (FLO)	89
5.4.3.3	Max Havelaar.....	91
5.5	EERLIJKE HANDELSPRINCIPE.....	93
5.5.1	<i>Principe</i>	93
5.5.2	<i>International Federation for Alternative Trade (IFAT)</i>	93
5.5.3	<i>Network of European World Shops (News)</i>	94
5.5.4	<i>European Fair Trade Organisation (EFTA)</i>	94
5.5.5	<i>Fair trade</i>	95
5.5.6	<i>Besluit eerlijke handel</i>	97
5.6	BESLUIT.....	97
6	ONTWERPEN VAN EEN CHECKLIST VOOR KETENANALYSE.....	101
6.1	DOELSTELLING.....	101
6.2	STRUCTUUR VAN DE CHECKLIST (THEORETISCH KADER).....	101

6.2.1	<i>Kenmerken van organisaties, processen en producten</i>	101
6.2.2	<i>Structuur</i>	103
6.2.3	<i>Afbakening van de sociale omgeving – de stakeholdertheorie als analysekader</i>	106
6.2.4	<i>Verdere afbakening in het kader van dit project</i>	108
6.1	THEORETISCHE VERANTWOORDING OP INHOUDELIJK VLAK	110
6.2.5	<i>Milieuthema's</i>	110
6.2.6	<i>Sociale thema's</i>	112
6.1.1.1	Beschrijving van het concrete referentiemateriaal met betrekking tot de sociale thema's	112
6.1.1.1.1	Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.....	112
6.1.1.1.2	Conventies van de International Labour Organisation (ILO).....	113
6.1.1.1.3	The United Nations Convention on the Rights of the Child	117
6.1.1.2	Achtergrondinformatie bij de verschillende thema's	117
6.1.1.2.1	recht op vereniging en collectieve onderhandeling.....	117
6.1.1.2.1.1	Referentiemateriaal.....	117
6.1.1.2.1.2	Uitgangspunten voor de checklist:.....	117
6.1.1.2.2	Gedwongen en verplichte arbeid	119
6.1.1.2.2.1	Referentiemateriaal.....	119
6.1.1.2.2.2	Uitgangspunten voor de checklist	119
6.1.1.2.3	Discriminatie	120
6.1.1.2.3.1	Referentiemateriaal.....	120
6.1.1.2.3.2	Uitgangspunten voor de checklist	120
6.1.1.2.4	Kinderarbeid	121
6.1.1.2.4.1	Referentiemateriaal.....	121
6.1.1.2.4.2	Uitgangspunten voor de checklist	121
6.1.1.2.5	Lonen	123
6.1.1.2.5.1	Referentiemateriaal.....	123
6.1.1.2.5.2	Uitgangspunten voor de checklist:.....	123
6.1.1.2.6	Werkuren.....	124
6.1.1.2.6.1	Referentiemateriaal.....	124
6.1.1.2.6.2	Uitgangspunten voor de checklist	124
6.1.1.2.7	Veiligheid en gezondheid	125
6.1.1.2.7.1	Referentiemateriaal.....	125
6.1.1.2.7.2	De uitgangspunten voor de checklist.....	125
6.1.1.2.8	Werkzekerheid en sociale zekerheid.....	126
6.1.1.2.8.1	Referentiemateriaal.....	126
6.1.1.2.8.2	De uitgangspunten voor de checklist.....	126
6.2	CHECKLIST IN BIJLAGE	127
6.3	CONCLUSIES UIT DE TOETSING AAN DE PRAKTIJK	127
6.2.7	<i>De structuur van de keten (voortbrengingsketen)</i>	128
6.2.8	<i>De LCA als basis voor de productontwerpgebonden analyse</i>	129
6.2.9	<i>De organisatiegebonden analyse (inhoudelijk)</i>	132
6.3.1.1	Generieke analyse van de sociale aspecten	133
6.3.1.2	De inhoudelijke thema's	134
6.3.1.2.1	Vrijheid van vereniging en collectief overleg.....	134
6.3.1.2.2	Kinderarbeid	135
6.3.1.2.3	Lonen	135
6.3.1.2.4	Werkuren.....	136
6.3.1.2.5	Gedwongen en verplichte arbeid/disciplinaire maatregelen	136
6.3.1.2.6	Discriminatie	137
6.3.1.2.7	Veiligheid en gezondheid	137
6.3.1.2.8	Werkzekerheid	138
6.3.1.2.9	Monitoring	138
7	DE PROBLEMATIEK VAN DE MONITORING	139
7.1	MONITORING MILIEUASPECTEN	139

7.1.1	<i>Het Europese ecolabel</i>	139
7.1.1.1	Beschrijving van de monitoring	139
7.1.1.2	Besluit	140
7.1.2	<i>Biologische landbouw - EG Controlesysteem</i>	141
7.1.2.1	Beschrijving van de monitoring	141
7.1.2.2	Besluit	141
7.1.3	<i>FSC certificering en labeling</i>	142
7.1.3.1	Beschrijving van de monitoring	142
7.1.3.2	Besluit	142
7.2	MONITORING SOCIALE ASPECTEN.....	142
7.2.1	<i>Inleiding</i>	142
7.2.2	<i>Bestaande initiatieven</i>	143
7.2.2.1	Schone Kleren Campagne (SKC)	143
7.2.2.1.1	Theoretische studies	143
7.2.2.1.2	Projecten.....	144
7.2.2.1.2.1	Zweeds project	144
7.2.2.1.2.2	Eerlijk Handels Handvest.....	145
7.2.2.1.2.3	Zwitsers project.....	146
7.2.2.1.2.4	Ethique sur l'étiquette	146
7.2.2.2	Social Accountability (SA8000).....	146
7.2.2.3	Apparel Industry Partnership (AIP).....	147
7.2.2.4	Ethical Trade Initiative (ETI).....	148
7.2.2.4.1	Theoretische studies	148
7.2.2.4.2	Projecten.....	148
7.2.2.5	Vérité.....	149
7.2.2.6	Andere	149
7.2.3	<i>Overzicht van de problematiek van de monitoring</i>	149
7.2.3.1	De monitor	151
7.2.3.2	De inhoud	154
7.2.3.3	De structuur van de monitoring	156
7.2.3.3.1	Vorbereidende fase	156
7.2.3.3.1.1	contacten met het management	156
7.2.3.3.1.2	Informereren van de werknemers	157
7.2.3.3.1.3	Contacten met derden	157
7.2.3.3.2	Interviews	158
7.2.3.3.2.1	Interviews met het management.....	159
7.2.3.3.2.2	Interviews met de werknemers	159
7.2.3.3.3	Waarnemingen ter plaatse.....	161
7.2.3.3.4	Nabezoek.....	161
7.2.3.3.5	Klachtenprocedure	161
7.2.4	<i>Besluit</i>	162
8	AANBEVELINGEN EN CONCLUSIES	163
8.1	DE CHECKLIST ALS LEIDRAAD VOOR EEN VAN WIEG TOT GRAF ANALYSE VAN EEN PRODUCT OP SOCIAAL EN ECOLOGISCH VLAK : AANBEVELINGEN.....	163
8.1.1	<i>Algemeen</i>	163
8.1.2	<i>De mLCA in de context van sociale thema's</i>	164
8.1.3	<i>Toepassing van de mLCA voor het ecologische luik van de analyse</i>	165
8.1.3.1	Beschikbaarheid van gegevens	165
8.1.3.2	Enkele conclusies met betrekking tot de LCA-methodiek.....	166
8.1.3.2.1	De LCA als instrument voor "eco-efficiency" en de grenzen van dit concept	166
8.1.3.2.2	Het generieke karakter van de LCA	167
8.1.3.2.3	De LCA als momentopname.....	167
8.1.3.2.4	Voorstel tot een kwalitatieve benadering van sommige aspecten van de impact assessment	168
8.1.3.2.5	Benchmarking	168

8.1.4	<i>De voortbrengingsketen</i>	168
8.1.5	<i>De behandelde thema's</i>	169
8.1.6	<i>Monitoring</i>	170
8.2	DE CHECKLIST ALS INSTRUMENT VOOR INDIVIDUELE BEDRIJVEN : AANBEVELINGEN	171
8.2.1	<i>De interesse van de bedrijven voor dit instrument</i>	171
8.2.2	<i>De checklist</i>	172
8.2.3	<i>Het analyse-instrument</i>	173
8.3	CONCLUSIES.....	173
9	BIBLIOGRAFIE	175
	 BIJLAGE 1. ACTIVITEITENRAPPORTEN	 187
	BIJLAGE 2. CHECKLIST	211
	BIJLAGE 3. KETENANALYSE T-SHIRT	243
	BIJLAGE 4. KETENANALYSE DETERGENT	259

1 INLEIDING

Het project "Een integrale benadering van de ketenanalyse ten behoeve van ketenbeheer door bedrijven" geeft een eerste aanzet tot een leidraad voor bedrijven voor de uitvoering van een ketenanalyse als instrument voor ketenbeheer. Deze ketenanalyse bevat een milieu- en een sociaal gerichte analyse van het bedrijfseigen product vanuit een wieg tot graf benadering.

Het project werd uitgevoerd door het Centrum Duurzame Ontwikkeling aan de Universiteit van Gent in opdracht van DWTC. Dit gebeurde in het kader van het plan voor wetenschappelijke ondersteuning van een beleid gericht op duurzame ontwikkeling, meer bepaald, het programma "Hefbomen voor een beleid gericht op duurzame ontwikkeling".

1.1 PROBLEEMSTELLINGEN

Het project vertrekt vanuit de volgende probleemstellingen :

- het gebrek aan een eenvoudige, voor bedrijven goed te hanteren, leidraad voor het uitvoeren van een ketenanalyse als basis voor een systematische aanpak bij het streven naar ketenbeheer ;
- de eenzijdige milieugerichte benadering bij van wieg tot graf evaluaties vertrekkende van een product (bijv. bij de toepassing van ketenbeheer) en het gebrek aan aandacht voor de sociale aspecten hierbij.

1.2 DOELSTELLINGEN

Concrete doelstelling van het project is een eerste aanzet te geven tot een leidraad voor bedrijven voor de uitvoering van een ketenanalyse als instrument voor het genereren van opties die tot ketenbeheer leiden. Deze ketenanalyse bevat een milieu- en sociaal gerichte analyse van het bedrijfseigen product vanuit een wieg tot graf benadering.

Deze doelstelling heeft gevolgen ten aanzien van doelstellingen op wetenschappelijk, beleidsondersteunend en maatschappelijk vlak :

Wetenschappelijk :

- Het ontwikkelen van een theorie voor het in rekening brengen van sociale aspecten bij een wieg tot graf benadering vertrekkende van een product ;
- Opbouw van ervaring met en een kritische evaluatie van de methodiek voor de milieugerichte levenscyclusanalyse in het licht van ketenbeheer, en dit in combinatie met de bovenvermelde theorie voor het in rekening brengen van sociale aspecten. Deze gecombineerde aanpak zal ook aan de praktijk getoetst worden aan de hand van een gevalstudie ;
- Opbouwen van kennis over en ervaring met de systematische aanpak van ketenbeheer als instrument voor bedrijven.

Beleidsondersteunend :

Het tijdens dit project ontwikkelde model voor het in rekening brengen van zowel ecologische als sociale aspecten in de levensloop van een product biedt een handvat voor het productbeleid. Het kan inspirerend zijn voor instrumenten zoals :

- normering : bijv. voor milieubeheersystemen waarbij onderscheid gemaakt zou kunnen worden tussen een effectgerichte milieuzorg, een bedrijfsinterne preventieve milieuzorg, een ketengerichte benadering voor preventieve milieuzorg, een ketengerichte ecosoc benadering ;
- ecosoclabele waarbij voor het toekennen van een productlabel rekening wordt gehouden met zowel milieu als sociale aspecten ;
- productnormen met ook hier aandacht voor zowel milieu als voor sociale facetten.

Maatschappelijk :

- Een eerste aanzet tot een leidraad voor bedrijven voor de toepassing in een beknopte ketenanalyse, waardoor deze bedrijven zowel milieugebonden als sociale problemen in de keten van hun product kunnen opsporen :
- Valorisering door de samenstelling van een brochure.

1.3 METHODIEK VAN HET PROJECT

- Theoretisch luik. Het eerste luik bestond er in een **theoretisch model** te ontwerpen voor de evaluatie van de sociale en ecologische aspecten verbonden aan de levensloop van een product en de daarbij betrokken organisaties. Bedoeling was om uiteindelijk tot een geïntegreerde benadering te komen. Dit theoretisch luik is hoofdzakelijk gebaseerd op een literatuuronderzoek. Een eerste stap bestond erin een zo ruim mogelijk kader te schetsen voor een wieg tot graf benadering op sociaal en ecologisch vlak. Vertrekkende van dit ruime kader zullen geleidelijk aan praktische overwegingen in acht genomen worden.
- Het tweede luik bestond er in te komen tot een lijst van parameters die bruikbaar is voor de opstelling van een checklist voor een ketenanalyse. De checklist dient zowel de sociale als de milieu aspecten van de keten van het product in kaart te brengen. De lijst is gebaseerd op de theoretische oefening uit het eerste luik.
- Eens de twee eerste luiken waren vervolledigd, werd de checklist getoetst aan de praktijk (derde luik). Hiertoe is de theorie toegepast voor twee concrete gevallen. Uitgangspunten bij de keuze moesten zijn :
  - Het bedrijf dient dermate gemotiveerd te zijn dat het bereid is om het concept van duurzame ontwikkeling binnen zijn bedrijfsstrategie op te nemen;
  - Het bedrijfseigen product dient footprints te hebben in Zuid of Oost;
  - De voorkeur voor een eenvoudig product;
  - Het bedrijf waar het product werd aangemaakt, diende representatief te zijn voor het algemene bedrijfsleven.
 Op basis van de bevindingen werd het model en de checklist, waar nodig, bijgestuurd.
- Tijdens het vierde luik zal de aandacht vooral gericht worden op de valorisatie van het onderzoek (brochure, studiedag, publicaties,...). Eén element hierbij is het uitschrijven van een brochure voor bedrijven met een analoog product (productgroep) als dit van de testcase.

In bijlage 1 wordt een beknopt overzicht gegeven van de praktische uitvoering van het geheel.

1.4 INHOUD VAN DIT RAPPORT

In dit rapport wordt er eerst aandacht besteed aan de rol van het bedrijfsleven bij het operationaliseren van duurzame ontwikkeling, waarna een korte samenvatting wordt gegeven van verschillende internationale ontwikkelingen die bedrijven en duurzame ontwikkeling trachten te verenigen, dit zowel op internationaal, Europees, federaal als Vlaams niveau.

In hoofdstuk 3 wordt er een werkdefinitie van ketenbeheer en van ketenanalyse gedefinieerd, gebaseerd op een literatuurstudie.

Voor het uitvoeren van deze ketenanalyse werd eerst de methodiek van de LCA grondig bestudeerd. Hierbij werd eveneens nagegaan of het mogelijk was de sociale aspecten te integreren in de klassieke milieugerichte LCA. Dit werd verwerkt in hoofdstuk 4.

Het volgende hoofdstuk geeft een overzicht van bestaande instrumenten die sociale en/of milieucriteria opnemen bij de beoordeling van een bedrijf of een product. Er worden verschillende soorten van audit's, gedragscodes, managementsystemen en labels besproken, alsook het eerlijke handelsprincipe.

Hoofdstuk 6 beschrijft de theoretische uitgangspunten bij het ontwerpen van de checklist. De checklist die hieruit resulteerde, vindt men in bijlage 1. De checklist werd getest voor twee gevalstudies. Deze zijn samengevat in bijlagen 3 en 4. Bij de bespreking van de ervaringen uit de praktijk werd vooral aandacht besteed aan de structuur van de voortbrengingsketen, de LCA als basis voor de productontwerpgebonden analyse en de inhoudelijk aspecten van de organisatiegebonden analyse.

Het voorlaatste hoofdstuk werd specifiek gewijd aan de problematiek van de monitoring. De aandacht hierbij ging vooral naar de doelstellingen, de monitor, de inhoud en de structuur van de werkwijze bij de monitoring.

Tenslotte volgen in hoofdstuk 8 de conclusies en aanbevelingen uit dit onderzoek. In de loop van de laatste fase van dit project zullen de resultaten van dit onderzoek verspreid en getoetst worden (o.m. tijdens een studiedag) wat zal toelaten om deze conclusies en aanbevelingen, zonodig, te verfijnen.

2 SITUERING

2.1 DUURZAME ONTWIKKELING

2.1.1 Definitie van duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling wordt over het algemeen gedefinieerd als "een ontwikkeling die tegemoet komt aan de noden van het heden zonder de behoeftevoorziening van de komende generaties in het gedrang te brengen." Duurzame ontwikkeling is ook "een veranderingsproces waarin het gebruik van hulpbronnen, de bestemming van investeringen, de gerichtheid van technologische ontwikkelingen en institutionele veranderingen worden afgestemd op zowel toekomstige als huidige behoeften"¹. Men wijst op twee belangrijke aspecten. Enerzijds : "Het concept behoeften, en meer bepaald de essentiële behoeften van de armsten, aan wie de allergrootste prioriteit moet worden toegekend". Anderzijds : "Het idee dat de staat van onze technieken en onze sociale organisatie het leefmilieu beperkt in zijn capaciteit om aan de huidige en toekomstige behoeften tegemoet te komen". Voorts zegt UCMO : "Zelfs in de meest enge zin beschouwd, veronderstelt duurzame ontwikkeling een bekommernis om de sociale billijkheid tussen de generaties, die zich logischerwijze ook binnen eenzelfde generatie moet voordoen". Wanneer men het verder over behoeften heeft, worden deze ook niet tot het strikt materiële gereduceerd : "Het bevredigen van menselijke behoeften en verwachtingen moet de voornaamste doelstelling zijn van elke ontwikkeling..." Naast basisbehoeften hebben de massa's arme mensen in de ontwikkelingslanden ook "gerechtvaardigde eisen ter verbetering van de kwaliteit van hun leven... Duurzame ontwikkeling vereist daarom vooreerst het invullen van de basisbehoeften maar daarnaast ook het algemeen verruimen van de mogelijkheden om betere levensverwachtingen te realiseren."²

Gebruik van hulpbronnen, investeringen, technologische en institutionele ontwikkelingen moeten op elkaar afgestemd worden om tegemoet te komen aan de behoeften en verwachtingen van huidige en toekomstige generaties. Om aan de behoeften van toekomstige generaties te kunnen voldoen, moeten de maatschappelijke activiteiten georganiseerd worden binnen de mogelijkheden van de milieugebruiksruimte. Binnen het CDO wordt de volgende werkdefinitie gebruikt (naar Opschoor³) : "De mogelijkheden die de natuur en het milieu aan de maatschappij bieden voor benutting nu, zonder afbreuk te doen aan toekomstige gebruiksmogelijkheden".

Duurzame ontwikkeling vergt verder ook een voldoende mate van participatie (in de betekenis van "inspraak") vanwege betrokkenen aan de besluitvorming over maatschappelijke activiteiten. De achterliggende gedachte hierbij is de vraag naar de mate waarin en de wijze waarop het vervullen van menselijke behoeften wordt gerealiseerd. Zo geeft Doom de volgende definitie aan het begrip "ontwikkeling"⁴ : "Onder ontwikkeling verstaan wij het totaalproces van materiële en niet-materiële factoren die de mens in staat stellen de natuur te beheersen en de mogelijkheid openen tot emancipatie. Emancipatie impliceert dat groepen en individuen in toenemende mate greep op en dominantie over hun eigen levensomstandigheden verwerven". Ook Agenda 21 besteedt aandacht aan het aspect "participatie". Beginsel 10 van de Verklaring van Rio de Janeiro inzake milieu en ontwikkeling stelt : "Vraagstukken op milieugebied worden het best aangepakt met deelneming van alle betrokken burgers op het relevante niveau..."

---

¹ "Onze aarde morgen", Universele commissie voor Milieu en Natuur, ,p. 60.

² Verwijzing UCMO.

³ OPSCHOOR (H.), 'Krapte aan milieugebruiksruimte', in : " Oefeningen in duurzaamheid : perspectieven naar 2040", Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 1995, p. 12.

⁴ DOOM (R.), "Vrijheid en gelijkheid, geschiedenis van de emancipatorische gedachte in Europa", p. 2.

2.1.2 De rol van het bedrijfsleven bij het operationaliseren van duurzame ontwikkeling

2.1.2.1 AGENDA 21

In hoofdstuk 30 van Agenda 21 wordt de belangrijke rol van het bedrijfsleven onderstreept voor het bereiken van een duurzame ontwikkeling : "Het bedrijfsleven, met inbegrip van multinationale ondernemingen, speelt een cruciale rol bij de maatschappelijke en economische ontwikkeling van een land... Grote en kleine, formele en informele ondernemingen bieden belangrijke kansen op handel, werkgelegenheid en het voorzien in het levensonderhoud." Het accent wordt heel sterk gelegd op de rol die het bedrijfsleven kan spelen door efficiënt te produceren : "Door middel van meer doeltreffende productieprocessen, preventieve strategieën, schonere productietechnologieën en -procedures tijdens de levensduur van het product, waardoor de hoeveelheid afval wordt verminderd of tot nul gereduceerd, kunnen het beleid en de activiteiten van het bedrijfsleven, met inbegrip van multinationale ondernemingen, een belangrijke rol spelen bij het beperken van de schadelijke invloeden op het gebruik van hulpbronnen en op het milieu." Verder staat ook : "Het bedrijfsleven, met inbegrip van multinationale ondernemingen, dient te erkennen dat milieubeheer onder de hoogste bedrijfsprioriteiten valt en een beslissende factor is voor duurzame ontwikkeling. Sommige bedrijfsleiders met vooruitstrevende ideeën implementeren reeds "verantwoordelijke zorg" en beleid en programma's voor rentmeesterschap wat producten betreft, waarbij openheid en dialoog met werknemers en het publiek bevorderd worden..."

Agenda 21 stelt hiertoe twee programmaterreinen voor : "het bevorderen van een schonere productie" enerzijds en "bevordering van verantwoordelijk ondernemerschap" anderzijds. Bij dit laatste stelt men als doelstelling een "toename van het aantal ondernemers in bedrijven die een beleid van duurzame ontwikkeling onderschrijven en implementeren". Eén van de voorgestelde activiteiten hierbij is : "Het bedrijfsleven, met inbegrip van multinationale ondernemingen, dient verantwoordelijk en ethisch beheer van producten en processen te garanderen vanuit het oogpunt van gezondheid, veiligheid en milieu-aspecten. Voor dit doel dient het bedrijfsleven in verhoogde mate gebruik te maken van zelfregulerende maatregelen, op basis van passende gedragscodes, handvesten en initiatieven die in alle onderdelen van bedrijfsplanning en besluitvorming geïntegreerd dienen te worden, en dient het een open dialoog te onderhouden met werknemers en het publiek."

2.1.2.2 DUURZAAM ONDERNEMERSCHAP

2.1.2.2.1 Ondernemerschap in het kader van een duurzame ontwikkeling

De termen "duurzaam ondernemerschap", "verantwoord ondernemerschap" of "ethisch ondernemerschap" worden de laatste tijd meer en meer gehanteerd. Hierbij is men echter nog steeds op zoek naar een duidelijke definitie. Typerend hiervoor zijn bijv. de beleidsnota's van de huidige Vlaamse Regering. De beleidsnota van Van Mechelen (beleidsdomein economie) legt inzake "verantwoord ondernemerschap" vooral de nadruk op de milieu-aspecten⁵ (zie 2.2.3.), terwijl de beleidsnota van Landuyt (beleidsdomein werkgelegenheid) veel verder gaat⁶ en verwijst naar modellen die zowel een sociale als een milieu-invalshoek hebben.

Het CDO wenst een duidelijke link te leggen met het begrip "duurzame ontwikkeling". Bij duurzaam ondernemerschap tracht men bijgevolg :

- te voldoen aan behoeften ;
- binnen de mogelijkheden van de milieugebruiksruimte ;
- en met ruimte voor participatie door alle betrokkenen (stakeholders).

---

⁵ "Beleidsnota beleidsdomein economie", p. 46-48.

⁶ "Beleidsnota beleidsdomein werkgelegenheid", p. 75-76.

Bij ondernemerschap zijn verschillende individuen of groepen betrokken : de aandeelhouders, het management, de werknemers, de omwonenden, de overheid, de klanten, de leveranciers, de consumenten,... Dit zijn de verschillende stakeholders (de belanghebbenden). Elk van deze stakeholders heeft een aantal materiële en immateriële behoeften die in min of meerdere mate door de onderneming ingevuld of aangetast kunnen worden. Terwijl bij klassiek ondernemerschap in de eerste plaats de belangen van één of enkele stakeholders (bijv. de aandeelhouders) centraal staan, zal men bij duurzaam ondernemerschap rekening houden met de belangen of de behoeften van al deze stakeholders. Een duurzame ondernemer zal er ook naar streven om te werken binnen de mogelijkheden van de milieugebruiksruimte. Op die manier wordt rekening gehouden met de belangen van een extra stakeholder de toekomstige generaties, in de praktijk vertegenwoordigd door de milieubeweging. Bovendien zal deze ondernemer, om zo optimaal mogelijk rekening te kunnen houden met de reële behoeften, in communicatie treden met al deze stakeholders en de mogelijkheden tot participatie onderzoeken en toepassen.

2.1.2.2.2 Organisatie versus product en z'n levensloop

Duurzaam ondernemerschap zal dus rekening houden met alle (of toch zoveel mogelijk) stakeholders. De organisatie zal ook zo optimaal mogelijk functioneren zodat producten of diensten met een minimum van grondstoffen, afval en emissies worden geproduceerd. Deze producten of diensten zullen een rol spelen bij het invullen van de behoeften van de klant (afnemer, consument). De organisatie en het productieproces zal ook een rol spelen bij het invullen van de behoeften van bijv. de werknemer, die onder optimale arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden zinvol werk wil leveren. Ook zal getracht worden tegemoet te komen aan de behoeften van de omgeving, door bijv. zinvolle werkgelegenheid te scheppen, maar ook door geluids- en geurhinder tegen te gaan en door veiligheid te waarborgen.

Wanneer aan al deze (en andere) rechtstreekse voorwaarden tegemoet wordt gekomen, is er dan noodzakelijk sprake van "duurzaam ondernemerschap" ? Kan men dan een "duurzaam geproduceerd product" op de markt brengen ? Uit deze vraagstelling blijkt onmiddellijk dat duurzaam ondernemerschap verder reikt dan de eigen bedrijfsmuren. Een product kent ook reeds een levensloop vooraleer het bewerkt wordt in het eigen productieproces, en het heeft ook nog een hele weg af te leggen eens het het bedrijf heeft verlaten. Dit "life cycle thinking", waarbij aandacht is voor alle fasen van het product van grondstoffase tot afvalfase, krijgt meer en meer ingang, zeker wanneer het om milieugerelateerde onderwerpen gaat. In deze milieugerelateerde context zijn er verschillende benaderingen die grosso modo in twee groepen ingedeeld kunnen worden (zie ook kader) :

- een benadering waarbij het product of de dienst centraal staat (eco-design, sustainable product development, uitgebreide verantwoordelijkheid van de producent) ;
- een benadering waarbij de milieu-effecten aangepakt wordt door samenwerkingsvormen in de keten van het product (product stewardship, extended product responsibility).

Een greep in de concepten en termen

Er wordt gesproken van "eco-design" wanneer milieu-overwegingen geïncorporeerd worden binnen het klassieke, in hoofdzaak commercieel en functioneel gerichte productdesign. "Green design", "life cycle design" en "environmentally-oriented product development" (EPD) dekken dezelfde lading ; in Noord-Amerikaanse bronnen zal in dit verband vaak de term "design for the environment" (DfE) geïntroduceerd worden. Al naargelang de accenten die gelegd worden bij het benaderen van de levensloop van het product, wordt soms gesproken van "design for assembly" of "design for manufacture", "design for life" en "design for disassembly or end of life". Er bestaan bovendien initiatieven⁷ waarbij het accent ligt op zowel milieu als werkomgeving bij

⁷ bijv. IVF : The Swedish Institute of Production Engineering Research (<http://www.ivf.se/enghtml/tekomre/arbmitj/avslutat/konstr1e.htm>) ; WENZEL et al. (1997) beschrijft de EDIP methode waar de stappen van het designproces

het productdesign. Voorbeelden zijn : opteren voor substitutie van grondstoffen op basis van de effecten inzake veiligheid en gezondheid van de werknemers (bijv. kwik - koper). Aspecten van vormgeving (rond-hoekig) kunnen invloed hebben op de veiligheid alsook keuzes inzake productieprocessen (bijv. de keuze voor kleven in plaats van nagelen van onderdelen).

UNEP heeft de term “sustainable product development” (SPD) geïntroduceerd en heeft in dit verband in Nederland een werkgroep geïnstalleerd die rond dit concept werkt (UNEP-WG-SPD⁸). SPD wordt hier gedefinieerd als “*going beyond the environmental optimization of products and the ideas of eco-design and design for environment, to consider the service and function of the product, and the related social benefits versus the impact on sustainability*”. SPD vraagt zich dus af in welke mate het product aan een behoefte van de consument voldoet, of m.a.w., het nut van het product wordt in vraag gesteld. Bijgevolg heeft SPD zowel een technologisch (wat neerkomt op ecodesign⁹) als, wat UNEP-WG-SPD definieert, een culturele kant (welke behoeften en hoe kunnen deze ingevuld worden)¹⁰. De sociale impact die hier geëvalueerd wordt, situeert zich dus op het niveau van de consumptie, behoeftebevrediging en de verdeling van de schaarse middelen. Deze benadering kan ook in verband gebracht worden met concepten als "dematerialisatie" en "schaal". Een vrij analoog concept is “sustainable product design”, gedefinieerd door de “design and manufacture” afdeling van de Manchester Metropolitan University die de begrippen “draagkracht” (carrying capacity) en “social and international equality” introduceert bij de definiëring van dit concept¹¹.

Een aantal begrippen leggen het accent eerder op de verhoudingen tussen bedrijven (samenwerkingsvormen, beïnvloedingsvormen), bijv. “product stewardship”, “extended product responsibility” en “milieugericht co-makership”.

Het concept “product stewardship” is afkomstig uit de chemische industrie. Het maakt deel uit van het “responsible care” programma van deze sector. Het komt er op neer dat een bedrijf z'n verantwoordelijkheid moet opnemen ten aanzien van z'n product, ook wanneer dit de bedrijfsgrenzen heeft verlaten. Product stewardship impliceert dat vormen van samenwerking noodzakelijk zijn tussen leveranciers, consumenten en afvalverwerkers. Een zwaar accent wordt in de praktijk gelegd op informatievoorziening met betrekking tot veiligheid, gezondheid en milieu van chemische producten, wat bijv. blijkt uit checklists die ten behoeve van responsible care en product stewardship zijn opgesteld¹². Product stewardship zou echter ook de aanzet kunnen geven tot verdergaande initiatieven zoals bijv. recyclingsinitiatieven. Denk bijv. aan de recente wetgeving inzake terugnameplicht.

De term “extended product responsibility” (EPR) is geïntroduceerd in de VS en wordt gedefinieerd¹³ als “*an emerging principle that uses... a life cycle approach to identify strategic opportunities for pollution prevention and resource conservation. It also addresses the underlying influence of consumer needs and preferences, government procurement, and the role played by those in the chain of production and distribution. Under the principle of EPR, manufacturers, suppliers, users, and disposers of products share responsibility for the*

---

geïntegreerd worden met de stappen van een LCA, inclusief aandacht voor de werkomgeving. WENZEL (H.), “*2Environmental assessment of products : methodology, tools and case studies in product development*”.

⁸ UNEP working group on sustainable product development

⁹ Hoewel er ook auteurs zijn die ecodesign al ruimer zien en óók de wijze waarop een behoefte wordt ingevuld in beschouwing nemen. Zo wordt in Hodgson, S. et al. (1997) gesteld : “*The first basic question to ask is at the use stage : What does the customer really value in a product ? The brand ? The impage ? The services it provides and the needs it meets ? Can these be provided in a way which has less environmental impact ?*” HODGSON (S.) et al., “*A manager’s introduction to product design and the environment*”, p. 5.

¹⁰ TROMP (O.), “*Renewable resources for material purposes, an overview of options*”, p. 10.

¹¹ SIMON (M.) & SWEATMAN (A.), “*Products of a sustainable future*”, p. 2.

¹² FEDERATIE VOOR DE CHEMISCHE NIJVERHEID, “*Uw gids voor responsible care, een referentie-, implementatie- en zelfevaluatieboek*”.

¹³ FALKMAN (E.), “*Sustainable production and consumption : a business perspective*”, p. 23.

environmental effects of products and waste streams". Extended product responsibility zou wel zijn oorsprong hebben in West-Europa, maar dan onder de term "extended producer responsibility"¹⁴. De Amerikanen geven echter de voorkeur voor "product" i.p.v. "producer" omdat zo de klemtoon meer ligt op een gedeelde verantwoordelijkheid over de gehele keten. Voorbeelden uit de praktijk betreffen veelal terugname van materialen¹⁵, waarbij inderdaad de verantwoordelijkheid voor het slagen van dergelijke projecten bij meerdere ketenactoren ligt.

Het verschijnsel "comakership" is al gekend op vlak van bijv. logistiek, ontwikkeling en kwaliteit. Grote ondernemingen selecteren een aantal "main suppliers" waarmee de comakership-relatie wordt ontwikkeld. Comakership is vooral geschikt voor specifieke, zgn. "high tech" componenten, die een gerichte afstemming met de toeleverancier vereisen. Het doet zich vooral voor in de auto- en elektronische industrie¹⁶. Naast logistiek, ontwikkeling en kwaliteit kunnen echter onder de noemer comakership ook afspraken gemaakt worden omtrent milieuzorg, vandaar "milieugericht comakership".

De concepten in bovenstaand kader hebben, zoals gezegd, vooral betrekking op milieugerelateerde aspecten. Het ligt voor de hand om in het kader van duurzaam ondernemerschap, het domein ook uit te breiden naar sociale aspecten. Zo gaf Pennartz¹⁷ met de term "ketenaansprakelijkheid" aan dat de producent ook een verantwoordelijkheid heeft voor de sociale condities elders in de keten. Deze term ontstond binnen de discussie omtrent de verantwoordelijkheid van invloedrijke "noordelijke" bedrijven voor de arbeidsomstandigheden in hun toeleveringsketen die veelal gesitueerd is in zuid of oost. Het veronderstelt dat het niet voldoende is de producenten een gedragscode te laten ondertekenen waarin deze belooft geen kinder- of dwangarbeid op de werkvloer toe te laten. Bij ketenaansprakelijkheid erkent de afnemer dat hij ook een verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van bijv. de arbeidsomstandigheden bij de producent, wat zich o.m. kan uiten in de garantie van een eerlijke prijs voor het (tussen)product.

2.2 RELEVANTE ONTWIKKELINGEN

Hieronder volgt een beknopt overzicht van ontwikkelingen op zowel internationaal, Europees, Belgisch als Vlaams niveau die voor deze studie relevant zijn. Uiteraard is dit overzicht niet-limitatief. De bedoeling is aan te tonen dat de behandelde problematiek steeds belangrijker wordt geacht.

2.2.1 Internationaal

Hierboven is reeds aandacht besteed aan de Verklaring van Rio over milieu en ontwikkeling en aan Agenda 21, waar het accent wel vooral op het milieu-aspect ligt. Ook sociale aspecten van duurzame ontwikkeling in het bedrijfsleven komen aan bod bij diverse internationale instellingen. Het zou te ver gaan om hier een volledig overzicht van te geven. Er werd echter nergens een geïntegreerde benadering vastgesteld waarbij sociale en milieu-aspecten aan bod komen en waarbij men uitgaat van ketenbeheer.

---

¹⁴ DAVIS (G.), "Extended product responsibility, a tool for a sustainable economy", p. 12.

¹⁵ DAVIS, (G.), "Extended product responsibility, a tool for a sustainable economy", pp. 13-15, 36.

¹⁶ CRAMER (J.), "Organisatorische inbedding van integraal ketenbeheer binnen bedrijfsinterne milieuzorg ; mogelijkheden en beperkingen," p. 62.

¹⁷ PENNARTZ, P., "2 Propere producten campagnes en fair trade beweging" p. 94.

Verenigde Naties (VN)

Reeds in 1972 liet de VN een studie naar de betekenis van ondernemingen voor ontwikkelingslanden en hun invloed op de internationale verhoudingen uitvoeren.

De gedragscodes zijn voor de VN vrijwillige instrumenten die op deze basis moeten worden ontwikkeld door de industriële organisaties, waarbij de rol van de VN deze zou zijn van het monitoren van het gebruik en de resultaten van de vrijwillige initiatieven, en het opstellen van richtlijnen betreffende de fundamentele waarden van verantwoord ondernemen. Door tegengestelde belangen tussen de industriële landen en de ontwikkelingslanden werden er nog steeds geen richtlijnen uitgevaardigd, noch enige andere concrete stappen ondernomen.

De laatste versie van het '*background paper to responsible entrepreneurship*' (mei 1998) stelt dat er naast milieu ook belang gehecht moet worden aan sociale rechtvaardigheid, het verminderen van de armoede, een zinvolle tewerkstelling, het naleven van de mensenrechten¹⁸.

International Labour Organisation (ILO)

De International Labour Organisation werd in 1919 opgericht vanuit het verdrag van Versailles als antwoord op de op de toenemende spanning tussen bepaalde landen door het verschil in arbeidsniveau en concurrentievermogen. Een internationaal normenstelsel dat sociale rechtvaardigheid gekoppeld aan economische ontwikkeling waarborgt moest hier uitkomst bieden. In 1946 was de ILO het eerste gespecialiseerde agentschap van de Verenigde Naties.

De ILO kent een tripartiete samenstelling met vertegenwoordigers van werknemers, werkgevers en overheid. Haar werkzaamheden bestaan o.a. uit het goedkeuren van internationale arbeidsnormen, die door de nationale staten als kader dienen voor aanpassingen van de nationale wetgeving. In 1976 werd deze tripartiete basis versterkt door de ILO conventie 144 betreffende de *Tripartite consultation regarding international labour standards and other ILO activities*, waardoor er ook op nationaal niveau op deze basis moet worden overlegd.

In 17 juni 1998 werd de *ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work* gestemd die verklaart dat alle landen die lid zijn van de ILO er zich automatisch toe verbinden de fundamentele ILO conventies na te leven.

Tevens werd er een opvolgingsorgaan opgericht dat instaat voor de promotie van deze principes en dat de landen die de fundamentele conventies nog niet ratificeerden helpt om deze te implementeren.

De toepassing van de geratificeerde Conventies wordt gemonitord door de *Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations*. De effectieve implementatie van de conventies wordt geverifieerd aan de hand van verschillende bronnen, zoals de rapporten van de lidstaten betreffende de toepassingen van de geratificeerde conventies, de rapporten van het *Governing Body Committee on Freedom of Association* en de opmerkingen die de werknemers- en werkgeversverenigingen naar de ILO sturen.

Volgens het Sainjon Rapport van de Europese Commissie wordt bij de ILO momenteel enkel diepgaande monitoring uitgevoerd door het *Governing Body Committee on Freedom of Association*. Dit rapport suggereert

---

¹⁸ "RESPONSIBLE ENTREPRENEURSHIP", Background Paper 4, CSD, 1998, <http://www.un.org/search> (22-02-00) *while policies and strategies developed by business and industry have made notable progress in addressing the environmental dimension of sustainability, the social dimension is just beginning to be addressed by most companies. Sustainability demands, among other things, social justice, the alleviation of poverty, the provision of meaningful employment, the observance of human rights, the empowerment of diverse groups, and due regard for animal welfare.*

dan ook dat het ILO secretariaat gelijkaardige procedures zou implementeren voor het monitoren van de andere fundamentele conventies¹⁹.

Er is eveneens kritiek op de ILO, in de zin dat ze geen echte sancties kunnen opleggen bij het niet naleven van de conventies. Landen sluiten aan op volontaristische basis en de ILO kan enkel een morele druk uitoefenen. Zo vindt R. Petrella dat de ILO ondanks het feit dat het reeds 80 jaar bestaat, er niet in is geslaagd de fundamentele sociale rechten op een betekenisvolle wijze te bevorderen. Hij merkt op dat het de dominerende mogelijkheden zijn die de ILO financieren (indien ze dit al doen) en dat deze tevens het liberalisme, de deregulering, privatisering, enz... verdedigen. Volgens hem is de ILO afhankelijk van hun goede wil²⁰.

In 1977 bracht de ILO haar eigen vrijwillige gedragscode uit, de *Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy*. Deze ILO richtlijnen zijn uitgebreider en gedetailleerder dan de OESO-richtlijnen, en zijn gericht op werkgelegenheidspolitiek, gelijkheid, werkzekerheid, training, leefbaar loon, gezondheid en veiligheid, Recht op vereniging en collectieve onderhandelingen en de mogelijkheid tot het indienen van klachten²¹.

Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO)

De OESO neemt in 1976 de *'Declaration on International Investment and Multinational Enterprises'*²² aan, waarin richtlijnen voor multinationale ondernemingen zijn opgenomen. De laatste versie dateert van 1991. Het sociale gedeelte beperkt zich tot het recht op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie. Ook de OESO kiest expliciet voor een niet verplichtend karakter van het akkoord. Deze richtlijnen worden momenteel aangepast.

Europees initiatief voor ethische productie (IEPCE)

Dit initiatief werd opgericht met de steun van de Europese Commissie²³. Uit studies bleek dat er nood was aan een uniformisering en een coördinatie van de bestaande initiatieven. Ook het feit dat de VS op het vlak van o.a. bedrijfscodes reeds een stuk verder staan dan Europa was hier een drijfveer. Er werd contact gezocht met ETUF-TCL, de Europese Syndicale Federatie van Textiel, Kleding en Leder, die reeds ervaring hadden met het opstellen van een gedragscode in sectoraal verband en het IEPCE werd opgezet.

IEPCE is een Europees forum waaraan vier partijen deelnemen, openbare instellingen, de bedrijfswereld, NGO's en vakbonden. Het is gebaseerd op partnerschap op Europees vlak tussen de belangrijkste socio-economische actoren, die een ethische productie en een ethisch verbruik willen bevorderen.

Het doel is ondernemingen en andere organisaties die het wensen hulp aan te reiken bij het aannemen en het omzetten van aangepaste gedragscodes door middel van informatie, opleiding en uitwisseling van goede praktijken (benchmarking). Het wil ook gedragscodes blijven verbeteren met behulp van communicatie en het opbouwen van netwerken. Ze namen eveneens deel aan onderhandelingen betreffende het opstellen van een gemeenschappelijke code voor de VS en Europa.

---

¹⁹ SAINJON (A.), "Report on the communication from the Commission to the Council on the trading system and internationally recognised labour standards", <http://www2.europarl.eu.int/omk/OM-Europarl?PROG=REPORT&L=EN&DOCID=19405&LEVEL=3> (8-3-00)

²⁰ PETRELLA (R.) "Clause sociale et mondialisation de l'économie: un marché de dupes", in: Mondialisation et Droits Sociaux, la clause sociale en débat, GRESEA, 1997, Brussel.

²¹ <http://www.ilo.org/public/english/standards/norm/sources/mne.htm> (22-03-00)

²² <http://www.oecd.org//daf/cm/cime/mnetext.htm#top> (22-02-00)

²³ <http://www.iepce.org> (30-05-00)

Gezien het slechts zeer recentelijk is opgestart (1998) kan er nog weinig gezegd worden over de werking ervan. Er werden reeds drie internationale ronde tafels georganiseerd, waar men alle partijen rond te tafel heeft gekregen om ideeën uit te wisselen, o.a. over gedragscodes en de monitoring ervan.

World Business Council for Sustainable Development (WBCSD)

Het WCBSD bestaat uit 120 internationale bedrijven die allen hun bijdrage willen leveren aan het milieu, aan de principes van economische groei en duurzame ontwikkeling²⁴. Het WBCSD functioneert als ontmoetingsforum waar bedrijven elkaar ontmoeten en ideeën uitwisselen betreffende de bestaande praktijken op het vlak van duurzame ontwikkeling. Zij voeren ook studies uit en stellen programma's op betreffende eco-efficiëntie, corporate social responsibility (CSR), duurzame markten, klimaat en energie, natuurlijke rijkdommen, handel en milieu.

Corporate Social Responsibility is voor het WBCSD de voortdurende verbintenis van bedrijven om ethisch verantwoord te handelen, bij te dragen tot de economische ontwikkeling en tegelijkertijd de levenskwaliteit van de werknemers en hun familie, van de lokale gemeenschap en van de samenleving in het algemeen te verbeteren²⁵. Hun programma betreffende CSR bestaat er in een continue dialoog te houden met de betrokken partijen, geïnteresseerde bedrijven aan te moedigen en hen te helpen met het opstellen van vrijwillige gedragscodes, gevalstudies te analyseren, bewustwording te stimuleren, indicatoren en controlesystemen op te stellen voor CSR, mogelijke links na te gaan met andere domeinen van duurzame ontwikkeling en rapporten op te stellen. Ze hebben geen eigen gedragscode en hanteren geen basisnormen.

Volgens WCBSD is er meer en meer interesse voor sociaal verantwoord ondernemerschap. Bedrijven doen bij het profileren van hun merknaam en bij de marketing steeds meer beroep op sociaal verantwoorde beleid.

2.2.2 Europa

2.2.2.1 MILIEU

Op Europees vlak moet in elk geval gewezen worden op twee vrijwillige instrumenten, m.n. het Europese ecolabel en EMAS. Verder zullen deze uitvoeriger aan bod komen. Het principe van producentenverantwoordelijkheid komt aan bod bij bijv. het voorstel voor een richtlijn betreffende afgedankte voertuigen of elektrische en elektronische producten. Wel moet opgemerkt worden dat de aandacht, behoudens enkele kleine uitzonderingen, voornamelijk ligt op het einde van de keten.

Momenteel werkt DG XI (environment) aan een groenboek voor "integrated product policy" (IPP). Een definitieve definitie voor IPP is nog niet geformuleerd, maar volgende aspecten zouden hierbij aan bod moeten komen²⁶:

- productsystemen en hun milieu-effecten moeten bekeken worden vanuit een "levensloopbenadering". De aanpak van de milieuproblemen mag niet leiden tot een verschuiving tussen de verschillende

---

²⁴ <http://www.wbcd.ch/publications/csrepub.htm> (28-02-00)

²⁵ "Meeting Changing Expectations: Corporate Social Responsibility", WBCSD report, maart 1999.

²⁶ <http://europa.eu.int/comm/environment/ipp/home.htm> (27-04-2000)

milieucompartimenten (zoals bijv. bij end-of-pipe technologieën), noch tussen de verschillende stadia van de levensloop van het product.

- Alle relevante stakeholders van de productketen moeten betrokken worden.

Het is nog helemaal niet duidelijk in welke richting het IPP-initiatief zal gaan. Aangezien het concept wordt uitgewerkt door DG XI is de kans uiterst klein dat een ruime benadering zal worden gehanteerd waarbij naast milieu, ook de sociale aspecten van productbeleid in rekening zullen worden gebracht.

2.2.2.2 SOCIAAL

Labour Standards

Op 25 mei 1998 heeft de raad zijn goedkeuring gegeven aan Verordening (EG) nr. 1154/98 waarbij er extra preferentiële verlagingen van invoerrechten en speciale stimuleringsregelingen betreffende werknemersrechten en milieubescherming worden bepaald. Om van de sociale stimuleringsregeling te kunnen genieten, moet het land de ILO conventies 87 en 98 betreffende het recht op vereniging en collectieve onderhandeling, en conventie 138 betreffende de minimumleeftijd van werknemers respecteren.

In november 1998 bracht de Europese Unie het Sainjon rapport betreffende *'The trading system and Internationally Recognised Labour Standards'* uitgebracht²⁷. Dit rapport heeft o.a. als conclusie dat de Europese Unie zijn lidstaten ertoe moet aanzetten actief de basisprincipes uitgedrukt door de fundamentele ILO conventies en C155 betreffende gezondheid en veiligheid te versterken en te promoten.

Het stelt ook dat voor dat de EU, door het toepassen van het *'Generalized System of Preferences'* (GSP) praktische steun kan geven aan landen die de fundamentele ILO conventies respecteren. Het GSP stelt dat vanaf 1 januari 1988 landen die bepaalde sociale en milieu standaards respecteren een bijkomstige voorkeursmarge krijgen bij het toekennen van voorkeursstarieven. Er wordt aangeraden dit te koppelen aan het geven van technische bijstand aan landen die de fundamentele ILO conventies willen implementeren. Hierdoor vermijdt men o.a. dat de EU van protectionisme kan worden beschuldigd.

Gedragscodes

In Januari 1999 heeft het Europees Parlement een resolutie aangenomen, de zogenaamde 'Howitt-resolutie', waarin onder andere de Commissie wordt opgeroepen om initiatieven op het gebied van gedragscodes te ondersteunen. Het Parlement ondersteunt in deze resolutie de 'vrijwillige gedragscodes', maar stelt daar ook meteen bij dat deze geen opening zouden mogen zijn om internationale regelgeving te vermijden. De Commissie en de Raad worden dan ook opgeroepen om mogelijkheden te scheppen voor eventuele wetgeving op dit terrein. Verder worden de Commissie en de Raad opgeroepen een 'Europees Monitoring Platform' te ondersteunen (zie IEPCE) en stelt het Parlement zelf voor om openbare zittingen te organiseren over de praktijken van bedrijven in andere landen²⁸.

---

²⁷ SAINJON (A.), op.cit.

²⁸ "Resolution on EU standards for European enterprises operating in developing countries: towards a European Code of Conduct", Document No. A4-0508/98 - Final Edition <http://www.europarl.eu.int> (22-02-00)

Eerlijke handel

In oktober 1997 werd er tijdens een paritaire vergadering ACS-EG een resolutie goedgekeurd waarin de Commissie gevraagd wordt maatregelen te nemen om bijstand te verlenen aan marktdeelnemers die *'fair trade'* bananen in de EU op de markt willen brengen.

In Raimundo Fassa's *'report on Fair Trade'*²⁹ van 26 mei 1998 dat werd goedgekeurd door de EU wordt er op aangedrongen dat de EU *'fair trade'* projecten zou steunen, dit oa. door het oprichten van een aparte begrotingspost voor het toekennen van subsidies aan *'fair trade'* initiatieven, door de vermindering van de BTW tarieven, belastingen en invoertaksen op *'fair trade'* producten en door het oprichten van een gemeenschappelijk Europees *'fair trade'* label. Volgens dit rapport moeten *'fair trade'* producten voldoen aan de volgende criteria: directe aankoop bij de lokale producent; eerlijke prijs, hoger dan de marktprijs en niet lager dan een vastgesteld minimum; gedeeltelijke voorafbetaling indien dit door de producent wordt gevraagd; geen monopolies; transparante prijzen, informatie over de lonen naar de consument toe; stabiele lange termijn relaties met de producenten; bij ingehuurde werknemers, het respecteren van de ILO conventies; geen discriminatie tussen mannen en vrouwen en geen kinderarbeid; respect voor het milieu, voor de rechten van de mens, en specifiek voor deze van de vrouwen en de kinderen, respect voor de traditionele productiemethodes die economische en sociale ontwikkeling toestaan; respect voor de plaatselijke ontwikkeling en aanmoediging van de autonomie van de plaatselijke bevolking.

Hierop volgde een mededeling van de commissie aan de raad over *'fair trade'* van 29-11-99³⁰. Dit rapport geeft een overzicht van de bestaande initiatieven van de EU en geeft een aantal overwegingen aan inzake EU steun voor *'fair trade'* activiteiten'.

- Zowel de ontwikkelingen van de *'fair trade'* als van de ethisch verantwoorde handel moeten op coherente wijze worden behandeld.
- De EU zou de NGO's moeten bijstaan bij het ontwikkelen van transparante criteria voor de toekenning van labels en certificering. Hierbij kan men gebruik maken van de criteria vermeld in het Fassa rapport.
- Het toezicht, de verificatie en de controle van zowel de aanvragen voor de labels, als van de labels zelf moeten worden verbeterd. Dit ter bescherming van de consument en van de producenten van ontwikkelingslanden. Er kan bijvoorbeeld rekening worden gehouden met de Richtlijn Betreffende Misleidende Reklame.³¹ Er zou ook moeten worden nagedacht over een onafhankelijk systeem voor externe controle of erkenning.
- De consument moet beter worden geïnformeerd over fair trade producten en de betekenis van *'fair trade'* labels.
- Er moet steeds vrijwillig worden deel genomen aan *'fair trade'* regelingen.
- Er moet rekening worden gehouden met de WTO voorschriften, *'fair trade'* producten moeten vrijwillige en positieve stimulansen voor het handelsverkeer zijn.
- Er moet overwogen worden een orgaan op te stellen om met de *'fair trade'* beweging een dialoog te kunnen aangaan.

Sociale labels

De Commissie vroeg aan de New Economic Foundation (die ook geholpen hebben bij het opstarten van de Ethical trade Initiative, zie 5.2.3.4.) een rapport op te stellen betreffende sociale labels. In dit rapport 'Social

---

²⁹ <http://www2.europarl.eu.int/omk/OM-Europarl?PROG=REPORT&L=EN&DOCID=18894&LEVEL=3>

³⁰ http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/pdf/1999/com1999_0619nl01.pdf (28-02-00)

³¹ Richtlijn van de Raad 84/450/EEG van 10 september 1984 betreffende het nader tot elkaar brengen van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der lidstaten inzake misleidende reclame, PB L 250 van 19.9.1984

labels, tools for ethical trading³² wordt een analyse gegeven van de werking, de beperkingen en de mogelijkheden van sociale labels. Het geeft ook een aantal toekomstige scenario's aan voor het jaar 2003, waarbij de mogelijke interventies van de EU worden opgesomd. De verschillende maatregelen die kunnen worden genomen zijn: educatie, het stimuleren van dialoog samenwerking tussen de verschillende partijen, het uitreiken van prijzen, het opstellen van standaarden voor monitoring en verificatie, het gebruiken van officiële bemiddeling om de sociale labels te promoten en te ondersteunen, het geven van fiscale voordelen en het ontwikkelen van een Europees sociaal label.

Als conclusie wordt er vastgesteld dat sociale labels een belangrijke rol spelen. Doordat zij niet de enige instrumenten zijn (sociale audits, gedragscodes en campagnes spelen eveneens een rol) en door hun verscheidenheid, heerst er momenteel nog zeer veel verwarring. Volgens het rapport heeft de EU als fundamentele rol het zorgen voor samenhang in deze materie en kan hier bouwen op de ervaring van milieu labels.

Problematisch is hier echter de houding van de internationale markt, en met name van de WTO. Deze aanzien het gebruik van sociale labels als een concurrentievervalsing, gezien de criteria van het sociale label niet productgebonden zijn (zie ook 1.4.1.5.). Om kritiek te vermijden gaf de Europese commissie steun aan de oprichting van het IEPCE (zie 2.2.1.1.), een onafhankelijke organisatie die als doel heeft het coördineren van initiatieven betreffende ethische productie.

Besluit

Op Europees niveau wordt er wel gesproken over ethische bedrijfsvoering, doch er werden nog maar weinig bindende maatregelen uitgevaardigd. Eén van de oorzaken hiervan is het onduidelijke karakter van de WTO voorschriften inzake internationale handel.

2.2.3 België (federaal)

Op federaal niveau beschikt men over de bevoegdheden m.b.t. producten en fiscaliteit. Op milieugebied kan de federale overheid hiermee invulling geven aan preventie door duidelijke normen te stellen en bepaalde ontwikkelingen die nadelige milieu-effecten hebben, te ontmoedigen. Via productnormen kan vermeden worden dat producten tijdens hun levensloop nog bepaalde problemen veroorzaken. Via fiscaliteit kunnen producten, afhankelijk van hun milieu- en/of sociale effecten hetzij aangemoedigd, hetzij ontmoedigd worden. Tot nog toe is van deze mogelijkheid nog niet veel gebruik gemaakt. De ecotakswetgeving is op stervens na dood en wordt in het geval van de drankverpakkingen zelfs niet meer correct toegepast³³. De Wet op de Productnormen kent nog maar enkele Uitvoeringsbesluiten, die vaak niet veel meer zijn dan een omzetting zijn van Europese harmonisatierichtlijnen. Deze Wet voorziet ook in de mogelijkheid tot het opstellen van convenanten met de bedrijfswereld, maar daar is tot nog toe nog geen gebruik van gemaakt. België heeft, in het kader van de Richtlijn m.b.t. het ecolabel, pas verschillende jaren na het van kracht gaan van deze Richtlijn een Ecolabelcomité opgericht. Dit Ecolabelcomité staat o.m. in voor promotie en toekenning van het label, waar het tot nog toe voor geen enkel product in geslaagd is.

---

³² http://www.europa.eu.int/comm/dg05/soc-dial/sociallabels/finreport_en.pdf (28-02-00)

³³ Zo werden verpakkingsmaterialen vrijgesteld van ecotaks indien bepaalde recyclagepercentages behaald konden worden. Deze recyclagepercentages moesten de gewesten doorspelen aan **Douane en Accijnzen**, wat de laatste jaren niet meer gebeurd is. De vrijstellingen werden maar toegekend tot en met 1998.

Het ontwerp Federaal Plan Duurzame Ontwikkeling kondigt verschillende acties aan die relevant zijn in de context van dit rapport, waaronder :

- ...Op het vlak van de naleving van de fundamentele rechten van de werknemers en socio-economische ontwikkeling zal België een sociaal keurmerk ontwikkelen dat toegekend wordt aan goederen en diensten voor de naleving van de zeven basisconventies van de Internationale Arbeidsorganisatie¹³. Ze zal ook het keurmerk "Fair trade" erkennen. Met deze ervaring zal België de aanvaarding van deze keurmerken op Europees niveau ondersteunen... (§ 90)
- De regering zal er ... op toezien dat over elk van de keurmerken duidelijke informatie zal verstrekt worden om een eenvormig en beperkt geheel van keurmerken te hebben die gebaseerd zijn op meetbare criteria met een wetenschappelijke basis, en die onderworpen zijn aan een onafhankelijke procedure voor toekenning en controle. De regering zal op Europees niveau pleiten voor de harmonisering van deze keurmerken. Tot slot zal de regering, als gevolg van de vele vragen om de creatie van een keurmerk "duurzame ontwikkeling" aan de FRDO vragen een advies te formuleren over het concept en de inhoud van zo'n keurmerk, om alle dimensies ervan correct af te bakenen en zal ze een wetenschappelijke haalbaarheidsstudie laten realiseren. (§ 102)
- ...zal de regering een wetsontwerp tot wijziging van de wet van 14 juli 1991 op de handelspraktijken indienen met als doel alle reclame te verbieden die beweringen, gegevens, of voorstellingen bevat die kunnen misleiden omtrent de wijze, de datum en de sociale voorwaarden van vervaardiging van een product of een dienst. Vanuit die optiek zullen de werkzaamheden van de Commissie voor Milieureclame en Milieuetikettering worden uitgebreid tot de ethische reclame en etikettering. De samenstelling van die commissie zal verruimd worden met vertegenwoordigers die een ervaring met sociale en ethische keurmerken ontwikkeld hebben (§ 104).
- In overeenstemming met de Regeringsverklaring zal er door de regering een sociaal keurmerk worden gedefinieerd, dat steunt op de naleving van de zeven conventies van de Internationale Arbeidsorganisatie (zie hoofdstuk Buitenlandse handel) doorheen de ganse levenscyclus van producten en zal de regering initiatieven inzake eerlijke handel ondersteunen. Zo zal op korte termijn het wetsontwerp goedgekeurd worden waardoor er dankzij de extraterritorialiteit minder geraakt wordt aan de fundamentele rechten van de onderdanen in de context van de Internationale Arbeidsorganisatie (zie het hoofdstuk Ontwikkelingssamenwerking)... (§128)

Op sociaal vlak moet overigens verwezen worden naar het Wetsontwerp ter bevordering van sociaal verantwoorde productie. Op dit moment (eind juni 2000) is de stand van zaken zo dat een geamendeerd stuk van de Senaat naar de Kamer is gestuurd³⁴. Het wetsontwerp beoogt een label in te stellen dat ondernemingen kunnen gebruiken bij de promotie van producten die beantwoorden aan een aantal sociale normen en criteria, waarbij vooral wordt verwezen naar de fundamentele ILO conventies. Dit wetsontwerp vormt een kader. Uitvoeringsbesluiten hebben betrekking op o.m. de precieze criteria, de procedure die moet worden gevolgd voor het verkrijgen of verlengen van de criteria, de voorwaarden voor het gebruik van het label,... Ook moet via KB een Comité voor sociaal verantwoorde productie worden ingesteld met vertegenwoordigers uit diverse belangengroepen, waaronder werknemersorganisaties, werkgeversorganisaties, consumentenverenigingen, ontwikkelings-NGO's en de overheid. Dit Comité dient adviezen uit te brengen over alle wetsontwerpen en wetsvoorstellen tot wijziging en over alle ontwerpbesluiten tot uitvoering van deze wet. Bovendien is sprake van een zgn. bezinningskamer, die wordt samengesteld uit vertegenwoordigers van het vernoemde Comité en het Ecolabelcomité.

Het is op dit moment onduidelijk of het wetsontwerp zich richt op de volledige levensloop van producten. In Art. 2 wordt het label gedefinieerd als : "Het label voor sociaal verantwoorde productie dat wordt aangebracht op de producten van ondernemingen en dat waarborgt dat elke stap in het productieproces heeft plaatsgevonden in overeenstemming met de toetsingscriteria (door het Comité te adviseren en door de Koning te bepalen, n.v.d.r.)".

---

³⁴ "Wetsontwerp ter bevordering van sociaal verantwoorde productie", 31 mei 2000 (doc. 50 0704/001).

Het is niet duidelijk of men met het productieproces bedoelt het productieproces van het bedrijf dat het label voor z'n product aanvraagt ofwel het geheel van productieprocessen van wieg tot graf van het desbetreffende product. In het eerste geval kan een zeer minimale invulling worden gegeven aan de uitvoering van deze wet. Er kan immers verwacht worden dat in de eerste plaats Belgische bedrijven een aanvraag zullen indienen. In vele gevallen is echter de Belgische wetgeving verder reikend dan datgene wat ILO via de fundamentele Conventies vereist.

Art. 4 betreft de controle op het label. Daarin wordt ondermeer gesteld : "De Koning legt aan de onderneming de verplichting op de Minister informatie mee te delen over alle toeleveranciers en onderaannemers die rechtstreeks betrokken zijn bij de totstandkoming van het product waarvoor zij het label aanvraagt." Ook deze zinsnede lijkt het vermoeden te bevestigen, dat enkel controle op het bedrijf dat het label aanvraagt, uitgevoerd moet worden, aangevuld met niet nader omschreven informatievoorziening over de rechtstreekse (!) toeleveranciers en onderaannemers. Er is dus niet expliciet sprake van een van wieg tot graf aanpak. Nochtans kan men moeilijk met zekerheid stellen dat een product in eerlijke omstandigheden is geproduceerd, wanneer slechts één of enkele fasen van de levensloop ervan werd onderzocht.

Ook inzake het voorkomen van misleidende "ethische" reclame, wordt momenteel aan een wetsontwerp gewerkt.

2.2.4 Vlaanderen

De meeste aspecten van het milieubeleid zijn een gewestelijke bevoegdheid. Naast het Decreet Bedrijfsinterne Milieuzorg dient gewezen op de recentere initiatieven m.b.t. terugname- of aanvaardingsplicht die vertrekken vanuit het principe van de producentenverantwoordelijkheid, zij het dat bij de uitwerking van de overeenkomstige milieubeleidsvereenkomsten vaak nog vele hiaten bestaan.

Zoals eerder ook al aangegeven is de term "verantwoord ondernemerschap" opgenomen in verschillende beleidsnota's, hoewel daar telkens een andere invulling aan wordt gegeven. Van Mechelen benadert het begrip vooral vanuit milieu-oogpunt, vernoemt o.m. afval- en emissiepreventie en geeft aan dat zorg om milieu niet altijd kostenverhogend, maar vaak ook kostenverlagend kan werken. Het afsluiten van convenanten wordt als belangrijk instrument beschouwd. Verder wil men incentives ontwikkelen om ondernemingen aan te zetten op vrijwillige basis processen van audits ter certificering op te starten. Er wordt verwezen naar EMAS. De benadering van Landuyt is ruimer³⁵. Hij verwijst niet alleen naar EMAS (en ISO 14001), maar o.m. ook naar normen en modellen zoals het Ethibel-label, AA1000 en SA8000 (zie verder), stuk voor stuk instrumenten die (ook) sociale aspecten voor ogen houden bij het ondernemerschap. Er wordt ook verwezen naar social auditing als procesmatige aanpak waarbij een onderneming over haar sociale en maatschappelijke doelstellingen en ethisch gedrag nadenkt. Social auditing, en de hieruit voortvloeiende internationale norm AA1000 staan centraal bij verantwoord ondernemerschap, zoals benaderd in de beleidsnota van Landuyt. Hier wordt gedacht aan een certificaat voor verantwoord ondernemerschap, als incentive vanuit de overheid. Duurzame ondernemingen hoopt deze Vlaamse Minister te belonen door bestaande steunregimes te heroriënteren. Hierbij wordt gedacht aan loonlastenverlagingen, fiscale voordelen, innovatiesteun, expansiesteun en steun voor vorming en opleiding. Ook de overheid kan een voorbeeldfunctie opnemen. In dit verband zou onderzocht worden hoe de principes van verantwoord ondernemen, zoals hier gedefinieerd, toegepast kan worden in ministeries, administraties, overheidsbedrijven en parastatalen.

---

³⁵ "Beleidsnota werkgelegenheid", p. 75-76.

3 KETENBEHEER EN KETENANALYSE

3.1 KETENBEHEER

3.1.1 Een werkdefinitie voor ketenbeheer

De term "ketenbeheer" heeft Vlaanderen overgenomen uit de Nederlandse literatuur. Ketenebeheer wordt er echter op diverse wijzen omschreven. Het Nederlandse NMP³⁶ definieert het begrip als volgt: "Integraal ketenbeheer is gericht op het zoveel mogelijk sluiten van stofkringlopen en op het binnen aanvaardbare grenzen blijven van restemissies en restafvalstromen. In het integraal ketenbeheer dient de keten van grondstofwinning tot afval en emissies integraal bekeken te worden". Cramer (1993)³⁷ is iets concreter: "Integraal ketenbeheer is gericht op het beheersen van stofkringlopen op basis van de volgende uitgangspunten: het zoveel mogelijk gebruik maken van duurzame energiebronnen; het in evenwicht houden van het gehele proces van opbouw en afbraak van biogene, vernieuwbare grondstoffen en het zo lang mogelijk in cyclus houden en gebruiken van biogene en minerale grondstoffen, enerzijds via langere levensduur, anderzijds via cascades van hergebruikniveaus en hergebruikslussen". Met dit laatste wordt bedoeld dat primaire grondstoffen gebruikt zouden moeten worden voor de meest hoogwaardige toepassingen. Na afdanking kan het aldus ontstane afval ingezet worden als grondstof voor een volgende toepassing. De grondstoffen doorlopen op deze wijze trapsgewijs een groot aantal toepassingen van hoogwaardige naar laagwaardige kwaliteit. M.a.w. grondstoffen die uit het milieu zijn onttrokken, worden zolang mogelijk in het economische systeem gehouden, vooraleer ze weer aan het milieusysteem afgestaan worden.

Recentere publicaties van de onderzoeksgroep van Cramer³⁸ en ook andere auteurs leggen eerder de klemtoon op het proces van beïnvloeden. Zo wijst De Man (1995)³⁹ vooral op het doelgericht beïnvloeden van andere bedrijven in de productieketen. Hij maakt echter zelf ook de kanttekening dat hij beter zou spreken over "ketenbeïnvloeding" of, in bepaalde gevallen van "ketensamenwerking" in plaats van ketenbeheer. Het Angelsaksische "chain management" (ketenmanagement) geeft misschien nog het beste de inhoud van de term in deze context weer.

Naast deze verschillende benaderingen van de term ketenbeheer, moet ook geconstateerd worden dat te pas en te onpas in de Nederlandse literatuur het adjectief "integraal" ervoor wordt geplaatst, zonder dat steeds duidelijk is waar het voor staat. Het zou betrekking kunnen hebben op het optimaliseren : dit zou betekenen dat de volledige keten geoptimaliseerd wordt, wat weinig realistisch is aangezien dan alle ketenactoren bij het ketenbeheer betrokken zouden moeten zijn. Het kan ook betrekking hebben op het feit dat verbeteropties zijn geformuleerd op basis van een van wieg tot graf analyse, wat ertoe leidt dat vermeden wordt dat afwentelingen plaats vinden naar andere stadia van de levensloop van het product. In dat geval zou "keten" en "integraal" op hetzelfde betrekking hebben. Het adjectief wordt bovendien ook aan "ketenbeheer" toegevoegd in de context van duurzame ontwikkeling : in dit geval zou het in principe impliceren dat ook sociale aspecten bekeken en geoptimaliseerd worden, wat in Nederlandse toepassingen, voor zover bekend, nergens het geval is.

In de Nederlandse literatuur wordt ketenbeheer, zoals blijkt, vanuit milieu-oogpunt bekeken. Vanuit de definiëring van De Man kunnen andere thema's dan milieu of duurzame ontwikkeling in het algemeen centraal staan. Ook logistiek, kwaliteit of kostenefficiëntie kunnen voorwerp zijn van ketensamenwerking of -

---

³⁶ Nationaal MilieubeleidsPlan Nederland, <http://www.milieuloket.nl/9230000/b/nmp.htm> (25-07-00)

³⁷ CRAMER (J.), "Theorie en praktijk van integraal ketenbeheer", pp. 3-7.

³⁸ Zie bijv. : KOK (M.), "Perspectieven op integraal ketenbeheer", pp. 204-210.

³⁹ SIX (F.) et al., "Milieugericht ketenbeheer door bedrijven. Een handleiding aan het management", p. 19.

beïnvloeding⁴⁰. In dit project wordt het begrip echter vrij ruim benaderd vanuit het concept van duurzame ontwikkeling : de performantie van de gehele keten ten aanzien van duurzame ontwikkeling staat hier centraal. Bijgevolg werd de volgende werkdefinitie opgesteld voor duurzaam ketenbeheer :

Een beheersysteem van wieg tot graf op initiatief van één of meerdere bedrijven waarbij één of meerdere van de bij de keten betrokken bedrijven organisatiestructuur, productieprocessen en productontwerpen op zodanige wijze aanpassen dat de keten binnen haar mogelijkheden en brongericht tegemoet tracht te komen aan de principes van duurzame ontwikkeling.

Deze werkdefinitie kan als volgt worden toegelicht :

- **“een beheersysteem van wieg tot graf”** : bij het zoeken naar verbeteropties wordt de aandacht in eerste instantie gericht op de gehele keten. Dit betekent dat een analyse, die aan het formuleren van verbeteropties voorafgaat, alle levensfasen van het product evalueert.
- **“op initiatief van één of meerdere bedrijven”** : bij deze werkdefinitie wordt duidelijk gekozen voor een benadering op initiatief van het bedrijfsleven. Dit neemt uiteraard niet weg dat de overheid een belangrijke rol speelt bij het aanmoedigen van ketenbeheer.
- **“waarbij één of meerdere van de bij de keten betrokken bedrijven”** : indien alle tot de keten behorende bedrijven erbij betrokken zouden worden, zou men kunnen spreken over integraal ketenbeheer. In de praktijk zal dit moeilijk haalbaar zijn. De term “integraal” wordt dan ook bewust vermeden. Samenwerking en/of beïnvloeding tussen ketenactoren kunnen een belangrijk aspect uitmaken van het ruimer ketenbeheer.
- **“organisatiestructuur, productieprocessen en productontwerpen op zodanige wijze aanpassen”** : het gaat zowel om een organisatie- en proces-, als een productgerichte benadering : dit impliceert zowel de mogelijkheid tot optimalisatie of substitutie van stukken van de keten of van de procesboom.
- **“zodat de keten binnen haar mogelijkheden”** : verwijzend naar de beperkte speelruimte van het bedrijf en haar keten (ketenbeheer moet een haalbare kaart blijven binnen de huidige maatschappelijke context) en de verschillende niveaus in de beslissingsruimte van een initiatiefnemer die onderscheiden kunnen worden : zie hieronder.
- **“en brongericht”** : het accent leggend op het voorkómen van milieu- en sociale problemen (vgl. AEP en de benadering van Cramer).
- **“tegemeet tracht te komen aan de principes van duurzame ontwikkeling”** : naar analogie met de definitie van duurzame ontwikkeling.

Hierboven wordt verwezen naar de verschillende niveaus in de beslissingsruimte van een bedrijf. Een gedeelte van de speelruimte kan het bedrijf zelf helemaal controleren :

- preventief bedrijfsintern (milieu)zorgsysteem, het stimuleren van goede arbeidsverhoudingen, arbeidsomgeving in het eigen bedrijf, enz. : in principe zijn enkel de problemen *binnen de eigen bedrijfsmuren* voorwerp van analyse en wordt enkel rekening gehouden met de mogelijkheden voor verbeteringen binnen de eigen organisatie. M.a.w. hier is nog *geen* sprake van ketenbeheer omdat de aandacht zich beperkt tot problematieken die zich manifesteren binnen de eigen bedrijfsmuren ; het is een bedrijfsinterne aanpak. Dit neemt natuurlijk niet weg dat bepaalde beslissingen (bijv. grond- of hulpstofveranderingen) wel gevolgen kan hebben voor de keten (mogelijkheid tot substitutie).
- minimaal ketenbeheer : problemen ten aanzien van de *levenscyclus* van het product (de procesboom) zijn nu voorwerp van analyse. Verbeteringen betreffen keuze van andere grondstoffen (andere leveranciers), andere verpakking, andere vormgeving, enz... Dit zou beschouwd kunnen worden als ketenbeheer in zeer enge zin

---

⁴⁰ Een typisch voorbeeld is de onderzoeksgroep van Viaene die ketenbeheer bestudeerd vanuit de kwaliteitsgedachte en kostenefficiëntie zonder enige aandacht voor milieu of duurzame ontwikkeling. VIAENE (J.) & VERBEKE (W.), *2Bouwen aan integraal ketenbeheer*. Een kritische noot hierbij is dat zowel bij het streven naar efficiëntie in de keten als naar een betere kwaliteit, aandacht voor milieu hiertoe een belangrijke bijdrage kan leveren, m.n. wanneer dit aspect vanuit een brongerichte hoek wordt bekeken. Ook AEP had immers, met z'n brongerichte aanpak, een aantal voordelen voor het bedrijf inzake financiële besparingen, kwaliteitsverbeteringen, imago, enz... (Zie : JACOBS (P.), *“Preventie van afval en emissies in bedrijven, een praktische handleiding”*, p. 13.

(vandaar : *minimaal* ketenbeheer) aangezien niet langer enkel het bedrijf het voorwerp van analyse is maar de volledige levenscyclus. M.a.w. men beoogt aan de hand van een maatregel in het eigen bedrijf een positief effect op andere plaatsen in de keten. Maatregelen worden louter door het initiatiefnemend bedrijf genomen : er is geen overleg met andere ketenactoren. De maatregelen zullen veelal leiden tot substitutie van stukken van de keten ; in sommige gevallen ook tot optimalisatie (bijv. een nieuwe productlay-out waardoor minder afval ontstaat in de afvalfase).

- Ketenbeheer kan er ook toe leiden dat een bestaande keten wordt geoptimaliseerd nadat een vorm van overleg tussen de ketenactoren plaats heeft gevonden⁴¹. Voorwaarde hiertoe is dat de initiatiefnemer op de een of de andere manier invloed kan uitoefenen op de schakel dat geoptimaliseerd moet worden, hetzij vanuit een machtspositie, hetzij vanuit samenwerkingsvormen. De (machts)relaties binnen de keten zullen dan een belangrijkere rol gaan spelen.

Tabel 1: Verschil tussen een bedrijfsinterne aanpak, een minimaal ketenbeheer en een ruimere aanpak van ketenbeheer (ketenmanagement).

	Analyse gericht op :	Actie bij :	Leidt tot verbeteringen in :
Strikt bedrijfsinterne aanpak	eigen bedrijf	eigen bedrijf	eigen bedrijf
Ketenbeheer (eng)	de procesboom van het product	eigen bedrijf	de procesboom
Ketenbeheer (ruim)	de keten	meerdere ketenactoren	de keten

3.1.2 Maatregelen voor ketenbeheer

Literatuurbronnen⁴² met betrekking tot milieugericht ketenbeheer maken onderscheid tussen verbeteropties die hetzij optimalisatie hetzij substitutie voor ogen houden. Bij de formulering van de werkdefinitie is aangegeven dat het bij ketenbeheer, zoals hierboven gedefinieerd, zowel om een organisatie-, als een productgerichte benadering gaat. Dit impliceert zowel de mogelijkheid tot optimalisatie of substitutie van stukken van de keten als van de procesboom. De procesboom betreft het geheel van processen met de respectievelijke stoffstromen van grondstoffase tot afvalfase van een product. De keten betreft het geheel van organisaties waar de processen en transacties m.b.t. het te analyseren product plaats vinden.

Het is aannemelijk dat bijv. de werkelijke afvalstromen voor specifieke individuele gevallen zullen afwijken van algemene, generieke gegevens (bijv. gemiddelden voor bepaalde sectoren). Op sociaal vlak zijn er grote verschillen tussen bedrijven, wat zeker geldt wanneer op mondiaal niveau wordt vergeleken. Gegevens kunnen anders zijn naargelang de toegepaste technologie (in het geval van milieu-effecten en ook wat gezondheid en veiligheid betreft) en de organisatie (wat zowel geldt voor milieu-effecten als sociale omstandigheden) binnen een bedrijf. Een illustratie hiervan (voor het milieuluik) zijn de diverse afval- en emissiepreventieprojecten die aantonen dat voor de aanmaak van eenzelfde product, grondstoffenverbruik en afvalproductie grondig gewijzigd (beperkt) kunnen worden, mits enkele (soms minimale) aanpassingen⁴³.

In het geval van optimalisatie van een bestaande keten moet worden nagegaan in welke mate de keten zelf verbeterd kan worden ten aanzien van duurzame ontwikkeling. In het geval van substitutie van stukken van de keten, wordt gekozen voor een andere ketenactor (bijv. leverancier), die, strikt genomen, wel dezelfde grondstof levert, maar waar de productie-omstandigheden op milieu en/of sociaal vlak gunstiger zijn. Ook de procesboom

⁴¹ Vgl. benadering van DE MAN (zie 1.3.1.1).

⁴² Bijv. PAULY (D.), "Management van beleidsprocessen rondom productie- en consumptieketen, een onderzoek naar het verloop en de mogelijkheden tot verbetering van de besluitvormingsprocessen rondom de PVC productie- en consumptieketen".

⁴³ Zie o.m. JACOBS (P.) et al., *Onderzoeksrapport PROSA-Project* en DE HOO (S.), "Kiezen voor Preventie is winnen, naar een preventief milieubeleid van bedrijf en overheid".

kan echter het voorwerp van verbeteringen zijn, en ook hier kunnen maatregelen gericht zijn op optimalisatie (betere productieprocessen, al dan niet binnen dezelfde keten) of substitutie (bijv. gebruik van andere grond- of hulpstoffen).

Tabel 2 : Types maatregelen bij ketenbeheer

	Optimalisatie	Substitutie
Procesboom	De procesboom blijft dezelfde maar in- en outputs worden geoptimaliseerd (technische of organisatorische veranderingen). Bijv. case "Scott Paper" (zie kader)	Wijzigingen in de procesboom (bijv. wijzigingen in grondstoffen) zorgen voor een kwalitatieve en/of kwantitatieve verbetering ten aanzien van de stofstromen. Bijv. keuze voor een ander verpakkingsmateriaal
Voortbrengingsketen	De situatie binnen de bestaande keten wordt aangepakt. Bijv. case "fair trade" (zie kader)	Keuze voor een ketenactor met een betere milieu- en/of sociale performantie. Bijv. case "Scott Paper" (zie kader)

Een tweetal voorbeelden worden weergegeven in onderstaand kader.

VOORBEELDEN
<p>Een voorbeeld is de activiteit die bij "Scott Paper", een papierproducent, plaats vond⁴⁴. Naast een klassieke LCA (waarbij de procesboom centraal staat, zie verder) werd ook aandacht besteed aan de <i>"forest management practices of the suppliers"</i>, waaruit bleek : <i>"The range of emissions for interchangeable materials was much broader than expected – materials from some suppliers resulting in up to seventeen times the emissions of comparable materials from other suppliers"</i>. De uiteindelijke maatregel was : <i>"Scott made a policy decision that the raw materials in the bottom 10 percent of environmental performance were not acceptable. Suppliers were informed of this decision and given "a reasonable amount of time" to address their problems. Within the 90 % group that had acceptable environmental performance, preference was given to those who scored the highest on environmental performance in combination with cost, quality and customer service.</i> Met vrij minimale inspanningen (<i>"It should be pointed out that the cost to Scott of improving the environmental performance of its products through the supplier challenge was minimal"</i>) creëerde Scott Paper een bedrijfsvoordeel : <i>"Scott found through its market research that customers' perceptions of the environmental characteristics of Scott's products, as opposed to its competitors', rose considerably as a result of the proactive initiatives."</i></p>
<p>Een andere situatie ziet men bij producten die een "eerlijk handel logo" (bijv. Max Havelaar, zie verder⁴⁵) dragen. Hierbij wordt door de producent een eerlijke prijs gegarandeerd. M.a.w. men richt zich in de eerste plaats niet op de eis van bijv. betere arbeidsomstandigheden. De afnemer neemt wel z'n verantwoordelijkheid op ten aanzien van de keten in die zin dat een betere prijs de leverancier in staat stelt op een sociaal meer verantwoorde en milieuvriendelijkere wijze te produceren.</p>

⁴⁴ Uitvoerig beschreven in : CONWAY (T.), *"ISO 14000 standards and China, a trade and sustainable development perspective"*, p. 46-49.

⁴⁵ Voor de volledigheid dient opgemerkt dat Max Havelaar geen "eerlijk handel label" in de strikte betekenis is, maar ook enkele sociale voorwaarden opneemt. Dit wordt verder toegelicht in 5.4.3.3.

Het onderscheid dat hierboven gemaakt werd is voornamelijk van belang wanneer teruggekoppeld wordt naar de kans tot afwenteling. Zo moet, in milieucontext, erover gewaakt worden dat men bij het treffen van maatregelen, geen verschuivingen van de milieuproblematiek veroorzaakt van het ene milieucompartment naar het andere. Dit is bijv. typisch het geval bij end-of-pipe maatregelen. Bij afvalwaterzuivering bijvoorbeeld wordt het probleem van het afvalwater aangepakt, maar men creëert een afvalprobleem (slib). Door rekening te houden met de milieu-effecten van wieg tot graf, wordt vermeden dat een milieuprobleem in een bepaalde fase van de levensloop van het product wordt afgewenteld op een andere fase. Wanneer het geheel wordt bekeken in het licht van duurzame ontwikkeling moet erover gewaakt worden dat milieuproblemen niet afgewenteld worden op sociale problemen (of omgekeerd).

Diverse publicaties wijzen op de voordelen die ketenbeheer heeft voor het bedrijf (bijv. kostenbesparingen door lagere milieurisico's, een beter imago,...). Ketenbeheer kan echter soms aantrekkelijk zijn voor de keten als geheel, maar voor één of meerdere ketenactoren nadelig. In dit geval is sprake van een economisch verdelingsprobleem⁴⁶ : sommige ketenactoren profiteren van het ketenbeheer, terwijl de kosten bij andere ketenactoren kunnen terechtkomen. Ketengerichte maatregelen (bijv. gedragscodes) kunnen dan in het slechtste geval voor gevolg hebben dat contracten, al dan niet na een aanpassingsperiode, worden opgezegd. Wanneer de keten vanuit sociaal oogpunt wordt bekeken, kan dit ertoe leiden dat lokale werknemers hun werk verliezen, wat op sociaal vlak niet aangewezen is. Bijgevolg moet niet enkel de mogelijkheid tot een aanpassingsperiode ingebouwd worden, maar ook ondersteuning en verbintenissen van de initiatiefnemer naar de leverancier toe moeten in bepaalde gevallen tot de mogelijkheden voor verbetering gerekend worden. In de praktijk zal dit ondermeer ook neerkomen op een proces van continue verbetering met ruimte voor bijsturing en graduele doelstellingen. De keten wordt geoptimaliseerd.

3.2 EEN WERKDEFINITIE VOOR DE KETENANALYSE

Om zinvolle, ketengerichte beslissingen te kunnen treffen, is een voorafgaande analyse van de huidige situatie noodzakelijk. Hier moet de ketenanalyse aan tegemoet komen. De ketenanalyse vormt een onderdeel van het ketenbeheer : zij voorziet de nodige informatiecapaciteit. De wijze waarop de ketenanalyse verricht wordt en het methodologische kader dat aan de basis ervan ligt, zal rechtstreeks invloed hebben op de beslissing. De ketenanalyse, voorwerp van onderhavig onderzoek, heeft aldus een louter inventariserende functie.

Cramer et al. stelde in 1993 een algemeen stappenplan voor om milieugericht ketenbeheer in te voeren : zie figuur 1. De stappen A en B hebben betrekking op wat hier gedefinieerd wordt als de milieugerichte ketenanalyse, wat vervolgens uitgebreid kan worden met sociale aspecten. Op basis van de stappen A en B kunnen verbeteropties geformuleerd worden (stap C), die vervolgens op hun haalbaarheid beoordeeld (stap D tot G) en eventueel ingevoerd worden.

---

⁴⁶ Term afkomstig van VAN DER KOLK (J.) et al., "*Milieugericht ketenbeheer door bedrijven, een handreiking aan het management*", p. 48.

Figuur 1: Stappenplan bij de invoering van ketenbeheer

A. Domeinspecificatie van het product

1. Beschrijving van het product
2. Beschrijving van de maatschappelijke betekenis van het product
3. Beschrijving van de keten waarin het product geplaatst is

B. Inventarisatie van milieuknelpunten in betrokken domein

1. Beschrijving van de relevante stof- en energiestromen in de schakels van de keten
2. Aanwijzen van de relevante milieuknelpunten in de schakels van de keten
3. Aanwijzen van relatief dominante milieuknelpunten in de keten

C. Creatief vaststellen van denkbare verbeteropties

1. Vaststellen van milieudoelstellingen
2. Genereren van denkbare verbeteropties
3. Selecteren van verbeteropties

D. Achterhalen van de milieueffecten ten gevolge van verbeteropties

1. Bepalen van het primair milieueffect
2. Vaststellen van de secundaire milieueffecten
3. Voorrang verlenen aan van verbeteropties op de milieuverdienste

E. Bepalen van de realiseerbaarheid van verbeteropties

1. Bepalen van de algemene maatschappelijke haalbaarheid
2. Bepalen van de algemene technologische haalbaarheid
3. Bepalen van de algemene economische haalbaarheid

F. Bepalen van de wenselijkheid van verbeteropties

1. Afwegen van de milieuverdienste versus de realiseerbaarheid van de uit te voeren verbeteropties

G. Definitieve beslissing over uitvoering van verbeteroptie(s)

1. Bepalen van de bedrijfsspecifieke inpasbaarheid van de uit te voeren verbeteropties(s) voor het betreffende bedrijf

4 DELCA-METHODIEK

De meest voor de hand liggende methode voor het in kaart brengen van de milieu-effecten van een product van wieg tot graf is de LCA-methodiek. In dit onderzoek heeft men voor het milieugedeelte beroep gedaan op deze methode. Bovendien is in eerste instantie ook onderzocht in welke mate deze methode gebruikt kan worden om sociale aspecten op te nemen een van wieg tot graf analyse. Eerst is gekeken of de methodiek op zich al geen sociale elementen in zich hield. Vervolgens is nagegaan of er al initiatieven bestonden waarbij extra sociale aspecten opgenomen werden in de LCA. Hiervan is nagegaan om welke sociale aspecten het telkens ging en op welke manier ze werden opgenomen in de LCA-methodiek.

4.1 PRINCIPE VAN DE METHODIEK

De LCA zou zijn oorsprong kennen in het opstellen van energie-balansen in de jaren '70. De eerste initiatieven, waarbij ook aandacht werd besteed aan afval en emissies, werden genomen door het US Environmental Protection Agency. In 1993 werd door SETAC (Society of Environmental Toxicology and Chemistry) voor het eerst een poging ondernomen om te komen tot standaardisering van de LCA methodiek. Intussen werd ook door ISO een reeks standaarden ontwikkeld (ISO 14040 – 14043)⁴⁷. Over het algemeen wordt nu naar ISO verwezen voor een algemene beschrijving van deze methodiek⁴⁸.

ISO definieert de LCA als een techniek voor het evalueren van de potentiële milieu-impacten verbonden aan een product (of dienst), door het verichten van een inventarisatie van relevante in- en outputs van grondstof- tot afvalfase, door vervolgens de potentiële milieu-impacten, geassocieerd met deze in- en outputs te evalueren en de resultaten van deze inventarisatie en impact-evaluatie te interpreteren in functie van de doelstellingen van de studie⁴⁹.

De LCA bestaat dus uit vier fasen (zie ook figuur 2) :

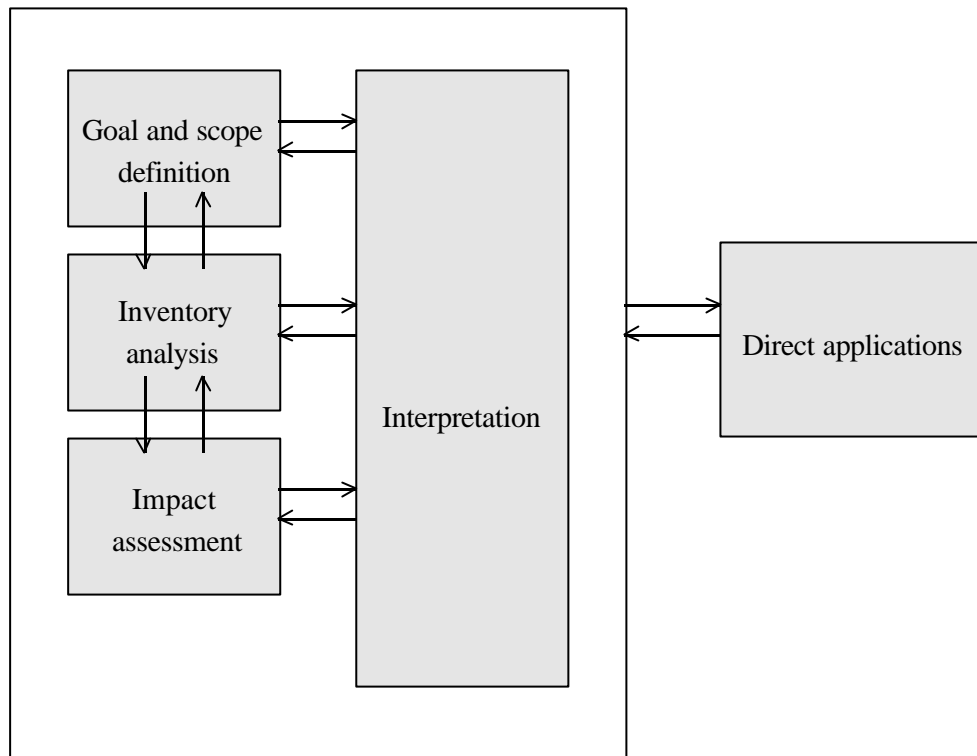
- doelbepaling ;
- inventarisatie (LCI, *life cycle inventory*) ;
- impact evaluatie (LCIA, *life cycle impact assessment*) ;
- interpretatie.

---

⁴⁷ ISO 14040 : 1997(E) ; ISO 14041 : 1998(E) ; ISO/DIS 14042 (1998) ; ISO/DIS 14043 (1998).

⁴⁸ ISO voorziet immers de internationale standaarden. Toch dient opgemerkt dat ISO vaak wordt bekritiseerd omwille van vaagheid en onduidelijkheid, wat overigens ook geldt voor andere standaarden binnen de ISO 14000 reeks.

⁴⁹ Vrij vertaald uit : ISO 14040 : 1997(E).

Figuur 2: Stappen van de LCA

Hieronder volgt een beknopte beschrijving van elk van deze fasen⁵⁰.

Tijdens de doelbepalingsfase worden een aantal beslissingen genomen die het onderwerp van analyse en het verdere verloop van de LCA vastleggen. De reden van de uitvoering van de LCA wordt aangegeven, m.a.w. er wordt weergegeven waartoe de resultaten van het onderzoek gebruikt zullen worden (productverbetering, marketing, beleid...). Tevens wordt weergegeven wie de LCA uitvoert of laat uitvoeren en wie betrokken wordt bij de keuzes die gemaakt moeten worden. Tijdens de doelbepalingsfase wordt ook bepaald of de LCA al dan niet volledig uitgevoerd zal worden. Zo word(t)(en) bijv. (gedeelten van) een *impact assessment* niet steeds verricht.

Belangrijk is ook de beschrijving van de functionele eenheid. De functionele eenheid omschrijft de centrale functie, die een product vervult en geeft aan hoeveel er van deze functie in beschouwing wordt genomen⁵¹. Bij vergelijking tussen verschillende systemen moet dan telkens van dezelfde functionele eenheid worden vertrokken. De keuze van de functionele eenheid kan soms de resultaten sterk beïnvloeden.

De inventarisatie kan omschreven worden als het identificeren en het kwantificeren van de input (energie en materialen) van, en de output (afval en emissies) naar het milieu en dit over de volledige levensloop van het product. Vertrekkende van de functionele eenheid worden eerst alle deelstappen van de levenscyclus geïdentificeerd, gaande van de winning van de grondstoffen tot de afvalverwerking (het bepalen van de procesboom). Hierbij moeten belangrijke keuzes gemaakt worden : welke processen worden al dan niet in rekening gebracht ? Bij vele processen worden hulpstoffen gebruikt, die zelf ook weer deel uitmaken van een

⁵⁰ Voor meer details kan worden verwezen naar de talrijke LCA-handboeken.

⁵¹ HEIJUNGS (R.), “Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, handleiding”, p. 24.

andere procesboom. Voor dit "afbakenen van de systeemgrenzen" bestaan wel enkele richtlijnen, echter, over het algemeen is dit een vrij subjectieve keuze (die vaak ook afhankelijk is van de beschikbaarheid van gegevens).

Eens de procesboom is afgebakend, kunnen in- en uitgaande stroomgegevens verzameld worden. De oorsprong van de data kan het resultaat sterk beïnvloeden, dus moet steeds duidelijk worden aangegeven welke gegevens gebruikt zijn.

Wanneer een proces verschillende economisch waardevolle producten levert, past men toerekeningsregels toe (allocatie). Zo wordt berekend welk aandeel van de grondstoffen en afval- en emissiestromen aan de functionele eenheid moet worden toegeschreven. Ook in het geval van hergebruik en recyclage past men allocatieregels toe. Allocatie kan gebeuren op basis van massa of op basis van de economische waarde (of een combinatie). De wijze waarop gealloceerd wordt, zal uiteraard effect hebben op het resultaat van de LCA.

De inventarisatiefase wordt afgesloten met het opstellen van een ingreep tabel (aggregatie). Een dergelijke tabel geeft het totale gebruik van grondstoffen en energie en van alle emissies naar de omgeving weer, uitgedrukt per functionele eenheid.

Tijdens de *impact assessment* worden de gegevens uit de inventarisatiefase vertaald naar potentiële effecten op de omgeving. Verschillende stappen worden onderscheiden :

- selectie en definitie van de impactcategorieën (bijv. klimaatwijziging, stratosferische ozonaantasting, smogvorming, verzuring, vermesting,...) en de gebruikte methodes/modellen. Bijv. om een idee te krijgen op het effect op de klimaatwijziging worden de broeikasgasemissies (CO₂, CH₄,...) uit de inventarisatie vermenigvuldigd met hun respectievelijke classificatiefactor "GWP", de *global warming potential*. De GWP is voor verschillende emissiegassen gepubliceerd door het IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*). Voor klimaatwijziging is de methode vrij vast. Dit geldt echter niet voor andere impactcategorieën zoals bijv. humane of ecotoxiciteit. De resultaten van de LCA kunnen dus ook sterk beïnvloed worden door de keuze van de *impact assessment* methodes.
- classificatie : het toewijzen van de resultaten uit de inventarisatie (grondstoffen, energie, emissies) aan elk van de impactcategorieën.
- karakterisatie : het berekenen van de effecten op elk van de impactcategorieën (meestal door vermenigvuldiging met de respectievelijke classificatiefactoren).

ISO beschouwt de volgende elementen als "optioneel" :

- normalisatie : berekenen van het relatieve belang van het resultaat (per impactcategorie) ten opzichte van een referentiewaarde (bijv. verhouding van het resultaat tot de jaarlijkse bijdrage tot deze impactcategorie van een gemiddelde Europeaan) ;
- rangschikken ;
- weging : het toekennen van weegfactoren laat toe het relatieve belang van de verschillende impactcategorieën tegenover elkaar af te wegen en op die manier een uitspraak te doen betreffende de globale milieu-impact van een product. Er bestaan verschillende methodes om weegfactoren toe te kennen. Weegfactoren weerspiegelen steeds waarden en zijn daarom steeds van subjectieve aard. De wijze waarop de keuze werd bepaald, moet daarom transparant zijn. Verder stelt ISO dat men de resultaten vóór de weging óók moet weergeven ;
- kwaliteitsbeoordeling van de data.

De interpretatiefase tenslotte is de fase waarin een synthese wordt gemaakt van de bevindingen van de inventarisatie en de *impact assessment* in relatie tot de doelbepaling.

4.2 SOCIALE ASPECTEN IN DE KLASSIEKE MILIEUGERICHTE LCA

Ondanks het gegeven dat de LCA in milieumiddens ontstaan is, kunnen in deze methodiek toch enkele verwijzingen naar sociale aspecten vastgesteld worden. Dergelijke verwijzingen blijken zowel uit de methodologische aanpak als uit inhoudelijke elementen van de LCA.

Op **inhoudelijk** vlak dient in de eerste plaats gewezen op enkele impactcategorieën die vaak in rekening worden gebracht bij de uitvoering van een LCA, m.n. humane toxiciteit, geurhinder, lawaaihinder en slachtoffers. Dit zijn aspecten waarvan de mens, als onderdeel van het ecosysteem, in eerste orde impact ondervindt. Zoals verder zal blijken, bevindt zich hier ook de logische link met de eerste initiatieven om de werkomgeving op te nemen in de LCA-methodiek.

Daarnaast kan ook verwezen worden naar een mogelijke (zij het zeer theoretische) aanpak bij de constructie van weegfactoren, m.n. modellering van uiteindelijke effecten. Hierbij worden milieu-effecten afgebeeld op een doelvariabele die de toestand van de maatschappij vertegenwoordigt. Dergelijke doelvariabelen zijn bijv. menselijke gezondheid en veiligheid, materiële welvaart, immateriële welvaart en “intrinsieke” natuurwaarden. Dit zijn alle sociale factoren. Deze oefening werd bijv. gemaakt in Zweden onder de vorm van het zgn. EPS-systeem (Environmental Priority Strategy). Hierbij werd de keten van oorzaken en effecten van elke impact op een “*human equivalent*” berekend. Vijf doelvariabelen werden onderkend : verlies aan grondstofvoorraden, gezondheid, productieverlies (bijv. landbouw), biodiversiteit en esthetische waarde van de natuur⁵². Een ander voorbeeld is de eco-indicator 95 die drie zgn. schadeniveaus onderscheidt :

- Maximum. 1 dode per jaar t.g.v. milieu-effecten ;
- Smogperiodes mogen “vrijwel” niet voorkomen;
- Over “enkele decennia” mogen nog slechts 5 % van de ecosystemen worden aangetast.

De criteria voor de impact assessment worden afgeleid van deze drie schadeniveaus. Vervolgens wordt aan de hand van de *distance to target* methode een weegfactor aan elk van de criteria toegekend. Bij de *distance to target* methode wordt de afstand tussen de feitelijke situatie en de wenselijke situatie (afgeleid van de drie schadeniveaus) in rekening gebracht.

Op **methodologisch** vlak moet vastgesteld worden dat sommige fasen van de LCA-methodiek niet louter op positief wetenschappelijke basis ingevuld kunnen worden. Het betreft een aantal te ondernemen stappen waar duidelijke keuzes gemaakt moeten worden. Dit subjectieve element is kenmerkend voor de doelbepalingsfase (bijv. mate van stroomlijning) en de evaluatiestap (bijv. bij de constructie van weegfactoren). Door het betrekken van een panel met vertegenwoordigers van verschillende maatschappelijke geledingen kunnen verschillende opinies in het oordeel betrokken worden (bijv. toepassing van de Delphi-methode bij de constructie van weegfactoren). Dit subjectieve belang vanwege de diverse vertegenwoordigers weerspiegelt de achterliggende behoeften van de overeenkomstige maatschappelijke groepen.

4.3 INTEGRATIE VAN DE WERKOMGEVING IN DE LCA

De eerste pogingen tot expliciete integratie van sociale aspecten in de LCA-methodiek beperkten zich voornamelijk tot effecten op de werkomgeving. Vooral Scandinavische onderzoekers besteden meer en meer aandacht aan het opnemen van aspecten die met het interne milieu (werkomgeving) te maken hebben. Consensus omtrent de te behandelen thema's binnen het interne milieu is nog zeer veraf. Intussen is binnen SETAC (Society of Environmental Toxicology and Chemistry) een nieuwe werkgroep opgericht die zich over deze thematiek buigt.

---

⁵² <http://www.pre.nl/lca.html> (24-07-00)

Initiële vertrekbasis is de uitbreiding van het externe milieu met het interne milieu, waarbij ervan wordt uitgegaan dat stofstromen, relevant voor het externe milieu, evenzeer een rol spelen ten aanzien van het interne milieu, meer bepaald, de werknemer. De classificatiestap wordt als het ware aangevuld met enkele impactcategorieën die specifiek te maken hebben met de effecten van emissies op de werknemer. Hier duikt een knelpunt op. Men kan immers niet zomaar de emissiegegevens gebruiken en veronderstellen dat deze ook integraal in het interne milieu, de werkomgeving, terecht komen. De condities in de werkomgeving en de uiteindelijke impact op de werknemer worden in belangrijke mate bepaald door bedrijfs- en procesgebonden factoren. De blootstelling wordt zowel bepaald door de emissies als door de aanwezigheid van werknemers op de plaats van de emissies, de maatregelen voor het voorkomen van schadelijke blootstelling en de duur en grootte van blootstelling. Of, zoals Potting et al. stellen⁵³ : om de werkomgeving te evalueren, moet de *black box* worden geopend en moeten organisatiespecifieke gegevens verzameld worden. Zij onderscheiden verder drie benaderingen⁵⁴ :

- het meten van blootstellingconcentraties die vervolgens gerelateerd kunnen worden aan potentiële effecten. Het betreft metingen van concentraties in de lucht van de werkplaats (inhalatoire blootstelling) aangevuld met gegevens zoals duur van blootstelling, frequentie van inhalatoire blootstelling en mate van huidcontact; of biologische monitoring in bloed en urine dat ook andere blootstellingswegen (huid) omvat;
- het maken van schattingen van blootstellingconcentraties aan de hand van een lijst van parameters (aanwezige stoffen, hun hoedanigheid, processen en procesoperaties, functies van de werknemers, aantal werknemers, taken en werkhandelingen, aantal werkuren per taak of handeling en eventuele beheersmaatregelen) waarna ook deze gerelateerd worden aan potentiële effecten (Terwoert 1994);
- onmiddellijk gebruik van effectdata. Hier gaat men dan ook andere gegevens naast de stofstromen gaan bekijken.

In de twee eerste gevallen is er nog een onderscheid te maken tussen een inventarisatie- en een classificatiefase, in het laatste geval vallen deze twee stappen samen.

Tabel 3 geeft een overzicht van enkele methodes.

Tabel 3: Criteria voor de werkomgeving bij verschillende initiatieven

Methodologie	Criteria
IVL ⁵⁵ (Zweden)	<ul style="list-style-type: none"> - Aantal sterftegevallen als gevolg van werkongevallen - Aantal verloren werkdagen als gevolg van werkongevallen en -ziektes - Aantal verloren werkdagen als gevolg van ziekte (<i>exceeding normal</i>) - Aantal gevallen van gehoorverlies - Aantal gevallen van allergieën, eczema's en analoge ziektes - Carcinogene impacten - Impacten op de reproductie
EDIP ⁵⁶ (Denemarken)	<ul style="list-style-type: none"> - Blootstelling aan chemicaliën <ul style="list-style-type: none"> - Kanker - Schade aan het reproductiesysteem - Allergieën - Schade aan het zenuwstelsel - Monotoon en repetitief werk <ul style="list-style-type: none"> - Musculaire letsels of schade aan het skelet

⁵³ POTTING (J.) et al., "Workenvironment and LCA", p. 5

⁵⁴ id. p; 12

⁵⁵ ANTONSSON (A.) & CARLSSON (H.), "The basis for a method to integrate work environment in life cycle assessments", p. 216.

	<ul style="list-style-type: none"> - Lawaai - Gehoorstoornissen - Risico op ongevallen - Lichaamskwetsuren
Terwoert ⁵⁷ (Nederland) (uitwerking : enkel chemische/biologische blootstelling)	<ul style="list-style-type: none"> - Chemische / biologische blootstelling - chronisch ; algemeen - chronisch ; genotoxische carcinogenen - acuut - Schadelijk geluid - Fysieke belasting - Straling - Klimaat
IVF ⁵⁸ (Zweden)	<ul style="list-style-type: none"> - Risico op ongelukken - Fysieke werkbelasting (<i>length of working cycle, weights that are handled and physical working positions</i>) - Lawaai - Chemische gezondheidsrisico's - Trillingen - Algemene fysische omgeving - Werkatmosfeer - Werkinhoud - Vrijheid van actie

Naast deze initiatieven onderscheidt LCANET⁵⁹ nog een drietal andere initiatieven :

- MUP-methodiek (Denemarken) : fysische en chemische effecten, risico op ongevallen ;
- PVC – methodiek (Denemarken) : idem ;
- STØ-methodiek (Noorwegen) : chemische effecten.

LCANET heeft zelf een uitgebreidere lijst samengesteld, echter zonder suggesties voor operationalisering.

4.4 POGINGEN TOT HET INTEGREREN VAN MEERDERE SOCIALE OVERWEGINGEN IN DE LCA

Bij de bovenstaande benaderingen blijft de uitbreiding van de LCA-methodiek met sociale impacten beperkt tot de werkomgeving. Een Duitse poging tot integratie van meerdere sociale overwegingen in de LCA betreft de productliniënanalyse. Hoofddoel bleef daar wel de milieu-evaluatie terwijl de evaluatie van enkele sociale en economische aspecten vrij snel en op kwalitatieve wijze benaderd werden. In België had het CDO met het “Ecosoc”-project in 1994 getracht om sociale overwegingen in de LCA op te nemen⁶⁰. Het theoretische kader vertrok van het input-output principe naar analogie met de milieugerichte LCA maar ging er van uit dat bij volledigheid een uitbreiding moet gebeuren met de vier productiefactoren: kapitaal, arbeid, grondstoffen en technologie. Vertrekken van die basis betekent dat in principe onderzoek verricht moet worden naar ecologische (grondstoffen), sociale (arbeid), financiële en economische (kapitaal) en technische (technologie) aspecten. In een eerste stap nam men “arbeid” op in de analyse. Binnen dit thema werd een zo volledig mogelijke benadering

⁵⁶ WENZEL (H.), et al., *op.cit.*, p. 140.

⁵⁷ TERWOERT (J.), “Arbeidsomstandigheden van wieg tot graf, studie naar de mogelijkheden voor integratie van het werkmilieu in milieugerichte levenscyclusanalyses (LCA's) van producten”, p. 72.

⁵⁸ BENGTSOON (G.) & BERGLUND (R.), *op. cit.*, , 1996, p. 10.

⁵⁹ POTTING (J.) et al. , *op. cit.*, pp. 149 – 180.

⁶⁰ DE BAERE et al, “Vergelijkend onderzoek van ecologische en sociale criteria in het kader van duurzame ontwikkeling aan de hand van een gevalstudie”, Universiteit Gent, 1995

nagestreefd. Er werd expliciet gekozen voor het onmiddellijk opnemen van sociale overwegingen in de inventarisatiefase aan de hand van een operationalisering van vijf clusters van sociale aspecten, m.n. productieconcept, arbeidsvoorwaarden, arbeidsverhoudingen, bedrijfsbeleid en socio-economische aspecten. Deze aanpak steunt op een conceptueel kader⁶¹ voor het invullen en beschrijven van productieprocessen en activiteiten. Dit project legde de basis voor een vrij ruime benadering voor het opnemen van sociale overwegingen (met betrekking tot arbeid) in een van wieg tot graf benadering. Het wees op het nut van een sociale levensloopbenadering maar legde ook enige accenten op een aantal beperkingen bij een LCA-aanpak.

4.5 KNELPUNTEN

Initiatieven, waarbij getracht wordt sociale overwegingen (zij het beperkt of ruimer) op te nemen in de LCA-methodiek stuiten telkens op een aantal problemen die enerzijds te maken hebben met het plaatsgebonden karakter van de gegevens en anderzijds met het feit dat vele van de sociale gegevens veeleer typerend zijn voor een organisatie dan voor een stofstroom. Deze karakteristieken hebben gevolgen voor een paar typische kenmerken van de LCA en geven aanleiding tot het stellen van een paar essentiële vragen met betrekking tot milieu- en sociaalgerichte levensloopbenaderingen van producten. De problematiek zal geïllustreerd worden aan de hand van twee typische kenmerken van de LCA: enerzijds de functionele eenheid en de bijhorende referentiestroom; anderzijds de allocatie.

De functionele eenheid en de bijhorende referentiestromen zijn sterk aan het product gebonden. Het Ecosoc project gaf aan dat het begrip functionele eenheid weinig zin heeft in een sociale LCA⁶²: "In de eerste plaats is er de intrinsieke aard van de meeste sociale criteria, die niet specifiek zijn voor een (welbepaalde hoeveelheid) product, maar factoren zijn die samenhangen met het bedrijf (het productieconcept) in zijn geheel. Een tweede nuance ligt uiteraard in het feit dat sociale criteria zelden kwantificeerbaar zijn." De veiligheid in een bedrijf hangt slechts gedeeltelijk af van het productieproces en de stofstromen op zich; ook de getroffen veiligheidsmaatregelen (gaande van technische maatregelen tot veiligheidstraining van de werknemers) spelen een rol. Verschillende initiatieven voor de integratie van de werkomgeving in de LCA werden ook met dit probleem geconfronteerd en hebben geprobeerd een oplossing te formuleren. Zo trachtten de onderzoekers van de EDIP-methode de schadelijke blootstellingstijd te meten per functionele eenheid. Ze wijzen hier echter, terecht, op het knelpunt dat zich voordoet wanneer de werkplaats als geheel een aanzienlijke impact ondervindt, maar deze impact niet meer kritisch is binnen de context van het productsysteem, m.n. wanneer een grote hoeveelheid producten op relatief korte tijd wordt geproduceerd. De methode van IVF⁶³ meet ook de blootstellingstijd per functionele eenheid en bakent zelfs de systeemgrenzen voor het interne milieu op die basis af. Zo wordt gesteld⁶⁴: *As far as the external environment is concerned, it is generally the proportions of the materials by weight that are used as the selection criterion, complemented by any knowledge of particular environmental risks associated with certain materials. For the working environment, it is instead the working time that is used as the quantifying criterion, which can be complemented with any knowledge or awareness of particularly troublesome working environments.*

Het principe van allocatie illustreert de problematiek nog beter. Sommige auteurs hebben weinig problemen met allocatieprocedures voor criteria die te maken hebben met de werkomgeving. Een recente stand van zaken is

---

⁶¹ BERTRAND (N.) et al., "Kwaliteit van de arbeid in de sector elektriciens", p. 4.

⁶² DE BAERE, OP.CIT., p. 26.

⁶³ IVF: the Swedish Institute of Production Engineering research (Institutet för verkstadsteknik forskning).

⁶⁴ BENGTTSSON (G.) & BERGLUND (R), "Life cycle assessments including the working environment, summary of methods and case studies", p. 12.

weergegeven door Potting et al.⁶⁵ die op basis van de verschillende initiatieven stellen : “*There is in principle no difference between allocation of interventions related to the work environment with those related to the external environment. The same allocation procedures are valid.*” Echter⁶⁶ : “*Though the principles and procedures may be clear on a general level, the actual elaboration into practical allocation rules is at present an important issue in ELCA [Environmental Life Cycle Assessment, nvdr] as well as in WE-LCA [Working Environmental Life Cycle Assessment, nvdr]. Some WE-LCA methods make use of the economic value for allocation, while some others use the number of working hours related to the studied product... A deeper understanding is needed of the allocation rules for interventions related to the work environment.*” M.a.w. enerzijds ziet men geen problemen met alloceren, anderzijds geeft men toe dat verder onderzoek vereist is.

Hoe pakt men dit dan concreet aan ? Een voorbeeld van een mogelijke aanpak is de EDIP-methode. De Deense EDIP-methode betreft een vertaling van de LCA-methodiek in functie van productontwikkeling. EDIP hecht bovendien ook belang aan de interne werkomgeving.

Tabel 4 geeft weer welke impactcategorieën zij onderzoeken m.b.t. de werkomgeving en hoe deze worden geïnventariseerd. Dezelfde allocatieprocedures worden toegepast op deze impactcategorieën als op de andere impactcategorieën⁶⁷. Rasmussen stelt: *If it is not possible to specify how much time is used on the individual product, allocation of the working environment is made on the same model under which the impacts on the external environment are allocated. This means that if a choice is made to allocate e.g. energy consumption by product weight, working time will also be allocated by weight unless special circumstances for the impact on the working environment apply.*

---

⁶⁵ POTTING (J.) et al., “*Work environment and LCA*”, p. 162.

⁶⁶ POTTING (J.) et al., *loc.cit.*

⁶⁷ RASMUSSEN (E.), “*The working environment as a criterion in the environmental assessment of products*”, p. 473.

Tabel 4 : Impactcategorieën, limietwaarden en inventarisatiewijze bij EDIP voor wat betreft de interne werkomgeving⁶⁸

Impactcategorie	Limietwaarde	Inventarisatiewijze
Chemicaliën die leiden tot : - Kanker - Schade aan het reproductiesysteem - Allergieën - Schade aan het zenuwstelsel	Blootstelling via ademhaling vanaf meer dan 10 % van de vastgestelde limietwaarde (bijv. ADI ⁶⁹) óf contact met de huid.	Totale duur van blootstelling boven de limietwaarde over het productsysteem.
Lawaaihinder	> 80 dB	Totale duur van blootstelling boven de limietwaarde over het productsysteem.
Monotoon repetitief werk	Werkcyclus die 2 of meerdere keren per minuut wordt herhaald en die leidt tot oncomfortabele werkposities	Totale duur van blootstelling boven de limietwaarde over het productsysteem.
Risico op ongevallen	Ongevallen die leiden tot meer dan 1dag afwezigheid	Het aantal van dergelijke ongevallen over het productsysteem.

Deze aanpak kenmerkt zich door :

- een normatief karakter : door het gebruik van limietwaarden, worden normen gehanteerd⁷⁰.
- een gemengd kwalitatief en kwantitatief karakter : door het hanteren van limietwaarden krijgt de inventarisatie een zeker kwalitatief karakter : ofwel wordt de norm overschreden, ofwel niet. Vervolgens wordt de tijdsduur gemeten ; dit betreft het kwantitatief gedeelte. Bijgevolg heeft men geen zicht op de mate waarin een norm wordt overschreden : het maakt bijv. wel degelijk een belangrijk verschil uit of de norm van 80 dB(A) wordt overschreden met 5 of 15 dB(A), rekening houdend dat geluid op een logaritmische schaal wordt weergegeven.
- Productgeleerde informatie : Het resultaat wordt weergegeven per (functionele) eenheid product. In het eindresultaat is bijgevolg niet duidelijk hoeveel werknemers daaraan worden blootgesteld, en hoe die tijdsduur verdeeld is over de verschillende organisaties (en dus hoelang elke werknemer eraan wordt blootgesteld). De bruikbaarheid van de verkregen informatie is bijgevolg vrij beperkt wanneer men wilt oordelen over de arbeidsomstandigheden in de keten.

Vooraf het laatste kenmerk is relevant in het licht van de strikte cijfermatige allocatie aan het product. De informatie die via de EDIP-methode wordt verkregen, is eerder gericht op het in kaart brengen van de mate waarin een specifiek product bijdraagt tot de problematiek m.b.t. gevaarlijke stoffen, geluidshinder, enz... Het is dus niet gericht op het onderzoeken van de omstandigheden in elk van de organisaties voor de betrokken

⁶⁸ *Ibidem*, p. 472.

⁶⁹ ADI: Acceptable Daily Intake.

⁷⁰ Referenties worden gemaakt naar de EEC-lijsten van gevaarlijke stoffen (kanker, schade aan reproductiesysteem, allergieën), een Deens onderzoek waarin een aantal chemicaliën zijn geëvalueerd op hun neurotoxicologische effecten, de "Danish Working Environment Service" (geluid en monotoon, repetitief werk). De oorsprong van de limietwaarde voor ongevallen is niet duidelijk te achterhalen. De keuze van de impactcategorieën zelf is gebaseerd op de in de meeste sectoren voorkomende problemen in Denemarken. RASMUSSEN (E.), *passim*.

werknemers. Dit zal ondermeer ook impliceren dat de situatie gunstiger gaat lijken wanneer er meerdere productsystemen zijn voor een bepaald proces (omdat dan door allocatie de effecten nogmaals verdeeld worden over die verschillende productsystemen). Ook lijkt de situatie “te verbeteren” door de productiesnelheid op te voeren, omdat dan de arbeidsduur per product ingekort wordt en bijgevolg ook de blootstellingstijd⁷¹. Die schadelijke effecten verdelen over verschillende productsystemen of bekijken per functionele eenheid (bijv. in het geval van een grote productiesnelheid) geeft bijgevolg relatief weinig relevante, mogelijks zelfs misleidende informatie m.b.t. de gezondheids- en veiligheidssituatie voor de individuele werknemers betrokken bij de vervaardiging van een product. Om hierover iets te kunnen beoordelen is het belangrijk vast te stellen hoe vaak, in welke mate en hoe lang grenswaarden worden overschreden voor een individuele werknemer. Enkel op die wijze kan relevante informatie verkregen worden over de gezondheids- en veiligheidssituatie in de keten.

Het ecosoc-project, dat rekening hield met meerdere sociale criteria dan enkel de gezondheid en veiligheid van de werkomgeving meent dat allocatie voor de meeste sociale criteria irrelevant is⁷². Voor een aantal sociale criteria ligt dit overigens voor de hand. Het verdelen van de arbeidstijd over verschillende productsystemen zegt enkel iets over de hoeveelheid arbeid die aan een product is besteed, m.a.w. men komt te weten of het al dan niet een arbeidsintensief product is. Het zegt echter niets over de tijd die een individuele arbeider moet besteden aan de organisatie waar hij/zij tewerk wordt gesteld. M.a.w. men komt niets te weten over de arbeidsvoorwaarde met betrekking tot de werkuren voor de werknemers (zie ook kader). Een analoge opmerking geldt bijv. voor de lonen.

De vraag dient dus eigenlijk gesteld wát men precies wil weten. EDIP stelt expliciet : “*The inventory in a life cycle assessment must facilitate an assessment of the total impact on the working environment from the life cycle of a particular product.*” M.a.w. zij stellen zich de vraag wat de specifieke bijdrage van een product is tot onveilige en ongezonde omstandigheden in de totale keten. Teruggekoppeld naar de definitie van ketenbeheer, is de volgende vraagstelling relevanter : wat is de gezondheids- en veiligheidssituatie voor de verschillende werknemers betrokken bij de vervaardiging van een product. Alloceren aan het product geeft de gebruiker in verscheidene gevallen slechts afgeleide informatie wanneer deze een idee wil hebben over de situatie van de werknemers. Wanneer deze gebruiker iets te weten wil komen over de situatie van de werknemer, zal hij nog bijkomende informatie nodig hebben om de in dit geval aan het product gealloceerde gegevens op een juiste wijze te kunnen interpreteren. Een voorbeeld is uitgewerkt in onderstaand kader.

Toepassing : aantal werkuren

De oefening kan worden gemaakt voor bijv. het aantal werkuren die werknemers besteden aan een product of een productonderdeel. De vraag wordt gesteld welke cijfermatig aan het product gealloceerde gegevens men nodig zou hebben om een idee te krijgen van het aantal uren dat een werknemer, betrokken bij de procesboom van een product, per dag zou moeten werken.

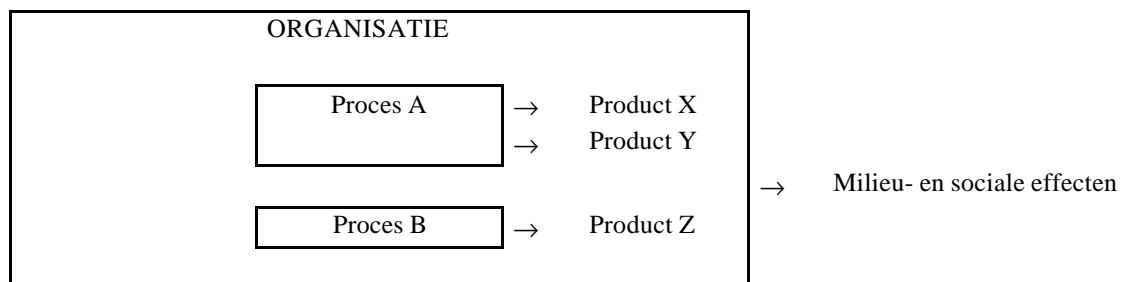
Zo kan getracht worden na te gaan wat het aantal bestede werkuren is per functionele eenheid. Dit cijfermatige gegeven zal opgedeeld moeten worden per ketenactor. In feite zegt dit gegeven iets over de arbeidsintensiteit van het product, meer specifiek per ketenactor. Een besluit kan getrokken worden omtrent het potentieel aan werkgelegenheid, maar nog niet omtrent het aantal werkuren dat de werknemer dagelijks aan z'n werk besteedt. Meer informatie is hiertoe vereist : m.n. de productiesnelheid ter hoogte van die ketenactor (i.f.v. de referentiestroom/dag), het aantal personen dat erbij was betrokken (1/aantal personen) en hierbij tevens het aantal uren dat elk van deze personen aan de betrokken productielijn besteedde. Deze laatste gegevens zijn strikt organisatiegebonden gegevens. Bovendien is met deze gegevens ook nog niet bekend of de betrokkenen enkel

⁷¹ De onderzoeksgroep van de EDIP-methode is zich daar ook van bewust : *The inventory in a life cycle assessment must facilitate an assessment of the total impact on the working environment from the life cycle of a particular product. This can mean that workplaces that do receive an impact when viewed as a whole will not always appear critical in the context of the entire product system.* RASMUSSEN (E.) et al., *op. cit.*, p. 474.

⁷² DE BAERE (V.) et al, *op.cit.*, p. 32.

aan de betrokken productielijn werkten, of ook nog op andere plaatsen binnen het bedrijf. In dit laatste geval zou, ook bij een gunstige evaluatie aan de hand van de eerdere gegevens, toch nog teveel uren gepresteerd kunnen zijn binnen die organisatie.

Bovenstaand voorbeeld liet al aanvoelen dat het allocatievraagstuk bij sociale criteria nog complexer kan zijn. Veronderstel dat binnen een organisatie verschillende processen plaats vinden en daar verschillende producten aan verbonden zijn : zie figuur 3. Stel dat product X deel uitmaakt van de procesboom die onderzocht wordt. Stel dat een werknemer zowel ter hoogte van proces A als ter hoogte van proces B werkt. Hoe zit het dan met de werkuren ? Stel dat binnen deze organisatie kinderarbeid voorkomt bij proces B en niet bij proces A. Wordt kinderarbeid dan beschouwd als een knelpunt in de ketenanalyse of niet ? Stel dat een werknemer, normaliter tewerk gesteld ter hoogte van proces A, een werkongeval heeft ter hoogte van proces B, op weg naar zijn werkpost. Wordt dit werkongeval dan meegerekend ?

Figuur 3: het allocatievraagstuk en het afbakenen van de systeemgrenzen bij organisatiegebonden criteria

Deze vraagstelling heeft ook betrekking op het afbakenen van de systeemgrenzen. Legt men deze :

- ter hoogte van het proces ?
- ter hoogte van het bedrijfsterrein ?
- ter hoogte van de volledige ondernemingen met al z'n vestigingen ?

Bij de klassieke LCA legt men de systeemgrenzen normaliter ter hoogte van de stofstromen van het product en dus de processen die met die stofstromen in contact komen. Dit is ook vrij logisch. Het product en z'n stofstromen staan immers centraal bij de LCA : vele milieu-effecten worden daarvan afgeleid. Bij het opnemen van sociale criteria in de van wieg tot graf benadering is dit echter niet meer het geval. Het is al meerdere keren gezegd : niet langer de stofstromen en de processen staan centraal, de organisatie staat nu centraal.

4.6 BESLUIT

De LCA methodiek is geen goede basis om sociale criteria op te nemen in de van wieg tot graf analyse. De LCA is zo goed als volledig gebaseerd op de kenmerken en het gedrag van stofstromen. Voor milieucriteria zijn stofstromen zeer relevant, wat voor sociale criteria nauwelijks het geval is (met uitzondering van bepaalde gezondheidseffecten). Voor de sociale criteria spelen vooral de kenmerken van de betrokken organisaties een centrale rol.

Er zal dus een ander referentiekader gehanteerd moeten worden. In een volgend hoofdstuk is gekeken naar een reeks methodieken die bruikbaar kunnen zijn in de context van de ketenanalyse.

5 OVERZICHT VAN INSTRUMENTEN OM SOCIALE EN MILIEUCRITERIA OP TE NEMEN BIJ DE BEOORDELING VAN EEN BEDRIJF OF PRODUCT

Uit het voorgaande is gebleken dat het niet aangewezen is om sociale aspecten op te nemen in de LCA-methodiek. Bijgevolg is in een volgende stap nagegaan welke andere methodieken er bestaan, waarvan (gedeeltelijk) gebruik van gemaakt kan worden om te komen tot een checklist voor de beoordeling van een product op ecologisch én sociaal vlak. De aandacht zal hier zowel gaan naar methodieken voor milieu en sociale aspecten, met een accent op dit laatste. Immers, voor het milieugedeelte van de analyse zou in eerste instantie vertrokken worden van een LCA-benadering.

Op milieugebied is over het algemeen genomen de ISO 14000 - reeks een belangrijk referentiekader. De ISO 14000 reeks bevat normen voor het invoeren van milieubeheersystemen, het uitvoeren van audits, het opstellen van milieuproductie-indicatoren, het uitvoeren van een LCA, het bepalen van systemen voor labeling,... In het onderstaande kader wordt het belang van ISO in z'n algemeenheid toegelicht.

In dit hoofdstuk wordt, wat de milieu-aspecten betreft, vaak verwezen naar de ISO 14000 - reeks. Reden hiervoor is dat, met betrekking tot de milieu-aspecten, deze reeks qua types instrumenten, op internationaal niveau een vrij volledig overzicht biedt. Andere reden is ook dat men, in internationale handelscontext, verwijst naar de bepalingen volgens ISO. Immers, wanneer staten beslissen om maatregelen te treffen, gebaseerd op één van bovenstaande instrumenten, dreigt men vaak te stuiten op negatieve reacties inzake het "creëren van technische barrières voor het vrije handelsverkeer". De rol die ISO in deze context speelt en in de toekomst vermoedelijk meer en meer zal spelen, blijkt uit de *Agreement on technical barriers to trade* (TBT-overeenkomst) van de WTO. Deze overeenkomst regelt o.m. de wijze waarop standaarden moeten ontstaan. Standaardiseringsorganisaties moeten de "Code van Goede Praktijk"⁷³ uit deze TBT-overeenkomst onderschrijven⁷⁴ om erkend te worden⁷⁵. De Code van Goede Praktijk bepaalt dat, indien internationale standaarden voorhanden zijn deze gebruikt moeten worden⁷⁶. Vervolgens moeten ze aan het ISO/IEC Informatiecentrum te Genève melden dat ze deze Code onderschreven hebben⁷⁷. De activiteiten m.b.t. de ontwikkeling van standaarden moeten gerapporteerd worden⁷⁸ en ook hiervan moet het ISO/IEC Informatiecentrum van op de hoogte gebracht worden⁷⁹. Er kan dus verwacht worden dat de invloed van ISO m.b.t. standaarden in internationale handelscontext alleen maar versterkt zal worden⁸⁰.

⁷³ *Code of good practice for the preparation, adoption and application of standards.*

⁷⁴ *Art. 4.1. : Members shall ensure that their central governments standardising bodies accept and comply with the Code of Good Practice for the Preparation, Adoption and Application of Standards in Annex 3 to this Agreement... They shall take such reasonable measures as may be available to them to ensure that local government and non-governmental standardising bodies within their territories, as well as regional standardising bodies of which they or one or more bodies within their territories are members, accept and comply with this Code of Good Practice... The obligations of Members with respect to compliance of standardising bodies with the provisions of the Code of Good Practice shall apply irrespective of whether or not a standardising body has accepted the Code of Good Practice.*

⁷⁵ *Art. 4.2. : Standardising bodies that have accepted and are complying with the Code of Good Practice shall be acknowledged by the Members as complying with the principles of this Agreement.*

⁷⁶ *Annex 3 : F : Where international standards exist or their completion is imminent, the standardising body shall use them, or the relevant parts of them, as a basis for the standards it develops, except where such international standards or relevant parts would be ineffective or inappropriate, for instance, because of an insufficient level of protection or fundamental climatic or geographical factors or fundamental technological problems.*

⁷⁷ *Annex 3 : C. : Standardising bodies that have accepted or withdrawn from this Code shall notify this fact to the ISO/IEC Information Centre in Geneva... The notification may be sent either directly to the ISO/IEC Information Centre, or through the national member body of ISO/IEC or, preferably, through the relevant national member or international affiliate of ISONET, as appropriate.*

⁷⁸ *Annex 3 : J. At least once every six months, the standardising body shall publish a work programme... A notice of the existence of the work programme shall be published in a national or, as the case may be, regional publication of standardisation activities...*

⁷⁹ *Annex 3 : J. ...No later than at the time of publication of its work programme, the standardising body shall notify the existence thereof to the ISO/IEC Information Centre in Geneva.*

⁸⁰ Een analoge evolutie ziet men overigens bij de Europese standaardisatie-instelling, CEN, die een belangrijke rol speelt bij Europese, zgn. "new approach" Richtlijnen. Het principe van deze Richtlijnen komt daar op neer, dat essentiële eisen worden vastgelegd in de Richtlijn. Vervolgens krijgt de CEN een mandaat om de details uit te werken. Met de uitwerking van de normen voor de Richtlijn inzake

Moet, in het kader van het creëren van een checklist voor de ketenanalyse, die een grensoverschrijdend karakter heeft, en gezien de internationale ontwikkelingen m.b.t. WTO en ISO, én het belang dat gehecht wordt aan de internationale vrije handel de link zoveel mogelijk gelegd worden met ISO ? Past dit in het referentiekader van duurzame ontwikkeling ? Hier moet even worden stilgestaan bij één van de kenmerken van duurzame ontwikkeling, m.n. participatie en democratie (zie hoofdstuk 2.1.1.). In die context moeten de volgende vragen gesteld worden : wat is ISO, hoe is deze organisatie samengesteld en op welke wijze wordt er aan besluitvorming gedaan ?

De International Organization for Standardization (ISO) werd opgericht in 1946. Het is een internationale federatie van nationale standaardiseringsorganisaties. Momenteel telt de ISO zo'n 130-tal leden, telkens één per land. Internationale standaardisering begon echter al in 1906 op het domein van de elektrotechniek door IEC (*International Electrotechnical Commission*). Pionierswerk op vlak van andere technische standaardisering gebeurde door ISA (*International Federation of the National Standardizing Associations*), opgericht in 1926 maar gestopt in 1942 als gevolg van de tweede wereldoorlog. Tijdens een bijeenkomst in London in 1946 van afgevaardigden uit 25 landen werd besloten een nieuwe organisatie op te richten. Op 23 februari 1947 begon de ISO officieel te functioneren. De standaarden bleven lange tijd hoofdzakelijk technisch van aard (bijv. papierformaten, telefoon- en bankkaarten, e.d.). Het ontwerpen van dergelijke technische standaarden heeft belangrijke voordelen in een globaliserende economie, wat het succes betekent voor ISO⁸¹.

In 1987 bracht ISO, die zich tot dan toe met technische standaarden had bezig gehouden, de ISO 9000 reeks uit voor kwaliteitszorg. Met ISO 9001 was een standaard voor een managementsysteem ontwikkeld. Het gaat hier niet om een technische performantie standaard met betrekking tot kwaliteit, maar om standaarden die betrekking hebben op een proces dat zou moeten leiden tot kwaliteit. Met ISO 14001 vertrekt men van hetzelfde principe als milieumanagementsystemen⁸². Het feit dat ISO overschakelt van technische standaarden naar normatieve management standaarden, zonder daarbij het beslissingsproces aan te passen, wordt door sommigen bekritiseerd⁸³.

Zoals gezegd telt ISO een 130-tal leden. Drie categorieën worden hierbij onderscheiden⁸⁴ :

- *member body* : de meest representatieve standardiseringsorganisatie per land. Die zorgt voor de informatiedoorstroming naar de geïnteresseerde partijen van z'n land en vertegenwoordigt de nationale belangen m.b.t. standaardisering. Dergelijke leden nemen deel aan discussies van de *Technical Committees* en hebben er stemrecht.
- *correspondent member* : een organisatie van een land dat nog geen echte activiteiten heeft ontwikkeld inzake standaardisering (veelal ontwikkelingslanden). Zij worden geïnformeerd maar ze mogen geen actieve rol spelen in de ontwikkeling van standaarden in de *Technical Committees*.
- *subscriber membership* : voor landen die een lage economische ontwikkeling hebben. Zij betalen slechts weinig lidgeld maar hebben geen formele toegang tot informatie.

---

verpakkingen, heeft de CEN nu voor het eerst een mandaat gekregen voor het uitwerken van milieugerelateerde normen, die verder reiken dan een vrijwillig instrument.

⁸¹ Critici wijzen ook wel op het falen van ISO/IEC bijv. in het geval van elektrische stekkers en stopcontacten die niet internationaal op elkaar afgestemd zijn. Hierover werd geen consensus bereikt wat voor gevolg heeft dat internationale reizigers steeds opnieuw met dit ongemak geconfronteerd worden. ISO technische standaarden kunnen voor gevolg hebben dat de technologie van bepaalde industriële bevooroordeeld wordt wat voor gevolg heeft dat (tijdelijke) monopolies kunnen ontstaan.

⁸² Krut & Gleckman stellen het wat plastisch voor als volgt : "... a company that makes lead balloons can be certified to ISO 9001 ; and a company making weapons for biological warfare can be certified tot ISO 14001". KRUT (R.) & GLECKMAN (H.), *ISO 14001, A missed opportunity for sustainable global industrial development*, Eartscan, London, 1998, p. 8.

⁸³ KRUT & GLECKMAN, p. 42.

⁸⁴ <http://www.iso.ch/infoe/intro.htm> (25/02/2000)

ISO-leden zijn dus nationale standaardisatie-organisaties. Dit kan een privé-organisatie zijn, een overheidsinstelling of een gemengde constructie. Mede door het feit dat dergelijke organisaties historisch vooral instonden voor het uitwerken van technische normen, worden zij sterk gedomineerd door de bedrijfswereld. Uit bovenstaande blijkt ook dat ontwikkelingslanden, als gevolg van de constructie waarbij leden in drie types worden ingedeeld, relatief weinig inbreng kunnen hebben⁸⁵. Het steeds weerkerende probleem van de hoge kosten om te kunnen deelnemen aan het beslissingsproces speelt hier uiteraard ook mee.

Naast de ontwikkelingen m.b.t. de ISO 14000 reeks zijn er uiteraard ook nog de internationale afspraken die gemaakt worden in het kader van milieu en duurzame ontwikkeling, waaronder uiteraard Agenda 21. Agenda 21 voorziet een aantal bepalingen gericht aan (multinationale) ondernemingen en andere industriële actoren. Het is dan ook teleurstellend dat de ISO 14000 reeks geen enkele verwijzing maakt naar dergelijke of andere, concretere internationale afspraken. De reeks kenmerkt zich eerder door vaagheid door zich op de managementprocessen te richten (proces van de invoering van een managementsysteem, het proces van het ontwikkelen van milieuperformantie-indicatoren, het proces van de uitvoering van een milieu-audit, het proces van een ecolabelingsysteem op te zetten,...).

Conclusie

Het is onmogelijk om de ISO 14000 reeks over het hoofd te zien inzake industriële milieu-aangelegenheden. Toch is het belangrijk om een kritische houding te blijven bewaren. De standaarden voorzien een kader waarvan de invulling sterk afhankelijk is van de *goodwill* van diegene die er rechtstreeks bij betrokken zijn. Velen hebben bovendien vragen bij het "democratische" karakter waarbij deze reeks (en ook andere binnen ISO) is ontstaan.

5.1 DE AUDIT

5.1.1 Milieu-audit

5.1.1.1 PRINCIPE

De term audit is een vlag die meerdere ladingen dekt. De audit kan in de ruime, algemene betekenis worden benaderd, doch kan ook betrekking hebben op prestatie-evaluaties met welomlijnde doelstellingen en bestemd voor instellingen of organisaties vreemd aan de onderneming. Zo is er de *compliance* audit die nagaat of het bedrijf voldoet aan wet- en regelgeving, een doorlichting ten behoeve van de toezichhoudende en/of vergunningverlenende overheid, een evaluatie ten behoeve van de verzekering van milieu-risico's, een evaluatie van het milieubeheersysteem, enz... De milieu-audit is vaak beschrijvend van aard : zo wordt de algemene organisatie binnen de onderneming en het (milieu)management geëvalueerd (bevoegdheden, verantwoordelijkheden, communicatie, opleidingen, enz...) maar kan ook ruimer gaan en stofstromen in kaart brengen. In dit verband moet ook worden verwezen naar de doorlichting zoals die wordt verricht bij de toepassing van de afval- en emissiepreventiemethodiek⁸⁶.

5.1.1.2 ISO 14010, ISO 14011, ISO 14012 EN ISO 14031

⁸⁵ Honderdtachtig landen behoren tot de VN, waarvan 141 ontwikkelingslanden. Hiervan zijn er 50 *member bodies*, en van die 50 hebben er 25 deelgenomen aan TC 207 (*Technical Committee 207* ontwikkelt de ISO 14000 standaardenreeks). Twintig hebben gestemd tijdens de derde sessie van TC 207, toen ISO 14001 een *draft* internationale standaard werd. KRUT & GLECKMAN, p. 42.

⁸⁶ zie bijv. JACOBS (P.), "*Preventie van afval en emissies in bedrijven, een praktische handleiding*".

ISO heeft in 1996 drie standaarden uitgewerkt i.v.m. milieu-audits : ISO 14010⁸⁷, ISO 14011⁸⁸ en ISO 14012⁸⁹. Over het algemeen legt ISO zeer sterk de nadruk op het auditproces om het milieubeheersysteem te evalueren. Het gaat hier om een EMS-audit (environmental management system audit).

ISO 14010, "*guidelines for environmental auditing - general principles*" beschrijft een aantal algemene principes over de milieu-audit. De milieu-audit wordt er als volgt gedefinieerd : "*systematic, documented verification process of objectively obtaining and evaluating audit evidence to determine whether specified environmental activities, events, conditions, management systems, or information about these matters conform with audit criteria, and communicating the results of this process to the client*". Audit criteria zijn : "*policies, practices, procedures or requirements against which the auditor compares collected audit evidence about the subject matter*". De "*subject matter*" is : "*specified environmental activity, event, condition, management system and/or information about these matters*". Uit deze definities blijkt duidelijk dat een audit betrekking kan hebben op alle mogelijke milieu-aangelegenheden in het bedrijf. Het is één van de eerste stappen in het auditproces om auditcriteria vast te leggen

De audit wordt uitgevoerd door een audit-team, in opdracht van een cliënt, die hetzij het bedrijf zelf is, hetzij gelijk welke organisatie die het wettelijke of contractuele recht heeft om een audit te laten uitvoeren. De cliënt bepaalt de doelstellingen. Het audit-team moet onafhankelijk zijn (*they should be independent of the activities they audit, they should be objective, and free from bias and conflict of interest throughout the process*). Echter : *The use of external or internal audit-team members is at the discretion of the client*. Het is niet zo duidelijk hoe ver de term "onafhankelijk" reikt. Wel wordt gezegd dat, indien een lid van het audit-team binnen de organisatie wordt geselecteerd, dat deze niet verantwoordelijk mag zijn voor datgene waarop de audit betrekking heeft. De resultaten van de audit worden doorgespeeld aan de cliënt en mogen niet aan derden bekend gemaakt worden tenzij wettelijk bepaald of tenzij de uitdrukkelijke toestemming van het bedrijf werd verkregen.

Verder zijn er voorwaarden zoals : er moet voldoende informatie over het te auditen onderwerp beschikbaar zijn, er moet voldoende medewerking zijn van het desbetreffende bedrijf, men moet systematisch te werk gaan, enz... De norm is m.a.w. zeer ruim opgesteld waardoor zeer veel types audits er onder kunnen vallen, voor intern of extern gebruik kunnen dienen, minimaal betrekking hebben op milieuproductie of niet, enz... Wanneer gesteld is dat een bedrijf een audit heeft uitgevoerd onder ISO 14010 dan is het helemaal niet duidelijk wat daaronder verstaan moet worden.

ISO 14011 - *Guidelines for environmental auditing - audit procedures - auditing of environmental management systems* beschrijft hoe een EMS audit uitgevoerd moet worden. EMS audit staat voor *environmental management systems* audit, die gedefinieerd wordt als *systematic and documented verification process of objectively obtaining and evaluating audit evidence to determine whether an organization's environmental management system conforms to the environmental management system audit criteria, and communicating the results of this process to the client*. Er wordt verwezen naar de principes uit ISO 14010, maar ook naar ISO 14001, de norm voor milieubeheersystemen, die verder uitvoeriger besproken zal worden. Met de uitvoering van een audit volgens ISO 14011 wordt dus nagegaan of het milieubeheersysteem correct is ingevoerd en onderhouden, en of er verbeteringen van dit systeem mogelijk zijn. De standaard beschrijft hoe de audit voorbereid en uitgevoerd moet worden (startvergadering, verzamelen gegevens, slotvergadering, enz...), welke werkdocumenten er samengesteld moeten worden (verslagen van vergaderingen, procedures en checklists om de elementen van het milieubeheersysteem te beoordelen, enz...) en hoe het rapport er uit kan⁹⁰ zien. Ook hier staan, ondanks het feit dat het type audit nu veel duidelijker is (m.n. audit van de werking van het

---

⁸⁷ ISO 14010:1996(E), "*Guidelines for environmental auditing - general principles*".

⁸⁸ ISO 14011:1996(E), "*Guidelines for environmental auditing - audit procedures - auditing of environmental management systems*".

⁸⁹ ISO 14012:1996(E), "*Guidelines for environmental auditing - qualification criteria for environmental auditors*".

⁹⁰ Zo wordt gesteld : *The audit report... should contain the audit findings and/or a summary thereof with reference to supporting evidence. Subject to agreement between the lead auditor and the client, the audit report may also include the following : ...* waarna een reeks punten worden geciteerd zoals de overeengekomen doelstellingen, de overeengekomen criteria, enz...

milieubeheersysteem) geen concrete auditcriteria die getoetst moeten worden. Zo worden de EMS audit criteria als volgt gedefinieerd : *policies, practices, procedures or requirements, such as those covered by ISO 14001 and, if applicable, any additional EMS requirements against which the auditor compares collected audit evidence about the organization's environmental management system.* De keuze van criteria en de wijze waarop criteria geselecteerd worden, wordt dus overgelaten aan de auditor. Minimum criteria zijn er niet.

ISO 14012 - *Guidelines for environmental auditing - qualification criteria for environmental auditors* bepaalt de criteria voor de milieu-auditors. Zo moeten ze tenminste middelbaar onderwijs gevolgd hebben en een zekere ervaring op het terrein hebben. Ze moeten opgeleid zijn om audits uit te voeren. Ze moeten beschikken over diverse vaardigheden op communicatief vlak, diplomatie, enz... Over essentiële eisen, bijv. onafhankelijkheid, wordt met geen woorden gerept.

ISO/DIS 14031⁹¹ - *Environmental management - environmental performance evaluation - guidelines* is een standaard die betrekking heeft op de evaluatie van de milieuperformantie : *environmental performance evaluation* (EPE). Milieuperformantie wordt in deze standaard gedefinieerd als *results of an organization's management of its environmental aspects.* Waar die resultaten dan betrekking op hebben blijkt uit de volgende definities. Een EPI (*environmental performance indicator*) is *a specific expression that provides information about an organization's environmental performance.* Er zijn twee soorten EPI's : OPI (*operational performance indicator*) en MPI (*management performance indicator*). Een OPI is *an EPI that provides information about the environmental performance of an organization's operations.* In- en outputgegevens zijn OPI's. Een MPI wordt gedefinieerd als *an EPI that provides information about the management efforts to influence an organization's environmental performance.* De mate waarin een bepaald milieubeheerprogramma is ingevoerd, is een voorbeeld van een MPI. Verder is er trouwens ook nog sprake van *environmental condition indicators* (ECI). Een ECI is een *specific expression that provides information about the local, regional, national, or global condition of the environment.*

M.a.w. milieuperformantie heeft niet enkel betrekking op het technische luik, maar ook op het management luik. Hier kan de vergelijking gemaakt worden met het DPSIR-model dat gebruikt wordt voor indicatoren voor duurzame ontwikkeling, maar dan toegepast op het individuele bedrijf. De OPI hebben dan betrekking op de *driving forces* en *pressures*, de MPI op de *response* en de ECI op de *impact*. De milieuperformantie-evaluatie wordt gedefinieerd als *process to facilitate management decisions regarding an organization's environmental performance by selecting indicators, collecting and analysing data, assessing information against environmental performance criteria, reporting and communicating, and periodic review and improvement of this process.* Verder staat : *EPE is an internal management process that uses indicators to provide information comparing an organization's past and present environmental performance with its environmental performance-criteria. EPE, as detailed in this International Standard, follows a "Plan-Do-Check-Act" management model.* Dit laatste betekent o.a. dat de inhoud van de milieuperformantie-evaluatie, ook weer tijdens het proces zelf bepaald wordt. M.a.w. het gaat ook hier weer om een management standaard en niet zozeer om een technische standaard, die duidelijk meetbare en objectieve criteria weergeeft. De term milieuperformantie is overigens ook zeer ruim opgevat en heeft niet alleen betrekking op concrete milieuresultaten, maar ook op management kenmerken. Het wordt aan de keuze van de uitvoerder overgelaten waar de accenten gelegd worden. Inhoudelijke, technische voorwaarden zijn niet opgenomen.

---

⁹¹ ISO/DIS 14031, "Environmental management - environmental performance evaluation – guidelines", 1998.

5.1.1.3 BESLUIT

De audit is zodanig ruim omschreven dat de inhoudelijke afbakening (de eigenlijke criteria) een deel van het auditproces vormt. De ISO standaard geeft geen concrete krachtlijnen, maar is ook zeer ruim opgevat zodat elk type van auditing daaronder kan vallen. Van inhoudelijke minimumcriteria is geen sprake en hetzelfde geldt ook voor de wijze waarop de audit wordt uitgevoerd en voor datgene wat uiteindelijk met de resultaten wordt gedaan. De term "onafhankelijkheid van de auditor" wordt gebruikt, maar ook dit wordt zeer ruim en daardoor onduidelijk gedefinieerd. Milieu-auditing komt eigenlijk hierop neer dat men bepaalde aspecten, die rechtstreeks (bijv. in het geval dat de audit betrekking heeft op de milieuperformantie van bepaalde onderdelen van het bedrijf) of onrechtstreeks (indien men de werking van het milieubeheersysteem audit) met milieu-aspecten van het bedrijf verband houden, gaat onderzoeken en evalueren. Voordeel van deze aanpak is dat ze verfijnd kan worden zodat ze zinvol is voor het specifieke geval en de vooropgestelde doelstellingen. Nadeel is dat het nooit duidelijk is welke lading de termen "milieu-audit", "ISO 14010" of "ISO 14011" en zelfs ook "ISO 14031" dekken. Deze instrumenten bieden een managementkader, dat achteraf inhoudelijk door het desbetreffende bedrijf wordt ingevuld.

5.1.2 Sociale audit

Voor de sociale audit is er in tegenstelling tot de milieu-audit geen internationaal aanvaarde norm. In deze studie wordt verwezen naar E. Reynaert en AA1000, als zijnde initiatieven die normen voor sociale audit hebben opgesteld. ISO heeft geen standaard voor sociale audits.

5.1.2.1 PRINCIPE

Reynaert definieert de sociale audit als volgt⁹² : het proces waarbij een organisatie reflecteert over haar sociale en maatschappelijke impact en haar ethisch gedrag, dit meet, evalueert, rapporteert en bijstuurt in functie van haar eigen doelstellingen en waarden en die van haar stakeholders. Stakeholders werden door Freeman gedefinieerd als⁹³ : *“those groups and individuals that can affect, or are affected by, the accomplishment of organizational purpose”*.

Het betreft hier een specifieke vorm van "lerende organisaties". Lerende organisaties zijn organisaties waar mensen continu hun capaciteiten uitbouwen, waar nieuwe denkpatronen worden ontwikkeld, waar collectieve doelstellingen worden nagestreefd, waar mensen continu leren hoe zich samen te ontwikkelen en die daarenboven systematisch nagaan welke (technologische en maatschappelijke) veranderingen in hun omgeving optreden en bij hun activiteiten met deze veranderingen rekening houden⁹⁴. Men gaat ervan uit dat organisaties een leervermogen moeten ontwikkelen indien ze voortdurend willen kunnen inspelen op de talrijke veranderingen van de omgeving. Hierbij wordt ook het principe van het double-loop leren toegepast, waarbij in de eerste plaats de bepalende variabelen van het bedrijf onderzocht worden. Deze bepalende variabelen worden omschreven als de behoeften van individuen die zij bij hun optreden trachten te bevredigen. Zij vormen de drijfveren van de acties en geven er richting aan⁹⁵. De gevolgen van deze acties worden geanalyseerd, en op basis hiervan worden de bepalende variabelen aangepast. Het gaat hier om een beheer waarbij men een

⁹² REYNAERT (E.), *“Handleiding social auditing”*, p 23.

⁹³ FREEMAN (R.), *“Strategic management : a stakeholder approach”*, p. 25.

⁹⁴ SKYRME (D.) en FARAGO (J.), *“The learning Organisation”*, Management Insight, nr. 3, 1995 <http://www.skyrme.com> (20-05-00); SENGE (P.), *“The art of practice of the learning organisation”*, Garden City, NY, Doubleday., 1990; ARGYRIS (C.), *“Leren in en door organisaties”*, Scriptum Books, Lanoo, Schiedam, 1996

⁹⁵ ARGYRIS, Chris, (1996) *“Leren in en door organisaties”*, Scriptum Books, Lanoo, Schiedam, 1996

integrated assessment uitvoert (samenvoeging van beleid en uitvoering)⁹⁶. Bij het oplossen van problemen moet men durven afstand nemen van de gangbare patronen en van het vertrouwde denkkader. Het nieuwe denkkader kan dan worden betrokken op de probleemsituatie.

Reynaert beschrijft de sociale audit als een leerproces met vier belangrijke bouwstenen⁹⁷ :

- Dialoog met de betrokken stakeholders.
- Het gebruik van kwantitatieve en kwalitatieve prestatie-indicatoren en vergelijkingspunten. Hiervoor wordt een sociaal boekhoudsysteem opgezet. Voorbeelden van indicatoren ten aanzien van de stakeholder “werknemers” zijn : ongevallenstatistieken, absentieïsme, loonhoogte, ethniciteit, ontslagnames en ontslagen, berispingen op het vlak van veiligheid en gezondheid,....
- Externe verificatie (nodig voor de geloofwaardigheid met betrekking tot de externe rapportering).
- Rapportering en communicatie over doelstellingen, inspanningen en resultaten.

Er is een zeer uitgebreide waaier van mogelijke doelstellingen en de concrete invulling van de sociale audit zal ook van bedrijf tot bedrijf sterk verschillen.

5.1.2.2 AA 1000

AA 1000 is een norm voor het uitvoeren van een sociale audit, gezien het hier tevens een managementsysteem betreft zal deze in hoofdstuk 5.3.6. worden besproken.

In het kaderdocument van AA1000 geeft men aan hoe het bedrijf te werk kan gaan om een sociale audit uit te voeren. Er worden verschillende stappen in beschreven:

- Het voorbereiden van de rapporten.
- De samenwerking van de organisatie met de externe auditors:
  - De verantwoordelijkheden en de beoordeling van de auditor .
  - Het auditing proces en de kwaliteitsvereisten.
- De communicatie van de rapportering en de feed-back.

De wijze waarop deze stappen moeten worden ondernomen is zeer vrijblijvend en kan op verschillende manieren worden ingevuld.

5.1.2.3 BESLUIT

Net zoals bij de milieu-audit is ook de sociale audit zeer ruim omschreven en vormt de inhoudelijke afbakening een deel van het auditproces. De evaluatiecriteria die worden gehanteerd zijn afhankelijk van de betrokken doelstellingen en zijn dus eigen aan de betrokken organisatie. In tegenstelling echter tot de milieu-audit staat hier het element communicatie en betrokkenheid van de stakeholders zeer centraal. Niet alleen dient informatie over het bedrijf bekend gemaakt te worden aan de stakeholders, ook omgekeerd is in het auditproces ruimte voor vormen van inspraak vanwege de stakeholders. De sociale audit wordt dan ook eerder aanzien als een leerproces van een organisatie, dat zich baseert op communicatie en dialoog met de verschillende stakeholders.

---

⁹⁶ SKYRME (D.) En FARAGO (J.), "The learning Organisation", Management Insight, nr. 3, 1995 <http://www.skyrme.com>

⁹⁷ REYNAERT (E.), "Handleiding social auditing", p23-24

5.2 SOCIALE GEDRAGSCODES

5.2.1 Principe

Forcese definieert gedragscodes (*corporate codes of conduct*) als⁹⁸ *a statement of principles a business agrees to abide by voluntarily over the course of its operations*. Een gedragscode beïnvloedt, vormt, controleert of vormt benchmarks voor het beheer van de onderneming en zet de onderneming aan tot gedrag dat zowel haarzelf als de gemeenschap ten goede komt.

Eigenlijk kan een gedragscode beschouwd worden als een soort beleidsverklaring, die echter een waaier aan thema's kunnen omvatten, die meestal betrekking hebben op bedrijfsinterne activiteiten. Soms worden ook "ethische" standpunten opgenomen betreffende de sociale of ecologische verantwoordelijkheid van het bedrijf (bijv. omtrent relaties met consumenten, werknemers en lokale gemeenschap, milieu, productveiligheid en kwaliteit, enz...). Hoewel de codes vrijwillig zijn, komen ze meestal tot stand als antwoord op een al dan niet reële dreiging van een nieuwe wetgeving of andere legale maatregelen, onder druk van de concurrentie of van consumenten of drukingsgroepen⁹⁹. Gedragscodes zijn dus vooral ook een marketing instrument¹⁰⁰.

Sociale gedragscodes baseren zich meestal op een aantal fundamentele mensenrechten. Ze zijn dikwijls gericht op het garanderen van een aantal humanitaire minimumstandaarden in kritieke landen of regio's. Gedragscodes kunnen zich tevens richten op de toeleveranciers, waarbij bedrijven hen eisen opleggen. Dit kan bijv. inhouden dat ze geen kinder- of dwangarbeid mogen toelaten, dat ze een minimumloon moeten betalen, dat ze veilige arbeidsomstandigheden garanderen en niet discrimineren. De inhoud is vaak gebaseerd op bepaalde ILO conventies. De invulling ervan kan van bedrijf tot bedrijf sterk verschillen. Het is dit type gedragscode waarop hier verder wordt ingegaan.

Hieronder wordt eerst een overzicht gegeven van enkele initiatieven uit de bedrijfswereld, gevolgd door enkele initiatieven door derden (werkgeversorganisaties, NGO's, vakbonden,...).

5.2.2 Initiatieven van de bedrijfswereld

Zeer veel internationale bedrijven hebben een sociale gedragscode opgesteld, voornamelijk als reactie op kritiek en acties van consumentenbewegingen en drukingsgroepen (bijv. de Schone kleren campagne). De meeste codes zijn echter zeer vaag en zijn gemaakt op maat van het bedrijf. Er bestaat momenteel wel een tendens naar een zekere uniformiteit bij de meest vooruitstrevende bedrijven.

Eén van de eerste gedragscodes was deze van Levi-strauss die in 1991 de *Global sourcing and operating guidelines*¹⁰¹ aannam. Dit initiatief werd gevolgd door verschillende andere bedrijven, o.a. door NIKE, GAP, Reebok en C&A. Hieronder zullen vier van de meest besproken codes van internationale bedrijven uit de

---

⁹⁸ FORCESE (C.), "Commerce with conscience ?", International Centre for Human Rights and Democratic Development, Quebec, 1997, p. 14.

⁹⁹ Uit een peiling uitgevoerd tijdens een Europese workshop betreffende gedragscodes, bleek dat, na het aspect 'verbetering van de werkvoorwaarden in de ontwikkelingslanden', 'de bescherming van de reputatie van het bedrijf' als belangrijkste argument voor het invoeren van een gedragscode werd aangehaald. "European social dialogue, codes of conduct and social labels", Newsletter from the European Commission, DGV/D, mei 1999

¹⁰⁰ "Voluntary Codes, A Guide for their Development and Use", Office of consumers affairs, Canada, March 1998

¹⁰¹ http://www.levistrauss.com/index_hr.html (23-2-00)

kledingindustrie worden weergegeven en vergeleken. Er dient wel opgemerkt dat de codes zeer regelmatig worden aangepast¹⁰².

5.2.2.1 LEVI-STRAUSS GLOBAL SOURCING AND OPERATIONAL GUIDELINES

De code van Levi-Strauss¹⁰³ is gericht op de omstandigheden bij de leveranciers. Het streven naar duurzame relaties met de onderaannemers en leveranciers staat hierbij centraal. Indien een onderaannemer of leverancier niet aan de code voldoet, wordt in de eerste plaats onderzocht hoe de situatie bij hen kan verbeteren, vooraleer men besluit om de handelsrelatie stop te zetten.

LEVI-STRAUSS GLOBAL SOURCING AND OPERATIONAL GUIDELINES:
- Bedrijven moeten in regel zijn met alle wettelijke voorschriften.
- Ze moeten milieuvriendelijk produceren.
- Ze moeten bijdragen tot het verbeteren van de samenleving.
- De werknemers moeten vrijwillig tewerkgesteld zijn, geen gezondheidsrisico's lopen, een eerlijk loon krijgen, vrij zijn zich te verenigen en niet worden uitgebuit.
- Lonen moeten worden uitbetaald volgens de wettelijke voorschriften en volgens de gangbare lokale normen geldend voor deze sector.
- Werkuren bedragen maximum 60 uren per week, de overuren worden aangepast betaald. Er is minstens 1 dag per week vrij.
- Kinderarbeid is ontoelaatbaar. Werknemers moeten minstens 14 jaar en niet meer schoolplichtig zijn.
- Gedwongen arbeid en werk van gevangenen worden niet toegelaten.
- Gezondheid en veiligheid: De werkplaats en de eventuele slaappleaatsen moeten veilig en gezond zijn.
- Discriminatie: culturele verschillen moeten worden gerespecteerd, doch werknemers moeten worden aangenomen op basis van hun capaciteiten in functie van het werk.
- Disciplinaire maatregelen: handelspartners mogen geen lijfstraffen, noch mentale of fysieke dwang gebruiken.

De code van Levi Strauss werd aanvankelijk aanzien als één van de beste codes. Sinds de eerste versie werd ze reeds verschillende keren aangepast, zij het niet steeds ten gunste van de werknemers. De code wordt dan ook sterk bekritiseerd¹⁰⁴. Zo bevatte de eerste code een principe dat stelde dat Levi Strauss geen contractuele relaties tot stand zou brengen of hernieuwen met bedrijven uit landen waar mensenrechten op grote schaal worden geschonden. Dit principe is in de huidige code niet meer terug te vinden. De eerste code stelde ook dat er niet zou worden gewerkt met onderaannemers die regelmatig meer dan 60 werkuren per week eisten van hun werknemers. Nu is dit wel mogelijk mits correcte betaling. De huidige code maakt ook geen gewag van een leefbaar loon. De minimumleeftijd voor kinderarbeid bedraagt slechts 14 jaar, wat lager is dan de norm van de desbetreffende ILO conventie. Werkzekerheid en sociale zekerheid worden niet vernoemd. Er is ook geen onafhankelijke monitoring.

Er werden wereldwijd inbreuken op de code vastgesteld bij onderaannemers. Levi Strauss beweert om die reden reeds de banden met verschillende bedrijven te hebben verbroken.

¹⁰² Interview NIKE 5-11-99

¹⁰³ http://www.levistrauss.com/index_hr.html (23-2-00)

¹⁰⁴ <http://www.cleanclothes.org/companies/levi99-06-05.htm> (23-02-00), www.fsa.ulaval.ca/personnel/vernag/PUB/codes.html (23-02-00)

5.2.2.2 NIKE CODE OF CONDUCT

Net zoals de code van Levi Strauss betreft de code van Nike¹⁰⁵ enkel de omstandigheden bij de handelspartners.

NIKE CODE OF CONDUCT
De handelspartners moeten instaan voor een continue verbetering en de toepassing van de beste praktijken op het vlak van:
<ul style="list-style-type: none">
- Veiligheid en gezondheid, lonen, werkuren en vergoedingen .
- Impact op het milieu .
- Managementpraktijken die instaan voor de waardigheid van het individu, het recht op vereniging en collectief overleg, het recht op een werkplaats waar men niet wordt lastig gevallen, misbruikt of lichamelijk gestraft.
- Het principe dat beslissingen betreffende lonen, vergoedingen, promotie, ontslag en pensioen enkel gebaseerd zijn op de werkcapaciteiten van het individu en zonder discriminatie op het vlak van ras, geloof, geslacht, burgerlijke staat, zwangerschap, religieuze of politieke opinie, leeftijd en seksuele geaardheid.
De volgende normen zijn bindend:
<ul style="list-style-type: none">
- Geen gedwongen arbeid.
- Een minimumleeftijd van 16 jaar voor werknemers in het algemeen, en van 18 jaar voor de schoenindustrie. Indien de plaatselijke normen hoger liggen, dienen deze te worden toegepast.
- Lonen moeten tenminste het minimumloon bedragen, of de gangbare lonen, indien deze hoger liggen. Iedere werknemer krijgt een duidelijk loonbriefje. Er mag geen loon worden afgetrokken als disciplinaire maatregel .
- Er wordt voldaan aan alle wettelijke vergoedingen (sociale zekerheid, maaltijden, transport,...).
- De wettelijke werkuren moeten worden gerespecteerd. De werknemer moet vooraf op de hoogte worden gebracht indien er overuren moeten worden gepresteerd. Deze worden betaald volgens de wettelijke bepalingen. Op regelmatige basis is er een vrije dag per week voorzien. Er wordt niet meer dan 60 uren per week gewerkt.
- Gezondheids- en veiligheidsvoorschriften zijn beschreven. Dit geldt ook voor de eventuele slaapplekken. Het bedrijf voldoet aan de milieu-, veiligheids- en gezondheidsstandaards van Nike, beperkt de organische dampen volgens de normen van de US Occupational Safety and Health Administration (OSHA), verleent gratis beschermend materiaal aan de werknemers en verplicht het gebruik ervan. Het bedrijf moet in regel zijn met alle lokale wetgevingen betreffende milieu, gezondheid en veiligheid.
- Het bedrijf dient de naleving van deze code te documenteren. Deze gegevens moeten beschikbaar gesteld worden voor Nike of voor de aangestelde auditor. Er mogen onaangekondigde inspecties worden uitgevoerd.

Nike heeft, ondanks de code, al veel kritiek gekregen omwille van de werkomstandigheden bij leveranciers en onderaannemers¹⁰⁶. Eind 1999 ondertekenden verschillende mensenrechtenorganisaties en academici een open brief, waarin veel concrete gevallen van schendingen van de code werden aangehaald¹⁰⁷. Brutale managementpraktijken, veel te lage lonen en onderdrukking van het recht op vereniging blijken nog veel voor te

¹⁰⁵ <http://nikebiz.com/labor/code.shtml> (23-02-00)

¹⁰⁶ <http://oregonlive.com/todaynews/9806/st061413.html#TOP> (23-02-00), <http://www.cleanclothes.org/companies/nike-99-9-22.htm> (1-3-00)

¹⁰⁷ Wednesday, 22 September 1999 ' An open letter to Phillip Knight, CEO of Nike Inc., from human rights organisations, unions and academic researchers concerned about the human rights of workers.'

vallen. Zo werd ook de productie te Thailand gestopt, omdat de lonen er te hoog werden, wat zeker in tegenspraak is met de code, ook wat het principe van het opbouwen van lange termijnrelaties betreft.

Er wordt enkel van een minimum loon en een gangbaar loon gesproken, en niet van een leefbaar loon. Werkzekerheid wordt niet vermeld. Men spreekt over een maximum arbeidstijd van zestig uren per week, wat niet overeenkomt met de ILO conventie, die een werkweek van max. 48 uren als norm hanteert (met, onder welomschreven voorwaarden, uitzonderingen tot 60 uur). Ook is er veel kritiek betreffende de wijze van monitoring, aangezien deze hoofdzakelijk door Nike zelf wordt uitgevoerd. Zelfs de onafhankelijke monitoring is voorwerp van kritiek. Uit recente rapporten blijkt dat bedrijven die de arbeids- en milieuwetgevingen niet respecteren door Price, Waterhouse en Coopers toch beschouwd worden als bedrijven die de code naleven¹⁰⁸. Deze constatering staat in schril contrast met wat Nike zelf beweert over haar sociale beleid¹⁰⁹.

5.2.2.3 GAP CODE OF VENDOR CONDUCT

Deze code richt zich naar de onderaannemers van GAP¹¹⁰.

Algemeen principe van de code is dat alle onderaannemers in regel moeten zijn met de geldende wetgevingen. De bedrijven moeten steeds toegang verlenen aan GAP of zijn vertegenwoordigers.

GAP CODE OF VENDOR CONDUCT
Milieu
bedrijven moeten voldoen aan de GAP standaards betreffende milieu principes en een milieumanagementsysteem of -plan opstellen. Er moeten procedures worden voorzien voor het verwittigen van de lokale gemeenschap in geval van ongevallen.
Discriminatie
werknemers worden aangenomen op basis van de capaciteiten van het individu en niet op basis van geloof of persoonlijke kenmerken, zonder discriminatie op het vlak van ras, kleur, geslacht, nationaliteit, religie, leeftijd, burgerlijke staat of zwangerschap.
Gedwongen arbeid
geen enkele vorm van gedwongen arbeid is toegestaan (gevangenen, schulden,...). Bij tewerkstelling van buitenlanders wordt een tewerkstellingskantoor betaald, en ieder is vrij ontslag te nemen.
Kinderarbeid
werknemers moeten de wettelijke leeftijd bereikt hebben en min.14 jaar oud zijn. Alle bestaande wetgevingen betreffende kinderarbeid moeten worden gevolgd. Werkers, vooral jonge werkers, worden aangemoedigd deel te nemen aan werk-studie programma's. De leeftijd van de werknemers wordt bijgehouden aan de hand van officiële documenten, en indien deze niet bestaan, aan de hand van een schattingsmethode.
Lonen en werkuren
lonen moeten minstens het minimumloon bedragen, of de gangbare lonen indien deze hoger liggen. Overuren worden meer betaald dan gewone uren en zoveel mogelijk beperkt. Werkweken mogen niet meer dan 60 uur bedragen. Werknemers mogen weigeren overuren te presteren, zonder ervoor te worden gestraft. Er is minstens een dag om de zeven dagen vrij. Het bedrijf betaalt jaarlijks verlof en vakanties zoals de wet het voorschrijft, of

¹⁰⁸ <http://www.cleanclothes.org/companies/nikecase99-11-3.htm> (23-02-00)

¹⁰⁹ <http://www.nikebiz.com/labor/faq.shtml> (25-07-00)

¹¹⁰ http://www.gapinc.com/community/sourcing/vendor_conduct.htm (24-07-00)

zoals het de gewoonte is indien dit meer is. Er moeten verstaanbare loonbriefjes worden gegeven met alle gegevens op.

Werkomstandigheden

Alle werkers moeten met respect worden behandeld en in een veilige en gezonde omgeving tewerkgesteld worden. Alle wetgevingen hieromtrent moeten worden gerespecteerd. Er zullen geen lijfstraffen worden gegeven of andere vormen van fysieke of mentale dwang worden uitgeoefend. De bedrijven moeten voldoende worden verlicht en verlucht, de middenpaden moeten toegankelijk zijn, de machines onderhouden en gevaarlijke materialen goed opgeslagen (de gedragscode vermeld tevens een reeks meer gedetailleerde voorschriften).

Vrijheid van vereniging

werknemers mogen kiezen al dan niet lid te worden van wettelijk erkende organisaties.

Ook de GAP Code of Vendor Conduct is voorwerp van kritiek¹¹¹. Zo wordt het recht op collectieve onderhandelingen wordt niet erkend.

De leeftijd van de werknemers kan lager zijn dan wat de ILO conventies voorschrijven. GAP vermeld echter wel dat alle bestaande wetgevingen betreffende kinderarbeid moeten worden gevolgd. Zo te zien hebben ze hierbij de ILO conventies over het hoofd gezien.

Er wordt enkel van een minimum loon en een gangbaar loon gesproken, en niet van een leefbaar loon. Werkzekerheid wordt niet vermeld. Men spreekt over een maximum van zestig uren per week, wat niet overeenkomt met de ILO conventies 1 en 30. Volgens de Schone kleren Campagne wordt de code vandaag nog steeds niet opgevolgd in Saipan, Mauritius, Madagaskar, Rusland, Roemenië, Thailand en Bangladesh.

Behalve één experiment in El Salvador wordt er nergens een externe monitoring uitgevoerd, gezien GAP opteert voor een intern systeem¹¹².

5.2.2.4 C&A GEDRAGSCODE

Deze gedragscode geldt zowel voor C&A zelf als voor de leveranciers en onderaannemers. Van de leveranciers eist men dat zij het principe van rechtvaardig handelen hanteren. Zelf zullen zij voldoen aan alle wettelijke voorschriften van de landen waar ze zaken doen. C&A verwacht hetzelfde van haar leveranciers. Verder moeten de fundamentele mensenrechten geëerbiedigd worden.

C&A GEDRAGSCODE

- Werknemers moeten minimum 14 jaar oud zijn (of de wettelijk toegestane minimumleeftijd voor het verrichten van arbeid bereikt hebben) ;
- Er wordt geen dwangarbeid, of arbeid waarbij er sprake is van fysiek of psychisch misbruik of van enige vorm van lijfstraf, uitgevoerd.
- Uitbuiting van kwetsbare individuen of groepen zal in geen geval worden getolereerd.

¹¹¹ <http://www.cleanclothes.org/companies/gap.htm#Top> (1-03-00), <http://www.cleanclothes.org/urgent/00-01saipan.htm> (1-03-00)

¹¹² "Progress report", Independent Monitoring Working Group on Mandarin Int. (El Salvador) - april 1996

http://www.citinv.it/org/CNMS/archivio/strategie/indep_mongap.html (25-05-98)

- De lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden moeten volledig beantwoorden aan de plaatselijke normen. Ze moeten voldoen aan de plaatselijke wetgeving en dienen te stroken met de algemene principes van rechtvaardig en eerlijk handelen.
- Leveranciers dienen te waarborgen dat alle productieprocessen verlopen onder omstandigheden waarin voldoende en adequaat rekening wordt gehouden met de gezondheid en veiligheid van de betrokkenen.
- Er geldt vrijheid van vereniging, voor zover de groeperingen legaal zijn in het land van de werknemers.

De code hanteert dus duidelijk zeer vage begrippen en haalt niet alle aspecten van de fundamentele ILO conventies aan. Verschillende NGO's en vakbonden zijn hierover ontevreden¹¹³. De code blijkt trouwens niet te worden nageleefd. Zo kwamen er klachten van vakbonden uit België, Engeland en Nederland, omdat het recht op vereniging er niet wordt gerespecteerd. Ook kwamen er klachten uit Zimbabwe en India, waar de code zelf niet werd nageleefd. De vrijheid van vereniging geldt enkel voor zover de groeperingen legaal zijn in het land van de werknemers. Het recht op collectieve onderhandeling wordt niet vermeld.

De minimum leeftijd ligt lager dan de bepalingen van de fundamentele ILO conventie 138. Er wordt enkel een minimum loon vereist, m.a.w. een gangbaar of leefbaar loon komt in de code niet ter sprake. Werkzekerheid en sociale zekerheid worden niet vermeld. Men spreekt enkel van secundaire arbeidsvoorwaarden in functie van de plaatselijke wetgeving. Er is ook geen sprake van een maximum aantal werkuren per week, noch over de voorwaarden in geval van het presteren van overuren.

C&A voert geen onafhankelijke monitoring uit. SOCAM, dat door C&A werd opgericht om de monitoring uit te voeren, werkt uitsluitend voor C&A zelf. De rapportering van SOCAM kan enkel door C&A worden ingezien, m.a.w. er is helemaal geen transparantie. De Schone Kleren Campagne heeft twijfels over de werkmethode van SOCAM¹¹⁴.

5.2.2.5 OVERZICHT VAN DE BESPROKEN INITIATIEVEN UIT DE BEDRIJFSWERELD

Tabel 5 geeft een overzicht van de vier besproken initiatieven.

Een constante bij elk van de vier gedragscodes is het feit dat men in regel moet zijn met de geldende wetgeving en dat discriminatie en gedwongen of verplichte arbeid niet toegelaten is. De voorwaarden gelden telkens voor de leveranciers. Enkel C&A stelt dat de voorwaarden ook voor de eigen bedrijven geldt.

Het verbod op kinderarbeid wordt eveneens overal vermeld. De minimum leeftijd bedraagt echter overal 14 jaar, met uitzondering van Nike dat, na vele kritiek vanwege consumentenorganisaties, de minimum leeftijd op 16 jaar heeft gesteld. Conventie 138 van de ILO stelt dat 15 jaar als minimum leeftijd geldt¹¹⁵.

Behalve C&A vermeldt elke code het recht op vereniging. Enkel Nike vermeldt eveneens het recht op collectieve onderhandeling.

De codes bevestigen allen dat het gangbare loon en het minimumloon moeten worden gerespecteerd. Levi Strauss geeft wel aan dat het om een "eerlijk loon" moet gaan, doch lijkt het gangbare en het minimumloon als

¹¹³ <http://www.cleanclothes.org/companies/cena.htm#Top> (1-03-00)

¹¹⁴ Zo bezochten zij bedrijven in Roemenië die samenwerken met C&A. Het bleek dat Socam, bij haar bezoek aldaar, geen enkel interview afnam met de werknemers en nergens informeerde naar de lonen.

¹¹⁵ Zie 6.3.2.2.4.

een eerlijk loon te beschouwen. Gezien het minimumloon in vele landen dikwijls niet overeenkomt met een leefbaar loon, en gezien het gangbaar loon door de bedrijven zelf wordt bepaald, garandeert dit niet dat de werknemers effectief een 'eerlijk' loon ontvangen indien er enkel aan deze voorwaarden wordt voldaan. Geen van de gedragscodes verwijst naar de term 'leefbaar loon', die door vele NGO's wordt gebruikt als referentie (zie 6.3.2.2.5.2.).

Ook stelt elk van deze codes, behalve die van C&A (waar de werkuren niet worden vermeld), dat een werkweek maximaal 60 uren mag bedragen. Bij Nike en GAP mag er niet meer dan 60 uren per week gewerkt worden. Het is niet duidelijk of het hier gaat over een normale werkweek of de werkweek inbegrepen de overuren. De ILO conventies 1 en 30 beperken de werkweek tot 48 uur arbeid met een maximum van 8 uur per dag. Volgens deze conventies kunnen uitzonderlijk 60 uren worden toegelaten, mits de extra uren beschouwd worden als overuren, en dat deze extra moeten worden betaald. Bovendien mogen werknemers weigeren ze te presteren. De drie gedragscodes stellen dat overuren “op een gepaste wijze” moeten worden betaald. Ze stellen hiervoor echter geen norm voorop en bovendien wordt nergens aangegeven wat het maximum aantal overuren is. Enkel GAP stelt dat overuren moeten worden beperkt en dat werknemers mogen weigeren deze overuren te presteren. Men kan hieruit besluiten dat wat betreft het aantal werkuren geen enkele van de codes de bepalingen uit de desbetreffende ILO conventies volgt.

Elk van de vier codes behandelt het onderwerp gezondheid en veiligheid. C&A en Levi-Strauss zijn hier zeer vaag over, terwijl GAP en Nike meer gedetailleerde bepalingen bevat.

Voorwaarden betreffende werkzekerheid en contracten worden niet behandeld. Enkel de code van Nike stelt voorwaarden aangaande sociale zekerheid, maar die gelden enkel indien de plaatselijke wetgeving dit verplicht. De code van GAP eist jaarlijks betaald verlof en vakanties “zoals de wet het voorschrijft”. Aangezien elk van de vier codes het voldoen aan de plaatselijke wetgeving voorop stelt, kunnen dergelijke bepalingen bezwaarlijk als “extra voorwaarden” beschouwd worden.

5.2.2.6 BESLUIT

Hierboven werden een viertal gedragscodes besproken die bedrijven zelf hebben opgesteld. Reeds uit dit beknopte overzicht blijkt dat er geen eenheid is in deze codes en dat ze daardoor verwarrend zijn. De inhoud is over het algemeen erg vaag. Er wordt zelden expliciet verwezen naar internationale overeenkomsten, zoals bijv. de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens of de (fundamentele) ILO conventies. Enkel de fundamentele ILO conventies betreffende discriminatie en gedwongen arbeid blijken een steeds terugkerende constante te zijn. Bij het bestuderen van de codes bleek dat er ook een probleem bestaat betreffende de effectieve implementatie van de codes. In hoofdstuk 7 zal ook blijken dat de monitoring slechts uitzonderlijk wordt uitgevoerd door een onafhankelijk organisatie. Deze codes worden allen sterk bekritiseerd door verschillende belangenorganisaties.

Tabel 5: Vergelijkend overzicht van de gedragscodes van bedrijven

	Levi-Strauss	Nike	GAP	C&A
In regel met bestaande wetgevingen	Ja	Ja	Ja	Ja
Recht op vereniging	Ja	Ja	Ja	Ja
Collectieve onderhandeling	Neen	Ja	Neen	Neen
Geen gedwongen en verplichte arbeid	Ja	Ja	Ja	Ja
Geen discriminatie	Ja	Ja	Ja	Ja
Geen kinderarbeid	Min. 14 jaar, niet schoolplichtig	Min. 16 jaar	Min. 14 jaar en wettelijke bep.	Min.14 jaar en wettelijke leeftijd.
Lonen	Min. loon en gangbaar loon	Min. loon en gangbaar loon	Min. loon en gangbaar loon.	Minimum loon.
Werkuren	60 uur	60 uur	60 uur	Geen bepalingen
Overuren	Aangepast betaald	Wettelijk betaald	Werknemers mogen weigeren ze te presteren.	Geen bepalingen
Veiligheid en gezondheid	Ja , zeer algemeen	Ja, eigen standaarden	Ja, gedetailleerd	Ja, zeer algemeen.
Werkzekerheid	Neen	Neen	Neen	Neen
Sociale zekerheid	Neen	Ja	Neen	Neen
Wijze van monitoring	Eigen inspecteurs	Eigen en onafhankelijke monitors	Vooral eigen monitoring.	Eigen monitoringorganisatie (SOCAM)
Voorwaarden gelden voor onderaannemers en leveranciers	Ja	Ja	Ja	Ja

5.2.3 Initiatieven van derden

Als reactie op de onoverzichtelijkheid en de willekeur van de verschillende gedragscodes van de bedrijven, werden recentelijk verschillende initiatieven genomen om een inhoudelijk gefundeerde en coherente gedragscodes op te stellen, gepaard gaande met een onafhankelijke monitoring. De initiatieven die in dit hoofdstuk werden weerhouden zijn recent. Twee ervan werden gestart op nationaal beleidsniveau (VS en GB), en functioneren op tripartiete basis (AIP en ETI), één initiatief gaat uit van verschillende vakbonden (ICFTU) en één van een NGO (SKC).

5.2.3.1 SCHONE KLEREN CAMPAGNE (SKC)

De Schone Kleren Campagne¹¹⁶ ging van start in 1990 in Nederland met als doel het verbeteren van de werkvoorwaarden in de mondiale kledingindustrie. In 1995 zijn er al werkgroepen in België, Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk en recentelijk werden er campagnes gestart in Zwitserland, Zweden, Spanje en Italië. Ook in de USA, Canada en Australië bestaan er nu soortgelijke campagnes. Al deze campagnes worden georganiseerd door coalities van vakbonden, consumentenorganisaties, vrouwenorganisaties, wereldwinkels en andere NGO's. De solidariteit met de werknemers wordt uitgedrukt door het voeren van concrete acties en informatiecampagnes die o.a. aan de consumenten gericht zijn. Er wordt ook op verschillende manieren druk uitgeoefend op de producenten.

In samenwerking met de secretariaten van de internationale vakbonden¹¹⁷ en andere NGO's (Fair Trade Foundation, IRENE) stelde de Europese Schone Kleren Campagne de '*code of conduct for the garments and sportswear (including shoes) industry*' op, samen met suggesties voor een onafhankelijk monitoring systeem.

Voor SKC moeten codes normen hanteren die duidelijk en meetbaar zijn. Voor de interpretatie van de normen dient men gebruik te maken van de ILO conventies en de ILO jurisprudentie. Indien toepasbaar, kunnen ook andere internationaal aanvaarde normen worden gebruikt¹¹⁸. Goede codes zijn niet alleen van toepassing op het bedrijf dat de producten verkoopt, maar ook op de leveranciers, de subcontractors en de licentiehouders.

De bedrijven zijn verantwoordelijk voor de werkvoorwaarden waaronder hun producten worden geproduceerd, en dit over de gehele voortbrengingsketen. De grenzen van deze keten moeten nog worden vastgesteld. Het toepassingsgebied van de code omvat alle werknemers, inclusief de thuiswerkers, de 'sweatshop' werkers, illegale migranten, enz...

Een gedragscode geldt voor alle producten van een onderneming. De implementatie van de code kan plaats vinden binnen een bepaalde tijdsspanne¹¹⁹.

---

¹¹⁶ <http://www.cleanclothes.org/codes/ccccode.htm> (24-05-00)

¹¹⁷ ICFTU, WCL, ITGLWF, ETUC/TCL, FIET, Euro-FIET, WCL- Clothing & Textiles

¹¹⁸ Id.: *A code should specify standards which are precise and measurable. In the absence of precise and measurable standards, it is reasonable to conclude that codes of conduct are statements of intent rather than anything more serious. For the interpretation of the standards the ILO conventions and ILO jurisprudence will be used. Where applicable also other internationally existing and accepted standards can be used.*

¹¹⁹ Id.: *A code should apply not just to the company which sells products, but also to its suppliers, subcontractors and licensees. Companies accept responsibility for the labour conditions under which the products they sell are produced, down the entire supply chain in their sector. The limits of their sector have to be defined. A code of conduct applies to all workers. Definition of a worker so that it includes homeworkers, sweatshop workers, migrant workers without legal status etc. A code of conduct applies to 100% of the company's products. The implementation of the code might take place within a specified timeframe.*

Op die basis heeft SKC haar code, de *Code of labour practices for the apparel industry including sportswear*, als volgt uitgewerkt :

CODE OF LABOUR PRACTICES FOR THE APPAREL INDUSTRY INCLUDING SPORTSWEAR
<p>Vrije keuze van werkgelegenheid.</p> <p>Er zal geen gebruik gemaakt worden van dwangarbeid, gedwongen arbeid ter aflossing van een schuld of gevangenisarbeid. Arbeiders mogen niet verplicht worden om een borgsom te storten of om identiteitspapieren aan hun werkgever in bewaring te geven (ILO Conventies 29 en 105).</p>
<p>Geen discriminatie van werknemers.</p> <p>Er worden gelijke kansen en gelijke behandeling geboden aan eenieder, ongeacht ras, huidskleur, sekse, godsdienst, politieke overtuiging, nationaliteit, maatschappelijke afkomst of andere specifieke kenmerken. (ILO Conventies 100 en 111).</p>
<p>Geen gebruik van kinderarbeid.</p> <p>Er zal geen gebruik worden gemaakt van kinderarbeid. Er worden alleen werknemers in dienst genomen die 15 jaar of ouder zijn of niet langer leerplichtig (ILO Conventie 138). Waar kinderarbeid wordt aangetroffen zal gezorgd worden voor passende ondersteuning en onderwijsmogelijkheden voor elk werkend kind dat vervangen wordt.</p>
<p>Vrijheid van vereniging en recht op collectief onderhandelen.</p> <p>Alle arbeiders zullen het recht hebben om vakbonden op te richten en zich bij een vakbond aan te sluiten en om collectieve onderhandelingen te voeren (ILO Conventies 87 en 98). Werknemersvertegenwoordigers zullen niet worden gediscrimineerd en zullen toegang krijgen tot alle werkplaatsen noodzakelijk voor het uitvoeren van hun vertegenwoordigende taken (ILO Conventie 135 en Aanbeveling 143).</p>
<p>Betaling van menswaardige lonen.</p> <p>De lonen die worden betaald voor een standaardwerkweek zullen voldoende zijn om aan de basisbehoeften van de arbeiders en hun gezin tegemoet te komen en om te voorzien in een zeker vrij besteedbaar inkomen en zij zullen minimaal overeenkomen met de wettelijke minimumnormen of met de normen die in de bedrijfstak gebruikelijk zijn. Inhoudingen op het loon voor disciplinaire of andere doeleinden zullen niet anders plaatsvinden dan wettelijk is toegestaan en dit steeds met de toelating van de werknemer. Werknemers worden adequaat geïnformeerd over de samenstelling, de hoogte en de uitbetaling van het loon.</p>
<p>Niet-excessieve werktijden.</p> <p>De werktijden zullen in overeenstemming zijn met de gangbare wetten en normen die in de bedrijfstak gelden. In geen geval zullen arbeiders verplicht worden op regelmatige basis meer dan 48 uur per week te werken en zij zullen minimaal één vrije dag krijgen op elke periode van 7 dagen. Het maken van overuren geschiedt op basis van overeenstemming, zal niet meer bedragen dan 12 uur per week, zal slechts in bijzondere gevallen op incidentele basis vereist worden en zal altijd additioneel gecompenseerd worden.</p>
<p>Behoorlijke arbeidsomstandigheden.</p> <p>Er zal, rekening houdend met de beschikbare kennis van de bedrijfstak en van mogelijke specifieke risico's, gezorgd worden voor een veilige en hygiënische werkomgeving. Effectieve maatregelen worden getroffen ter voorkoming van ongevallen en schade aan de gezondheid ten gevolge van of verband houdend met het werk. Risicofactoren in de werksituatie worden geminimaliseerd voorzover dat in redelijkheid uitvoerbaar is (ILO Conventie 155). Fysiek geweld, dreiging met fysiek geweld, ongewone straffen of disciplinaire maatregelen, seksuele intimidatie of pesterij en intimidatie door de werkgever zijn strikt verboden.</p>
<p>De arbeidsrelatie wordt vastgelegd.</p> <p>Verplichtingen voortvloeiend uit arbeidswetten of sociale verzekeringswetten en regelingen voortvloeiend uit de reguliere arbeidsverhouding zullen worden nagekomen. Er zullen geen schijncontracten worden afgesloten: er zal geen gebruik worden gemaakt van "zwart werk" of van leerlingstelsels waarbij niet de intentie bestaat om vaardigheden over te dragen of een regulier dienstverband aan te bieden. Jonge arbeiders moeten de kans krijgen om deel te nemen aan opleiding en scholingsprogramma's.</p>

De onderneming verbindt zich ertoe te zorgen dat zijn aannemers, onderaannemers, toeleveranciers en licentiehouders zich verbinden tot naleving van de in deze gedragscode vastgelegde normen en tot medewerking aan de verificatie daarvan. Zij moeten de nodige informatie leveren, een onafhankelijke controle toelaten, gegevens bijhouden betreffende de werknemers, en deze indien gevraagd aan de inspecteurs geven. De werkers moeten geïnformeerd worden betreffende de code. Er mogen geen repressieve maatregelen genomen worden tegen personen die informatie leveren betreffende de naleving van deze code.

5.2.3.2 INTERNATIONAL CONFEDERATION OF FREE TRADE UNIONS (ICFTU)

Reeds in 1996 hebben de vakbonden ICFTU, de FIET (*International Federation of Commercial, Clerical, Professional and Technical Employees*) en de ITGLWF (*International Textile, Garment, Leather Federation*) en de FIFA (*Fédération Internationale de Football Association*) met de ILO als observator de FIFA code opgesteld¹²⁰. Deze overeenkomst stelt dat er geen kinderarbeid of dwangarbeid verricht mag worden bij het fabriceren van de voetballen gebruikt door de FIFA. Men mag niet discrimineren en werknemers hebben recht op vertegenwoordiging door vrij gekozen vakbonden en op een behoorlijk loon. De werkomstandigheden moeten gunstig zijn en men moet werkzekerheid hebben. Monitoring van deze code gebeurt door een onafhankelijke organisatie.

In december 1997 keurde de ICFTU een ‘Basiscode voor arbeidsomstandigheden’ goed, die de basisnormen weergeeft die in elke gedragscode moeten worden opgenomen. ICFTU beschouwt deze code als een benchmark. Vakbonden en NGO’s kunnen ernaar verwijzen bij het voeren van acties inzake gedragscodes bij bedrijven. Inhoudelijk komen de volgende elementen voor :

ICFTU BASIC CODE OF LABOUR PRACTICE:

- Werk wordt vrij gekozen, m.a.w. geen gedwongen of verplichte arbeid (cfr. ILO conventies 29 en 105).
- Geen discriminatie (cfr. ILO conventie 100 en 111).
- Geen kinderarbeid, enkel kinderen boven de 15 jaar die niet meer schoolplichtig zijn mogen worden tewerkgesteld (cfr. ILO conventie 138). Bij vaststelling van kinderarbeid worden aangepaste financiële bijstand en educatieve mogelijkheden voorzien voor de te vervangen kinderen.
- Vrijheid van vereniging en het recht op collectief overleg worden erkend (cfr. ILO conventies 87 en 98). Werknemersvertegenwoordigers mogen niet worden gediscrimineerd en hebben toegang tot alle werkplaatsen opdat zij hun taak kunnen volbrengen (cfr. ILO conventie 135 en aanbeveling 143). Werknemers zullen positief staan t.o.v. vakbondsactiviteiten.
- Een leefbaar loon moet worden voorzien. Dit betreft tenminste het minimumloon of het gangbare loon en moet tenminste de basisbehoeften van de werknemers én een vrij besteedbaar inkomen dekken. Er wordt niets van het loon afgetrokken, tenzij de wetgeving of de werknemers dit toestaan. Werknemers worden schriftelijk op de hoogte gebracht van de samenstelling van hun loon.
- Werkuren bedragen niet meer dan 48 uur per week en er is minstens één vrije dag per week. Overwerk gebeurt op vrijwillige en onregelmatig basis. Werknemers hoeven nooit meer dan 12 uur overwerk per week te presteren en worden hiervoor extra betaald.
- De arbeidsomstandigheden zijn menswaardig en de beste gezondheids- en veiligheidspraktijken zullen worden gerespecteerd. De werkgever mag niet fysiek misbruiken, ongewoon straffen, seksueel of op enige andere manier lastig vallen en intimideren.

¹²⁰ <http://www.icftu.org> (02-06-00)

- De tewerkstelling moet worden vastgelegd en de wettelijke sociale zekerheid zal worden gerespecteerd. Jonge werknemers kunnen deelnemen aan educatieve programma's.
- De gedragscode moet effectief geïmplementeerd worden in het bedrijf en de werknemers moeten ervan op de hoogte worden gebracht.
- De code moet worden ingevoerd bij alle onderaannemers, de belangrijkste leveranciers en franchisehouders.
- Elk van deze bedrijven moet op elk moment toegang verlenen aan erkende onafhankelijke inspecteurs.

Over het algemeen neemt de vakbond eerder een gereserveerde houding aan ten aanzien van gedragscodes. Zo stelt men dat gedragscodes nooit de plaats kunnen innemen van bestaande wetgeving of van collectief overleg.

5.2.3.3 APPAREL INDUSTRY PARTNERSHIP (AIP)

Het Witte Huis van de Verenigde Staten nam in 1996 het initiatief voor het oprichten van het Apparel Industry Partnership, een coalitie van industrie, consumentengroeperingen, mensenrechtenorganisaties en vakbonden¹²¹. Ze werkten samen aan het opstellen van een gedragscode en van een onafhankelijke monitoring. De code bevat de volgende elementen :

AIP WORKPLACE CODE OF CONDUCT:

- Geen gedwongen arbeid.
- Geen kinderarbeid onder de 15 jaar (of 14 indien de plaatselijke wetgeving dit toelaat) en voor kinderen die schoolplichtig zijn.
- Werknemers moeten met respect en waardigheid behandeld worden. Werknemers mogen geen fysiek, psychologisch of seksueel misbruik of intimidatie ondervinden.
- Geen discriminatie betreffende tewerkstelling, loon, vergoedingen, promotie, discipline, pensioen of beëindiging op basis van geslacht, ras, religie, leeftijd, handicap, seksuele geartheid, nationaliteit, politieke overtuiging of sociale en etnische afkomst.
- Gezondheid en veiligheid.
- Vrijheid van vereniging en collectief overleg.
- Minimum loon, gangbaar loon en legale voordelen.
- Het aantal werkuren mag niet meer dan 48 uur bedragen plus 12 uur overuren of het aantal werkuren volgens de nationale wetten met max. 12 overuren per week, behalve in uitzonderlijke omstandigheden. De werknemers hebben recht op één vrije dag per de week.
- Overuren worden betaald zoals de plaatselijke wetgeving dit voorschrijft. Indien er geen wetgeving is zullen de overuren minstens evenveel betaald worden als de normale uren.
- De werknemers moeten worden geïnformeerd over het bestaan van de code.
- Onafhankelijke monitoring wordt voorzien door onafhankelijke erkende organisaties.
- De onderaannemers en leveranciers moeten eveneens de code implementeren.

Tijdens de onderhandelingen bleek echter dat de vakbonden en een NGO zich niet in de voorgestelde code konden terugvinden. Zij bekritiseerden het feit dat er enkel gesproken werd over een wettelijk minimumloon en niet over een leefbaar loon, dat het aantal werkuren niet beperkt werd tot 48 uur per week, dat overuren op

¹²¹ <http://www.dol.gov/dol/esa/public/nosweat/partnership/aip.htm> (02-06-00)

regelmatige basis vereist kunnen worden en dat werkzekerheid niet wordt vermeld. Zij trokken zich terug, zodat er in de huidige samenstelling van het AIP de vakbonden niet vertegenwoordigd zijn.

In april 1997 publiceerde het AIP haar *'The Workplace Code of Conduct'*, die intussen werd ondertekend door o.a. Nike, Reebok, Liz Claiborne en Patagonia. Er werd een organisatie opgericht die zich met de onafhankelijke monitoring bezig houdt : de *'Fair Labour Organisation'*. Binnen de drie jaar zal een label worden uitgebracht dat gebruikt kan worden door de bedrijven die voldoen aan de criteria van de *'Workplace Code of Conduct'*.

5.2.3.4 ETHICAL TRADE INITIATIVE (ETI)

De Ethical Trading Initiative (ETI)¹²² is een initiatief van het *Department for International Development* en het *Department for Trade and Industry* van de Britse regering. ETI is samengesteld uit NGO's, bedrijven en vakbonden en heeft als doel het opstellen van adequate monitoring technieken en het promoten van een goede implementatie van gedragscodes met onafhankelijke verificatie. Ze richten zich vooral op Britse bedrijven in de sectoren voeding, kleding en schoenen en huishoudelijke producten.

ETI stelde een multi-sectorale gedragscode op, gebaseerd op de ILO conventies¹²³. De bedrijven die deelnemen aan het project moeten op basis van deze algemene code hun eigen code opstellen.

Men baseert zich op het principe van *"learning by doing"*. Het is de bedoeling dat bedrijven leren hoe ze hun code kunnen toepassen in de realiteit. Dit gebeurt door het uitvoeren van en het leren uit pilootprojecten. Er worden werkgroepen samengesteld en conferenties georganiseerd waar ervaringen worden uitgewisseld. Onderzoek wordt uitgevoerd en er zijn opleidingen voorzien. Zo worden momenteel ook verschillende pilootprojecten uitgevoerd in het kader van de monitoring, waarbij verschillende pistes worden uitgetest (zie hoofdstuk 7.2.2.4.).

De deelnemende bedrijven moeten jaarlijks een rapport indienen en onafhankelijke monitoring toelaten. Zij worden niet verondersteld onmiddellijk aan alle eisen van de algemene code te voldoen ; wel dienen de aanbevelingen binnen een welbepaalde tijdslimiet te worden gerealiseerd.

Het lidmaatschap is jaarlijks hernieuwbaar. Indien deelnemende bedrijven niet kunnen aantonen dat zij actief hebben gestreefd om de gedragscode te implementeren, wordt hun lidmaatschap niet vernieuwd.

De code zelf is een minimum standaard. De bedrijven die de code onderschrijven, moeten eveneens voldoen aan nationale en andere toepasbare wetgevingen. Verder worden de volgende thema's aangekaart :

ETI BASE CODE:
- Werk wordt vrij gekozen.
- Vrijheid van vereniging en collectief overleg worden gerespecteerd, werknemersvertegenwoordigers worden niet gediscrimineerd.
- Er moeten gezonde en veilige werkomstandigheden zijn, regelmatige gezondheids- en veiligheidstraining van de werknemers, toegang tot hygiënische toiletten en drinkbaar water, een senior verantwoordelijke voor gezondheid en veiligheid en indien aanwezig, schone en veilige slaappleaatsen.
- Geen kinderarbeid conform de ILO conventie, geen gevaarlijk werk onder de 18 jaar..

¹²² http://www.eti.org.uk/welcome/framesets/f_shell.html (17-05-00)

¹²³ <http://www.ethicaltrade.org> (17-05-00)

- Een leefbaar loon moet worden voorzien, dat minstens het minimum loon of het gangbare loon bedraagt, en dat de basisbehoeften dekt en voor een bijkomend inkomen zorgt. Alle werknemers krijgen verstaanbare informatie betreffende de samenstelling van hun loon. Enkel indien het wettelijk is toegestaan en indien de werknemer ermee akkoord gaat mag men bedragen van het loon aftrekken.
- Werkuren moeten de wetgeving en de gangbare standaarden respecteren. In geen geval mogen ze meer dan 48 uur per week bedragen. Er is minstens één vrije dag per week. Overwerk is vrijwillig, onregelmatig, nooit meer dan 12 uur per week en additioneel betaald.
- Er is geen discriminatie betreffende tewerkstelling, vergoedingen, toegang tot opleidingen, promotie, pensioen of beëindiging op basis van geslacht, ras, kaste, religie, leeftijd, handicap, seksuele geaardheid, nationaliteit, politieke overtuiging of lidmaatschap van vakbond.
- De tewerkstelling moet worden vastgelegd en de wettelijke sociale zekerheid zal worden gerespecteerd. Men zal dit niet trachten te omzeilen door thuiswerk, leercontracten en subcontracting, e.a.
- Fysiek misbruik, of dreigen met fysiek misbruik, seksueel of op enige andere manier lastig vallen en verbaal intimideren of enige andere vorm van intimidatie, zijn verboden.
- De bedrijven moeten een onafhankelijke monitoring toestaan.
- Alle werknemers en leveranciers moeten op de hoogte gesteld worden van de invoering van de code.
- De code moet tevens worden geïmplementeerd bij de leveranciers en moet na verloop van tijd een voorwaarde zijn opdat er verder met hun wordt gewerkt. Bij het afnemen van de producten zal rekening worden gehouden met de kosten die de leveranciers hiervoor moeten maken.

5.2.3.5 OVERZICHT VAN DE BESPROKEN INITIATIEVEN DOOR DERDEN

Al wordt de verwijzing niet steeds expliciet gemaakt, blijkt elk van de besproken initiatieven toch gebaseerd te zijn op de fundamentele ILO conventies¹²⁴. Deze zijn :

- C 87 en C 98 betreffende het recht op vereniging en collectieve onderhandeling ;
- C 29 en C 105 betreffende gedwongen en verplichte arbeid,
- C 111 betreffende discriminatie,
- C 100 betreffende gelijk loon voor gelijk werk en
- C 138 betreffende een minimumleeftijd voor het verrichten van arbeid.

Het recht op vereniging en collectieve overeenkomsten wordt als een basisgegeven beschouwd. Desondanks zijn er toch nog veel discussies gaande betreffende gedragscodes en de monitoring ervan bij de vakbonden. Op zich zou het recht op vereniging en collectieve overeenkomsten ervoor moeten instaan dat ook aan de andere vereisten wordt voldaan. Gezien alle landen die lid zijn van de ILO, de fundamentele ILO conventies moeten aanvaarden - ook al hebben ze die niet geratificeerd - moeten deze conventies in principe in al deze landen ook wettelijk afdwingbaar zijn en kunnen de vakbonden hun eisen terzake stellen (met uitzondering voor de vrijhandelszones).

Volgens de SKC dient een gedragscode buiten de bepalingen van de fundamentele ILO conventies tenminste de volgende arbeidsvoorwaarden te bevatten¹²⁵ :

- het recht op een leefbaar loon,

¹²⁴ Deze zijn : C 87 en C 98 betreffende het recht op vereniging en collectieve onderhandeling ; C 29 en C 105 betreffende gedwongen en verplichte arbeid, C 111 betreffende discriminatie, C 100 betreffende gelijk loon voor gelijk werk en C 138 betreffende een minimumleeftijd voor het verrichten van arbeid.

¹²⁵ *All about independent monitoring of codes of conduct*, <http://www.cleanclothes.org/codes/monitoring1.htm#1.3> (24-05-00): *A code of conduct must consist of a total package with at least the following labour standards: freedom of association right to collective bargaining no forced labour no child labour no discrimination maximum hours of work health and safety a living wage security of employment.*

- een maximum aantal werkuren,
- veiligheid en gezondheid en
- werkzekerheid.

Alle bestudeerde initiatieven bevatten deze voorwaarden. Ook de internationale consensus die werd vastgelegd tijdens het 2^e *EU-VS symposium on codes of conduct and international labour standards*¹²⁶ vermeld al deze thema's, met uitzondering van het aspect werkzekerheid, dat dar niet vermeld wordt.

Gezien het minimumloon niet steeds instaat voor een leefbaar inkomen, stelt men in alle initiatieven (met uitzondering van het AIP) dat de werknemer een leefbaar loon uitbetaald moet krijgen. Momenteel is er echter nog veel discussie aangaande de definitie van een dergelijk "leefbaar loon". Volgens *'labour behind the label'*, de Engelse leider van de Schone Kleren Campagne¹²⁷, is een leefbaar loon (*living wage*) een loon dat toelaat tegemoet te komen aan een aantal behoeften zonder dat er overuren gepresteerd moeten worden. Deze behoeften zijn : huisvesting en energie, voeding en water, kleding, opvoeding, gezondheidszorg, zorg voor de kinderen, transportkosten en spaargeld (10 % extra). Bij de berekening moet rekening worden gehouden met het gemiddeld aantal gezinsleden voor een bepaalde regio en het gemiddelde aantal volwassen personen in dat gezin dat een inkomen heeft. Daarnaast zijn er vakbonden die menen dat een leefbaar loon enkel door de werknemers zelf kan worden bepaald¹²⁸.

Het maximum aantal werkuren is bij drie van de vier initiatieven conform met de vereisten van de ILO conventie 1. Dit houdt in dat er niet meer dan 48 uur per week gewerkt mag worden met een max. van 12 overuren per week op vrijwillige en niet regelmatige basis en wekelijks tenminste 1 dag vrij. Enkel het AIP laat meer uren toe en is flexibel met overuren. Overuren kunnen voor AIP ook op dezelfde basis betaald worden, terwijl de andere initiatieven stellen dat men meer moet uitbetalen voor overuren. Nergens wordt het recht op vakantie vernoemd.

Elk van de vier initiatieven wijzen op veiligheid en gezondheid, maar blijven hierbij vaag. Dit is vermoedelijk ook te wijten aan de complexiteit van dit thema, dat immers zeer sectorspecifiek is.

Met werkzekerheid wordt bedoeld het vastleggen van de werkrelatie door middel van een contract. Ook het betalen van de wettelijk opgelegde sociale zekerheid speelt hier een rol. Het zijn deze contracten die de werknemers bepaalde rechten toekennen. Enkel het AIP vermeld geen werkzekerheid. Thuiswerkers vormen hier een knelpunt. Vaak werkt men op onregelmatige basis en heeft men geen contract. De code van de Schone Kleren Campagne stelt expliciet dat de bepalingen ook gelden voor thuiswerk. De ETI code stelt dat thuiswerk niet mag worden misbruikt voor het omzeilen van de sociale wetgeving (vastleggen werkrelatie, sociale zekerheid).

Zoals eerder was opgemerkt, worden de codes afkomstig het bedrijfsleven vaak bekritiseerd omwille van de gebrekkige implementatie ervan. Implementatie van een gedragscode impliceert bewustmaking van de werknemers, het bekend maken van de code en die ophangen op zichtbare plaatsen in de voertaal. Bewustmaking is belangrijk. Indien werknemers zich bewust zijn van hun rechten kunnen ze een grotere rol spelen bij de onafhankelijke monitoring. Vooral vakbonden en de SKC leggen daar de nadruk op. Deze bewustmaking moet echter leiden tot een zekere inspraak. Het invoeren van een anonieme klachtenprocedure is hier een essentiële eerste stap. Bij een open relatie tussen vakbonden en management echter, waarbij collectieve overeenkomsten besproken en gerespecteerd worden, kunnen klachten via de vakbonden aan het management bekend worden gemaakt.

---

¹²⁶ "European social dialogue, special edition: codes of conduct and social labels", DGV/D- may 1999, p.12

¹²⁷ In "Clean Clothes Newsletter" n°11, augustus 1999.

¹²⁸ Kearny, (N.), ITGLWF, in "Clean Clothes Newsletter" n°11, augustus 1999.

Elk van de vier projecten stelt in min of meerdere mate bepalingen inzake de implementatie van de code of de beleidsverklaring.

De reikwijdte van de respectievelijke codes beperkt zich tot de rechtstreekse schakels van de keten (onderaannemers, leveranciers, licentiehouders), m.a.w. de voortbrengingsketen wordt niet in z'n totaliteit bekeken. Bij AIP moeten enkel de referenties van 30% van de onderaannemers worden meegedeeld aan de onafhankelijke monitoringsorganisatie. ETI stelt duidelijk dat er na verloop van tijd enkel nog met onderaannemers en leveranciers gewerkt kan worden die zelf aan de code voldoen. SKC en ICFTU stellen analoge vereisten maar zijn hierbij iets meer flexibel.

Sommige bedrijven die deelnemen aan pilootprojecten werken zelf met enkele duizenden leveranciers of onderaannemers. Deze wisselen ook in functie van de marktprijzen. Dikwijls stuit men op de wereldmarkt, zodat men niet altijd weet wie de producten heeft geproduceerd. In deze gevallen heeft het bedrijf weinig of geen invloed op deze schakels van de keten.

Veel bedrijven zijn bereid mee te werken met deze projecten. Door de kritiek die wordt geuit op zelf opgestelde gedragscodes van bedrijven zijn deze op zoek naar een alternatief middel om hun sociale imago te verbeteren. Door de onafhankelijkheid van deze initiatieven en door de inhoudelijke coherentie van de vooropgestelde codes worden zij door consumenten en drukkingsgroepen als geloofwaardig aanschouwd. Enkel het AIP kreeg weinig bijval. Ook kunnen de bedrijven indien er kritiek komt op hun sociaal beleid gedeeltelijk de verantwoordelijkheid van zich afschuiven indien zij in het bezit zijn van een certificaat van één van deze initiatieven.

De vier initiatieven stellen een onafhankelijke monitoring voorop (zie hoofdstuk 7.2.3.1.).

5.2.3.6 BESLUIT

Iedereen lijkt het ermee eens te zijn dat een wirwar aan gedragscodes leidt tot verwarring en dat gestreefd moet worden naar een consensus. De veelheid van codes én de kritiek vanwege NGO's op deze codes hebben geleid tot een aantal initiatieven door derden, die inhoudelijk grote overeenkomsten vertonen. In hoofdzaak baseren ze zich allen op een aantal ILO conventies en de rechten van de mens. Belangrijk is dat deze codes telkens gebaseerd zijn op overleg tussen de verschillende belanghebbenden. Uitzondering hierop is het AIP, dat inhoudelijk veel minder ver reikt, maar waar het overleg dan ook mislukt is.

Bedrijven zijn bereid samen te werken met deze initiatieven, gezien zij geloofwaardig overkomen bij de consumenten.

Tabel 6: Vergelijkend overzicht van de initiatieven van derden.

	Schone Kleren Campagne	ICFTU	AIP	ETI
In regel met bestaande wetgevingen	Niet vermeld	Niet vermeld	Niet vermeld	Ja
Recht op vereniging	Ja (ILO conventie 87, 98 en 135, aanbeveling 143)	Ja (ILO conventie 87, 98 en 135, aanbeveling 143)	Ja (ILO conventie 87 en 98)	Ja
Collectieve onderhandeling	Ja (ILO conventie 98)	Ja (ILO conventie 98)	Ja (ILO conventie 98)	Ja
Geen gedwongen en verplichte arbeid	Ja (ILO conventie 29 en 105)	Ja (ILO conventie 29 en 105)	Ja	Ja
Geen discriminatie	Ja (ILO conventie 100 en 111)	Ja (ILO conventie 100 en 111)	Ja	Ja
Geen kinderarbeid	Ja (ILO conventie 138)	Ja (ILO conventie 138)	15 jaar (of 14 indien de plaatselijke wetgeving dit toelaat)	Conform ILO, geen gevaarlijke arbeid onder de 18 jaar.
Lonen	Menswaardig loon	Leefbaar loon	Wettelijk en gebruikelijk loon	Leefbaar loon
Werkuren	Wettelijk en gebruikelijk, max. 48 uur, één vrije dag per week .	Wettelijk en gebruikelijk, max. 48 uur , één vrije dag per week.	Wettelijk en gebruikelijk, max. 48 uur, of volgens de plaatselijke wetgeving. Eén vrije dag per week.	Wettelijk en gebruikelijk, max. 48 uur , één vrije dag per week
Overuren	Incidenteel, met toestemming werknemer, additioneel betaald, max 12 uur	Incidenteel, met toestemming werknemer, additioneel betaald, max. 12 uur	Max. 12 uur , incidenteel meer, min. evenveel betaald als normaal werkuur	Incidenteel, met toestemming werknemer, additioneel betaald, max. 12 uur
Veiligheid en gezondheid	Ja (ILO conventie 155)	Ja (vaag)	Ja (vaag)	Ja
Werkzekerheid	Arbeidsrelatie wordt vastgelegd.	Arbeidsrelatie wordt vastgelegd.	Arbeidsrelatie wordt vastgelegd	Arbeidsrelatie wordt vastgelegd
Sociale zekerheid	Ja	Ja	Ja	Ja
Daadwerkelijke implementatie	Ja	Ja	Ja	Ja
Wijze van monitoring	Onafhankelijk	Onafhankelijk	Onafhankelijk	Onafhankelijk
Voorwaarden gelden voor onderaannemers en leveranciers	Ja	Ja	Ja	Ja

5.3 MANAGEMENTSYSTEMEN

5.3.1 Principe

Managementsystemen worden ingevoerd voor diverse doeleinden (bijv. milieuzorg, kwaliteitzorg,...). Een managementsysteem kan algemeen worden gedefinieerd als de organisatorische structuur, verantwoordelijkheden, procedures, processen en voorzieningen voor het ten uitvoer brengen van bepaalde doelstellingen. Die doelstellingen hebben dan te maken met kwaliteitzorg, milieuzorg, veiligheid, enz... Het gaat steeds om een systematisch, samenhangend en voortdurend terugkoppelend geheel van inspanningen. Moderne managementsystemen zijn opgebouwd volgens de zgn. Deming-cirkel (plan - do - check - act). Hierbij wordt in een eerste fase een plan opgesteld, dat gebaseerd is op de algemene situatie en de vooropgestelde doelstellingen. Daaruit volgen een aantal maatregelen die in de volgende fase uitgevoerd worden. De resultaten worden gecontroleerd wat aanleiding moet geven tot het vergelijken van de vooropgestelde doelstellingen en de nieuwe situatie. Deze evaluatie leidt tot een volgende fase, waarin een verbeterde planning wordt voorgesteld. Zo is de cirkel rond en wordt gezorgd voor een continue verbetering.

Hieronder volgen een beknopte beschrijving van ISO 14001 en EMAS voor wat betreft milieuzorgsystemen. Intussen worden nu ook stappen gezet naar een managementsysteem voor sociale doelstellingen. Het best gekende systeem is SA 8000.

5.3.2 Milieumanagementsystemen

5.3.2.1 ISO 14001

ISO 14001 specificeert de eisen voor een milieuzorgsysteem¹²⁹. Het is toepasbaar op alle organisaties (internationaal). In tegenstelling tot het systeem van SA 8000 stelt de norm geen specifieke minimumcriteria voor milieuprestaties vast. De mate van toepassing (de concrete invulling) hangt af van factoren zoals het milieubeleid van de organisatie, de aard van haar activiteiten en de omstandigheden waarin zij opereert.

De structuur van een ISO 14001 gecertificeerd systeem volgt het Deming principe. De stappen zien er in grote lijnen als volgt uit :

- milieubeleid : het hoogste leidinggevende niveau moet het milieubeleid van de organisatie definiëren (milieubeleidsverklaring) ;
- planning : vastleggen van :
  - procedures om milieu-aspecten te identificeren ;
  - procedures om eisen van wet- en regelgeving te identificeren ;
  - doelstellingen en taakstellingen ;
  - (een) programma('s) om doel- en taakstellingen te verwezenlijken ;
- implementatie en uitvoering : waarbij aandacht voor :
  - structuur en verantwoordelijkheid : taakverdeling, verantwoordelijkheden en bevoegdheden definiëren, vastleggen en bekendmaken ;
  - opleiding, bewustzijn en vakbekwaamheid ;
  - communicatie ;

---

¹²⁹ EN ISO 14001 : 1996, "Milieuzorgsystemen. Eisen en richtlijnen voor gebruik".

- documentatie van het interne milieubeheersysteem ;
- documentenbeheer ;
- beheersing van de werkzaamheden ;
- voorbereiding op noodsituaties ;
- controle en corrigerende maatregelen, waaronder :
  - procedures voor monitoring en metingen ;
  - procedures voor afwijkingen en corrigerende en preventieve maatregelen ;
  - procedures voor registraties ;
  - een programma en procedures voor milieuzorgstelselaudits ;
- beoordeling van het milieubeheersysteem door de directie.

Wanneer een milieuzorgstelsel ongeveer zes maanden operationeel is, kan het bedrijf zich richten tot een onafhankelijke, erkende certificatie-instelling die het stelsel doorlicht. Op die basis wordt een certificaat toegekend voor een periode van drie jaar. De certificatie-instelling voert minimaal éénmaal per jaar een controleonderzoek uit.

Zoals gezegd stelt deze internationale norm geen absolute milieuprestatie eisen vast, behalve dan de in het beleid vastgelegde verbintenis tot naleving van de van toepassing zijnde wet- en regelgeving en tot continue verbetering. Dit betekent dat twee organisaties, die vergelijkbare werkzaamheden uitvoeren, maar verschillende milieuprestaties leveren, beide aan de eisen van de norm kunnen voldoen. In de inleiding van de norm stelt men duidelijk dat het op systematische wijze overnemen en implementeren van een scala van milieuzorgstechnieken kan bijdragen tot optimale resultaten. Men merkt echter ook op dat toepassing van deze norm op zich geen optimale milieuresultaten zal garanderen.

Op dit punt is een kritische blik op ISO 14001 noodzakelijk. Het stelsel vergt een continue verbetering. Dit laatste wordt echter gedefinieerd als “een proces van verbetering van het milieuzorgstelsel om verbeteringen in de totale milieuprestatie te bereiken, overeenkomstig het milieubeleid van de organisatie. M.a.w. de continue verbetering van het zorgstelsel wordt voor ogen gehouden, wat indirect moet leiden tot een verbetering van de milieuprestaties. Er zijn nog andere bedenkingen zoals bijv. de wijze waarop preventie van milieubelasting wordt gedefinieerd : “toepassing van processen, werkwijzen, materialen of producten die milieubelasting vermijden, terugdringen of beheersen, waaronder kunnen worden begrepen hergebruik, behandeling, proceswijzigingen, beheersingsmechanismen, doelmatig gebruik van hulpbronnen en substitutie van materialen.” Preventie is hier niet gedefinieerd als bronreductie en eventueel intern hergebruik, maar is uitgebreid tot end-of-pipe technologieën (behandeling, beheersingsmechanismen,...). Ook het feit dat ISO 14001 zo goed als volledig als een intern stelsel (met uitzondering van de milieubeleidsverklaring) beschouwd kan worden, is een belangrijke bedenking. Er is wel een element “communicatie” voorzien, maar dit beperkt zich tot interne communicatie enerzijds en anderzijds “het ontvangen, (schriftelijk) vastleggen en reageren op relevante communicatie van externe belanghebbenden”. Ook stelt men dat de organisatie zich moet beraden op processen voor externe communicatie over haar belangrijke milieu-aspecten en haar besluit registreren. Dit laatste kan ver gaan maar de formulering is van zo’n aard dat het ook zeer minimaal ingevuld kan worden.

5.3.2.2 EMAS

EMAS, het Europees milieubeheer- en milieu-auditsysteem (Europese Verordening Nr. 1836/93 van de Raad van 29 juni 1993 inzake de vrijwillige deelneming van bedrijven uit de industriële sector aan een communautair milieubeheer- en milieu-auditsysteem) heeft als bedoeling een systeem in te voeren voor

de beoordeling en de verbetering van de milieuprestatie van industriële activiteiten enerzijds en voor de verstrekking van de nodige inlichtingen daarover aan het publiek anderzijds. Deze Verordening is van toepassing sedert 13/04/95.

Een bedrijf kan voor een bepaalde locatie geregistreerd worden indien zij :

- een milieubeleid ontwikkelt ;
- een milieuanalyse van de locatie uitvoert ;
- een milieuprogramma voor de locatie en een milieubeheersysteem invoert voor alle activiteiten die op die locatie plaatsvinden ;
- periodiek een milieu-audit uitvoert om te verifiëren of het voldoet aan de voorschriften van de verordening ;
- aan de hand van de resultaten van de audit doelstellingen vastlegt die gericht zijn op de continue verbetering van de milieuprestaties en het milieuprogramma waar nodig herzielt zodat het geheel van de doelstellingen op de locatie kan worden bereikt ;
- een milieuverklaring opstelt.

Bedrijven die geregistreerd zijn, kunnen dit bekend maken en een logo aanwenden met vermelding van de betrokken locatie.

Het succes van EMAS bij de bedrijven is niet zo groot en alvast veel beperkter dan dat van ISO 14001, dat het voordeel heeft een internationaal systeem te zijn. De vereisten van EMAS zijn hoger (bijv. externe communicatie) dan die van ISO 14001, waardoor het voor een bedrijf ook eenvoudiger is zich te beperken tot dit laatste systeem.

Momenteel wordt de Europese Verordening herzien. Hierbij zouden nu alle economische sectoren in aanmerking komen voor het systeem. Er zou ook meer belang gehecht worden aan de betrokkenheid van de werknemers als belangrijk middel om de milieudoelstellingen te bereiken. Voorts wordt de verenigbaarheid van EMAS met de internationale norm EN ISO 14001 versterkt door deze laatste te integreren als het milieubeheersysteem van EMAS. Dit maakt het gemakkelijker om die punten waarin EMAS verder gaat dan ISO 14001 duidelijk te omschrijven, met name de naleving van de milieuregelgeving, de verbetering van de milieuprestaties, de externe communicatie en de betrokkenheid van de werknemers. De herziening zal vermoedelijk in werking treden in de loop van de tweede helft van 2000.

Enkele verschilpunten tussen EMAS en ISO 14001 zijn weergegeven in tabel 7.

Tabel 7 : Vergelijking tussen EMAS (huidige versie) en ISO 14001 (naar : KRUT(R.) & GLECKMAN (H.), 1998)¹³⁰.

	EMAS	ISO 14001
Legale status	Vrijwillige EU regulering, geïntegreerd in het wettelijk systeem van de EU en de lidstaten	Vrijwillige industriële standaarden, historisch geen relatie met wettelijke regimes ; echter wel belangrijk gegeven in internationale wereldhandel
Toepasbaarheid	Voorlopig beperkt tot industriële activiteiten (binnen Europa)	Elke organisatie, elke activiteit, wereldwijd
Wettelijke verbintenissen	Naleving van alle relevante wettelijke milieuvoorschriften is verplicht	Men moet ernaar streven om de relevante wettelijke milieuvoorschriften na te leven (naleving is niet essentieel bij het al dan niet verkrijgen van het certificaat)
Milieuverklaring	Moet geverifieerd zijn en publiek beschikbaar gemaakt ; dient kernelementen van het milieubeheersysteem te bevatten en aan te tonen	Er is geen milieuverklaring. Enkel de milieubeleidsverklaring dient publiek bekend gemaakt te worden

¹³⁰ Krut, (R.) & Gleckman, (H.), "ISO 14001, a missed opportunity for sustainable global industrial development", Earthscan, London, 1998, pp. 18 – 21.

	dat de milieuperformantie continu verbeterd	
Milieubeleid	Streven naar continue verbetering van de milieuperformantie	Streven naar continue verbetering van het milieubeheersysteem
Milieuperformantie	Performantieverbeteringen moeten publiek bekend gemaakt ; EMAS registratie kan ingetrokken worden indien onvoldoende verbeteringen in milieuperformantie	Continue verbetering van het managementsysteem dient intern gedemonstreerd aan het management
Audits	Audit van systeem en milieuperformantie (om na te gaan of er verbeteringen zijn ten aanzien van de initiële milieu-analyse) ; minstens één per 3 jaar ; registratie kan ingetrokken worden	Enkel audit van systeem, frequentie niet gespecificeerd, geen gevolgen indien geen verbeteringen of te beperkte verbeteringen.

Belangrijk nadeel van EMAS is dat het enkel gekend en gebruikt wordt in Europa. Binnen een internationale markt leidt dit wel tot problemen. Omwille van concurrentiële redenen moet EMAS in bepaalde gevallen gelijkgeschakeld worden met ISO 14001 : zie kader.

EMAS en ISO 14001 in een wereldmarkt

Dit is bijv. al enkele keren het geval geweest binnen de ontwikkelingen van het Europese Ecolabel en de herzieningen terzake. Zo worden her en der bepaalde voordelen¹³¹ voorzien voor producten die afkomstig zijn van bedrijven die een milieuzorgsysteem hebben volgens EMAS of... ISO 14001. Op het eerste zicht lijkt het onlogisch dat een Europees ecolabelsysteem, niet de voorkeur geeft aan het Europese EMAS, vooral ook wanneer de vereisten ervan verder reiken dan ISO 14001. Echter, aangezien ook niet-Europese landen deel moeten kunnen nemen aan het ecolabelsysteem, moeten ook hun bedrijven met een milieuzorgsysteem van dezelfde voordelen kunnen genieten. Aangezien EMAS in die landen niet toegepast wordt, moet men dan maar naar ISO 14001 grijpen. Op termijn kan dit er toe leiden dat EMAS op die manier uit de markt geprijsd zal worden : de vereisten zijn immers strenger en de voordelen zijn dezelfde.

5.3.3 Sociale managementsystemen

5.3.3.1 SA 8000

SA8000 is een internationaal certificering systeem opgesteld naar het voorbeeld van de ISO 9001 en ISO 14001 standaards. Het werd opgericht in 1997 door de *Council for Economical Priorities Accreditation Agency* (CEPAA). Het systeem werd uitgetest in 1997 en 1998 in samenwerking met bedrijven, vakbonden, mensenrechtenorganisaties, studie bureau's, academici en NGO's. Het huidige adviescomité wordt samengesteld uit vertegenwoordigers van vakbonden (2), NGO's (5), één universiteit, bedrijven (7), consultants (2) en één vertegenwoordiger van CEPAA.

SA 8000 heeft een internationale standaard ontwikkeld waarin alle vereisten waaraan een bedrijf moet voldoen om een SA 8000 certificaat te verkrijgen werden opgenomen. Dit document wordt momenteel herzien. De richtlijnen die erin worden vermeld, baseren zich op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de ILO conventies en de UN conventie van de Rechten van het Kind. Er werd getracht transparante, meetbare en verifieerbare normen op te stellen voor het certificeren van de prestaties van organisaties op het vlak van kinderarbeid, verplichte arbeid, gezondheid en veiligheid, lonen, werkuren, discriminatie, discipline, vrijheid van vereniging en collectieve overeenkomsten en het management systeem. Naast de internationale standaard is er ook nog het Guidance document. Dit

¹³¹ Bijv. lagere bijdragen.

document geeft aan hoe men de internationale standaard moet interpreteren en geeft aanwijzingen betreffende de wijze van monitoring van de verschillende onderwerpen.

Indien een bedrijf een SA8000 certificaat wil behalen moet het eerste zelf een publieke beleidsverklaring opstellen die minstens alle elementen van de internationale standaard van SA8000 inhoudt. Voor de implementatie van alle elementen van deze beleidsverklaring moet het bedrijf eerst zelf een interne audit uitvoeren en een managementsysteem opstellen. Dit managementsysteem houdt o.a. in dat alle werknemers op de hoogte moeten zijn van de inhoud van de SA8000 intentieverklaring, en dus van hun rechten. Ook moet er een klachtenprocedure worden opgesteld waarbij men zich kan richten naar het certificeringbedrijf of naar CEPAA. Er moet een arbeider als werknemersvertegenwoordiger verkozen worden en een senior management personeelslid als gezondheids- en veiligheidsvertegenwoordiger en als verantwoordelijke voor de implementatie van de bedrijfsintentieverklaring worden aangesteld. De werknemersvertegenwoordiger zal de vakbondsvertegenwoordiger niet in de weg staan. Hij informeert ook enkel het management en staat niet in voor collectieve onderhandelingen.

De monitoring gebeurt door onafhankelijke organisaties, die door SA 8000 worden erkend. Zij gaan na of het bedrijf effectief de standaard naleeft. Het bedrijf wordt bezocht en er wordt aangegeven aan of het al dan niet in aanmerking komt voor certificering. Er kunnen op drie niveaus inbreuken worden vastgesteld op de code. Het kan gaan over een zware' overtreding, in dit geval wordt een van de criteria systematisch overtreden. In dit geval kan er geen certificering worden gegeven vooraleer er correctieve acties worden uitgevoerd. Een 'mindere' overtreding betreft een onoplettendheid of een niet systematische overtreding. Er kan wel een certificaat worden uitgereikt, met als voorwaarde het corrigeren van de overtredingen binnen een bepaald tijdstip. Verder kunnen er nog kleinere onbelangrijke overtredingen worden vastgesteld. Het certificeringorgaan zal enkel de te bekomen resultaten van de correctieve acties vermelden, de inhoud van deze acties moet door het bedrijf zelf worden ingevuld.

Het bedrijf krijgt 3 jaar om aan de basisvoorwaarden van SA8000 te voldoen. Bij certificatie moet de aanvraag om de drie jaar worden vernieuwd¹³². Het is een proces in evolutie, bedrijven moeten zich continu verbeteren. Om de 6 maanden wordt er een monitoring uitgevoerd door het certificeringsbureau, waarbij correctieve acties worden aangegeven, die moeten worden opgevolgd in de mate van het mogelijke.

De monitoringorganisaties mogen geen raad geven wat betreft de manier waarop de implementatie van de standaard moet gebeuren, zij kunnen dus geen consulting uitvoeren.

De leveranciers en onderaannemers moeten gekozen worden in functie van hun bereidheid om te voldoen aan de internationale standaard van SA8000. Zij moeten ingelicht worden over SA 8000 en er moeten gegevens voorhanden zijn betreffende alle onderaannemers.

INTERNATIONALE STANDAARD

Normatieve elementen

Het bedrijf zal met alle nationale en toepasbare wetten in regel zijn en zal de principes van de volgende internationale instrumenten volgen:

ILO conventies 87 en 98 betreffende het recht op vereniging en collectieve onderhandeling.

ILO conventies 29 en 105 betreffende gedwongen en verplichte arbeid.

¹³² <http://cepaa.org> (15-5-2000)

ILO conventie 111 betreffende discriminatie.
ILO conventie 100 betreffende gelijk loon voor gelijk werk.
ILO conventie 135 betreffende werknemersvertegenwoordigers.
ILO conventie 138 en aanbeveling 146 betreffende het verbod op kinderarbeid (minimum leeftijd).
ILO conventies 155 en aanbeveling 164 betreffende gezondheid en veiligheid.
ILO conventie 159 betreffende beroepsrehabilitatie en tewerkstelling/gehandicapte personen.
Universele verklaring van de rechten van de mens.
De conventie van de verenigde naties betreffende de rechten van het kind.

Vereisten voor de Sociale verantwoording kinderarbeid

Er zal geen gebruik worden gemaakt van kinderarbeid. Er worden alleen werknemers in dienst genomen die 15 jaar of ouder zijn of niet langer leerplichtig (ILO Conventie 138). Waar kinderarbeid wordt aangetroffen zal gezorgd worden voor passende ondersteuning en onderwijsmogelijkheden voor elk werkend kind dat vervangen wordt (ILO aanbeveling 146). Kinderen mogen enkel nog licht werk verrichten. Ze mogen niet tijdens de schooltijd worden tewerkgesteld en de combinatie schooltijd, transport en werk mag niet meer dan 10 uur bedragen.

verplichte arbeid

Er zal geen gebruik gemaakt worden van dwangarbeid. Personeel mag niet verplicht worden om een borgsom te storten of om hun identiteitspapieren aan hun werkgever in bewaring te geven.
gezondheid en veiligheid.

Er zal, rekening houdend met de beschikbare kennis van de bedrijfstak en van mogelijke specifieke risico's, gezorgd worden voor een veilige en hygiënische werkomgeving. Effectieve maatregelen worden getroffen ter voorkoming van ongevallen en schade aan de gezondheid ten gevolge van of verband houdend met het werk. Risicofactoren in de werksituatie worden geminimaliseerd voorzover dat in redelijkheid uitvoerbaar.

vrijheid van vereniging en recht op collectief onderhandelen

Alle arbeiders zullen het recht hebben om vakbonden op te richten en zich bij een vakbond aan te sluiten en om collectieve onderhandelingen te voeren. Indien deze vrijheid bij de wet wordt beknop, zal het bedrijf een parallel systeem voor werknemersvertegenwoordiging en collectief onderhandelen aanmoedigen.

Werknemersvertegenwoordigers zullen niet worden gediscrimineerd en zullen toegang krijgen tot alle werkplaatsen noodzakelijk voor het uitvoeren van hun vertegenwoordigende taken.

discriminatie

Bij het aannamebeleid, de beloning, de toegang tot opleidingen, het promotiebeleid, de beëindiging van de arbeidsrelatie, of de pensionering en ieder ander aspect van de arbeidsrelatie zal sprake zijn van gelijke kansen en gelijke behandeling, ongeacht ras, kaste, sekse, godsdienst, politieke overtuiging, vakbondslidmaatschap, nationaliteit, seksuele oriëntatie of handicap. Het bedrijf zal het recht van de arbeiders om gewoonten en gebruiken in functie van ras, kaste, sekse, godsdienst, politieke overtuiging, vakbondslidmaatschap, nationaliteit, seksuele oriëntatie of handicap. Het bedrijf zal ook geen gedrag tolereren waarbij gebaren, taal en fysiek contact worden gebruikt die seksueel dwingend, bedreigend of misbruikend is.

disciplinaire maatregelen.

Fysieke en psychische intimidatie, lijfstraffen en verbaal misbruik door de werkgever zijn strikt verboden.

werkuren

De werktijden zullen in overeenstemming zijn met de gangbare wetten en normen die in de bedrijfstak gelden. In geen geval zullen arbeiders verplicht worden op regelmatige basis meer dan 48 uur per week te werken en zij zullen minimaal één vrije dag krijgen op elke periode van 7 dagen. Het maken van overuren geschiedt op basis van overeenstemming, zal niet meer bedragen dan 12 uur per week, zal

slechts in bijzondere gevallen op incidentele basis vereist worden en zal altijd additioneel gecompenseerd worden.

lonen

De lonen die worden betaald voor een standaardwerkweek zullen minimaal overeenkomen met de wettelijke minimumnormen of met de normen die in de bedrijfstak gebruikelijk zijn en zullen altijd voldoende zijn om aan de basisbehoeften van personeel te voorzien en tevens een zeker vrij besteedbaar inkomen te verschaffen. Inhoudingen op het loon voor zijn niet toegestaan. Werknemers worden regelmatig en duidelijk geïnformeerd over de samenstelling van het loon. De lonen worden in overeenstemming met de toepasbare wetten uitbetaald en cash of per cheque betaald, of op een wijze die de werknemers past. Er zal geen gebruik worden gemaakt van onafhankelijke contracten of van leerlingstelsels om verplichtingen voortvloeiend uit arbeidswetten of sociale verzekeringswetten en regelingen te omzeilen.

management systeem

- Het top management moet een sociaal verantwoord bedrijfsbeleid opstellen dat aan alle voorafgaande voorwaarden voldoet, dat continue verbetering inhoudt en dat effectief wordt geïmplementeerd, gedocumenteerd, behouden en gecommuniceerd. Het moet publiek zijn en begrijpbaar voor al het personeel.
- Het management zal regelmatig nagaan of het beleid adequaat is.
- Een senior management wordt verantwoordelijk gesteld voor het naleven van de standaard en een de werknemers zullen een werknemersvertegenwoordiger verkiezen om de communicatie tussen management en werknemers te verbeteren.
- Er moet een duidelijke methode worden opgesteld opdat de standaard wordt verstaan door eenieder en dat deze effectief wordt geïmplementeerd.
- Het bedrijf zal procedures hanteren waardoor de onderaannemers worden geselecteerd op basis van hun mogelijkheid de standaard na te leven. Ook gegevens betreffende onderaannemers zullen worden verzameld.
- Werknemers die informatie verschaffen betreffende afwijkingen van de standaard mogen niet gediscrimineerd worden. Bij afwijking van de standaard worden verbeteringsmaatregelen genomen.
- Het naleven van de standaard wordt regelmatig naar buiten toe gecommuniceerd.
- De personen die nagaan of de standaard wordt gerespecteerd moeten vrije toegang krijgen tot de nodige documenten. Ook de leveranciers en onderaannemers moeten deze toegang toestaan.
- Er moeten documenten worden bijgehouden die bewijzen dat de standaard wordt nageleefd.

Momenteel werken ze met bedrijven als Dole, Avon en Promodes. Er werden reeds 36 bedrijven gecertificeerd, en dit voornamelijk in China.

De meeste bedrijven voldoen evenwel niet aan alle voorwaarden van de Internationale Standaard. Door de subjectieve interpretatie van de standaard is het evenwel mogelijk voor bedrijven om een certificering te bekomen, onder voorwaarde dat ze bereid zijn een beleid te volgen waardoor het bedrijf in de toekomst aan deze normen zal voldoen. Het certificeren van een bedrijf op basis van deze redenering is onderhevig aan kritiek en maakt dat SA8000 momenteel een kwetsbaar systeem is. CEPAA tracht dit op te vangen door zelf alle dossiers grondig te doorzoeken en eigen inspecteurs mee te sturen bij het bezoek van het certificeringbureau voordat het certificaat wordt verschaft.

Er wordt ook kritiek gegeven op de monitoring. Deze zal echter besproken worden in het hoofdstuk 7.2.2.2.

SA 8000 stelt dat leveranciers en onderaannemers moeten gekozen worden in functie van hun bereidheid om te voldoen aan de internationale standaard van SA8000. In de praktijk blijkt dit zeer moeilijk haalbaar. Veel bedrijven werken met wisselende leveranciers, met broekers of met andere tussenpersonen. De controle van de leveranciers zal dus op lange termijn moeten gebeuren door duurzame en directe relaties met de leveranciers. De onderaannemers moeten ook zelf de SA8000 aanvragen en alle kosten hiervoor dragen. Vooral voor kleine bedrijven is dit moeilijk haalbaar. Men kan de onderaannemers dus niet verplichten. Momenteel neemt SA8000 reeds genoeg met een geschreven intentieverklaring van de leverancier waarin staat dat deze aan de standaard voldoet.

5.3.3.2 EERLIJK HANDELSHANDVEST (EHH)

Nederland kent sinds 1994 een "Eerlijk Handelshandvest voor Kleding"¹³³. Het werd opgesteld door het FNV, Novib en de Schone Kleren Campagne. De initiatiefnemers van dit Handvest werken inmiddels intensief en constructief samen met CNV, de Vereniging van Confectie- en Tricotage-ondernemingen (FENECON), de Vereniging van Ondernemers in de Modedetailhandel (Mitex) en de Nederlandse Kleding Conventie (NKC). Deze samenwerking leidde na 5 jaar onderhandelen tot een gedragscode, een ontwerpreglement voor de beoordeling van bedrijven die aan de gedragscode willen voldoen en de statuten voor de Stichting Eerlijk Handelshandvest voor Kleding (EHH). De gedragscode is gebaseerd op de relevante conventies van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO).

Maart 1999 werd de Stichting Eerlijk Handelshandvest opgericht die zal instaan voor de certificering van de bedrijven. Alle financiële transacties verlopen via hen, en het zijn zij zelf die de onafhankelijke monitor aanduiden die het bedrijf zal bezoeken. In het bestuur van de stichting worden vakbonden, NGO's, distributeurs en producenten gelijk vertegenwoordigd. De structuur ervan beantwoordt aan de EOTC (European Organisation for Testing and Certification) richtlijnen.

Bedrijven kunnen nu reeds de gedragscode ondertekenen. Dit houdt in dat zij de code zullen naleven, ervoor zullen zorgen dat hun onderaannemers, enz... meewerken en een onafhankelijke monitoring toestaan. De code moet eveneens worden toegepast door de bedrijven die instaan voor de productie van de goederen.

Er zal in de nabije toekomst een advies 'advies normering/implementatierichtlijnen' worden opgesteld. In dit advies moet duidelijk worden welke stappen een bedrijf zelf moet zetten om te zorgen dat de code wordt nageleefd. Hiervoor moet een bedrijf de eigen inkoop/uitbestedingsketen kennen en het managementsysteem zodanig aanpassen dat de informatie hierover beschikbaar is, dat de middelen om hierin in te grijpen beschikbaar zijn en dat over de code gecommuniceerd kan worden. In het projectplan is er voor gekozen zo dicht mogelijk aan te sluiten bij bestaande managementsystemen, zoals die voor kwaliteitszorg (ISO). Deze systemen hebben echter als hoofddoel beheersing van processen en niet zozeer het ingrijpen in processen. Het werken met een minimumstandaard en het doorvoeren van verbetering valt hier niet gemakkelijk in te passen.

Er zal eveneens een handleiding worden opgesteld waarin op een meer concrete manier wordt ingegaan om het implementeren van de EHH-eisen. De mate waarin een bedrijf hierbij de vrije ruimte heeft is momenteel nog een discussiepunt. Er zal gewerkt worden met een checklist per eis. Hierbij (en

---

¹³³ <http://www.cleanclothes.org/codesnl/ehh-main.htm> (15-5-2000)

mogelijkerwijs eveneens bij het opstellen van de checklisten voor de onafhankelijke controle) wordt samengewerkt met de onderzoeksgroep van het CDO.

GEDRAGSCODE
1) (De onderneming) verklaart uitsluitend kleding te willen verhandelen die is geproduceerd onder menswaardige omstandigheden .
2) Daartoe zal (de onderneming) de hieronder beschreven gedragsnormen naleven in het eigen bedrijf en al het mogelijke doen om ervoor zorg te dragen dat deze gedragsnormen ook worden nageleefd door al zijn aannemers, onderaannemers, toeleveranciers en licentiehouders.
3) GEDRAGSNORMEN
vrije keuze van werkgelegenheid Er zal geen gebruik gemaakt worden van dwangarbeid, gedwongen arbeid ter aflossing van een schuld of gevangenisarbeid. Arbeiders mogen niet verplicht worden om een borgsom te storten of om hun identiteitspapieren aan hun werkgever in bewaring te geven (ILO Conventies 29 en 105).
geen discriminatie van werknemers Bij het aannamebeleid, de beloning, de toegang tot opleidingen, het promotiebeleid, de beëindiging van de arbeidsrelatie, of de pensionering en ieder ander aspect van de arbeidsrelatie zal sprake zijn van gelijke kansen en gelijke behandeling, ongeacht ras, huidskleur, sekse, godsdienst, politieke overtuiging, vakbondslidmaatschap, nationaliteit, maatschappelijke afkomst, gebrek of handicap. (ILO Conventies 100 en 111).
geen gebruik van kinderarbeid Er zal geen gebruik worden gemaakt van kinderarbeid. Er worden alleen werknemers in dienst genomen die 15 jaar of ouder zijn of niet langer leerplichtig (ILO Conventie 138). Waar kinderarbeid wordt aangetroffen zal gezorgd worden voor passende ondersteuning en onderwijsmogelijkheden voor elk werkend kind dat vervangen wordt.
vrijheid van vereniging en recht op collectief onderhandelen Alle arbeiders zullen het recht hebben om vakbonden op te richten en zich bij een vakbond aan te sluiten en om collectieve onderhandelingen te voeren (ILO Conventies 87 en 98).
bescherming van werknemersvertegenwoordigers Werknemersvertegenwoordigers zullen niet worden gediscrimineerd en zullen toegang krijgen tot alle werkplaatsen noodzakelijk voor het uitvoeren van hun vertegenwoordigende taken (ILO Conventie 135 en Aanbeveling 143).
betaling van menswaardige lonen De lonen die worden betaald voor een standaardwerkweek zullen voldoende zijn om aan de basisbehoeften van de arbeiders en hun gezin tegemoet te komen en om te voorzien in een zeker vrij besteedbaar inkomen en zij zullen minimaal overeenkomen met de wettelijke minimumnormen of met de normen die in de bedrijfstak gebruikelijk zijn.(ILO Conventies 26 en 131). Inhoudingen op het loon voor disciplinaire of andere doeleinden zullen niet anders plaatsvinden dan wettelijk is toegestaan. De inhoudingen zullen nooit ertoe leiden dat de werknemer minder dan het hierboven beschreven loonminimum ontvangt. Werknemers worden adequaat geïnformeerd over de samenstelling, de hoogte en de uitbetaling van het loon.
niet-excessieve werktijden De werktijden zullen in overeenstemming zijn met de gangbare wetten en normen die in de bedrijfstak gelden. In geen geval zullen arbeiders verplicht worden op regelmatige basis meer dan 48 uur per week te werken en zij zullen minimaal één vrije dag krijgen op elke periode van 7 dagen. Het maken van overuren geschiedt op basis van overeenstemming, zal niet meer bedragen dan 12 uur per week, zal

slechts in bijzondere gevallen op incidentele basis vereist worden en zal altijd additioneel gecompenseerd worden.(ILO Conventie 1).

behoorlijke arbeidsomstandigheden

Er zal, rekening houdend met de beschikbare kennis van de bedrijfstak en van mogelijke specifieke risico's, gezorgd worden voor een veilige en hygiënische werkomgeving. Effectieve maatregelen worden getroffen ter voorkoming van ongevallen en schade aan de gezondheid ten gevolge van of verband houdend met het werk. Risicofactoren in de werksituatie worden geminimaliseerd voorzover dat in redelijkheid uitvoerbaar is (ILO Conventie 155). Fysiek geweld, dreiging met fysiek geweld, ongewone straffen of disciplinaire maatregelen, seksuele intimidatie of pesterij en intimidatie door de werkgever zijn strikt verboden.

de arbeidsrelatie wordt vastgelegd

Verplichtingen voortvloeiend uit arbeidswetten of sociale verzekeringswetten en regelingen voortvloeiend uit de reguliere arbeidsverhouding zullen worden nagekomen. Er zullen geen schijncontracten worden afgesloten: er zal geen gebruik worden gemaakt van onafhankelijke contracten of van leerlingstelsels waarbij niet de intentie bestaat om vaardigheden over te dragen of een regulier dienstverband aan te bieden. Jonge arbeiders moeten de kans krijgen om deel te nemen aan opleiding en scholingsprogramma's.

4) (de onderneming) verplicht zich ervoor te zorgen dat zijn aannemers, onderaannemers, toeleveranciers en licentiehouders zich verbinden tot naleving van de in deze gedragscode vastgelegde normen en tot medewerking aan de verificatie daarvan.

5) (de onderneming) bedingt van aannemers, onderaannemers, toeleveranciers en licentiehouders waarvan wordt vastgesteld dat zij één of meer van de normen van deze gedragscode niet naleven, dat zij adequate maatregelen treffen ter verbetering, zo nodig op straffe van verlies van het recht om voor (de onderneming) te produceren of de productie van kleding te organiseren.

6) (de onderneming) verklaart zich akkoord met een onafhankelijke controle op de naleving van deze gedragscode en verbindt zich ertoe om daarbij de aanwijzingen van de stichting EHH te zullen opvolgen .

Deze onafhankelijke controle beoordeelt de inhoud, de kwaliteit, de uitvoering en de resultaten van **het managementsysteem** dat de onderneming onderhoudt om aan de normen van deze gedragscode te voldoen. Zoals dat ook bij kwaliteits- en milieuzorgsystemen gebruikelijk is, bestaat zo'n managementsysteem uit een geformuleerd ondernemingsbeleid en daarop geënte procedures die zijn gericht op conformiteit aan de gestelde normen én op procedures gericht op zelfcontrole, zodat de onderneming kan aantonen óf en in hoeverre zij handelt conform de gestelde normen en welke corrigerende maatregelen zij uitvoert om eventuele non-conformiteit op te heffen.

De bepalingen inzake onafhankelijke controle zullen pas van kracht zijn vanaf het moment dat de stichting een duidelijke procedure heeft uitgewerkt en een kostenraming heeft gemaakt. Een project van 2 jaar moet toelaten om deze monitoringprocedure op punt te stellen. Verschillende aspecten zullen worden bestudeerd: de naleving van de gedragscode op de werkvloer, de correcte toepassing van de implementatieprocedures of de aanpassing van het bedrijfsbeleid. Momenteel werkt men aan 4 pilootprojecten, waarbij gewerkt wordt met de checklist van het CDO.

Er zijn reeds verschillende bedrijven gevonden die geïnteresseerd zijn in een samenwerking met het EHH, maar gezien het controlesysteem nog niet op punt staat werd er nog geen certificaat geleverd.

5.3.3.3 ACCOUNTABILITY 1000 (AA 1000)

Accountability is een internationaal instituut gebaseerd in Londen. Ze definiëren zichzelf als "*a professional body committed to strengthening the social responsibility and ethical behaviour of the business community and non-profit organisations. It addresses this mission by:*

- *promoting best practice social and ethical accounting, auditing and reporting; and*
- *developing standards and accreditation procedures for professionals in the field".*

De raad van bestuur bestaat uit academici (3), consultants en boekhouders (7), de bedrijfswereld (4) en vertegenwoordigers van overheden en NGO's (5).

Eind 1999 stelde AccountAbility de AccountAbility 1000 standaard voor¹³⁴. Deze AA1000 is een vrijwillige privé standaard (naar de VN definitie) die werd opgesteld om een bedrijf te helpen met het definiëren van zijn doelstellingen in het kader van duurzame ontwikkeling en sociaal verantwoord ondernemen, het meten van de evolutie in functie van deze doelstellingen, het uitvoeren van audits en het rapporteren van prestaties en feedback mechanismen. Het betrekken van de verschillende stakeholders is cruciaal tijdens elke stap die wordt uitgevoerd, waardoor het bedrijf het vertrouwen van deze stakeholders kan winnen¹³⁵.

De standaard houdt rekening met de 'Triple Bottom Line' , waardoor nadruk wordt gelegd op de integratie van economische welvaart, verantwoordelijk milieubeleid en sociale rechtvaardigheid. Het betreft hier enkel een management systeem dat de principes van de social auditing hanteert.

DE 'AA1000 PROCESS MODEL'
Planning
Proces 1 : opstellen van de verbintenis en van de beleidsprincipes. Hierbij verbind de organisatie zich ertoe het proces van sociale en ethische verantwoording, auditing en rapportering te volgen, waarbij rekening wordt gehouden met de stakeholders. Het definieert beleidsprocedures zo dat de stakeholders worden meegerekend.
Proces 2 : identificeer de stakeholders De organisatie definieert de stakeholders en karakteriseert zijn relatie met elk van hen.
Proces 3 : definiëren/ herzien van waarden
Verantwoording
Proces 4 : identificatie belangrijkste aandachtspunten De organisatie identificeert de belangrijkste aandachtspunten door afspraken met de stakeholders betreffende de activiteiten en de sociale en ethische prestaties.
Proces 5 : determineren van de doelstellingen van het proces De organisatie determineert op basis van zijn engagement met de stakeholders het bereik van het huidige proces waarbij wordt beslist met welke stakeholders, geografische context, werkzame bedrijfseenheden en aandachtspunten er rekening zal worden gehouden , en geeft aan hoe er met de overblijvende stakeholders, geografische context, werkzame bedrijfseenheden en aandachtspunten

¹³⁴ <http://www.accountability.org.uk> (15-5-2000)

¹³⁵ "Accountability 1000 (AA 1000) framework, standard, guidelines and professional qualification", exposure draft, AccountAbility, Londen, november 1999

rekening zal worden gehouden in de toekomst. Het geeft een tijdslimiet aan van het huidige proces. Het bedrijf identificeert ook de audit methode, de doelstellingen van de audit en de auditors, zodat er de stakeholders worden verzekerd van de kwaliteit van het proces.

Proces 6 : identificatie van de indicatoren.

De indicatoren worden opgesteld in functie van het engagement met de stakeholders. Ze reflecteren de prestaties van het bedrijf in functie van de waarden en verwachtingen van de stakeholders alsook de normen en verwachtingen van de gemeenschap in een bredere zin.

Proces 7 : verzameling van informatie

De organisatie verzamelt alle informatie betreffende de geïdentificeerde indicatoren. De stakeholders worden betrokken bij het bepalen van de methodes gebruikt voor het verzamelen, zodat deze aan hun verwachtingen en behoeften voldoen.

Proces 8 : analyseer de informatie, bepaal richtpunten en ontwikkel een verbetering van het plan.

In functie van de verzamelde gegevens zal de organisatie:

zijn resultaten volgens de vooropgestelde waarden, doelstellingen en richtpunten evalueren.

Deze evaluatie en zijn engagement met de stakeholders gebruiken om de doelstellingen en richtpunten voor de toekomst aan te passen, opdat de prestaties verbeteren.

Auditing en rapportering

Proces 9 : voorbereiding van het rapport

Het rapport legt het proces klaar en duidelijk uit en toont aan hoe de prestaties van het bedrijf zich verhouden tot de waarden, doelstellingen en richtpunten van het bedrijf. Er zal vergelijkende informatie worden gegeven, waardoor de stakeholders de evolutie van het bedrijf kunnen evalueren, en indien voorhanden zullen er vergelijkingen worden gemaakt met externe benchmarks.

Proces 10 : rapport van de audit

Een externe auditor voert een sociaal en ethische audit uit van het proces. Het bedrijf staat deze auditor op een toepasselijke manier bij.

Proces 11 : communicatie van het rapport en feedback.

De organisatie communiceert de informatie betreffende het proces en zijn sociale en ethische prestaties aan alle stakeholders en geeft hen toegang tot deze informatie. Er wordt op actieve wijze gezocht naar feedback van de stakeholders.

Vastleggen

Proces 12 vastleggen van de systemen

De organisatie zet systemen op die het proces ondersteunen en het bereiken van de doelstellingen in functie van de waarden. Het systeem bevat systemen voor de implementatie en het behoud van de waarden, het beheer van het verzamelen van informatie en het uitvoeren van interne audit/herziening van het proces.

AA1000 is zeer recent. Er wordt gezegd dat het op een brede basis steunt, doch in de raad van beheer treft men geen vertegenwoordigers van regeringen (alhoewel ze in het algemeen vermeld worden) en geen vakbonden aan. Vooral de consultants en de bedrijfswereld zijn sterk vertegenwoordigd.

Het is een managementsysteem waarbij enkel de vorm van belang is. De inhoud van de doelstellingen wordt totaal vrij gelaten. Er wordt wel verwezen naar internationale wetgeving (ILO, Rechten van de mens, VN milieuconventies,...), certificeringsstandaarden (FSC, SA8000, EMAS, ISO 9001/14001,...) en andere richtlijnen en gedragscodes (ICC, CERES, ICFTU,...), doch het bedrijf is niet verplicht hier rekening mee te houden. De standaard is geheel vrijblijvend. De rapportering moet wel door een

externe auditor worden nagezien, doch deze moet niet erkend zijn door AccountAbility. Er is ook geen certificering mogelijk.

5.3.3.4 BESLUIT

Gezien de verschillende sociale managementsystemen inhoudelijk en conceptueel zeer uiteenlopend zijn werd hier geen vergelijkende tabel opgemaakt.

De bestudeerde managementsystemen zijn allen zeer recent, en zullen waarschijnlijk nog worden aangepast in functie van de toetsingen met de praktijk. Ze zijn allen opgericht op tripartiete basis, met een vertegenwoordiging van NGO's, werknemersorganisaties en de bedrijfswereld. Al deze managementsystemen zijn vrijwillig. Bedrijven beslissen zelf of ze deelnemen of niet. Het zijn ook telkens de bedrijven die de kosten dragen van de uitvoering en van de onafhankelijke monitoring. Er werden twee verschillende managementsystemen bekeken. Enerzijds zijn er SA 8000 en EHH die de nadruk leggen op de doelstellingen die het bedrijf voor ogen moet houden bij het opstellen van het managementsysteem. Beide standaards zijn zeer duidelijk en volledig. Ze verwijzen naar de nationale en internationale wetgevingen, en duiden expliciet de voorwaarden aan waaraan het bedrijf uiteindelijk moet voldoen. De manier waarop het deze doelstellingen bereikt wordt bijna volledig aan het bedrijf zelf overgelaten, er worden slechts enkele vage aanwijzingen gegeven betreffende het managementsysteem. Beide passen een certificeringmechanisme toe, en staan in voor de onafhankelijke monitoring, of bepalen wie gemachtigd is de onafhankelijke monitoring uit te voeren. SA 8000 geeft de monitoringorganisatie een redelijk grote vrijheid bij het interpreteren van de standaard. Dit en het feit dat de bedrijven zelf de onafhankelijke organisatie die de monitoring uitvoert aanstellen en betalen, maakt dat sommige belangengroepen vrezen dat de standaard te laks zal worden geïnterpreteerd, en dat men zeer vlug tot certificering zal overgaan. CEPAA brengt aan dat momenteel alle dossiers grondig worden bestudeerd en dat alle bedrijven eveneens door iemand van CEPAA worden bezocht vooraleer er een SA8000 certificaat wordt geleverd. De stichting eerlijk Handelshandvest daarentegen wordt door de bedrijven op directe wijze gefinancierd om voor de monitoring te zorgen. Het zijn zij die bepalen wie welk bedrijf bezoekt ter verificatie.

Anderzijds is er AA1000 dat vooral de nadruk legt op het managementsysteem zelf, dit wordt hier dan ook uitvoerig uitgelegd, waarbij de samenwerking met de stakeholders één van de belangrijkste elementen vormt. De doelstellingen zijn totaal vrijblijvend, de te bekomen resultaten worden enkel en alleen bepaald door het bedrijf zelf. Er wordt wel verwezen naar de internationale wetgeving, duurzame ontwikkeling en social accountability. SA 1000 past geen certificering toe. Wel moet het managementsysteem door een onafhankelijke auditor worden bekeken en goedgekeurd. Deze auditor kan meer aanzien worden als een consultant dan als een monitor. De goedkeuring betreft enkel de manier waarop het beleid verloopt, de inhoud van de doelstellingen komt hier niet aan bod. Voor het opstellen van het managementsysteem verwijst AA 1000 naar de social auditing (zie 5.1.2.1.). Het belang van 'lerende bedrijven' is hier primordiaal (zie 5.1.2.1.).

Beide systemen zijn complementair. Zo kan AA 1000 worden gebruikt voor de implementatie van de criteria van SA8000 of voor het opstellen van het managementsysteem voor het EHH.

5.4 LABELS

Een label wordt aangebracht op een product indien dit product zich op basis van een aantal welomschreven criteria onderscheidt van andere producten binnen dezelfde productcategorie.

5.4.1 Milieugerelateerde labels

5.4.1.1 PRINCIPE

Naar aanleiding de ontwikkelingen bij ISO, worden milieulabels nu over het algemeen ingedeeld in drie types¹³⁶.

Type I milieulabelprogramma's zijn vrijwillige programma's waarbij een onafhankelijke derde criteria vastlegt, gebaseerd op een levenscyclusbenadering van de desbetreffende productgroep. Producten die voldoen aan de criteria krijgen het label toegekend. Ook het controlesysteem wordt bepaald door de onafhankelijke derde, die een overheidsorgaan of een NGO kan zijn.

Type II labeling heeft eigenlijk betrekking op de gewone milieu-reclame en -etikettering. De producent vermeldt een bepaalde bewering op (de verpakking van) het product of gebruikt een bepaald logo zonder daarbij een derde te betrekken (noch voor het bepalen van de criteria waaraan het product moet voldoen vooraleer men die bewering mag gebruiken ; noch voor de controle). ISO 14021 stelt voorop welke beweringen in welke omstandigheden op het product vermeld mogen worden en probeert duidelijkheid te scheppen in enkele logo's (bijv. de mobiusloop). Het is vergelijkbaar met de Belgische milieureclamecode, die echter minder gedetailleerd is uitgewerkt.

Bij type III labeling is terug een onafhankelijke derde betrokken maar worden geen criteria vooropgesteld. Een LCA wordt verricht en de resultaten daarvan worden op een gestandaardiseerde wijze op het product vermeld. Voordeel is dat men op basis van die resultaten het product zelf kan beoordelen. Nadeel is dat het voor de gewone consument moeilijk is om een beeld te vormen van de milieuschadelijkheid van het product omdat enige technische kennis toch vereist is en omdat men zelf de producten onderling moet gaan vergelijken. Type III labeling wordt nauwelijks toegepast.

In wat volgt, zal de aandacht nog enkel gericht worden op type I labeling. Eén programma zal gedetailleerder worden bekeken : het Europese ecolabel. Verder is er ook voor gekozen om even stil te staan bij labeling voor biologische landbouw en duurzame houtproducten.

5.4.1.2 HET EUROPESE ECOLABEL

Het Europese *Eco-label Award Scheme* werd opgericht met de invoering van de EEG Verordening 880/92 van 23 maart 1992. In augustus 1993 werden de eerste milieucriteria gepubliceerd in het Europese Publicatieblad. In België werd op 14 juli 1994 de wet gestemd inzake de oprichting van een Comité voor het toekennen van de Europese Milieukeur, maar men heeft nog gewacht tot 29 augustus 1997 vooraleer het eerste uitvoeringsbesluit terzake verscheen.

---

¹³⁶ ISO 14020, ISO 14024, ISO 14021, ISO 14025

Voor de bepaling van de criteria wordt zowel een marktstudie als een LCA verricht. Op basis van de LCA kunnen de belangrijkste oorzaken van milieu-effecten gedetecteerd worden. De standaarden voor elk criterium worden bepaald, in principe vertrekkende van het gegeven dat gelabelde producten tenminste 5 % en maximum 30 % van de markt mogen bevatten¹³⁷. Voor elk criterium wordt ook de testmethode duidelijk vastgelegd. Voor elke productgroep worden de criteria om de drie jaar herzien.

Maatschappelijke belangengroepen (industrie, milieubeweging, consumentenbeweging, handel en vakbond) worden betrokken bij het vastleggen van de criteria (via een consultatieforum op Europees niveau, via het bevoegde organisme in de lidstaten (voor België het ecolabelcomité) én via de ad hoc werkgroepen die de ontwikkeling van criteria opvolgen) en bij het toekennen van een ecolabel aan een product. Ook de belangen van de verschillende Lidstaten spelen een belangrijke rol bij het vastleggen van de criteria (zie kader).

Wat met de plaatselijke omstandigheden bij het vastleggen van criteria voor een ecolabel ?
Hoewel een ruim participatiemodel vanuit duurzame ontwikkeling aan te bevelen is, blijkt uit het toekennen van de criteria voor het ecolabel, rekening houdende met de kenmerken van dit systeem, dat hier een adder onder het gras verscholen is. Het feit dat rekening moet worden gehouden met alle Europese Lidstaten bij het toekennen van criteria heeft er in het verleden soms toe geleid dat criteria vanuit het oogpunt van bepaalde Lidstaten eerder zwak zijn. Dit kan te maken hebben met de plaatselijke situaties. Wat bijvoorbeeld de criteria voor papier betreft, blijkt dat, ook al lijkt vanuit milieu-oogpunt het gebruik van gerecycleerde vezels de voorkeur te hebben, dit voor Scandinavische landen niet noodzakelijk te gelden. Het is immers zo dat men daar gebruik maakt van vezels van “afvalhout”, dat daar ruim beschikbaar is, in tegenstelling tot gerecycleerde papiervezels, die men uit het buitenland zou moeten invoeren, met een verhoogd transport (en bijkomende milieu-effecten) voor gevolg.
Aangezien het Europese Ecolabel uiteraard een Europees systeem is, moet zowel rekening gehouden worden met de situatie van de Scandinavische Lidstaten als met de situatie van andere Lidstaten, waar het gebruik van gerecycleerde vezels evidentier zou zijn. Men heeft bijgevolg moeten streven naar de grootste noemer. Het resultaat is dat zowel nieuwe houtvezels als gerecycleerde vezels toegestaan zijn, wat het label op dit punt sterk verzwakt.
Is dit de meest gewenste oplossing ? Stel dat het Europese ecolabel geen Europees maar een mondiaal systeem zou zijn. Men loopt dan het risico dat criteria om analoge redenen nog zwakker zullen zijn (stel dat de 30 % regel wordt toegepast). Omgekeerd zouden nationale ecolabelsystemen in Europa steeds strenger zijn, omdat dan steeds vertrokken wordt vanuit de plaatselijke milieu-omstandigheden.

Producenten of invoerders die een ecolabel wensen voor hun product, dienen hun aanvraag in bij het bevoegde organisme in de Lidstaat waar hun product wordt geproduceerd, of voor het eerst op de markt is gebracht of ingevoerd wordt vanuit een derde land. Wanneer het desbetreffende bevoegde organisme van plan is een aanvraag goed te keuren, brengt het de Commissie hiervan op de hoogte. Alle overige bevoegde organismen worden eveneens geïnformeerd. Indien binnen een periode van 30 dagen geen bezwaar is ingediend, mag een milieukeur worden toegekend.

Eind 1999 waren criteria gedefinieerd voor 15 productgroepen en bestaan er een 240-tal producten met een ecolabel. Belangrijkste knelpunt van het Europese ecolabelprogramma is de onbekendheid bij

¹³⁷ In het geval dat snelle technologische ontwikkelingen verwacht worden kan eventueel een lager percentage gerechtvaardigd worden. Het feit dat max. 30 % van de producten op de markt aan de criteria mogen voldoen, is op zich een interessant principe, vooral rekening houdend met het feit dat de criteria op regelmatige basis herzien worden. Probleem is echter dat het moeilijk te controleren is of effectief aan dit principe wordt tegemoet gekomen. Wanneer men sommige criteria van naderbij bekijkt (bijv. de criteria voor papier), dan valt het sterk te betwijfelen of effectief aan deze 30 % - regel wordt tegemoet gekomen.

consumenten, distributeurs en producenten, waardoor het tot nog toe weinig ingang vindt. Ondanks de vele marketing initiatieven van het Belgische ecolabelcomité, zijn er op dit moment nog geen Belgische producenten die een ecolabel hebben aangevraagd. Critici wijten dit aan het feit dat het ecolabel voor producenten een dure aangelegenheid is enerzijds en de criteria te zwak zijn anderzijds, waardoor, voor daadwerkelijk pro-actieve producenten, het label de moeite niet loont.

5.4.1.3 LABEL VOOR BIOLOGISCHE LANDBOUW

Een label voor biologische landbouw wordt toegekend aan producten die *afkomstig* zijn van de biologische landbouw. Bedrijven die producten op de markt willen brengen met de aanduiding "biologisch" moeten zich, volgens de Europese verordening 2092/91 van 24 juni '91 houden aan een aantal technische regels inzake de samenstelling en productiewijze van deze producten. Ze zijn verplicht zich onder controle te stellen van een door de overheid erkende controle-organisatie. Deze controle-organisatie moet nagaan of het bedrijf zich aan de regels houdt. Voor België zijn Blik vzw en Ecocert erkend door het Ministerie van Middenstand en Landbouw als controle-organisatie in het kader van deze EG Verordening.

Belgische producten die voldoen aan de bepalingen van de Europese Verordening 2092/91 mogen na akkoord van de controle-organisatie, bijv. Blik of Ecocert, de aanduiding "biologische landbouw - EG Controlesysteem" dragen. Hier is voorlopig nog geen label aan verbonden. Dergelijke producten zullen wel vaak het Biogarantie logo dragen. Dit is echter een privé-initiatief : de voorwaarden komen overeen met die uit de Verordening, maar zijn aangevuld met bijkomende vereisten. In Nederland is bijv. SKAL een controle-organisme dat erkend is. Zij kennen het label EKO toe, dat ook een privé-initiatief is.

Eind '98 waren in België 692 erkende deelnemers genotificeerd in het kader van de Europese Verordening, waaronder 439 producenten, 220 verwerkers en 33 invoerders¹³⁸.

5.4.1.4 LABEL VOOR DUURZAAM BOSBEHEER (FSC)

In 1993 werd het *Forest Stewardship Council* (FSC), een internationale onafhankelijke organisatie opgericht. Het FSC bestaat uit vertegenwoordigers uit milieuverenigingen, bedrijven uit de bossector en de houthandel, organisaties voor de rechten van inheemse volkeren en certificeerders van bosproducten uit verschillende landen. De opdracht van FSC bestaat erin om overal ter wereld een bosbeheer aan te moedigen dat rekening houdt met het milieu, een sociale dimensie heeft en economisch haalbaar is. Duurzaam beheerde bossen krijgen een certificaat en hun producten mogen het FSC-label dragen¹³⁹. Het gaat hier dus om twee instrumenten.

FSC heeft een lijst opgesteld van 10 principes (met bijhorende criteria) voor een verantwoord bosbeheer. Deze principes zijn van toepassing voor alle bostypes, zowel tropische als boreale of gematigde. Het gaat om het volgende :

1. Het gevoerde bosbeheer zal alle bestaande wetten van het land respecteren evenals alle internationale verdragen, die door dit land werden ondertekend, en de FSC-Principes en Criteria.

---

¹³⁸ Gegevens afkomstig van het Ministerie van Landbouw : http://www.cmlag.fgov.be/nl/dos/dosdg6_nl2.html

¹³⁹ DE BEUKELAER, et al., "Gelabeld hout : bossen voor het leven", brochure.

2. Eigendomsrechten en gebruiksrechten van het land en het bos dienen duidelijk gekend en wettelijk gedocumenteerd te zijn.
3. Wettelijke rechten zowel als gebruiksrechten van inheemse volkeren op hun land en hun grondstoffen dienen gerespecteerd te worden.
4. Bosbeheerswerkzaamheden dienen het sociale en economische welzijn op lange termijn te verzekeren van bosarbeiders en lokale gemeenschappen, die in of aan de rand van het bos wonen.
5. Bosbeheerswerkzaamheden dienen een efficiënt gebruik te stimuleren van de veelvuldige producten en diensten die het bos leveren kan, teneinde de ecologische en economische productiviteit te vrijwaren.
6. Elk bosbeheer dient de ecologische functies en de integriteit van het bos te vrijwaren door het behoud te verzekeren van de biologische diversiteit en door unieke en kwetsbare ecosystemen en landschappen, evenals de natuurlijke hulpbronnen water en bodem, te vrijwaren.
7. Een bosbeheersplan, waarin de lange termijn doelstellingen en middelen van het beheer worden vermeld, dient opgesteld en bijgehouden te worden.
8. Monitoring en evaluatie van het bosbeheer dient op gepaste tijdstippen plaats te vinden teneinde informatie te verschaffen over bostoestand, houtopbrengsten, beheersactiviteiten en hun sociale en ecologische impact.
9. Primaire bossen, goed ontwikkelde secundaire bossen en bosgebieden met een belangrijke economische, sociale en/of culturele waarde dienen behouden te worden. Deze gebieden kunnen niet vervangen worden door plantages of andere landgebruiksvormen.
10. Aanplantingen zorgen voor vergroting van het beboste oppervlak, maar hebben niet dezelfde waarde als natuurlijke bossen. De aanplantingen moeten ervoor zorgen dat de natuurlijke bossen minder aangetast worden.

Verder in de keten moet er voortdurend op gelet worden dat het duurzaam beheerde hout strikt gescheiden blijft van de andere houtproducten. M.a.w. in tegenstelling tot de ecolabels cfr. het Europese ecolabel wordt hier op het inhoudelijke aspect geen van wieg tot graf benadering gehanteerd. In dit verband stelt FSC dat FSC-certificering gekoppeld moet worden aan een ISO 14001 certificering voor het productie-apparaat.

Deze principes en de desbetreffende criteria worden aan de plaatselijke toestand aangepast op nationaal vlak. Dit gebeurt door een FSC-werkgroep. In België wordt die door WWF gecoördineerd. Dergelijke werkgroepen zijn samengesteld uit vertegenwoordigers van de ecologische, economische en sociale sector. Voor België is de vakbond, de overheid, diverse milieu-organisaties en de houtsector vertegenwoordigd. Normaliter zijn die verdeeld over drie kamers : een economische, een sociale en een ecologische kamer. In België is er nog een vierde kamer die bestaat uit de overheid. Vooraleer een werkgroep de specifieke criteria mag uitwerken, moet eerst de procedure bij het samenstellen van de werkgroep goedgekeurd worden door FSC-international. Hierbij wordt onderzocht of de samenstelling in balans is, m.a.w. of bepaalde stakeholders niet "oververtegenwoordigd zijn". In België bleek bijv. een oververtegenwoordiging te zijn van milieu-organisaties, wat werd opgelost door relatief minder stemrecht toe te kennen per afzonderlijke milieu-organisatie. Er wordt ook gekeken naar de wijze waarop gestemd wordt. Normaliter wordt gestemd vanuit het principe 2/3 + 1, omdat, rekening houdende met het feit dat er drie kamers zijn, er op die manier nooit een volledige kamer buitenspel gezet kan worden. M.a.w. er wordt nagegaan hoe er met minderheidsstandpunten rekening gehouden kan worden¹⁴⁰. Ook de wijze waarop intern met conflicten wordt omgegaan is een criterium bij het al dan niet goedkeuren van nationale werkgroepen door FSC international.

---

¹⁴⁰ Voor België was dit bijv. wel een probleem omdat er vier kamers waren.

Recentelijk werden de plaatselijke criteria die de Belgische werkgroep heeft opgesteld, goedgekeurd door FSC international. Een lijst is voorzien voor Vlaanderen en één voor Wallonië. Voor Vlaanderen zijn de criteria grotendeels in overeenstemming met deze die in een advies van de Vlaamse Minaraad werden vooropgesteld.

Wie een bos wil laten certificeren, moet zich richten tot één van de certificeringsorganismen die door FSC geaccrediteerd zijn. Dit geaccrediteerde certificeringsorgaan gaat na of de nationale principes toepast. Dit gebeurt door een bezoek ter plaatse en door onderzoek van documenten (beheersplan, inventarisaties,...). Producten uit een gecertificeerd bos kunnen een FSC-label krijgen, op voorwaarde dat men de herkomst ervan kan nagaan : vertrekkende van het bos, over de hele verwerkingsketen, tot het afgewerkt product.

Momenteel zijn reeds in een twintigtal landen nationale werkgroepen werkzaam (o.a. Zweden, Finland, de VS, Canada, Bolivia, Cameroen,...). Sommige daarvan hebben reeds nationale criteria opgesteld (België, Groot-Brittannië, Denemarken en Zweden). Vijf grote (multinationale) certificeringsinstellingen zijn geaccrediteerd. Eén daarvan is SKAL, die in Nederland ook de biologische landbouw controleert (zie eerder). In België werd de Club '97 opgericht, bestaande uit houtinvoerders en -handelaars die zich ertoe hebben verbonden om enkel gecertificeerd hout te verkopen. Ook de Vlaamse overheid steunt het initiatief via het gemeentelijke milieuconvenant.

Belangrijk knelpunt voor FSC is zijn "concurrent", PEFC (Pan European Forest Certification). Het certificatiesysteem van PEFC is gebaseerd op de principes voor duurzaam bosbeheer conform de Ministeriële Conferentie van Lissabon over de bescherming van de bossen in Europa in 1998. Certificatie volgens PEFC gebeurt in tegenstelling tot FSC op regionaal niveau en niet per individuele boseigenaar. Bovendien reiken de criteria niet zo ver als bij FSC. Ondanks het feit dat PEFC meent belang te hechten aan participatie, blijkt er zeer veel kritiek te komen uit de hoek van de milieubeweging. PEFC beweert bijv. de milieubeweging geconsulteerd te hebben, wat in de realiteit niet het geval is.

5.4.1.5 TYPES CRITERIA

In de literatuur m.b.t. de ecolabels (type I, cfr. het Europese ecolabel) onderscheidt men twee soorten criteria :

1. criteria die betrekking hebben op het **product** als dusdanig **of** de **diensten** die met het product te maken hebben : bijv. de max. concentratie of uitsluiting van bepaalde gevaarlijke stoffen, toxische of ecotoxische kenmerken van het product, lucht-, water- en geluidsemissies van het product in z'n gebruiksfase, eigenschappen van of beperkingen van het gebruik van bepaalde materialen in het product, recycleerbaarheid, voorziening van de plicht tot terugname door de producent, eisen met betrekking tot de verpakking, enz...
2. criteria die betrekking hebben op de **productiewijze** : emissiestandaarden in de loop van het productieproces (lucht, afval, water, geluid), criteria met betrekking tot de ontginning van grondstoffen, de hoeveelheid gebruikte energie tijdens de productieprocessen, het gebruik van bepaalde hulpstoffen, enz... Deze criteria worden meestal geplaatst onder noemer "criteria voor proces- en productiemethodes" (PPM-criteria).

In wat volgt zal worden ingegaan op dit tweede type criteria omdat daar verschillende problemen aan verbonden zijn en omdat verondersteld kan worden dat deze problemen zich ook zullen voordoen bij het formuleren van criteria voor sociale aspecten. In het kader wordt ingegaan op één van die

problemen, m.n. het gebruik van PPM-criteria in de context van internationale handel. In hoofdstuk 5.4.1.5. wordt ingegaan op de problematiek van de controle op PPM-criteria.

PPM-criteria worden verder nog als volgt ingedeeld¹⁴¹ :

1. PPM-criteria die betrekking hebben op de productieprocessen van het bedrijf dat het ecolabel aanvraagt ;
2. PPM-criteria die betrekking hebben op de productieprocessen van de leveranciers van het bedrijf dat het ecolabel aanvraagt ;
3. PPM-criteria die betrekking hebben op de grondstoffase ;
4. PPM-criteria die betrekking hebben op regionaal of nationaal geldende wetgeving. Hier kan dan opnieuw onderscheid gemaakt wordt tussen :
  - wetgeving die geldt in het land waar het ecolabelschema is geïntroduceerd.
Bijv. een criterium van het Franse "NF Environment" voor verven en vernissen betreft de naleving van de Europese Richtlijn 89/428, ook indien het om een verf of vernis gaat dat buiten de EG is aangemaakt en waar deze Richtlijn dus niet geldt.
  - wetgeving die geldt in het land waar de productieprocessen zich bevinden.
5. PPM-criteria die betrekking hebben op de gebruikte hulpstoffen. Opnieuw wordt onderscheid gemaakt tussen :
  - hulpstoffen die geen impact hebben op de kenmerken van het eindproduct ;
  - hulpstoffen die wel een impact hebben op de kenmerken van het eindproduct (bijv. sporen van pesticiden op het katoenen kledingstuk). Hier is dan strikt genomen geen sprake meer van PPM-criteria.

PPM-criteria in de context van de internationale wereldhandel

In het kader van de GATT en de WTO-akkoorden wordt vaak gesteld dat staten het recht hebben om goed gedefinieerde milieu-eisen te stellen ten aanzien van producten, aangezien deze producten schade zouden kunnen veroorzaken aan het milieu van het land waar het product wordt gebruikt of als afval afgevoerd. M.a.w. men maakt in het kader van de wereldhandel geen probleem van criteria afgeleid van de milieu-effecten tijdens de gebruiks- en afvalfase van een product. PPM-criteria echter, richten zich op de mogelijke milieuschade die zich zou kunnen voordoen in het land waar het product geproduceerd wordt. Hier dreigt dus een technische barrière tegen de vrije handel te worden gecreëerd. Men hanteert immers criteria die de voorkeur (of noodzaak) weerspiegelen van het land waar het ecolabelschema is ingevoerd. Dit hoeven niet noodzakelijk dezelfde voorkeuren of noodzaken te zijn van het land waar het desbetreffende product is gemaakt. Sommige milieuproblemen die zich in Europa sterk manifesteren, hoeven daarom niet noodzakelijk even belangrijk te zijn in andere streken, terwijl men andere milieuproblemen, die in bepaalde ontwikkelingslanden uiterst belangrijk zijn, volledig over het hoofd kan zien bij het vastleggen van criteria voor bijv. het Europese Ecolabel.

In verband met het Europese Ecolabel werd dit duidelijk toen in de loop van 1994-95 een eerste versie verscheen van de ecologische criteria voor papierproducenten. Pulp- en papierproducenten uit bijv. de Verenigde Staten en Canada bekritiseerden deze criteria omdat ze ondermeer betrekking hadden op problemen die zich tijdens het productieproces van papier voordoen en niet zozeer tijdens de consumptie- en/of de afvalfase ervan. Zo wordt bijv. een ecolabel toegekend aan papier met weinig wateremissies gedurende de productiefase. Het product is voor het overige identiek aan het papier dat meer wateremissies heeft veroorzaakt tijdens de productie.

Het vaststellen van PPM-criteria wordt vaak ook door ontwikkelingslanden bekritiseerd.

¹⁴¹ Bijv. NEITZEL (H.), "Applying non product-related criteria in eco-labelling, some controversies and experiences".

Het onderscheid wordt steeds gemaakt bij ecolabelprogramma's zoals het Europese ecolabel, Nordic Swan, e.d. Dit kan ook doorgetrokken worden voor de biologische labels en het label voor gecertificeerd hout. Hier heeft men m.n. vooral te maken met PPM-criteria. Wel is de benadering bij bijv. FSC anders. Terwijl het Europese vaste criteria vooropstelt, vertrekt FSC van algemene principes die vervolgens vertaald worden naar de plaatselijke situatie door een plaatselijke werkgroep waarin verschillende stakeholders betrokken zijn. Bij biologische landbouw moeten, voor derde landen, de productienormen evenwaardig zijn als die van de EU.

5.4.1.6 **BESLUIT**

De ervaring met milieulabels is bruikbaar wanneer men een set van sociale criteria voor producten zou willen vastleggen. Volgende aspecten mogen daarbij niet uit het oog worden verloren :

- Er moet onderscheid gemaakt worden tussen vaste minimumcriteria en criteria die rekening houden met de marktsituatie en die bijgevolg op regelmatige bijgestuurd worden. In het geval van de criteria voor biologische landbouw gaat het over vaste minimumcriteria, terwijl de criteria van het Europese Ecolabel vooral betrekking hebben op het tweede type.
- Het onderscheid tussen productgebonden criteria en PPM-criteria is niet onbelangrijk. De toepassing van het tweede type criteria is immers veel complexer. Er werd al verwezen naar de problematiek inzake internationale handelsbelemmeringen. In deze context wordt vaak de vrijwilligheid van het labelsysteem als tegenargument gebruikt. Het is ook duidelijk dat het controlesysteem voor PPM-criteria veel complexer zal zijn, vooral wanneer de criteria betrekking hebben op de processen die plaats vinden bij de leveranciers of tijdens de grondstoffase. Anderzijds tonen vooral systemen als FSC en biologische landbouw (en bepaalde delen van het ecolabel) aan dat het mogelijk is om op basis van PPM-criteria een labelsysteem op te zetten. Sociale criteria zijn hoofdzakelijk criteria die betrekking hebben op het functioneren van organisaties en leunen hierdoor vrij goed aan bij PPM-criteria.
- Het netwerksysteem van FSC biedt een interessante mogelijkheid om om te gaan met culturele verschillen en plaatselijke omstandigheden. De grote lijnen worden vastgelegd in algemene principes, terwijl de details uitgewerkt worden per regio én achteraf goedgekeurd (erkend) moeten worden door het internationale orgaan. Mits de randvoorwaarden gesteld in de algemene principes duidelijk omschreven (en indien mogelijk gekwantificeerd) zijn en ze opgesteld zijn met participatie van alle belanghebbende partijen, kan een dergelijk flexibel systeem de problemen zoals bijv. beschreven bij het Europese ecolabel, voorkomen (zie kader).

Biedt ISO 14024 een antwoord op de nood aan flexibiliteit in het kader van ecolabeling binnen een mondiale markt ?

ISO 14024 is een norm die de randvoorwaarden vastlegt bij het opstellen van ecolabelprogramma's (zoals bijv. het Europese ecolabel of de diverse nationale ecolabels zoals Nordic Swan, de Nederlandse Milieukeur, de Blaue Engel, enz...). Op het eerste zicht lijkt dit systeem tegemoet te komen aan een zekere flexibiliteit. In het kader van WTO-vereisten (de TBT-overeenkomst), wordt, zoals eerder gezegd, verwezen naar ISO-normen. In de praktijk betekent dit het volgende. Stel dat men bepaalde voordelen (bijv. fiscaal voordeel) zou toekennen aan producten met bijv. een Europees ecolabel (dat overigens voldoet aan de voorwaarden gesteld in de ISO 14024 norm), dan moet datzelfde voordeel worden toegekend aan alle andere ecolabelprogramma's die ook voldoen aan deze ISO norm. Probleem met de norm is echter dat ze zodanig vaag is opgesteld, dat het zo goed als onmogelijk is om een ecolabelprogramma op te zetten dat níet aan de criteria van ISO 14024 voldoet. Zo wordt bijv. wel
---

gesteld dat gelabelde producten zich op milieuvlak moeten onderscheiden van niet gelabelde producten, maar laat men na een criterium te vernoemen om dit te toetsen (bijv. het 30 % criterium bij het Europese ecolabel). Zo wordt ook gesteld dat de criteria moeten gelden voor een zekere (vooraf te bepalen) periode, maar wordt ook geen maximum vooropgesteld. Er worden bijv. ook geen voorwaarden voor de testprocedures vooropgesteld.

Bijgevolg loopt men het risico dat strenge programma's op dezelfde manier behandeld worden als zwakke programma's. ISO 14024 wordt hierdoor bekritiseerd door zowel consumenten- (bijv. ANEC) als milieu- (bijv. EEB) NGO's.

5.4.2 Sociaal label

5.4.2.1 PRINCIPE

Een sociaal label kan worden opgevat als een symbool dat op een product wordt geplaatst of aan een dienst wordt verbonden om zo informatie te communiceren over de sociale voorwaarden onder dewelke dit product of deze dienst werden uitgevoerd.¹⁴²

Sommige sociale labels hanteren slechts één criterium, zoals kinderarbeid. Meestal echter worden er verschillende criteria in aanmerking genomen. Het komt voor dat sociale labels ook milieucriteria opnemen, zoals ook bepaalde eco-labels tevens sociale criteria hanteren. Enkele van deze labels die kinderarbeid centraal stellen zijn Abrinq (Braziliaans initiatief van NGO's en bedrijfswereld) en Kaleen (samenwerking tussen de Indische regering en NGO's), FIFA voetballen (samenwerking FIFA, ILO en vakbonden) en Rugmark. Deze laatste zal hierna uitvoeriger worden besproken. Verder zijn er nog andere sociale labels zoals het Flower Label Program (Vakbonden en NGO's), STEP (Bedrijfswereld en NGO's), enz...¹⁴³.

In dit rapport wordt er onderscheid gemaakt tussen de sociale labels en een label voor eerlijke handel, gezien deze laatste als basis economische voorwaarden stellen (zie 5.4.3.).

DE ANALYSE VAN NEW ECONOMIC FOUNDATION VOOR DE EUROPESE COMMISSIE

De Europese commissie definieert een sociaal label als volgt: de woorden en symbolen op producten die een invloed willen uitoefenen op de economische beslissingen van een groep stakeholders door een zekerheid te geven betreffende de sociale en ethische impact van een bedrijfsproces op een andere groep stakeholders¹⁴⁴. Zij spreken van 5 verschillende categorieën van sociale labels (deze categorieën zullen evenwel niet in dit rapport worden aangehouden¹⁴⁵):

¹⁴² ILO, "Tour d'horizon des faits nouveaux dans le monde et des activités du bureau concernant les codes de conduite, le "label" social et d'autres initiatives du secteur privé en rapport avec des questions sociales", GB.273/WP/SDL/1, Genève, nov. 1998

¹⁴³ De ILO publiceerde een vergelijkend overzicht van verschillende labels
<http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb273/sdl-1.htm> (25-07-00)

¹⁴⁴ ZADEK (S.), LINGAYAH (S.), FORSTATER (M.), "Social labels, tools for ethical trade", NEF, for the European Commission, employment & social affairs, 1998

¹⁴⁵ In dit rapport worden niet al deze categorieën als sociale labels aanzien. De vermelding SA8000 mag bijv. niet op een product worden aangebracht en wordt dan ook niet als een label aanzien, wel als een managementsysteem. De initiatieven van de schone Kleren Campagne zoals het EHH geven zelf aan dat zij momenteel enkel aan de certificering van bedrijven denken, en niet aan een label op producten. Het EHH wordt hier eveneens als een managementsysteem beschouwd. Ook merknamen werden niet als een label aanzien, zij werden opgenomen in het hoofdstuk gedragscodes. FSC en Eco-OK (niet besproken) worden hier als een milieulabel beschouwd. Max Havelaar, Transfair en Fair Trade mark worden als eerlijke handelslabel aanschouwd, gezien de economische criteria hier centraal staan.

- Zelf uitgeroepen: bijv. Cooperative Wholesale Society '99 Tea, merknamen die zich op hun gedragscode beroepen.
- Industriële groeperingen: bijv. British Toy and Hobby Association.
- Samenwerkingsverbanden: vb. FIFA/Internationale Federatie van de Vrije Vakbonden, 'No Sweat Label', US, Forest Stewardship Council (FSC), SA 8000, STEP.
- NGO gestuurd: vb. Clean Clothes Campaign, Max Havelaar, Fairtrade Mark, Transfair en Eco-OK, Abrinq, Rugmark.
- Officieel: Kaleen, Investors in People, US 'Trend Setters' list.

Onderzoeken hebben uitgewezen dat consumenten bereid zijn meer te betalen voor producten geproduceerd in betere sociale omstandigheden. Zo zou er in Frankrijk zelf 71% van de consumenten bereid zijn meer te betalen voor producten waarbij geen kinderarbeid aan te pas kwam (CRC-conso 1997). Het betreft hier enkel een enquête, in de praktijk blijkt dat de prijs toch een belangrijke rol speelt. Zo werden er veel meer gelabelde producten verkocht bij de supermarkt 'Sainsbury' in het VK bij een promotiecampagne, waarbij de producten goedkoper werden verkocht.

NEF geeft aan dat het feit dat consumenten ondanks hun positieve ingesteldheid effectief weinig van deze producten aankoopt te maken heeft met de volgende redenen:

- Te weinig kennis betreffende de producten;
- Het vraagt te veel tijd om informatie over de producten te bekomen;
- Het gevoel dat individuele consumenten geen verschil kunnen uitmaken.

Kosten worden niet enkel berekend in termen van prijs. Ook tijd moet worden beschouwd als een kostenfactor. Het verwerven van kennis betreffende de producten is hier dikwijls een te hoge kostenfactor. Ook spelen de kwaliteit en de keuze van de producten een rol.

NEF stelt dat de belangrijkste factoren voor de efficiëntie van sociale labels: relevantie, duidelijkheid, vertrouwen, toegankelijkheid, juistheid, financiële leefbaarheid, legale leefbaarheid en impact. Zij concluderen dat de labels gebaseerd op samenwerkingsverbanden tussen industrie en organisaties van burgers het hoogste scoren, wat betreft invulling van deze factoren. Het succes van een label is ook afhankelijk van de beslissingen en de strategieën van de initiatieven zelf en de marktstructuur van het betrokken product/ sector. Een belangrijk aspect hier is het overtuigen van de consument dat het kopen van een gelabeld product wel een verschil uitmaakt, dat het niet enkel een druppel op een gloeiende plaat is.

Indien het label nauw verbonden is aan een vorm van activisme, dat de bewustwording van de consumenten aanwakkert door het belang van het label bekend te maken, zal dit zeker bijdragen tot de markt bekendheid en de verkoop van producten die het label dragen. Statistieken hebben bewezen dat labels die duidelijk in verband staan met acties van bepaalde drukingsgroepen veel effectiever zijn.

Consumenten hebben ook geen nood aan zeer gedetailleerde uitleg over de inhoud van de labels. Zij willen enkel duidelijkheid, eenvoudigheid en ze moeten er vertrouwen in hebben. De meeste consumenten hebben weinig tijd. De informatie die wordt geleverd over een label moet dus aantrekkelijk, begrijpelijk en geloofwaardig overkomen, zodat het de aandacht trekt en onmiddellijk begrepen en vertrouwd kan worden. Producten met labels worden gekocht in functie van informatie verschaft door de media en een bepaalde sociale keuze van de consument. In die zin weerspiegelen labels een positieve sociale identiteit. Voor bedrijven is de juistheid van het label van groot belang, gezien de negatieve publiciteit dat dit kan meebrengen indien de correctheid van het label in vraag wordt gesteld.

De betrokkenheid van de stakeholders, een overzichtelijke organisatie en een groot vertrouwen in de personen die het label runnen zijn de belangrijkste aspecten waardoor labels de impact kunnen verkrijgen die ze willen bekomen.

De studie van NEF betreffende verschillende labels wees uit dat

- Labels zich richten tot individuele consumenten op het niveau van kleinhandel;
- Ze hun oorsprong vinden in actievoering van burgers;
- Ze financieel zeer zwak staan en dikwijls extra fondsen nodig hebben om te overleven;
- Ze rond bepaalde producten zijn ontstaan.

Meestal zijn ze werkzaam op redelijk stabiele democratieën zoals India. Ze geven de consumenten de mogelijkheid om positief te handelen, en velen hebben een educatieve doelstelling (vooral eerlijke handelsprojecten).

Veel bedrijven met een sterke merknaam trachten door middel van gedragscodes hun eigen merknaam van een positief ethische weerklink te voorzien. Ze investeren liever in een eigen campagne dan in het verwerven van een label. Bedrijven zoals Kellogg's en Cadbury's volgden deze weg, en hebben momenteel een zeer positief imago bij de consumenten. Het zijn vooral kleine merken die door labels een competitieve voorsprong op hun concurrenten willen verkrijgen.

Een van de belangrijkste aspecten van deze studie behelst het probleem van de legaliteit van de labels. De internationale wetgeving voorziet mogelijkheden om handel in relatie te stellen met de rechten van de werknemers. Doch hier bestaat een zekere controverse rond.

De WTO baseert zich op het principe dat er geen discriminatie mag gebeuren tussen gelijkaardige producten. Producten worden als gelijk beschouwd op basis van hun eigenschappen, en niet op basis van het productieproces of de productiemethode (zie ook hoofdstuk 5.4.1.5.). Gezien sociale labels zich baseren op criteria die niets met de eigenschappen van het product te maken hebben, doch enkel met het productieproces/methode, kunnen sociale labels als protectionistische maatregelen worden beschouwd door de WTO. Er werd reeds uitvoerig gediscuteerd over dit onderwerp wat betreft de ecolabels. De EU nam hier het volgende standpunt in: 'Het is moeilijk minder restrictieve alternatieven te vinden dan ecolabels. Ze zijn vrijwillig, en baseren zich op het marktmechanisme van de keuze van de gebruiker. Eco-labels moeten wel vrijwillig zijn, transparant en gebaseerd op de markt en alle partners betrekken. Momenteel tracht de Europese commissie deze situatie te verduidelijken.

De VS passen momenteel een 'preferential market acces' toe in het kader van de 'Generalised System of Preferences' voor alle landen die aan de vereisten van de fundamentele ILO conventies voldoen. De EU denkt eraan dit over te nemen.

Als conclusie wordt gesteld dat sociale labels, net als eco-labels, een positieve impact kunnen hebben op het gedrag van consumenten, handelaars en bedrijven. Het is slechts één instrument van de vele die kunnen worden gebruikt om de markt te veranderen. Er moeten ook andere maatregelen komen., zoals een grotere bewustwording, samenwerkingsverbanden en internationale diplomatie.

Er worden momenteel nog andere instrumenten gebruikt, zoals sociale audits, gedragscodes en campagnes. Actieve campagnes vanuit de gemeenschap kunnen deze situatie verduidelijken om de grond te vereffenen voor de komst van sociale labels. De EU heeft hier een belangrijke rol te spelen die erin bestaat een zekere coherentie te brengen in dit domein en te bouwen op de ervaringen opgedaan door de ecolabels .

5.4.2.2 RUGMARK

Rugmark is een voorbeeld van een sociaal label¹⁴⁶. Het werd gesticht vanuit de samenwerking tussen de consumentenbeweging, religieuze en humanitaire organisaties, met als bedoeling de kinderarbeid in de tapijtindustrie van Zuid Aziatische landen tegen te gaan en de arbeiders een minimumloon te verschaffen. Ook richten ze projecten op die instaan voor de opvang en de educatie van kinderen.

De tewerkstelling van kinderen in de industrie van de handgeweven tapijten is een traditie. Deze kinderen werden aangenomen als leerjongens, maar ook als gedwongen arbeiders. De slechte behandeling van kinderen in de tapijtindustrie in India en Nepal is zeer gekend en heeft geleid tot acties voor de rechten van het kind door verschillende humanitaire organisaties.

Er werden verschillende bewustmakingscampagnes gevoerd naar de gebruiker toe midden 1980, waardoor de vraag naar handgeknopte tapijten drastisch daalde. Hierdoor waren de producenten, de producerende landen en de exportbedrijven geïnteresseerd in een label 'geen kinderarbeid'. December 1995 en april 1996 kwamen de eerste Rugmark labels tot stand in respectievelijk de VS en Duitsland. Het label werd internationaal gepatenteerd.

Er werden stichtingen opgericht in de landen die de tapijten produceren. Het zijn non-profit organisaties die verantwoordelijk zijn voor het gehele initiatief in dat land. Zij staan o.a. in voor het monitoringsysteem dat het gebruik van het label controleert. Dit label wordt door exporteurs met een Rugmark-licentie, op de tapijten aangebracht. Door middel van een individueel nummer en een systeem van coderingen kan de herkomst van elk tapijt worden getraceerd. Momenteel bestaan er enkel Rugmark-stichtingen India en Nepal. Beide stichtingen werken nauw samen met mensenrechten-, kinder- en ontwikkelingsorganisaties. Ook is er een internationaal bureau dat eigenaar is van het label en zijn er onafhankelijke Rugmark stichtingen in de consument-landen, zoals Duitsland en de VS.

Rugmark wil dat kinderen die in de tapijtindustrie werken naar school gaan en dat hun werk door volwassenen wordt overgenomen. Het ondersteunt kinderen die in de tapijtindustrie werken of werkten door speciale opvang-programma's en programma's gericht op het voorkomen dat kinderen voor de tapijtindustrie worden geronseld.

Rugmark financiert ook alternatieve opvang voor de kinderen. Daarom dragen importeurs in 'consumentenlanden' zoals in Europa en de Verenigde Staten bij tot de financiering van programma's voor de kinderen, hun familie en dorpsgenoten. Ze staan daartoe 1% van de totale importwaarde af aan Rugmark. Ook krijgen ze de steun van internationale hulporganisaties, zoals bijvoorbeeld Unicef.

Er worden 'Rugmarkscholen' opgericht. In de eerste school werken zes onderwijzers en de school telt 250 leerlingen, zowel jongens als meisjes. De kinderen komen uit de omliggende dorpen waar veel mensen met tapijtknoppen hun brood verdienen. Zonder school zouden veel van de leerlingen ook aan het tapijtknoppen zijn begonnen.

Er werd ook reeds een opvangcentrum voor kinderen die aan de weefgetouwen worden gevonden tijdens inspecties. Het is een verblijfscentrum waarin kinderen een halfjaar tot twee jaar een basis- en beroepsopleiding krijgen. Ook is er medische zorg en sociale begeleiding. Kinderen die in slavernij werkten en geronseld zijn in verder weg gelegen gebieden zijn het eerst aan de beurt.

---

¹⁴⁶ HILOWITZ (J.), "Labelling child labour products", <http://www.ecomarkt.nl> (30-5-00)

Wellicht nog belangrijker dan de 'eigen' Rugmark-projecten voor de ex-tapijtknopertjes zijn de indirecte resultaten van de campagne van Rugmark. In diverse districten waar veel kinderen werden geronseld worden nu door de overheid tientallen scholen opgezet. De inspecties op kinderarbeid door de overheid zijn strenger geworden. Ook zijn er zo'n 15 projecten van start gegaan, georganiseerd door diverse organisaties, om kinderarbeid en het ronselen van kinderen te voorkomen en de inkomsten van hun ouders te verhogen.

De criteria van Rugmark

Het keurmerk Rugmark verplicht de tapijtknoperijen en de exporteurs tot het volgende:

- Kinderarbeid te voorkomen. In familiebedrijven is arbeid van eigen kinderen of familie jonger dan 14 jaar toegestaan wanneer aangetoond wordt dat ze de school bezoeken.
- Medewerkers tenminste het geldend minimumloon te betalen.
- Een volledige lijst van knoopstoelen aan de Rugmark-stichting te overhandigen en regelmatig te actualiseren.
- Inspectie ten alle tijden toe te staan en de benodigde informatie daartoe beschikbaar te stellen.

Rugmark kreeg verschillende kritieken te horen. Zo zijn er velen die beweren dat het monitoringsysteem niet perfect is. Het aantal inspecteurs en de uitgestrektheid van de te monitoren gebieden staan niet toe na te gaan of er nergens kinderarbeid aan te pas komt. Ook is het zo dat de producenten van de tapijten niet enkel Rugmark tapijten produceren. Indien er een kind aan een weefgetouw wordt aangetroffen kan men altijd zeggen dat het aan een tapijt werkte dat geen Rugmark label zal krijgen.

Ook wordt er enkel één aspect van de keten bekeken. Er worden geen voorwaarden vereist voor de leveranciers van de grondstoffen voor de tapijten. De bewering dat er geen kinderarbeid aan te pas komt is hier dus niet op zijn plaats.

Het feit dat ze enkel in India en Nepal stichtingen hebben heeft ook kwaad bloed gezet. Vooral India werd uitgekozen omdat het een democratie is en dat het gemakkelijker is daar te filmen en toegang te krijgen tot bedrijven. De problemen in minder democratische landen zijn minder zichtbaar, maar daarom niet even schrijnend.

5.4.2.3 BESLUIT

Sociale labels zijn zeer verscheiden in aanpak en inhoud. Zeer veel labels die sociale criteria hanteren, bevatten ook milieucriteria, waardoor de scheiding tussen de twee zeer moeilijk is (v.b. FSC, STEP,...). Indien men de eerlijke handellabels apart beschouwt, constateert men dat er weinig zuiver sociale labels bestaan. Van de bestaande labels hebben er veel als belangrijkste criterium het verbod op kinderarbeid (Kaleen, Abrinq, FIFA, Rugmark,...).

Eén van de belangrijkste knelpunten bij labels is de monitoring. Wie voert de monitoring uit, en hoe wordt deze uitgevoerd? Deze moet efficiënt zijn en toch betaalbaar blijven. Gezien het merendeel van de producten met sociale labels in het Zuiden worden geproduceerd, moet men meestal zorgen voor iemand met kennis van de taal en de gebruiken. Er is ook het probleem van de uitgestrektheid van de

gebieden. Dit alles maakt het meestal niet mogelijk alle productie-eenheden grondig en regelmatig te bezoeken.

Op het legale vlak bevinden sociale labels zich nog altijd in een schemerzone. Ook het standpunt van de WTO ten opzichte van sociale labels is nog niet helemaal duidelijk. Doordat sociale labels niet productiegebonden criteria hanteren, worden deze als een concurrentievervalsende maatregel beschouwd. Goedkope arbeid is immers de commerciële troef van het Zuiden. Een bedrijf met een sociaal label betaalt automatisch meer arbeidskosten. Sociale labels worden dan ook aanzien als een zet van het Noorden om dit voordeel van het Zuiden af te zwakken en zo de eigen markt te beschermen.

Sociale labels lijken zelden rekening te houden met alle ketenactoren. Bij landbouwproducten vormt dit geen wezenlijk probleem, wel echter indien het om producten gaat met een complexere keten. Indien men bij het toekennen van een label aan bijv. tapijten enkel rekening houdt met de arbeidsomstandigheden tijdens het knopen van de tapijten, en niet met de omstandigheden waarin de wol werd gefabriceerd, dan kan men niet garanderen dat er geen kinderarbeid aan te pas kwam. Zeker bij labels zou men in principe rekening moeten houden met alle stadia van de keten.

5.4.3 Eerlijke handelslabel

5.4.3.1 PRINCIPE

In een eerste instantie gebruikten eerlijke handelsmerken als enige criterium het geven van een hogere prijs dan deze gebruikelijk op de markt indien de marktwaarde van het product aan schommelingen onderhevig is. De meeste eerlijke handelsorganisaties hebben zich echter recentelijk verenigd in een organisatie die instaat voor een eerlijke handelslabel, waardoor de certificering van de labels een zekere uniformiteit gekregen heeft, en waardoor de monitoring onafhankelijker wordt uitgevoerd. Dit heeft ook als gevolg dat de criteria waaraan de producten moeten voldoen om een eerlijke handelslabel te bekomen nu bredere sociale aspecten en enkele milieuvoorwaarden omvatten. Het basiscriterium blijft evenwel het geven van een eerlijke prijs aan de producenten.

5.4.3.2 FAIRTRADE LABELLING ORGANISATIONS (FLO)

Sinds het voorjaar 1997 hebben verschillende organisaties die zich bezig hielden met eerlijke handel zich officieel gebundeld onder de naam Fairtrade Labelling Organizations (FLO) ¹⁴⁷ International. In totaal zijn er momenteel 17 organisaties aangesloten, zoals Transfair, Fair Trade Mark en Max Havelaar.

De doelstellingen van de FLO zijn de volgende: “De aangesloten leden van FLO wensen een wereld waarin iedereen kan leven en werken onder menswaardige omstandigheden. Een wereld waarin productie en consumptie, verankerd in de gedachte van duurzame ontwikkeling, een instrument zijn om deze visie te bereiken.

Een wereldwijde, duurzame ontwikkeling dient ondersteund te worden door een meer duurzame benadering van de wereldhandel. Het is noodzakelijk dat de houding ten opzichte van duurzaamheid op sociaal, economisch en ecologisch niveau verandert. FLO richt zich vooral op de sociale en

---

¹⁴⁷ <http://www.fairtrade.net> (25-07-00)

economische aspecten, door middel van handel, omdat dit een van de belangrijkste instrumenten is voor ontwikkeling. Maar ook de ecologische aspecten worden zoveel mogelijk meegenomen."

De belangrijkste taken van FLO zijn:

- Het bewaken van de criteria van de bestaande producten onder het Keurmerk en het formuleren en vastleggen van de criteria voor nieuwe producten.
- Het beheer van de producentenregisters per product. In de producentenregisters staan alle coöperaties en plantages ingeschreven die leveren onder de eerlijke handelsvoorwaarden van FLO.
- De coördinatie van de monitoring-activiteiten (bezoeken aan de producenten).
- Het vormen van een gezamenlijk, internationaal lobby beleid.

De monitoring van de producten met een label aangesloten bij FLO gebeurt in de eerste plaats door de labelling organisaties zelf en door onafhankelijke verificateurs van FLO zelf, volgens een bepaald systeem. Indien de betrokken organisaties niet aan alle criteria voldoen zullen er in de eerste plaats naar oplossingen gezocht worden om de producenten te helpen deze criteria toch te halen.

Alle FLO leden hanteren dezelfde handelsvoorwaarden. Gezien de problemen van de arme producenten en werknemers in ontwikkelingslanden sterk verschillen in functie van het product, worden de criteria van de FLO wel aangepast aan elk product in overleg met de betrokken werknemers en producenten. Kleine koffieboeren vinden het zeer belangrijk op tijd een eerlijke prijs te krijgen voor hun producten, terwijl de arbeiders op theeplantages vooral belang hebben bij een decent loon en goede werkvoorwaarden. Er zijn specifieke criteria opgesteld voor de volgende producten: koffie, thee, cacao, honing, suiker, appelsiensap en bananen.

FAIRTRADE CRITERIA
Het Fairtrade Label garandeert eerlijke handelsrelaties, de basisvoorwaarden waaraan men moet voldoen zijn de volgende:
- een aankoopprijs die de productiekosten dekt
- een sociale meerprijs voor ontwikkelingsdoeleinden
- gedeeltelijke voorafbetaling zodat kleine producenten geen schulden moeten maken
- contracten die lange termijn planning toelaten bij de productie
- handelsrelaties op lange termijn die een toegepaste planning en duurzame productiepraktijken toelaten.
Ook moet er voldaan worden aan de volgende voorwaarden voor een eerlijke productie:
- voor kleine boeren coöperatieven houdt dit een democratische, participatieve structuur in.
- de werknemers op plantages en in fabrieken moeten de volgende werkvoorwaarden krijgen:
- een decent loon (minstens minimum loon)
- een goede behuizing, wanneer toepasselijk
- minimum gezondheid en veiligheidsvereisten
- het recht op vakbondslidmaatschap
- geen kinderarbeid of verplichte arbeid
- een minimum aan milieureisten

5.4.3.3 MAX HAVELAAR

De stichting Max Havelaar is een organisatie die een keurmerk verleent aan alle producten die door fabrikanten onder eerlijke handelsvoorwaarden zijn ingekocht en die aan bepaalde criteria inzake milieu voldoen¹⁴⁸. Ze zijn lid van het FLO en volgen hun richtlijnen. Het Max Havelaar keurmerk is te vinden op koffie, thee, cacao, honing, cosmeticaproducten en bananen. Zij genieten een zeer grote naambekendheid in België en vooral in Nederland, en dit vooral door de promotie en publiciteit die ze voeren via de klassieke media. Zij hebben een zeer grote marktbekendheid: 89%¹⁴⁹. Momenteel is het marktaandeel voor koffie 2-3%, voor bananen 5%, chocolade en honing <1%. Gemiddeld kost een product van Max Havelaar 10 tot 15% meer.

Het Keurmerk Max Havelaar is in eerste instantie ontstaan als antwoord op de noodroep van de Mexicaanse koffieboeren. Max Havelaar bood hen een model om zelf afzet in Nederland te realiseren tegen een goede prijs. Maar vooral biedt Max Havelaar die boeren een eigen stem in de wereldhandel, zodat ze niet afhankelijk zijn van tussenhandelaren. 'Empowerment' van de boeren is minstens zo belangrijk als een goede prijs voor hun product. Belangrijk is ook dat boeren een perspectief voor de langere termijn hebben en dat hun weerbaarheid wordt versterkt¹⁵⁰. Het Max Havelaar Keurmerk biedt inmiddels ook betere handelsvoorwaarden voor cacao-boeren en bijenhouders uit ontwikkelingslanden. Het Keurmerk creëerde een markt voor coöperaties van bananenboeren en voor bananenplantages waar arbeiders onder goede sociale en milieuvriendelijke omstandigheden werken. In 1998 is ook een handelslijn geopend voor thee van boerencoöperaties en theeplantages.

Max Havelaar wil dat zijn producten een onderdeel worden van de reguliere handel. De belangen van de producenten komen overeen met de lange-termijnbelangen van de consumenten, handel en industrie. Dit betekent geen model op basis van liefdadigheid, maar op basis van gelijkwaardigheid en respect. Veel aandacht aan het imago van kwaliteit en betrouwbaarheid. Om te garanderen dat er daadwerkelijk eerlijk zaken wordt gedaan zijn een aantal handelsvoorwaarden opgesteld.

Een merk mag slechts het Keurmerk van Max Havelaar voeren als de grondstoffen hiervoor volgens de handelsvoorwaarden van Max Havelaar zijn ingekocht.

HANDELSVOORWAARDEN MAX HAVELAAR

Rechtstreekse inkoop

Alle koffie, thee, cacao, honing en bananen zijn rechtstreeks ingekocht bij organisaties van kleine boeren of -in het geval van bananen en thee- ook bij plantages. De organisaties en plantages zijn door de Stichting Max Havelaar en haar buitenlandse zusterorganisaties ingeschreven in een register van producenten.

Om ingeschreven te worden moeten ze voldoen aan een aantal voorwaarden.

Boerenorganisaties moeten politiek onafhankelijk en democratisch van opzet zijn zodat de leden zeggenschap hebben over het beleid van de organisatie en de besteding van gelden. Verder moeten ze onder andere de economische en sociale ontwikkeling van alle leden en kwaliteitsverbetering van de producten ten doel hebben en werken vanuit principes die de natuur respecteren en milieutechnisch verantwoorde productietechnieken stimuleren. Voor de bananen- en theeplantages is dit verder gespecificeerd in regels voor arbeidersparticipatie, sociale criteria en verplichte milieumaatregelen.

¹⁴⁸ <http://www.maxhavelaar.nl> (22-5-2000)

¹⁴⁹ ZADEK (S.), LINGAYAH (S.), FORSTATER (M.), "Social labels, tools for ethical trade", NEF, European Commission, employment & social affairs, Directorate V/D.1, 1998, annex 1.

¹⁵⁰ "Krom of recht? Bananen met het keurmerk van Max Havelaar", Brochure Max Havelaar, november 1997.

Een toeslag op de wereldmarktprijs

De producenten krijgen een toeslag op de wereldmarktprijs. Voor koffie bedraagt deze 5 dollarcent per pound. Voor cacao varieert de toeslag van 0 tot 15 procent, afhankelijk van de hoogte van de geldende marktprijs. Honing kent een toeslag van 200 dollar per ton. De toeslag is nodig om kleine boeren in staat te stellen hun achterstand in te halen. Voor een doos bananen van 18,14 kilo geldt een toeslag van 1,75 dollar om de sociale programma's en milieuzorg te kunnen betalen. Voor thee is de toeslag 1 of 2 D-Mark per kilo, afhankelijk van de kwaliteit.

Voor koffie die biologisch gecertificeerd is geldt een extra toeslag van 15 dollarcent per pound. Voor biologische cacao wordt 300 en voor biologische honing 200 dollar per ton extra betaald. Voor biologisch geteelde bananen geldt een extra toeslag van 2,50 dollar.

Een gegarandeerde prijs

Als de wereldmarktprijs onder een bepaald minimum daalt, gaat de garantieprijs van Max Havelaar gelden. Deze is zodanig dat de productiekosten worden gedekt. De bodemprijs voor arabica-koffie ligt op 126 dollarcent per pound (454 gram). Voor robusta-koffie wordt minimaal 106 of 110 dollarcent per pound betaald, afhankelijk

van de kwaliteit. De garantieprijs voor cacao bonen bedraagt 1725 en voor honing 1550 dollar per ton.

Voor een doos bananen wordt, ongeacht de marktcondities, minimaal 6 dollar betaald. Voor thee zijn de kwaliteiten per origine zo verschillend dat geen vaste garantieprijs is ingesteld.

Voorfinanciering

Boerenorganisaties hebben de mogelijkheid om zestig procent van de verkoopprijs al te ontvangen bij het begin van de oogst. Dankzij dit krediet kunnen ze hun leden al direct bij opkoop uitbetalen. Die zijn dan niet uit geldgebrek gedwongen zaken te doen met tussenhandelaren.

Langdurige handelsrelaties

De samenwerking met Max Havelaar is van lange duur. Dat biedt de producenten zekerheid over afname van hun oogst, en dus zekerheid over hun inkomen.

Voorwaarden voor bananen

Voor bananen zijn productievoorwaarden vastgesteld op het gebied van arbeid en milieu.

Arbeid:

- vakbondsvrijheid
- geen discriminatie en gelijke beloning
- geen gedwongen arbeid of kinderarbeid
- goede sociale voorzieningen
- veilige en gezonde arbeidsomstandigheden

Milieu:

- bescherming van natuurgebieden
- voorkomen van watervervuiling
- vermindering van het pesticiden- en kunstmestgebruik
- vermindering en compostering van afval

De Stichting Max Havelaar ziet toe op de inkoop van de fabrikanten die Keurmerkproducten op de markt brengen. Hun administraties worden streng gecontroleerd. Bovendien houdt de Stichting voortdurend contact met de boeren.

5.5 EERLIJKE HANDELSPRINCIPE

5.5.1 Principe

De eerlijke handel is ontstaan vanuit de vaststelling dat het beter is derde wereldlanden de middelen te geven zichzelf te ontwikkelen, dan enkel voor financiële steun te zorgen. Eerlijke handel baseert zich op de solidariteit tussen Noord en zuid, en wil bij voorkeur kleine handelspartners de kans geven zich op de internationale markt te begeven en een eerlijke prijs te krijgen voor hun producten. De eerste criteria voor eerlijke handel verwezen dan ook enkel naar een eerlijke en stabiele aankoopprijs¹⁵¹. Momenteel hanteren de eerlijke handelsorganisaties echter veel wijdere criteria, die verwijzen naar sociale rechten, arbeidsomstandigheden en milieu.

Op zich betekent de eerlijke handel een ruggesteun voor verschillende kleine bedrijven in derde wereld landen. De eerlijke handel neemt echter slechts een heel klein deel van het marktsegment in. Studies hebben uitgewezen dat een groot deel van de bevolking bereid was meer te betalen voor producten uit eerlijke handel¹⁵². Het kleine marktaandeel zou vooral te maken hebben met het probleem van de naambekendheid, de tijdsinvestering die nodig is voor het aanschaffen van deze producten en het beperkte productenaanbod. De hogere kostprijs zou hier maar voor een klein deel in meespelen.

Buiten de verkoop van hun producten is spelen de eerlijke handelsverenigingen een zeer belangrijke rol in het bewustmaken van de consumenten en van de bedrijven. Hun uiteindelijke doelstelling is het veranderen van de heersende mentaliteit. Ze willen aantonen dat er een alternatief mogelijk is aan de vrije markteconomie om zo bedrijven aan te moedigen een rechtvaardiger en duurzamer beleid te voeren. Volgens Laure de Cenival is deze doelstelling o.a. gegroeid door het feit dat de politieke instellingen steeds minder te zeggen hebben. Het zijn meer en meer de transnationale bedrijven zelf die de economische macht vertegenwoordigen. Hierdoor krijgen zij een grotere verantwoordelijkheid naar de consumenten toe op sociaal vlak en ook wat betreft het milieu¹⁵³.

Door hun gezamenlijke doelstellingen zijn deze eerlijke handelsorganisaties erin geslaagd een internationaal netwerk op te bouwen dat wil instaan voor een coherent beleid op het gebied van eerlijke handel. Ook werd er een organisatie opgericht die instaat voor een onafhankelijke labelling van eerlijke handelsproducten.

Hieronder worden de belangrijkste coördinerende eerlijke handelsfederaties beschreven, alsook een voorbeeld van een organisatie die deel uitmaakt van het netwerk en het eerlijke handelslabel.

5.5.2 International Federation for Alternative Trade (IFAT)

Eerlijke handelinitiatieven bestaan reeds lange tijd. In 1989 werd er een poging gedaan om de verschillende initiatieven wereldwijd te coördineren, en werd de International Federation for Fair Trade opgericht. Onder de leden telt men zowel producenten uit het Zuiden als eerlijke handelsverenigingen. Ze zijn allen afkomstig uit een dertigtal landen. De federatie stimuleert de communicatie tussen de verschillende leden door het organiseren van tweejaarlijkse conferenties en door het ontwikkelen van een netwerk. Zij zorgt ook voor internationale lobbying en voor het verstrekken van informatie.

---

¹⁵¹ RITIMO, SOLAGRAL, "Pour un commerce équitable", éd Charles Léopold Mayer, Paris, 1998, p 9

¹⁵² ZADEK (S.), LINGAYAH (S.), FORSTATER (M.), op. cit.

¹⁵³ RITIMO, SOLAGRAL, op. cit., p 11

5.5.3 Network of European World Shops (News)

News werd in 1994 opgericht en vormt het Europees netwerk voor de wereldwinkels. Zij willen de criteria voor eerlijke handel harmoniseren en staan in voor de communicatie tussen de verschillende landelijke federaties. Ze geven logistieke steun tijdens sommige informatiecampagnes en organiseren Europese sensibilisatieacties voor consumenten en voor de politieke en economische autoriteiten. Regelmatig werken ze samen met de EFTA.

De verkoop van eerlijke handelsproducten verloopt hoofdzakelijk via de 3.000 Europese wereldwinkels die drie functies hebben: de verkoop van de producten, het verstrekken van informatie betreffende deze producten en het verschaffen van informatie aan de consumenten over eerlijke handel en de arbeidsomstandigheden in het Zuiden.

5.5.4 European Fair Trade Organisation (EFTA)

EFTA¹⁵⁴ werd opgericht in 1990, en is de Europese vereniging van alle importcentrales voor eerlijke handelsproducten. Zij hebben 13 leden in 10 landen (bijv. Fair Trade, Oxfam, Magasins du monde,...). Enkele malen per jaar worden er vergaderingen georganiseerd om onderling ervaringen uit te wisselen, informatiecampagnes voor te bereiden en te coördineren en de technische assistentie en trainingen te coördineren. Zo kunnen de EFTA leden hun handelswijze t.o.v. de handelspartners coördineren, en worden er geen tegenstrijdige adviezen meer gegeven. Een aantal van de organisaties heeft zich gespecialiseerd in een bepaalde productsoort, en geeft zijn kennis door aan de andere leden. Dit verhoogt hun efficiëntie en de kennis. Ook lobbyt de EFTA bij de EU opdat deze zijn grenzen meer zou open zetten ten aanzien van producten uit het Zuiden en om de principes van eerlijke handel te promoten.

De EFTA ontwikkelde de Fair Trade Principles die als basiscriteria dienen voor alle leden.

EFTA wil met partners werken die eveneens voor eerlijke handel en rechtvaardigheid pleiten. EFTA zal met organisaties/bedrijven van gemarginaliseerde producenten/werknemers uit het Zuiden werken op elk niveau, die de Fair Trade Principles naleven

FAIR TRADE PRINCIPES
De organisaties moeten trachten:
1) Het proces van duurzame ontwikkeling te ondersteunen door:
werk te verschaffen aan de producenten onder eerlijke voorwaarden, op reguliere basis
- een participatiemechanisme bij besluitvoering te hanteren.
- het geven van sterkte aan mannen en vrouwen (waarbij vrouwen economisch en sociaal niet worden onderdrukt).
- het verdedigen van de mensenrechten, en vooral de rechten van vrouwen en kinderen.
- het beschermen van het milieu.
- het respecteren en het promoten van culturele identiteit.
2) Een verkoopbaar product te produceren:

¹⁵⁴ <http://www.efta.org>

<ul style="list-style-type: none"> - in de nodige hoeveelheid om de orders te vervullen. - van exportkwaliteit dat de Europese standaard respecteert. - voor een prijs die voor een eerlijke aankoopprijs bij de producenten naar de regionale standaard zorgt en voor een aanvaardbare prijs voor de verkoopsorganisatie. - met duurzame en veilige productiemethodes. - verpakt op een milieuvriendelijke manier.
<p>3) De mogelijkheid hebben te exporteren en de leveringsvoorwaarden te respecteren.</p> <p>4) Een transparante bedrijfsvoering leiden door het uitwisselen van informatie door rapporten, en die open en transparant discussieren over de ontwikkelingen van de organisatie in functie van de richtlijnen.</p>
<p><u>Richtlijnen voor de handel</u></p>
<p>In een geest van verstandhouding en respect, opdat de producent wordt ondersteund in zijn pogingen om tot een duurzame ontwikkeling te komen, moeten de EFTA leden proberen:</p>
<ul style="list-style-type: none"> - een toegang tot de exportmarkt te verschaffen. - een continue relatie te onderhouden door regelmatige orders, communicatie en transparantie. - eerlijke prijzen te geven die voor een eerlijke aankoopprijs bij de producenten naar de regionale standaard zorgt en voor een aanvaardbare prijs voor de verkoopsorganisatie. - informatie/feedback te leveren over producten, verkoop, markten en de situatie van de eigen organisaties. - voor een pre-financiering te zorgen. - afhankelijk van de nood van de partner bij te staan bij: <ul style="list-style-type: none"> - productontwikkeling. - kwaliteitsverbetering.
<ul style="list-style-type: none"> - verbetering van de productiemethodes (zoals de ontwikkeling van ecologische methodes). - promotie en doen begrijpen van hun realiteit aan de consumenten. - het versterken van de partnerorganisatie.

5.5.5 Fair trade

Fair Trade is een organisatie die instaat voor de aankoop en verkoop van eerlijke handelsproducten. Zij voeren tevens sensibilisatieacties uit¹⁵⁵. De kerndoelstelling van deze organisatie is structurele armoedebestrijding in de Derde Wereld. De organisatie bestaat reeds sinds '59¹⁵⁶. Fair Trade is lid van de EFTA en volgt sinds kort hun principes.

Momenteel importeert Fair Trade een assortiment van meer dan 2500 producten uit de Derde Wereld die ze rechtstreeks koopt van producentenorganisaties of bedrijven. De producenten ontvangen voor hun producten een eerlijke prijs; vaak wordt een gedeelte vooruit betaald zodat ze niet uit geldgebrek in zee hoeven te gaan met tussenhandelaren. Daarnaast zet Fair Trade zich in voor betere arbeidsvoorwaarden voor alle producenten in de Derde Wereld, dus ook bijvoorbeeld werknemers in de textielindustrie of plukkers op grote koffieplantages.

¹⁵⁵ <http://www.fairtrade.nl/default.htm> (14-07-00)

¹⁵⁶ Eerst onder de naam SOS wereldhandel.

De merknaam Fair Trade wordt door de organisatie niet aanzien als een label. Het huismerk wordt wel herkenbaar aangebracht op hun producten. De Fair Trade koffie en thee dragen wel het Max Havelaar Label.

Door voorlichting aan consumenten en organisaties en het aanspreken van politici en bedrijven in het Westen probeert de Fair Trade Organisatie verbeteringen in de condities voor het handelsverkeer met de Derde Wereld te bewerkstelligen.

Fair Trade Assistance

Fair Trade Assistance steunt handelspartners door kennis van de Westerse markt over te dragen en ondersteuning te bieden bij het ontwikkelen van nieuwe producten. Producenten leren in te spelen op veranderende trends, wat onontbeerlijk is indien men ook op de langere duur een rol wil spelen in de internationale handel.

Daarnaast verzorgt Fair Trade Assistance een trainingsprogramma waardoor productietechnieken, en dus de kwaliteit van producten, kunnen worden verbeterd. Ook verleent ze advies op het gebied van organisatie-ontwikkeling, versterking van het management, kostenbeheersing en marketing. De laatste jaren gaat veel aandacht naar het onderzoek naar en uitvoering van productiemethoden die de schade aan het milieu beperken. Indien nodig bemiddelt Fair Trade Assistance bij kredietaanvragen. Fair Trade importeert producten van producenten in de Derde Wereld die zich in een achtergestelde positie bevinden en beperkte mogelijkheden hebben om te exporteren. De handelscontacten verlopen via producentenorganisaties of particuliere bedrijven. De vraag is altijd wat vanuit het oogpunt van ontwikkeling de meest logische handelspartner is. Producenten melden regelmatig zichzelf aan, rechtstreeks of via collega-eerlijke handelsorganisaties. Vaak bemiddelen ontwikkelingswerkers ter plaatse bij het leggen van contacten. Soms gaat Fair Trade in een bepaald land actief op zoek naar mogelijke handelspartners.

De producenten waarmee Fair Trade samenwerkt, ontbreekt veelal de kennis om te exporteren. Er is sprake van technisch gebrekkige productieomstandigheden, het ontbreken van marktkennis of onvoldoende infrastructuur. Fair Trade Assistance biedt producenten ter plaatse hulp bij bijvoorbeeld het verbeteren van (milieuvriendelijke) productiemethoden, logistiek, marketing, organisatie- en productontwikkeling. Waar nodig bemiddelt Fair Trade Assistance bij het verkrijgen van kredieten.

Stand van zaken

Fair Trade tracht te bewijzen dat een eerlijke handel commercieel haalbaar is. Het werken met kleine producenten die niet gewoon zijn met westerse bedrijven samen te werken is echter niet vanzelfsprekend. Zo zijn er vele problemen met leveringen die niet op tijd komen, de kwaliteit is niet altijd constant, bestellingen zijn niet adequaat... De producenten moeten vaak intensief begeleid worden, voordat ze betrouwbare handelspartners worden. Vaak is het ook zo dat eens dat de producent weet hoe hij te werk moet gaan, hij ook andere afnemers zal zoeken, waardoor hun samenwerking met Fair Trade in het gedrang komt, gezien zij maar kleine afnemers zijn. Enerzijds is dit de rol die zij willen spelen, zij hebben als doelstelling kleine producenten een toegang te verlenen tot de wereldmarkt. Anderzijds maakt het hun taak commercieel zeer moeilijk haalbaar. Hun hulpverlenende rol weegt zwaarder door dan hun commerciële rol¹⁵⁷, waardoor ze moeilijk rendabel kunnen werken.

---

¹⁵⁷ interview Connie Valkhof, Fair Trade, 1 februari 2000.

5.5.6 Besluit eerlijke handel

De eerlijke handel is momenteel aan het opbloeien. Consumenten hebben steeds meer interesse in ethisch verantwoorde producten en de verkoop ervan stijgt aanzienlijk. Het eerlijke handelscircuit beperkt zich ook niet langer tot de wereldwinkels. Zelfs supermarkten verkopen eerlijke handelsproducten. Toch blijft het slechts een klein deel van de markt.

Structureel staan de eerlijke handelsorganisaties sterk, met name door de oprichting van IFAT, News, EFTA en FLO. Het opstellen van de Fair Trade Guidelines, alsook het feit dat de eerlijke handelslabels gegroepeerd zijn in de FLO en dat allen aan dezelfde criteria moeten voldoen toont aan dat er een eenheid bestaat in de aanpak. Er is eveneens onderling overleg, samenwerking en uitwisseling van ideeën.

De principes van eerlijke handel evolueerden sterk. De eerste initiatieven zetten vooral het accent op de sensibilisatieacties en het geven van een eerlijke prijs aan de producenten. De huidige eerlijke handelscriteria bestrijken een veel bredere waaier. Er wordt eveneens rekening gehouden met de arbeidsomstandigheden en het milieu.

De vraag kan worden gesteld of eerlijke handelsproducten er baat hebben bij een groter marktaandeel. O. Albert¹⁵⁸ vraagt zich af of eerlijke handel hierdoor niet zal worden gebanaliseerd, en daardoor een deel van zijn vernieuwende en controversale kracht zal verliezen. Ze loopt ook het risico te worden gerecupereerd door de privé sector, die eerlijke handel misschien enkel zal gebruiken om zijn imago op te poetsen.

Het nut van eerlijke handel ligt volgens hem in het feit dat ze zorgen voor een bewustwording, en voor een mentaliteitsverandering. Door hun kleine marktaandeel vormen ze geen tegenwicht voor de bestaande handel, doch hun educatieve en politieke impact is groot. Zij hebben een invloed op de publieke opinie, waardoor sociale en milieuaspecten een rol beginnen spelen in de evolutie van de internationale handel.

5.6 BESLUIT

Uit bovenstaande kunnen alvast een aantal belangrijke conclusies getrokken worden.

Een daadwerkelijke “totale aanpak” van milieu- en sociale aspecten van producten werd niet als dusdanig vastgesteld.

Geen enkele van de bestudeerde methodieken behandelt milieu en sociale aspecten op een evenwaardige manier. In zekere zin zou het principe van de sociale audit, wanneer bijv. ook milieubewegingen als stakeholders in het proces worden opgenomen, hier kunnen aan tegemoet komen. Het FSC label is vooral een milieugerelateerd label, maar hecht ook wel belang aan enkele sociale aspecten. Sommige sociale labels of labels voor eerlijke handel hebben soms wel milieucriteria, hoewel slechts in de marge.

---

¹⁵⁸ ALBERT (O.) , "Les limites du commerce équitable" in RITIMO, SOLAGRAL, op. cit. p 41

Initiatieven op vlak van milieu en op vlak van sociale aspecten spelen zich veelal onafhankelijk van elkaar af.

Samenhangend met de vorige vaststelling, blijkt dat de initiatieven op vlak van milieu enerzijds en op vlak van sociale aspecten anderzijds zich veelal naast elkaar hebben afgespeeld. De vele discussiegroepen over sociale gedragscodes spelen zich totaal onafhankelijk af van initiatieven op milieuvlak. Tot nog toe zijn nauwelijks tot geen toenaderingen tussen initiatieven die met sociale labels enerzijds of milieulabels anderzijds bezig zijn. Meer nog, tijdens interviews stelden sommigen dat het sociale aspect op zich al complex genoeg is (bijv. SKC). Toch is het zeer waarschijnlijk dat onderling veel informatie uitgewisseld kan worden, die dan niet noodzakelijk betrekking hoeft te hebben op het inhoudelijke, maar eerder op het procesmatige.

Een van wieg tot graf benadering is eerder typerend voor de milieukundige benaderingen dan voor de sociale.

Een daadwerkelijke aanpak van grondstoffase tot gebruiks- en afvalfase is typerend voor de milieukundige aanpak. Het is ook vanuit die hoek dat er destijds schuchtere pogingen zijn ondernomen om in de typische LCA-aanpak, sociale elementen (hoofdzakelijk gezondheid en milieu) op te nemen. Waarschijnlijk mee door een gebrek aan een interdisciplinaire aanpak (waardoor men vast zat in de stofstroomgebonden aanpak van de LCA), zijn deze initiatieven onhaalbaar gebleken (zie ook hoofdstuk 4.4.).

Vele initiatieven op sociaal vlak (bijv. SA 8000, de gedragscodes) richten zich wel naar de leveranciers. Echter, stellen dat een product bijv. vrij is van kinderarbeid omdat dit niet voorkomt bij de leveranciers of de onderaannemers, is absoluut geen correcte vaststelling. Om dit te kunnen stellen, dient kinderarbeid afwezig te zijn vanaf de grondstoffase van het product.

De reden waarom men bij initiatieven zoals SA 8000 en de gedragscodes niet de hele keten voor ogen houdt, zal hoogstwaarschijnlijk te maken hebben met de complexiteit die dit voor gevolg heeft. Men moet immers een hele reeks sociale criteria gaan controleren (op zich al een complexe aangelegenheid, wat verder zal blijken uit hoofdstuk 7.2.) bij al die verschillende organisaties. Men moet dus de hele voortbrengingsketen kennen én ter plaatse controles gaan uitvoeren.

Dat dit niet noodzakelijk onmogelijk hoeft te zijn, blijkt uit initiatieven zoals biologische landbouw en FSC. In het geval van bijv. een T-shirt geproduceerd uit biologisch katoen, dient men ook de volledige voortbrengingsketen te kennen, om na te gaan of het biologische katoen niet vermengd is geraakt met katoen dat op een conventionele manier is geteeld. Voor FSC-gelabelde houtproducten geldt hetzelfde. Indien het een duidelijke keuze is van de producent om te kiezen voor respectievelijk T-shirts uit biologisch katoen of FSC-gelabelde meubelen, dan is dit niet onmogelijk. Hetzelfde moet dus haalbaar zijn voor sociaal verantwoorde producten.

De problematiek inzake de PPM-criteria zal in grote lijnen ook toepasbaar zijn voor sociale criteria.

PPM-criteria zijn zoals hierboven geschetst criteria die samenhangen met de wijze van procesvoering. Dit betekent dat voor de controle van dergelijke criteria informatie van de organisatie, waar de processen zich afspelen, nodig is. PPM-criteria zijn dus heel wat complexer dan criteria die te controleren zijn op basis van analyses van het product zelf. Sociale criteria zijn ook organisatiegebonden. De problemen die hierboven geschetst werden voor PPM-criteria, zullen dus ook gelden voor sociale criteria.

Wanneer sociale methodieken vertrekken van vooraf omschreven criteria, hebben ze meestal betrekking op de arbeidsomstandigheden.

Voorbeelden daarvan zijn de gedragscodes, SA 8000 en sociale labels. Dit kan te maken hebben met het feit dat er voor arbeidsomstandigheden, een internationaal referentiekader bestaat (ILO).

De initiatieven voor eerlijke handel vormen daar wel een uitzondering op. Hier staan in principe niet de werknemers centraal, maar de leverancier. Men gaat ervan uit dat, indien een rechtvaardige prijs wordt betaald voor grondstoffen of tussenproduct, de leverancier ook in staat is om een eerlijk loon te betalen aan z'n werknemers en die in menswaardige omstandigheden te laten werken. Het is duidelijk dat een sociaal label (met enkel aandacht voor de arbeidsomstandigheden) voor een product waarvoor de leverancier uit het zuiden geen eerlijke prijs heeft gekregen, geen correct label is. Dit voorbeeld toont aan dat, wanneer men met sociale aspecten wil rekening houden bij het beoordelen van producten, met alle betrokkenen rekening moet worden gehouden.

Sociale methodieken zijn op bepaalde punten ambitieuzer dan milieumethodieken.

Wanneer bijv. de voorwaarden voor een milieuzorgsysteem (ISO 14001 en EMAS) worden vergeleken met die voor het sociale SA 8000 systeem, dan blijkt dat SA 8000 daadwerkelijke minimumcriteria vooropstelt. Bij de milieuzorgsystemen worden op inhoudelijke vlak enkel verwijzingen gemaakt naar de geldende milieuwetgeving. Aangezien ISO 14001 een internationaal systeem is, kan men zich de vraag stellen welke garanties deze norm biedt in bijv. landen waar er van milieuwetgeving nauwelijks sprake is. Terwijl SA 8000 duidelijk verwijst naar internationale, op tripartite basis overeengekomen ILO conventies, worden milieubeheersystemen door sommige auteurs bekritiseerd omdat er geen enkele verwijzing is naar internationale overeenkomsten¹⁵⁹.

Waar sociale methodieken enkel op het procesmatige gericht zijn, dan zijn ze ook op dat vlak ambitieuzer omdat het element participatie dan een belangrijke rol gaat spelen. Terwijl bijv. milieuaudits zich perfect binnenshuis van een bedrijf kunnen afspelen, is participatie een basisgegeven bij de sociale audit. Communicatie maakt dan een belangrijk element uit, waarbij niet alleen aan informatieverlening van het bedrijf naar haar omgeving voor ogen wordt gehouden, maar ook omgekeerd bekeken wordt hoe de verschillende stakeholders uiting kunnen geven aan hun bezorgdheden.

In een mondiaal systeem zal een zekere flexibiliteit ten aanzien van de criteria noodzakelijk zijn.

Vooral in verband met het Europese ecolabel tonen de voorbeelden aan dat in een mondiale context een zekere flexibiliteit ten aanzien van criteria noodzakelijk is. Het FSC heeft hiertoe (althans in theorie) een interessante aanpak. Gezien de aard van hun activiteit, het labelen van hout uit duurzaam beheerd bos, zal een dergelijke aanpak zich wel opgedrongen hebben. Een naaldbos in Scandinavië zal wel een geheel ander type beheer vergen dat een tropisch bos. Interessant ook aan het FSC-label is dat in zekere mate ook rekening wordt gehouden met sociale criteria.

Omgekeerd dient met flexibiliteit voorzichtig omgesprongen te worden, wat duidelijk blijkt uit de mogelijke problemen die zich als gevolg van ISO 14024 kunnen voordoen. Terwijl bij het opstellen van algemene en specifieke criteria bij FSC zeer veel belang werd gehecht aan een ruime participatie van alle belanghebbende partijen, blijkt dit een gebrek te zijn bij ISO 14024.

Participatie van alle betrokken belangengroepen is een steeds terugkerende constante bij goed functionerende systemen.

---

¹⁵⁹ KRUT, (R.) & GLECKMAN, (H.), "ISO 14001, a missed opportunity for sustainable global industrial development", p. 39.

FSC is één voorbeeld waar participatie heeft geleid tot een resultaat waarin alle belangengroepen zich in terug konden vinden. Bij de sociale gedragscodes is ook duidelijk gebleken dat de beste resultaten worden verkregen wanneer alle betrokkenen een gelijkwaardige stem krijgen.

6 ONTWERPEN VAN EEN CHECKLIST VOOR KETENANALYSE

6.1 DOELSTELLING

De checklist moet dienen voor het uitvoeren van een ketenanalyse. Deze wordt verricht om knelpunten op milieuvlak en sociaal vlak in de keten op te sporen die in een latere fase van het ketenbeheer aangepakt kunnen worden. De ontwikkelde checklist zal dus in de eerste plaats een inventariserende functie hebben. Zij moet immers toelaten als het ware een “foto” te maken van de situatie van wieg tot graf en “knipperlichten” te plaatsen in die schakels van de keten waar zich problemen voordoen.

De analyse wordt uitgevoerd door een initiatiefnemend bedrijf in de keten. De doelgroep bestaat in de eerste plaats uit het initiatiefnemend bedrijf dat zelf informatie wenst te verwerven omtrent de sociale en milieuproblemen in de keten. De ontwikkelde checklist is dus in de eerste plaats gericht op louter intern gebruik. Bijgevolg behoort ook het voorzien van documentatie over het product voor marketingdoeleinden niet tot de doelstellingen bij het verrichten van de ketenanalyse. De informatie zou hiertoe wel gebruikt kunnen worden, echter, in het licht van de geloofwaardigheid t.o.v. de initiatiefnemer, zou een externe, onafhankelijke evaluatie (“*peer review*”) dan wel vereist zijn. Een dergelijke evaluatie is niet opgenomen in de onderliggende methodiek. Ook wordt weinig aandacht geschonken aan de controlemechanismen binnen de LCA¹⁶⁰.

6.2 STRUCTUUR VAN DE CHECKLIST (THEORETISCH KADER)

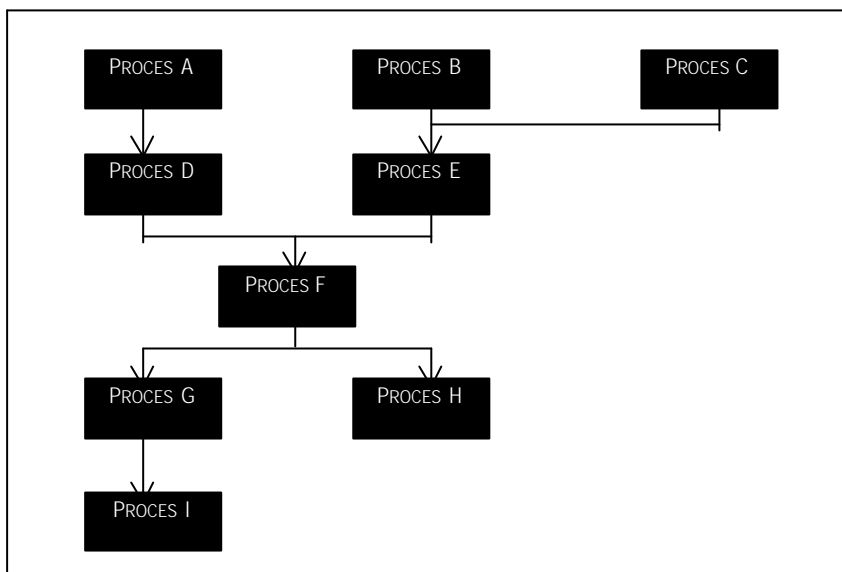
6.2.1 Kenmerken van organisaties, processen en producten

Bij van wieg tot graf benaderingen op milieuvlak wordt gebruik gemaakt van de milieugerichte levenscyclus-evaluatie (mLCA) of een afgeleide daarvan. Het voornemen om zowel milieuaspecten als sociale aspecten op te nemen in een van wieg tot graf benadering heeft echter belangrijke gevolgen voor de ketenanalyse, waardoor deze belangrijke verschillen gaat vertonen met de mLCA. Dit bleek al uit hoofdstuk 4.

De mLCA is stofstroomgebonden. De vertrekbasis bij de mLCA is de procesboom: voor elk van de bij de LCA betrokken producten, processen of activiteiten worden alle deelstappen van de levenscyclus geïdentificeerd, gaande van de winning van de grondstoffen tot en met de afvalverwerking (zie figuur 4). De output van de ene deelstap komt overeen met de input van de volgende deelstap. Aldus wordt de procesboom gekenmerkt door in- en uitgaande stofstromen. Het zijn die stofstromen die tijdens het verdere verloop van de LCA het voorwerp van analyse zullen uitmaken. In- en outputs worden gekwantificeerd en aan de hand van classificatiefactoren kan vervolgens een uitspraak gedaan worden over de verschillende milieueffecten verbonden aan het desbetreffende product. De deelstappen zelf (m.a.w. de processen en de organisaties waar deze processen plaats vinden) worden als *black box* beschouwd : daar wordt verder geen uitspraak over gedaan.

---

¹⁶⁰ In het geval van toepassingen in eco(soc)labels en -taksen, zouden deze wél essentieel zijn. Hier gaat het slechts om intern gebruik.

Figuur 4: De procesboom bij de generieke LCA : stofstromen en black boxes

Bovenstaande figuur vormt de basis voor generieke mLCA's. Toch kan het voorvallen dat voor twee dezelfde producten, die productie ervan in het ene geval veel minder milieu-effecten heeft veroorzaakt dan in het andere geval. Bij het gebruik van BBT kan het milieu-effect aanzienlijk verminderen. Bij bijv. de bleking van papier kan gebruik gemaakt worden van verschillende blekingsprocédés. Men kan gebruik maken van chloorgas, wat vanuit milieu-oogpunt het minst aan te bevelen is. Men kan ook gebruik maken van chloordioxide, wat beter is dan chloorgas maar nog steeds minder interessant is dan bijv. het gebruik van H₂O₂. In alle drie de gevallen heeft het eindproduct dezelfde eigenschappen. Bij de bespreking van de ecolabels werd onderscheid gemaakt tussen criteria die betrekking hebben op het product als dusdanig enerzijds en criteria die betrekking hebben op de productiewijze anderzijds (de PPM). Een LCA die tot op het plaats specifieke niveau wordt uitgevoerd, kan deze nuances aan het licht brengen. Vertrekbasis is nog steeds de procesboom, maar nu worden de "black boxes" als het ware geopend.

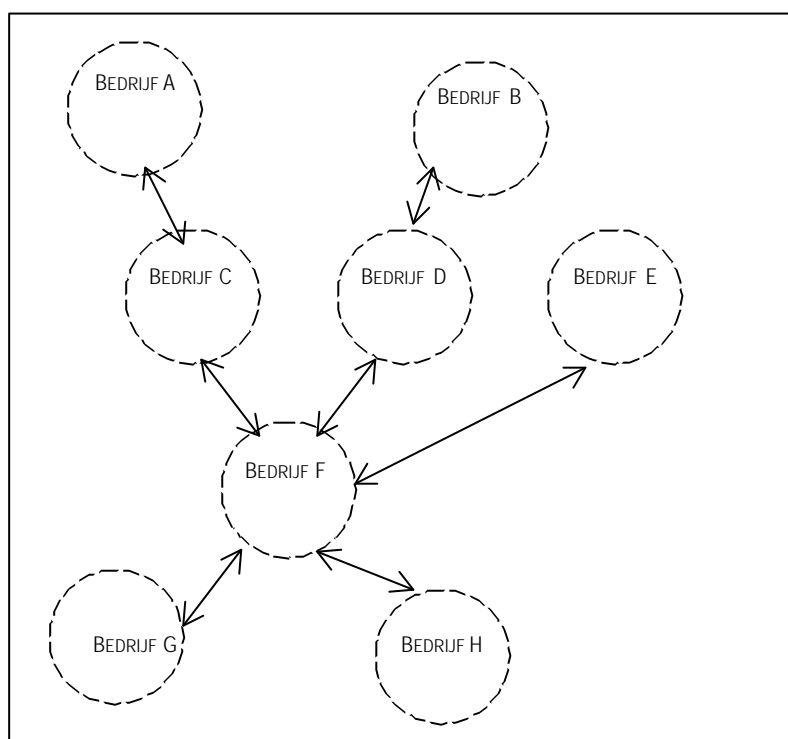
De evaluatie van sociale criteria is nog complexer. Pogingen om sociale criteria in de van wieg tot graf benadering op te nemen, richtten zich veelal, zoals beschreven in hoofdstuk 4.4. tot de effecten op de werkomgeving, waarbij de werkomgeving als "intern milieu" wordt beschouwd. Op internationaal vlak krijgt de gedachte om de werkomgeving in de LCA op te nemen als impactcategorie stilaan ingang; over de methodologie en de concrete criteria bestaan nog uiteenlopende benaderingen¹⁶¹ en een consensus ligt nog veraf. Wel is inmiddels duidelijk geworden dat het opnemen van het interne werkmilieu méér én een ander type inventarisatiegegevens vergt. Zo zal niet alleen onderscheid gemaakt moeten worden tussen de geëmitteerde schadelijke stoffen en de daadwerkelijke blootstelling (duur, grootte) aan de werknemers. Die blootstelling zal bovendien verschillen van bedrijf tot bedrijf en zal ondermeer ook afhankelijk zijn van de veiligheidsmaatregelen die het desbetreffende bedrijf treft. Potting et al., auteurs van het internationale LCANET themarapport "work environment and LCA" stellen het als volgt "For assessment of the work environment, however, it is necessary to open the black box and to gather process internal data about the work environment"¹⁶².

¹⁶¹ POTTING (J.) et al., 'Work-environment and LCA', in : KLÖPPFER, W. (ed.), LCANET – European Network for Strategic Life-Cycle Assessment Research and Development p. 149-180.

¹⁶² POTTING (J.) et al., op.cit., p. 159.

De condities in de werkomgeving en de uiteindelijke impact op de werknemer worden dus in belangrijke mate bepaald door organisatie- én proces- én stofstroomgebonden factoren. Dergelijke factoren krijgen nog een zwaarder accent wanneer de aandacht voor de sociale impact zich niet beperkt tot de werkomgeving (veiligheid en gezondheid) maar wanneer het thema “arbeid” in ruime betekenis wordt benaderd.

De stofstroomgebonden analyse, kenmerkend voor de generieke mLCA, moet dus voor een milieu- en sociaalgerichte ketenanalyse uitgebreid worden. De *black box* moet geopend worden, meer nog, het gehele organisatorisch en technisch functioneren van de organisatie zal in het licht komen te staan. Naast stofstromen dienen ook procesgebonden en organisatorische gegevens geïnventariseerd te worden. Een organisatiegerichte aanpak zal de productprocessen niet isoleren. Zij moet wel de ketenactoren identificeren die betrokken zijn bij de procesboom van het desbetreffende product (zie figuur 5). Al deze ketenactoren vormen samen de voortbrengingsketen. De relaties tussen die ketenactoren kenmerken zich nu niet enkel meer door stofstromen maar door wederzijdse interacties.

Figuur 5: De voortbrengingsketen : keten van organisaties en hun interacties

Kenmerkend voor de proces- en vooral organisatiegebonden analyse is ook de nood aan plaats specifieke gegevens.

6.2.2 Structuur

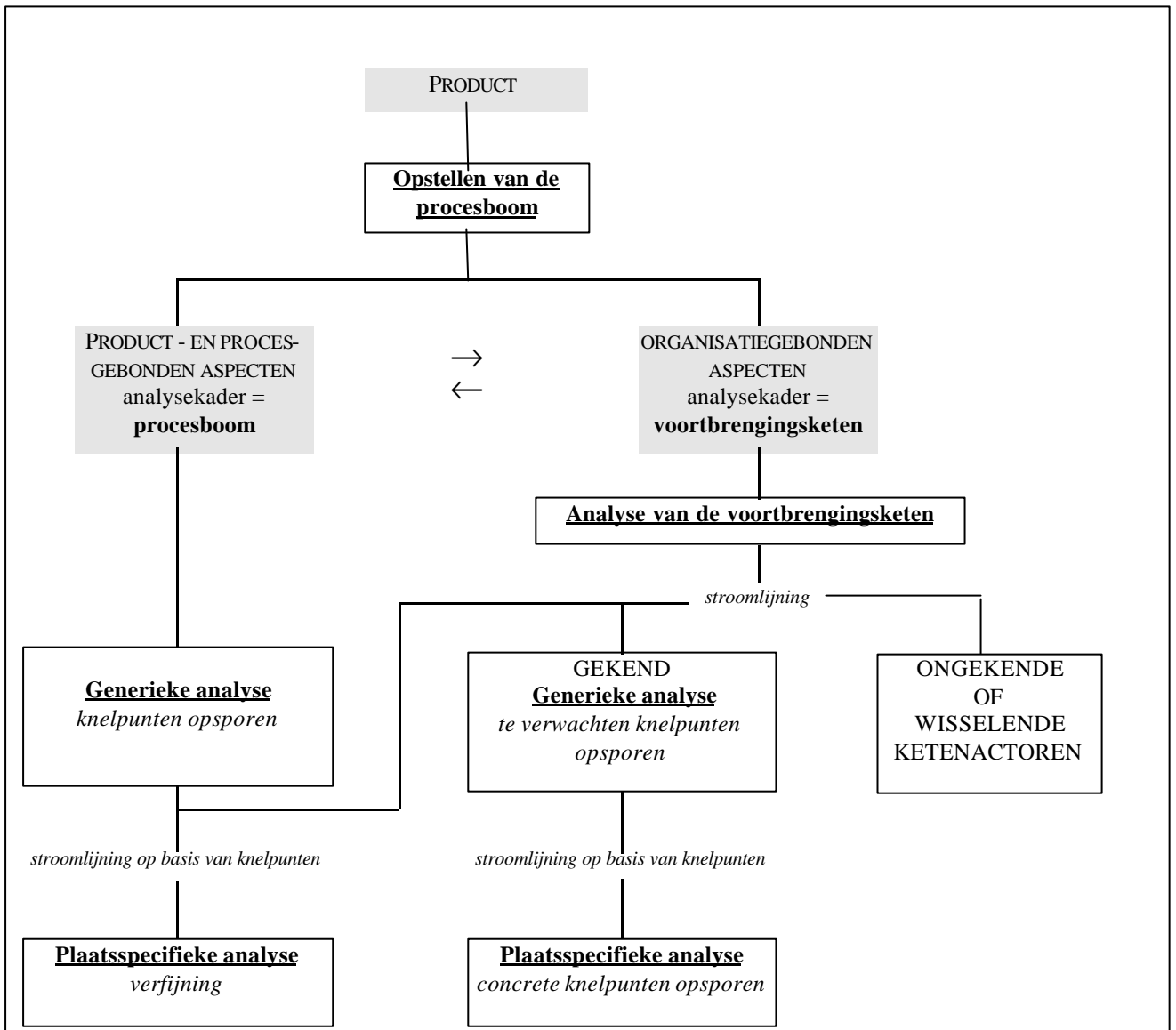
Bij het ontwerpen van de checklist is een stappenplan vooropgesteld, dat gebaseerd is op figuur 5. Vertrekpunt is het product van het initiatiefnemend bedrijf. Hiervan wordt, naar analogie met de mLCA, de procesboom opgesteld. Het houvast hierbij is de fysische stofstroom. Eens de procesboom is uitgetekend, zal onderscheid gemaakt worden tussen een product- en proces- en een

organisatiegebonden analyse. Deze hebben een verschillend analysekader : enerzijds de procesboom ; anderzijds de voortbrengingsketen.

De productontwerpgebonden analyse komt in de eerste plaats neer op het uitvoeren van een klassieke *screening* mLCA. Het analysekader is de procesboom, gebaseerd op de fysische stofstromen. Indien relevant en mogelijk, kunnen later voor bepaalde knelpunten de gegevens verfijnd worden met meer plaats specifieke gegevens. De informatie verkregen uit de organisatiegebonden analyse (zie verder) zal hiertoe relevant zijn.

Daarnaast zullen kenmerken onderscheiden worden die eerder te maken hebben met de bedrijven die bij de aanmaak van het product zijn betrokken : de ketenactoren. De te onderzoeken criteria (bijv. lonen) hebben duidelijk slechts onrechtstreeks met het product te maken ; het product is enkel nog de leidraad om de te onderzoeken organisaties te identificeren. Dergelijke aspecten worden nu onder de noemer “organisatiegebonden aspecten” geplaatst. Terechte conclusies naar veranderingen toe kunnen dan ook slechts getrokken worden uit een plaats specifieke benadering. Met de procesboom als leidraad moet getracht worden een beter zicht te verkrijgen in de structuur van de keten en de ketenactoren overeenkomstig met de procesboom op te sporen. Er moet worden nagegaan welke de huidige concrete situatie is met betrekking tot de interacties tussen de ketenactoren : voor elk stadium van wieg tot graf moet de aard van de relaties tussen leveranciers en afnemers worden bepaald. De voortbrengingsketen betreft dus het geheel aan ketenactoren betrokken bij de levensloop van het product, inclusief hun onderlinge interacties (zie figuur 5). Figuur 6 en tabel 8 geven schematisch de tot nog toe gebruikte terminologie weer.

Figuur 6 : Theoretisch model voor de methodische aanpak van de ketenanalyse

	Analysekader	Analysekader gebaseerd op	Centraal voorwerp van analyse
Kenmerken eigen aan het product	Procesboom	stofstromen	fysische stofstromen en hun effecten
Kenmerken eigen aan de processen	Procesboom	processen	effecten van processen en de noodzakelijke hulpstoffen
Kenmerken eigen aan de organisaties	Voortbrengingsketen	ketenactoren	sociale relaties

Tabel 8 : Schematische weergave van de relaties tussen de gehanteerde termen

6.2.3 Afbakening van de sociale omgeving – de stakeholdertheorie als analysekader

Bij een integrale benadering van het sociale luik kan gebruik gemaakt worden van de stakeholdertheorie als analysekader. De stakeholdertheorie is typisch voor sociale audits, waar het zowel gebruikt wordt als analysekader (wat maakt het sociale voorwerp van de analyse uit ?) als beslissingsmodel (wie dient te participeren bij het treffen van beslissingen ?)¹⁶³. Een dergelijke benadering (zowel analyse- als beslissingsmodel) is in elk geval interessant in het kader van duurzaam ondernemen. Op die manier staat voor het bedrijf niet enkel een bedrijfsgeoriënteerd doel, maar ook maatschappelijke doelstellingen voorop (zie hoofdstuk 2). Dialoog en onderhandeling met betrokken partijen moeten immers verzekeren dat de belangen van maatschappelijke actoren, voor wie de acties van het bedrijf gevolgen kan hebben, bij de beslissing in rekening gebracht zijn.

Toepassing van het stakeholderconcept als beslissingsmodel gaat echter gepaard met een aparte problematiek qua vertegenwoordiging en inspraakprocedures voor stakeholders met vaak tegengestelde belangen. Gezien de ketenanalyse betrekking heeft op de volledige levensloop van het product, leek een dergelijke aanpak te complex. Er is voor geselecteerd om het stakeholderconcept enkel te hanteren als analysemodel.

Reynaert¹⁶⁴ identificeert de stakeholders o.m. aan de hand van de zgn. “Concentrische Stakeholder Analyse”, een model waarbij de volgende categorieën van stakeholders worden geïdentificeerd :

- Interne stakeholders (aandeelhouders, management, werknemers,...) ;
- Klanten (eventueel onderverdeeld in verschillende categorieën) ;
- Leveranciers (van grondstoffen, technologie, diensten) ;
- Geldverschaffers (subsidiegevers, banken,...) ;
- Concurrenten ;
- Maatschappij (overheid, actiegroepen, belangengroeperingen, de buurt, milieu,...).

Om eventuele prioriteiten te bepalen wordt gewerkt met concentrische cirkels waarop de verschillende stakeholders in functie van de intensiteit van hun relatie met de organisatie worden gesitueerd. Hoe intensiever de relatie, hoe dichter de stakeholders bij het middelpunt (de onderneming) worden geplaatst. REYNAERT benadrukt wel dat bij *social auditing* het principe van volledigheid moet worden nagestreefd maar dat men eventueel in opeenvolgende cycli kan werken. Figuur 7 geeft een voorbeeld van een concentrische stakeholder analyse voor een welbepaald bedrijf.

---

¹⁶³ Dit tweede element van de stakeholdertheorie impliceert het maatschappelijk recht op inspraak van de betrokken partijen. Gezien stakeholders de gevolgen van de bedrijfsacties moeten dragen, moeten zij een inbreng hebben. De “fair contract” stakeholdertheorie erkent deze reciprociteit en besluit hieruit : “Because stakeholders must consent to this reciprocal relationship, they must have the right to exercise voice in the firm’s governance process”. BECKENSTEIN, (A.), *Stakeholder Negotiations ; exercises in sustainable development*, p. 2.

¹⁶⁴ Reynaert E.; p. 54-55.

Figuur 7 : Concentrische Stakeholder Analyse¹⁶⁵

De sociale criteria opgenomen in de ketenanalyse dienen zo goed mogelijk uitdrukking te geven aan de stakeholderrelaties.

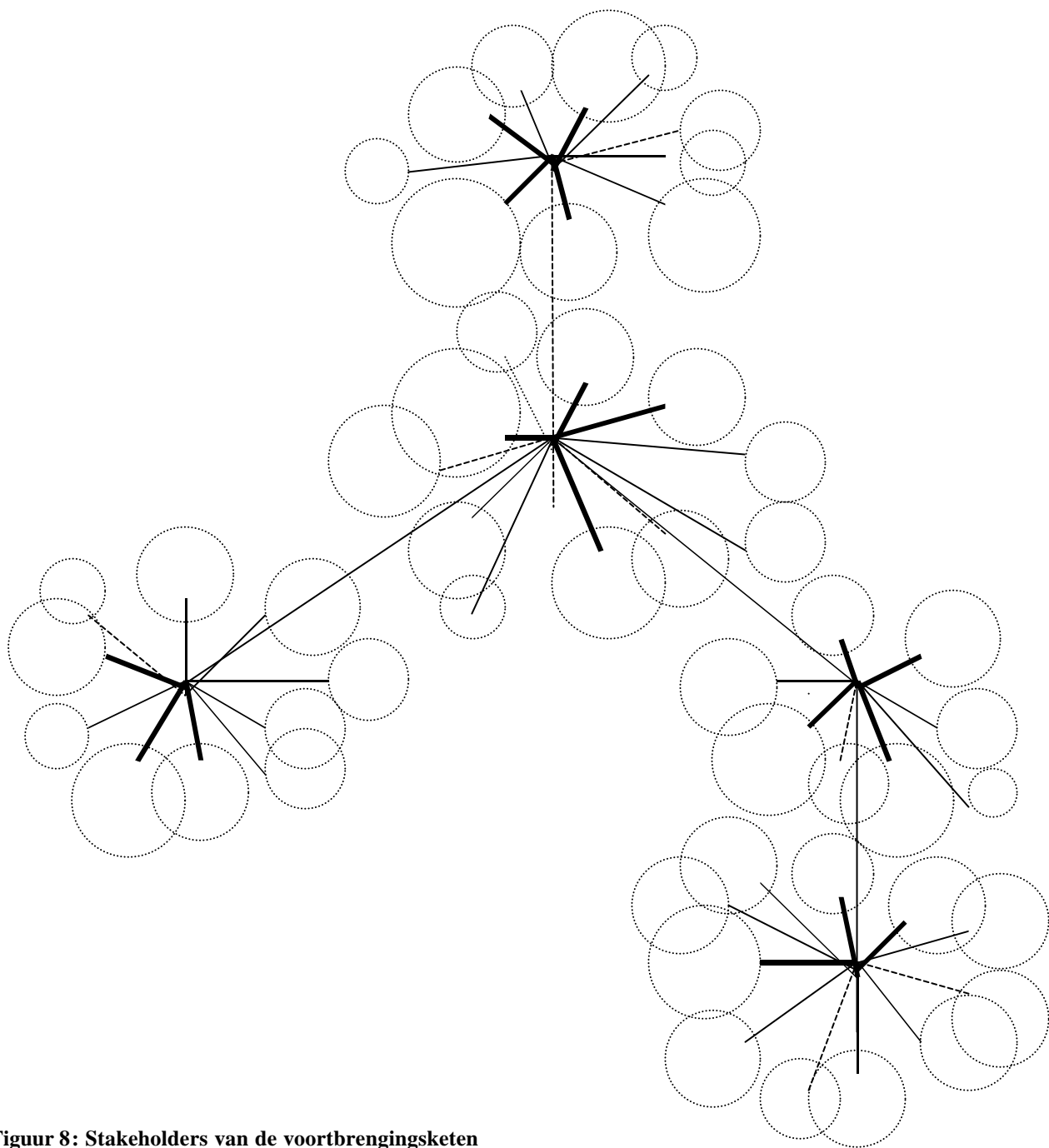
Het stakeholderconcept kan dus worden gehanteerd als theoretisch analysekader voor het weergeven van de sociale impacten van de bedrijfsactiviteiten ten aanzien van een brede waaier van belangenpartijen. Het is in deze context dat het zal worden toegepast binnen onderhavig project. Aldus is deze onderzoeksgroep theoretisch tot het volgende stappenplan gekomen :

1. Vaststellen van de sociale omgeving : alle door het bedrijf beïnvloede groepen, m.a.w., de stakeholders (telkens voor alle schakels van de keten) ;
2. Keuze van de sociale thema's : de belangen van elk van de stakeholders ;
3. Opstellen van een lijst met representatieve criteria.

Op die basis wordt de voortbrengingsketen meteen veel complexer : zie figuur 8.

---

¹⁶⁵ Rynaert E; . 55.

Figuur 8: Stakeholders van de voortbrengingsketen

6.2.4 Verdere afbakening in het kader van dit project

Wat punt 1 uit de vorige paragraaf betreft, dient idealiter de sociale omgeving zo volledig mogelijk opgenomen te worden in de analyse om afwenteling te vermijden. Dit project legt echter voor de concrete uitwerking en operationalisering van sociale criteria om pragmatische redenen het zwaartepunt bij de stakeholder "werknemers" gezien de veelheid en de verscheidenheid van de thema's die hiermee al verband houden. De keuze viel expliciet voor deze stakeholder gezien deze

een zeer nauwe relatie heeft met het bedrijf. GRAY hanteert in deze context de term *closeness*¹⁶⁶. De keuze betekent echter niet dat de overige stakeholders onbelangrijk zijn. Op basis van de ervaring van deze manier van werken tijdens dit project, kunnen, in een vervolgonderzoek, ook de andere stakeholders in de ketenanalyse opgenomen worden.

Wat zowel punt 1 als punt 2 betreft, werd, in navolging van GRAY¹⁶⁷, onderscheid gemaakt tussen drie invalshoeken :

- Een organisatiegerichte aanpak : in de praktijk komt dit neer op een erkenning van sociale impacten die het bedrijf zelf relevant acht. Het bepalen van de relevante sociale impacten vanuit bedrijfsobjectieven sluit aan bij een strategische interpretatie van de stakeholdertheorie. Deze gaat uit van een strategisch management van de sociale omgeving in het belang van het bedrijf. M.a.w. de stakeholders worden geïdentificeerd in functie van belangrijkheid voor het bedrijf. De relaties ten aanzien van de stakeholder worden beïnvloed om de steun of goedkeuring te verwerven, of om oppositie of tegenstand te vermijden. Een bedrijf zou bijv. kinderarbeid uit haar productketen kunnen weren om de goedkeuring van de consument te verkrijgen. Maar een bedrijf zou vanuit deze gedachtengang ook kunnen overgaan tot het sponsoren van de lokale voetbalploeg om klachten en protest vanwege reukhinder te counteren.
- Invulling vanuit een stakeholderparticipatie : dialoog met de stakeholders zelf staat hier centraal ; er wordt, terecht, afgestapt van het principe dat men objectief een sociale impact zou kunnen vastleggen : het oordeel van de stakeholder is het referentiepunt. Deze geeft zelf aan welke sociale impacten ervaren worden. Deze interpretatie laat het meeste ruimte voor participatie.
- Een maatschappelijke invulling van de relatie tussen bedrijf en stakeholders : gebaseerd op wetgeving en quasi-legale principes zoals standaarden of gedragscodes voorgeschreven door autoriteiten. Zo wordt vermeden dat het bedrijf de analyse stuurt.

Ondanks het feit dat de tweede benadering het meeste inspeelt op een principe van duurzame ontwikkeling, m.n. participatie (zie eerder), is de toepassing binnen dit project onhaalbaar gezien de doelstellingen ervan. Het voorzien van stakeholderparticipatie is immers een complexe aangelegenheid die onderhevig is aan debat omtrent efficiëntie en effectiviteit binnen het managementproces. Het resultaat betreffende de keuze van criteria zal ook sterk afhankelijk zijn van het specifieke geval. Gezien het objectief van dit project, het samenstellen van een algemeen bruikbare checklist die van wieg tot graf toegepast moet kunnen worden, is deze aanpak minder aangewezen.

Binnen de contouren van dit project is men dan ook als volgt te werk gegaan. Er is geopteerd voor een maatschappelijke invulling : op basis van een reflectie van maatschappelijke normen en waarden wordt bepaald welke de belangrijkste sociale impacten van de organisatie zijn voor de werknemer. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de VN-Conventies van de Rechten van het Kind en de arbeidsnormen van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO of *International Labour Organisation, ILO*) vertegenwoordigen in dit opzicht een maatschappelijke consensus op internationaal niveau. Zij vormen een uniform referentiepunt binnen de grensoverschrijdende keten. Voor een verdere verfijning wordt gesteund op de standpunten van de voornaamste vertegenwoordigers van de stakeholders. Het huidige debat rond globalisering en verantwoordelijkheid van bedrijven heeft aanleiding gegeven tot identificatie van enkele fundamentele arbeids- en mensenrechten door vertegenwoordigers van de stakeholders. Industrie, vakbonden, consumenten, vertegenwoordigers van het Zuiden en andere NGO's namen standpunten in en slaagden er in een aantal gevallen in om tot een consensus te komen omtrent het bepalen van een aantal kernrechten. Ook die initiatieven (zie hoofdstuk 5) baseerden zich in min of meerdere mate op de ILO conventies. Het voordeel van

---

¹⁶⁶ GRAY (R.) et al., *Struggling...*, p. 27-28.

¹⁶⁷ GRAY, (R.) et al., *Struggling...*, p. 14.

dergelijke initiatieven is dat conventies en verdragen vertaald worden in een bruikbaar instrument voor de betrokken partijen. Ze worden dan ook voortdurend aangepast op basis van nieuwe ontwikkelingen op internationaal vlak en op basis van ervaringen met de bedrijfswereld.

De keuze die hier gemaakt werd, neemt echter niet weg dat in de praktijk, zoals overigens ook bij de klassieke mLCA gebeurt, stakeholders geconsulteerd kunnen worden om een selectie te maken van de thema's die hier voorgesteld worden. Dit betekent een verfijning van de doelbepaling voor het specifieke geval. Dergelijke keuzes dienen echter wel uitgebreid beschreven en gemotiveerd te worden (naar analogie met de mLCA).

6.1 THEORETISCHE VERANTWOORDING OP INHOUDELIJK VLAK

De ketenanalyse dient de milieu- en de sociale knelpunten van de keten zichtbaar te maken. In wat hieronder volgt, zal geschetst worden welke milieu-thema's en sociale thema's worden geselecteerd en wat aan de basis van deze keuze ligt. Zoals reeds is gesuggereerd bij de voorstelling van het analysemodel, zal onderscheid gemaakt worden tussen product- en procesgebonden thema's enerzijds en organisatiegebonden thema's anderzijds.

6.2.5 Milieuthema's

Als gevolg van het product- en procesgebonden karakter van de LCA, lijkt het op het eerste zicht vanzelfsprekend om te verwijzen naar de impactcategorieën die bij dit instrument worden gebruikt. Wel moet worden vastgesteld dat hierover nog geen internationale consensus bestaat. ISO doet voorstellen om bepaalde thema's te onderzoeken maar staat eerder afkerig ten opzichte van een standaardlijst met impactcategorieën¹⁶⁸.

Binnen de productgebonden analyse worden enkel die thema's behandeld waarvan de effecten afleidbaar zijn van de stofstromen van het product. Thema's waarbij men extra, plaats specifieke of organisatiegebonden criteria nodig heeft, zullen niet onder dit punt behandeld worden. Op die manier kan terecht belang gehecht worden aan de resultaten van de generieke analyse (in tegenstelling tot het generieke gedeelte van de organisatiegebonden analyse). Dit betekent dat impactcategorieën zoals landgebruik (aantasting van ecosystemen en landschap¹⁶⁹), lawaaihinder, e.d., thema's die soms voorkomen bij mLCA, meteen onder de organisatiegebonden thema's geplaatst worden.

Het voorstel van thema's dat hier gepresenteerd wordt, wil zich baseren op de meest voorkomende thema's in de LCA-literatuur. Deze lijst hoeft zeker niet als vaststaande lijst beschouwd te worden. Afhankelijk van maatschappelijke accenten en wetenschappelijke evoluties kan deze lijst nog vaak wijzigen. Om tot een hanteerbare methodiek voor de ketenanalyse te komen, moeten echter wel keuzes gemaakt worden. De samenstelling van de lijst kan ook voor het concrete geval aangepast worden, afhankelijk van de wensen van de initiatiefnemer en eventuele andere betrokkenen, mits duidelijke motivering.

---

¹⁶⁸ ISO/CD 14042-3.

¹⁶⁹ Cfr. HEIJUNGS (R.), "Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, achtergronden", p. 37-39 en HEIJUNGS (R.), "Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, handleiding", p. 50.

Een overzicht van verschillende lijsten is weergegeven in tabel 9. De meest voorkomende thema's die niet plaatsgebonden zijn, maar op basis van stofstroomgegevens afgeleid kunnen worden zijn : hernieuwbare en niet- hernieuwbare grondstoffen¹⁷⁰, klimaatwijziging¹⁷¹, stratosferische ozonaantasting¹⁷², humane en eco-toxiciteit¹⁷³, smogvorming¹⁷⁴, verzuring¹⁷⁵ en vermisting¹⁷⁶ (eutrofiëring). Ook de afvalproductie zal als een afzonderlijke impactcategorie bekeken worden.

Tabel 9: Lijsten met impactcategorieën¹⁷⁷

---

¹⁷⁰ Zie : HEIJUNGS (R.), “Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, achtergronden”, p. 74.

¹⁷¹ Gebruik makend van de GWP, de *global warming potential*, (tijdsperiode van 100 jaar), cfr. IPCC. Zie : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), “Global warming as a criterion in the environmental assessment of products”, pp. 22-24.

¹⁷² Gebruik makend van de ODP, de *ozone depletion potential* cfr. WMO (*World meteorological organization*). Zie : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), “Stratospheric ozone depletion as a criterion in the environmental assessment of products”, pp. 3 – 64.

¹⁷³ EDIP

¹⁷⁴ Gebruik makend van de POCP, de *photochemical ozone creation potential*, cfr. WENZEL (H.) et al., *Environmental assessment of products, volume 1 : methodology, tools and case studies in product development* p. 252.

¹⁷⁵ Gebruik makend van de AP, de *acidification potential*, zie : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), “Acidification as a criterion in the environmental assessment of products”, p. 164.

¹⁷⁶ Gebruik makend van de NP, de *nutrification potential*, zie : HEIJUNGS (R.), “Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, handleiding”, p. 91.

¹⁷⁷ Overgenomen uit : JENSEN (A.) et al., “Life Cycle Assessment (LCA), A guide to approaches, experiences and information source, report”, p. 81.

6.2.6 Sociale thema's

Zoals gezegd zou binnen de contouren van dit project een checklist uitgewerkt worden met thema's die essentieel zijn voor de stakeholder "werknemers".

6.1.1.1 BESCHRIJVING VAN HET CONCRETE REFERENTIEMATERIAAL MET BETREKKING TOT DE SOCIALE THEMA'S

Als referentiemateriaal wordt internationale wetgeving gebruikt. Concreet betekent dit dat twee initiatieven van de VN worden gebruikt m.n. de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) en de *Convention on the Rights of the Child (1990)*, alsook de conventies van de *International Labour Organisation (ILO)*. Daarbij werd voor de meer praktische uitwerking van de checklist ondermeer beroep gedaan op de verschillende hiervoor beschreven initiatieven betreffende ethische bedrijfsvoering.

Vooraf dient de term conventie nog even toegelicht te worden. Een conventie is een overeenkomst die ingang kent in de wetgeving van een lidstaat door middel van ratificatie na ondertekening. Met de ratificatie erkent de lidstaat de conventie als zijnde een onderdeel van haar eigen wetgeving en past deze laatste als dusdanig aan de conventie. Voor zowel de ILO-conventies als de conventie van de rechten van het kind geldt dat er niet aangestuurd wordt op een afzwakking van de reeds bestaande wetgeving die hogere eisen stelt aan de vooropgestelde conventie¹⁷⁸.

Geen van deze initiatieven werd door alle lidstaten ondertekend, laat staan geratificeerd. Aangezien elk van deze initiatieven op internationaal niveau tot stand kwamen binnen een organisatie die een breed maatschappelijk draagvlak kent, worden deze verklaringen en conventies in dit project naar voor geschoven als algemeen geldend. Bij de ketenanalyse en vervolgens het ketenbeheer moet ervoor gezorgd worden dat de gehanteerde wetgeving internationaal is van karakter en bovendien een breed maatschappelijk draagvlak kent. Er bestaat geen enkel alternatief voor bovenstaande initiatieven dat in dezelfde mate aan deze eisen voldoet.

6.1.1.1.1 Universele Verklaring van de Rechten van de Mens

Als basis voor de checklist dient de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, meer specifiek de rechten die in deze verklaring betrekking hebben op de arbeid die de mens verricht. De rechten beschreven in deze verklaring beslaan een breed veld en kunnen als een eerste -over het algemeen vrij vage- afbakening van de relatie werkgever-werknemer beschouwd worden. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens beschouwt alle mensen als haar toepassingsgebied.

---

¹⁷⁸ ILO-constitution, article 19: *In no case shall the adoption of any Convention or Recommendation by the Conference, or the ratification of any Convention by any Member, be deemed to affect any law, award, custom or agreement which ensures more favourable conditions to the workers concerned than those provided for in the Convention or Recommendation.*

6.1.1.1.2 Conventies van de International Labour Organisation (ILO)

De ILO conventies komen tot stand via tripartiete overleg (regering-werkgevers-werknemers). In de ILO-conventies worden de fundamentele rechten vertaald in rechten van werknemers. De rechten zijn aldus zeer specifiek en toepasbaar binnen de bedrijfsmuren.

De status van een conventie kan verschillende vormen aannemen (nl., *active*, *denounced* of *pending*) *Active* wordt gebruikt voor een conventie die geratificeerd is en aldus in werking is; *denounced* staat voor een opgeheven conventie. Een conventie kan immers onder bepaalde voorwaarden opgeheven worden door een lidstaat¹⁷⁹. *Pending* betekent dat een conventie in behandeling is.

Na ratificatie van een conventie moet de lidstaat een aantal documenten voorleggen aan het uitvoerend orgaan van de ILO die aantonen dat de conventie effectief werd ingepast in de nationale wetgeving. Bij goedkeuring worden ze toegevoegd aan de officiële lijst van lidstaten die de conventie hebben geratificeerd. De lijst van ratificaties is aldus een verwijzing naar het al dan niet voldoen aan de ILO-wetgeving. Lidstaten die niet aan de lijst zijn toegevoegd kunnen wel bezig zijn met de integratie van de conventie in hun wetgeving. De meeste conventies zijn van kracht één kalenderjaar nadat de ratificatie is geregistreerd. Er zijn echter uitzonderingen op deze regel (zie : *Final Provisions of Conventions van de ILO-constitution*)¹⁸⁰. Niet alle conventies kunnen geratificeerd worden aangezien het uitvoerend orgaan van de ILO conventies kan “wegbergen” indien zij niet meer van toepassing zijn. Dit gebeurde reeds voor 25 conventies¹⁸¹.

Aanbevelingen dienen niet geratificeerd te worden. De lidstaten worden wel aangespoord om de aanbevelingen te integreren in hun wetgeving.

De gegevens voor elke ILO-lidstaat m.b.t. ondertekening, ratificatie en navolging kunnen gevonden worden via ILOLEX en meer specifiek NATLEX, waarin de gegevens per land en per onderwerp kunnen geraadpleegd worden.

Een mogelijke bijkomende bron van informatie over de navolging van de ILO-wetgeving in een bepaalde ILO-lidstaat is de consultatie van de rapporten die elk van de leden dienen voor te leggen aan het hoogste orgaan van de ILO¹⁸². Afhankelijk van het onderwerp dient een jaarlijks, tweejaarlijks of vijfjaarlijks rapport voorgelegd te worden.

---

¹⁷⁹Section X: Denunciation of convention van het *ILS Handbook of Procedures*.

Art. 69. *Conditions for denunciation*:

Every Convention (Endnote 1) contains an Article determining the conditions in which States which have ratified it may denounce it (i.e. terminate their obligations). (Endnote 2) Each Convention's precise terms have to be referred to, but in general:

1. *Conventions Nos. 1 to 25. Denunciation is possible at any time after an initial period of five or ten years (as indicated) of the Convention first coming into force;*
2. *Conventions Nos. 26 and after. Denunciation is possible after an initial period of five or (more often) ten years (as indicated) of the Convention first coming into force, but only during an interval of one year. Denunciation similarly becomes possible again after subsequent periods of five or ten years, as indicated.*

¹⁸⁰ Zie <http://ilolex.ilo.ch:1567/public/english/50normes/infleg/iloeng/ratse.htm> (16/09/1998)

¹⁸¹ De conventies die niet langer geratificeerd kunnen worden, worden *shelved* genoemd. Zie <http://ilolex.ilo.ch:1567/public/english/50normes/infleg/iloeng/conve.htm>: *Please note that the ILO's Governing Body has decided to shelve 25 Conventions, which no longer correspond to current needs, and which have become outmoded or obsolete.*

¹⁸²Artikel 22 van de Constitution (Eindnoot 1): *Each of the Members agrees to make an annual report to the International Labour Office on the measures which it has taken to give effect to the provisions of Conventions to which it is a party. These reports shall be made in such form and shall contain such particulars as the Governing Body may request.*

Het zou een onmogelijke opdracht zijn om alle ILO-conventies te integreren in de checklist. Dit zou de werkbaarheid van het instrument voorlopig niet ten goede komen. Vele conventies hebben ook betrekking op zeer specifieke voorwaarden die niet in alle landen kunnen worden waargemaakt.

In de eerste plaats werden de fundamentele principes zoals goedgekeurd in de *ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work* (ILO/98/28) op de 86ste Internationale Arbeidsconferentie, opgenomen. In deze verklaring wordt benadrukt dat alle landen aangesloten bij ILO verplicht zijn de fundamentele principes te respecteren, te promoten en te realiseren ongeacht of zij de relevante conventies hebben geratificeerd¹⁸³. Mei 1999 waren er 172 landen lid van de ILO.

De onderwerpen van de fundamentele conventies zijn: het recht op vereniging en collectief overleg, dwangarbeid, discriminatie, gelijke vergoeding en minimumleeftijd. Concreet komt dit overeen met de volgende conventies en hun omschrijvingen:

C 87 Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention (1948)

Establishes the right of all workers and employers to form and join organizations of their own choosing without prior authorization, and lays down a series of guarantees for the free functioning of organizations without interference by the public authorities.

C 98 Right to Organize and Collective Bargaining Convention (1949)

Provides for protection against anti-union discrimination, for protection of workers' and employers' organizations against acts of interference by each other, and for measures to promote collective bargaining.

C 29 Forced Labour Convention, (1930)

Requires the suppression of forced or compulsory labour in all its forms. Certain exceptions are permitted, such as military service, convict labour properly supervised, emergencies such as wars, fires, earthquakes, etc.

C 105 Abolition of Forced Labour Convention (1957)

Prohibits the use of any form of forced or compulsory labour as a means of political coercion or education, punishment for the expression of political or ideological views, workforce mobilization, labour discipline, punishment for participation in strikes, or discrimination.

C 111 Discrimination (Employment and Occupation) Convention (1958)

Calls for a national policy to eliminate discrimination in access to employment, training and working conditions, on grounds of race, colour, sex, religion, political opinion, national extraction or social origin and to promote equality of opportunity and treatment.

C 100 Equal Remuneration Convention (1951)

Calls for equal pay for men and women for work of equal value.

C 138 Minimum Age Convention, (1973)

---

¹⁸³ Art. 2 van de *ILO Declaration on fundamental rights and rights at work* verklaart dat deze rechten moeten gerespecteerd, gepromoot en gerealiseerd worden door *all Members, even if they have not ratified the Conventions in question*.

Aims at the abolition of child labour, stipulating that the minimum age for admission to employment shall not less than the age of completion of compulsory schooling.

Er werd tevens beroep gedaan op niet fundamentele ILO conventies en op enkele aanbevelingen, dit ter verduidelijking van bepaalde onderwerpen die aan bod komen in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Conventie van de Rechten van het Kind en de fundamentele ILO-conventies (zie tabel 10).

Tabel 10: ILO-conventies en aanbevelingen aangewend in de checklist

Nr.	Onderwerp	jaartal	Aantal ratificaties op 1 mei 1999	Percentage van leden
C1	<i>Hours of Work (Industry) Convention</i>	1919	52	30%
C14	<i>Weekly Rest (Industry) Convention</i>	1919	116	67%
C29	Forced labour	1930	145	84%
C30	<i>Hours of Work (commerce and offices) Convention</i>	1930	30	17%
C47	<i>Forty-Hour Week Convention</i>	1930	14	8%
C77	<i>Medical Examination of Young Persons (Industry) Convention</i>	1946	43	25%
C78	<i>Medical Examination of Young Persons (Non-Industrial Occupations) Convention</i>	1946	39	22%
C79	<i>Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupations) Convention</i>	1946	20	11%
C87	Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention	1948	123	72%
C90	<i>Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised)</i>	1948	50	29%
C95	<i>Protection of Wages Convention</i>	1949	94	55%
C98	Right to Organise and Collective Bargaining Convention	1949	141	82%
C100	Equal remuneration Convention	1951	137	80%
C105	Abolition of forced labour Convention	1957	130	76%
C106	<i>Weekly Rest (commerce and offices) Convention</i>	1957	62	36%
C111	Discrimination (Employment and Occupation) Convention	1958	130	76%
C131	<i>Minimum Wage Fixing Convention</i>	1970	41	24%
C132	<i>Holidays with Pay Convention (revised)</i>	1970	30	17%
C135	<i>Workers Representatives Convention</i>	1971	64	37%
C138	Minimum age Convention	1973	71	41%
C154	<i>Collective Bargaining Convention</i>	1981	29	17%
C155	<i>Occupational Safety and Health Convention</i>	1981	30	17%
C161	<i>Occupational Health Services Convention</i>	1985	18	10%
C177	<i>Homework Convention</i>	1996	2	1%
C182	<i>Convention concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour</i>	1999	21	11%
R60	<i>Apprenticeship Recommendation</i>	1939		
R85	<i>Protection of Wages Recommendation</i>	1949		
R92	<i>Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation</i>	1951		
R143	<i>Workers Representatives Recommendation</i>	1971		
R146	<i>Minimum Age Recommendation</i>	1973		
R163	<i>Collective Bargaining Recommendation</i>	1981		
R164	<i>Occupational Safety and Health Recommendation</i>	1981		
R190	<i>Convention concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour</i>			

Het gebruik van de ILO-wetgeving zorgt soms voor discrepanties. Daar waar de rechtsbasis van deze wetgeving op nationaal niveau ligt, richt dit project zich in eerste instantie tot het bedrijfsniveau. Zeker bij het onderzoeken van een gehele keten wordt de regionale/nationale wetgeving vaak omzeild door het multinationale karakter van de keten (de illegale activiteit wordt verschoven naar een ander land).

Men kan bij het opstellen van de checklist niet enkel refereren naar de internationale wetgeving. Bedrijven moeten eveneens de plaatselijke gewoonten respecteren en hun praktijken hieraan aanpassen. Dit werd o.a. geconstateerd door het WBCSD na een uitvoerige consultatie van verschillende stakeholders,¹⁸⁴.

De ratificatie van een conventie geeft een indicatie op generiek niveau over de nationale wetgeving. Toch is het niet altijd zo dat de nationale wetgeving automatisch minder streng is dan de desbetreffende ILO conventie bij een niet-ratificatie.

Indien blijkt dat de nationale of lokale wetgeving strengere eisen stelt aan een bepaald sociaal thema, dan zal de lokale wetgeving dan als uitgangspunt wordt genomen.

¹⁸⁴ "Meeting Changing Expectations: Corporate Social Responsibility", WBCSD report, maart 1999, p7.

6.1.1.1.3 The United Nations Convention on the Rights of the Child

Deze conventie uit 1990 kan tot nu toe het meest geslaagde initiatief van internationaal sociaal overleg genoemd worden. Het definitieve ontwerp van dit verdrag werd ondertekend en geratificeerd door alle staten met uitzondering van de VS en Somalië. Het belang en de maatschappelijke draagkracht van dit verdrag mag dus niet onderschat worden. De integratie ervan in de checklist betreft vooral het criterium van de kinderarbeid. Hoewel de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens ook voor de kinderen geldt, wordt voor de checklist in de eerste plaats vertrokken vanuit de VN-conventie van de Rechten van het Kind.

6.1.1.2 ACHTERGRONDINFORMATIE BIJ DE VERSCHILLENDE THEMA'S

In het vorige rapport werd er uitvoerig ingegaan op de verschillende thema's die van het meest relevant bleken voor de checklist op basis het hierboven vermelde referentiemateriaal. Deze thema's werden nu verder uitgebreid, na het bestuderen van de verschillende bestaande projecten, het afnemen van interviews met bevoorrechte getuigen en aan de hand van de praktijkervaringen van het onderzoeksteam. Een meer uitgebreide versie van deze achtergrondinformatie is terug te vinden in het derde tussentijds rapport¹⁸⁵.

6.1.1.2.1 recht op vereniging en collectieve onderhandeling

6.1.1.2.1.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, artikel 20 en 23 punt 4.
ILO conventie 87, Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention (1948)¹⁸⁶.
ILO conventie 98, Right to organise and collective bargaining convention (1949).
ILO conventie 135, Workers' Representatives Convention (1971).
ILO recommendation 143, Workers representatives Recommendation (1971)
ILO conventie 154, Collective bargaining convention (1981).
ILO recommendation 163, Collective Bargaining Recommendation (1981)
ILO recommendation 92, Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation (1951)

6.1.1.2.1.2 Uitgangspunten voor de checklist:

- Het bedrijf respecteert het recht van alle werknemers om vakbonden te vormen en lid te worden van een vakbond naar keuze.

¹⁸⁵ Borgo (E.), Spillemaeckers (S.), "Een integrale benadering van de ketenanalyse ten behoeve van ketenbeheer door bedrijven", derde tussentijds rapport, CDO, Gent, januari 2000.

¹⁸⁶ De fundamentele conventies worden in het vet aangeduid.

- Werknemersvertegenwoordigers, al dan niet lid van een vakbond, worden democratisch verkozen. Het bestaan van verkozen werknemersvertegenwoordigers mag de positie van de vakbonden niet ondermijnen.
- Het bedrijf respecteert het recht op collectieve onderhandeling, en dit zowel met de verkozen werknemersvertegenwoordigers als met de vakbondsvertegenwoordigers.
- In het geval dat het recht op vereniging en collectieve onderhandeling door de lokale wetgeving beperkt of verboden wordt, laat het bedrijf parallelle middelen van onafhankelijke en vrije vereniging en onderhandeling toe voor al de werknemers.
- Het bedrijf garandeert dat werknemers aangesloten bij een vakbond en werknemersvertegenwoordigers niet gediscrimineerd worden. Zij moeten de mogelijkheid krijgen hun activiteiten tijdens de werkuren uit te oefenen.
- Vakbondsvertegenwoordigers en werknemersvertegenwoordigers moeten hun leden op de arbeidsplaats vrij kunnen ontmoeten en informeren en toegang hebben tot alle informatie nodig voor de uitoefening van hun taak, zelfs indien zij niet zelf in het bedrijf werken.

Op zich zou het recht op vereniging en collectieve overeenkomsten ervoor moeten instaan dat ook aan alle andere vereisten wordt voldaan. Gezien alle landen die lid zijn van de ILO de fundamentele ILO conventies moeten aanvaarden, zelfs indien ze deze niet geratificeerd hebben, moeten deze conventies in principe in al deze landen ook wettelijk afdwingbaar zijn en kunnen de vakbonden hun eisen stellen (met uitzondering voor de vrijhandelszones).

Een goede werking van de vakbonden is op zich een indicator betreffende de werkomstandigheden. Zo vermeldt Amnesty International in het artikel 'Make multinatonsals accountable' in het kader van hun 'trade Union Action 1999' dat vakbonden een unieke rol te spelen hebben tijdens de monitoring van bedrijven. Voor hen is het continue proces van collectief overleg de beste garantie voor de betrouwbaarheid van een bedrijf¹⁸⁷.

Conflictsituaties, zoals stakingen, zijn een belangrijke indicator van het falen van dit collectief overleg. Er is geen ILO wetgeving die het recht op staken heeft opgenomen. De overkoepelende ILO organen hebben wel reeds uitgesproken dat het recht op staken wordt gezien als een aspect van het recht op vereniging, en meer specifiek, als het recht op vakbonden. Elk algemeen en absoluut verbod op staking zou niet conform zijn met C87¹⁸⁸.

In de checklist werd het bestaan van stakingen, betogingen of andere betekenisvolle conflicten opgenomen als knipperlicht voor het al dan niet goed functioneren van het collectief overleg of voor de aanwezigheid van conflictsituaties. Dit wil daarom niet zeggen dat het omgekeerde, n.l. de afwezigheid van openlijke conflictsituaties, een indicator zou zijn voor het goed functioneren van het collectief overleg en dat dit aanduidt dat er geen zware conflicten aanwezig zouden zijn. Het kan immers dat de druk op de werknemers zo groot is dat niemand het risico durft te nemen openlijk tegen het bedrijfsmanagement in te gaan.

Niet alle vakbonden staan in voor de belangen van de werknemers. Men moet een onderscheid maken tussen vakbonden en werknemersvertegenwoordigers die effectief de rechten van de werknemers verdedigen, en deze die afhankelijk zijn van een andere instantie (regering, management,...) en daardoor vooral andere belangen behartigen. Daarom is het niet alleen belangrijk na te gaan of

---

¹⁸⁷ <http://www.amnesty.org/ailib/intcam/tunion/1999/codes.htm> (23-2-00): *Unions have a unique role to play in monitoring and it has been shown repeatedly that a genuine process of collective bargaining itself is one of the safest guarantees of company accountability.*

¹⁸⁸ GLADSTONE (A.), "The manager's guide to international labour standards", pp. 30 - 31.

werknemers vrij lid mogen zijn van een vakbond, maar ook of werknemers niet verplicht zijn lid te worden van de vakbond.

Sommige sectoren hebben geen specifieke vakbondsvertegenwoordiging. Dit geldt in het bijzonder voor thuiswerkers. Een van de weinige organisaties die tracht de werknemers uit de informele sector te vertegenwoordigen is de internationale vrouwenvakbond SEWA, *Self Employed Woman's Association*¹⁸⁹. In Australië is er een groepering bestaande uit vakbonden, kerkelijke- en sociale verenigingen, de 'Fair Wear Campaign'¹⁹⁰ die op komt voor de rechten van de thuiswerkenden. Zij kunnen echter moeilijk als vakbond worden beschouwd.

6.1.1.2.2 Gedwongen en verplichte arbeid

6.1.1.2.2.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens , artikel 4, 5 en artikel 23.

ILO convention 29, Forced Labour convention, (1930).

ILO convention 105, Abolition of Forced Labour convention, (1957).

6.1.1.2.2.2 Uitgangspunten voor de checklist

- Het bedrijf zal geen personen dwingen tot arbeid, noch zal het personeel verondersteld worden een borg of identiteitsdocumenten bij het begin van de arbeidstermijn permanent ter beschikking te stellen van het bedrijf.
- Het bedrijf zal geen middelen instellen om de werknemers te verhinderen het bedrijf te verlaten wanneer zij dit wensen.
- Het bedrijf zal geen lijfstraffen, mentale of fysieke dwang of verbaal misbruik hanteren of dergelijke praktijken steunen.

Het verbod op gedwongen en verplichte arbeid is een onderwerp dat bijna overal wordt aangehaald. Wereldwijd is het een zeer belangrijk probleem. In India zijn er zeer veel gevallen van arbeiders die enkel werken om schulden af te betalen, of kinderen die werden afgestaan door ouders, om zo hun schuldenlast te verminderen. In de praktijk komt dit neer op een soort van slavenarbeid. Door de hoge interesten kunnen de schulden bijna niet afbetaald worden in een mensenleven. De volgende generatie moet dan de schulden van de ouders verder afbetalen.

Ook komt men veel gedwongen arbeid tegen in het geval van migranten. Indien werkgevers hun papieren inhouden, krijgen zij een zeer afhankelijke positie.

¹⁸⁹ <http://www.soc.titech.ac.jp/icm/sewa.html> (8-6-2000)

¹⁹⁰ www.vic.uca.org.au/fairwear/mainpage.htm (1-03-00)

6.1.1.2.3 Discriminatie

6.1.1.2.3.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens , artikel 1, 2 ,18 en 23.

ILO conventie 98 , Right to organise and collective bargaining convention (1949).

ILO convention 100, Equal Remuneration Convention (1951).

ILO convention 111, Discrimination (Employment and occupation) Convention (1958).

ILO conventie 135, Workers' Representatives Convention (1971).

6.1.1.2.3.2 Uitgangspunten voor de checklist

- Het bedrijf zal geen personen discrimineren en zal discriminatie niet steunen bij het aanwerven, belonen, toelaten tot scholing, promoveren, beëindigen van contract of pensionering op basis van hun ras, kaste, nationaliteit, religie, lichamelijke gebreken, geslacht, seksuele geaardheid, lidmaatschap van vakbond of politieke affiliatie.
- Het bedrijf zal het personeel toelaten om hun gewoontes en praktijken uit te voeren, of om aan hun noden m.b.t. hun ras, kaste, nationaliteit, religie, lichamelijke gebreken, geslacht, seksuele geaardheid, lidmaatschap van een vakbond of politieke affiliatie te voldoen. Dit zolang het de goede verloop van het werk niet hindert. Bij probleemsituaties zal men een oplossing trachten te vinden via collectief overleg.
- Het bedrijf zal geen gedrag, inclusief gebaren, taal en fysiek contact, toelaten dat aanstotend, misbruikend of uitbuitend is.

Discriminatie is een element dat cultureel gebonden is. Het komt veel voor, doch valt soms moeilijk vast te stellen. Een grondige kennis van de maatschappelijke context is noodzakelijk. De lijn tussen culturele eigenheid en discriminatie is niet altijd gemakkelijk. De vraag stelt zich ook in hoeverre men de plaatselijke cultuur en wetgeving moet respecteren indien het gaat over flagrante gevallen van discriminatie.

Als voorbeeld kunnen de Sullivan Principles worden aangehaald. In 1977 bracht eerwaarde Sullivan de Sullivan Principles uit, een gedragscode voor bedrijven die in Zuid Afrika operationeel waren¹⁹¹. Deze principes gingen in tegen het apartheidsysteem. Ze waren in die zin onwettig en gingen in tegen de heersende Zuid Afrikaanse cultuur. Desondanks pasten verschillende internationale bedrijven ze toe. Deze beweging heeft een grote invloed gehad op de discriminatie op het werk in Zuid Afrika.

Ook het principe gelijk loon voor gelijk werk is niet altijd evident. De arbeid van vrouwen wordt over het algemeen minder betaald dan deze van mannen. De argumenten die hiervoor gebruikt worden relateren zich meestal aan de aard van het werk (gemakkelijker, minder fysieke inspanningen,...). Indien men dieper ingaat op deze argumenten, zal dikwijls blijken dat vrouwenarbeid minder gewaardeerd wordt dan mannenarbeid, enkel en alleen omdat deze door vrouwen wordt uitgevoerd.

---

¹⁹¹ <http://www.sullivanprinciples.org> (8-6-2000)

6.1.1.2.4 Kinderarbeid

6.1.1.2.4.1 Referentiemateriaal

VN-Conventie van de Rechten van het Kind , artikel 1, 28, 31 en 32
Universele Verklaring van de Rechten van de Mens , artikel 26
ILO convention 77, Medical Examination of Young Persons (Industry) Convention (1946).
ILO convention 78, Medical Examination of Young Persons (Non-Industrial Occupations) Convention (1946).
ILO convention 79, Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupations) Convention (1946).
ILO convention 90, Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised)(1948).
ILO convention 138, Minimum Age Convention (1973)¹⁹².
ILO convention 182, Convention concerning the prohibition and immediate elimination of the worst forms of child labour (1999)
ILO recommendation 60, Apprenticeship Recommendation (1939)
ILO recommendation 146, Minimum Age Recommendation (1973)
ILO recomandation, Convention concerning the prohibition and immediate elimination of the worst forms of child labour (1999)

6.1.1.2.4.2 Uitgangspunten voor de checklist

- Elk persoon onder de 18 wordt beschouwd als een kind, tenzij de nationale wetten anders bepalen.
- Het bedrijf mag geen kinderen tewerkstellen onder de wettelijk bepaalde minimum leeftijden. In geïndustrialiseerde landen die de C 138 hebben goedgekeurd, zijn de minimumleeftijden:

13 jaar voor licht werk

15 jaar voor normaal werk

18 jaar voor gevaarlijk werk

Er worden echter uitzonderingen toegestaan voor sommige landen waar de economie en het onderwijs onvoldoende ontwikkeld zijn. Daar wordt de wettelijke arbeidsleeftijd met een jaar verlaagd. Deze landen zijn: El Salvador, Guatemala, Nicaragua, Venezuela, Equatoriaal Guinee, Niger, Rwanda, Togo. Hier zijn de minimum arbeidsleeftijden:

12 jaar voor licht werk

14 voor gewoon werk

18 voor gevaarlijk werk

(Hierbij dient opgemerkt dat de scheidingslijn tussen licht, gewoon en gevaarlijk werk bijzonder vaag is.)

- Leerplichtige kinderen moeten bij machte zijn hun studies te vervolgen.
- Kinderen mogen geen overwerk verrichten en hebben het recht op wekelijkse rustdagen en vrije tijd. Het jaarlijkse aantal vakantiedagen mag in geen geval minder zijn dan deze vastgelegd voor volwassenen.
- Kinderen moeten dagelijks min. 12 uur nachtrust kunnen genieten Onder de 16 jaar mogen kinderen niet worden tewerkgesteld tussen 10 uur 's avonds en 6 uur 's ochtends en tussen 16 en

---

¹⁹² Conventie 138 neemt de bepalingen over van de *Minimum Age (Industry) Convention*, 1919, *Minimum Age (Sea) Convention*, 1920, *Minimum Age (Agriculture) Convention*, 1921, *Minimum Age (Trimmers and Stokers) Convention*, 1921, *Minimum Age (Non-Industrial employment) Convention*, 1932, *Minimum Age (Sea) Convention (Revised)*, 1936, *Minimum Age (Industry) Convention (Revised)*, 1937, *Minimum Age (Industry) Convention (Revised)*, 1937, *Minimum Age (Non-Industrial employment) Convention*, 1937, *Minimum Age (Fishermen) Convention*, 1959, *Minimum Age (Underground Work) Convention*, 1965.

18 jaar moeten de 12 uur nachtrust minstens 7 opeenvolgende uren bevatten tussen 10 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends.

- Kinderen moeten een eerlijk loon krijgen en betaald worden volgens het principe 'gelijk loon voor gelijk werk'.
- Het bedrijf zal geen kinderen onder de 18 jaar blootstellen aan situaties binnen of buiten de werkplaats die hun fysiek, moraal of gezondheid kan aantasten zoals werk met gevaarlijke machines, uitrustingen of gereedschap, het manueel transporteren of hanteren van zware lasten of werk onder de grond, onder water of op gevaarlijke hoogten.
- Tewerkgestelde kinderen moeten minstens jaarlijks een medisch onderzoek ondergaan om na te gaan of ze het werk aankunnen.

Kinderarbeid is een thema dat bij veel mensen in het Noorden zeer gevoelig ligt. Het is dan ook het thema bij uitstek bij vele sensibilisatiecampagnes. Bijna alle gedragscodes en beleidsintenties nemen dit thema over, soms evenwel met een limiet van 14 jaar. Nochtans is niet iedereen akkoord met het feit dat kinderbeid niet mag worden toegelaten.

Michel Bonnet, expert voor de ILO in het kader van het internationaal programma voor de afschaffing van kinderbeid (IPEC), constateert aan de hand van de statistieken opgesteld door de ILO dat op mondiaal vlak 1/4 van de kinderen werkt¹⁹³, waarvan ongeveer 120 miljoen voltijds¹⁹⁴. Het gaat hier dus niet om geïsoleerde gevallen. Kinderarbeid is ook niet enkel een feit in ontwikkelingslanden. In het Verenigde Koninkrijk alleen blijkt men 2 miljoen werkende kinderen te tellen¹⁹⁵. Volgens de GRESEA hebben sommige landen van de EU zelfs een uitzonderingsclausule verkregen van de ILO op het verbod kinderen onder de 14 jaar tewerk te stellen¹⁹⁶.

Afgaande van zijn contacten met de kinderen stelt Michel Bonnet vast dat zij veeleer wensen dat de wetgeving hun rechten geeft, opdat hun statuut als werkende zou worden erkend. Door hun grote aantal en gezien de heersende armoede is het niet mogelijk op korte tijd alle kinderbeid stop te zetten. Indien kinderbeid wereldwijd verboden wordt, betekent dit dat alle werkende kinderen illegaal werken. Daardoor genieten ze geen enkele bescherming meer en bestaat er een grote kans dat ze onder nog slechtere werkvoorwaarden moeten werken. Uit studies blijkt immers dat kinderen vooral worden aangenomen omdat ze zeer volgzaam zijn en minder klagen bij monotoon werk¹⁹⁷.

Dit is nu reeds het geval in Sialkot, te Pakistan. Vroeger werkten er veel kinderen in de voetbalindustrie. Door een verbod op voetballen gemaakt met kinderbeid dat werd uitgevoerd door de FIFA, werden deze kinderen ontslagen. Velen verrichten nu arbeid onder veel slechtere omstandigheden en verdienen minder.

Er zijn gedragscodes en beleidsintenties die verklaren dat ze alle kinderen die bij hen werden tewerkgesteld zullen begeleiden tot hun 15 jaar en tot ze niet meer schoolplichtig zijn opdat zij effectief naar school kunnen gaan. SA 8000 rad hierbij aan familieleden van de kinderen aan te nemen opdat hun familie geen problemen zou ondervinden door het verlies van het inkomen.

---

¹⁹³ Bonnet (M.), *Regards sur les enfants travailleurs*, Editions page deux, Collection "Cahiers Libres", Lausanne, 1998

¹⁹⁴ "By the sweat and toil of children", US Department of labour, Washington, 1998, <http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/iclp/sweat5/execsum.htm> 20-6-00

¹⁹⁵ Bonnet (M.), op.cit. p 159

¹⁹⁶ "Mondialisation et droits sociaux", Groupe de Recherche pour une Stratégie économique alternative, Brussel, 1997

¹⁹⁷ <http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/iclp/sweat5/chap2.htm> (20-6-2000)

De meeste kinderen worden tewerkgesteld in PME's, in familiale eenheden en in de buurt¹⁹⁸. Er wordt geschat dat minder dan 5% van de werkende kinderen aangenomen zijn door multinationals of bedrijven die exporteren. Kinderarbeid zal dus vooral worden aangetroffen bij kleinere onderaannemers.

6.1.1.2.5 Lonen

6.1.1.2.5.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens , artikel 23 (3) en artikel 25 (1)

ILO convention 1, Hours of Work (Industry) convention, (1919).

ILO convention 95, Protection of Wages Convention (1949).

ILO convention 131, Minimum Wage Fixing Convention (1970).

ILO recommendation 85, Protection of Wages Recommendation (1949).

6.1.1.2.5.2 Uitgangspunten voor de checklist:

- Het bedrijf verzekert dat de lonen betaald voor een standaard werkweek minstens de wettelijke of de industriële minimumstandaarden bedragen en altijd voldoende zijn om in de basisnoden van het personeel te voorzien en om in een bijkomend inkomen te voorzien.
- Werknemers moeten op de hoogte worden gebracht van de samenstelling en het bedrag van de lonen voor ze worden aangenomen of voor er veranderingen gebeuren. Dit dient op een voor hen gemakkelijk begrijpbare manier te gebeuren.
- Het bedrijf verzekert dat de bedragen afgetrokken van het loon niet het gevolg mogen zijn van disciplinaire maatregelen. Enkel indien het bedrijf kan bewijzen dat een werknemer verantwoordelijk is voor het verlies of de beschadigen van goederen kan een bedrag, dat niet hoger mag liggen dan de berokkende schade, afgetrokken worden van het loon. Deze intrekking mag nooit tot gevolg hebben dat de werker en zijn familie niet meer in hun levensbehoeften kunnen voorzien. De werknemer moet ook de kans krijgen zich hiertegen te verdedigen.
- Het bedrijf verzekert dat de samenstelling van het loon en eventuele extra voordelen duidelijk en regelmatig worden uitgelegd aan de werknemers. Het bedrijf verzekert dat de werknemers op de hoogte zijn van het feit dat er bedragen afgetrokken worden van het loon en dat zij hiervoor hun toestemming geven.
- Het bedrijf zal tevens verzekeren dat lonen regelmatig worden uitbetaald. Bij een loon gebaseerd op een maand- of jaarsalaris gebeurt de uitbetaling maandelijks en bij een loon gebaseerd op een stuk-, uur-, dag- of weekvergoeding gebeurt dit minstens om de 2 weken met een max. interval van 16 dagen.
- De betaling gebeurt ofwel in cash of, daar waar dit de gewoonte is, met een check of door een overschrijving en dat op een voor de werknemers eenvoudige wijze (geen lange afstanden reizen e.d.). De uitbetaling mag niet in taveernes of gelijkaardige plaatsen gebeuren.
- Het bedrijf zal zijn verplichtingen ten opzichte van zijn personeel zoals omschreven in de wetgeving en regulering aangaande arbeid en sociale zekerheid niet trachten te omzeilen.

¹⁹⁸ "By the sweat and toil of children", US Department of labour, Washington, 1998
<http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/iclp/sweat5/chap2.htm> (20-6-2000)

Gezien het minimumloon niet altijd instaat voor een leefbaar inkomen, vermeldt men in verschillende ethische initiatieven de noodzaak een leefbaar loon uit te betalen.

Momenteel is er een belangrijke discussie gaande betreffende deze 'living wage'. In een rapport van het *US department of labour* betreffende lonen en de noden van werknemers in de kleding en schoenindustrie wordt vastgesteld dat er nog geen internationale consensus over de definitie van een leefbaar loon bestaat¹⁹⁹. Volgens 'labour behind the label', de Engelse versie van de Schone Kleren Campagne²⁰⁰, staat een leefbaar loon (living wage) voor een loon dat rekening houdt met het gemiddelde aantal leden en het gemiddelde aantal volwassen personen met een inkomen in een gezin in een bepaalde regio; huisvesting en energie; voedsel en water; kleding; opvoeding; gezondheidszorg; zorg voor de kinderen; transportkosten en 10% extra spaargeld. Een leefbaar loon zou dit alles moeten mogelijk maken, zonder dat er overuren moeten gepresteerd worden. De rechten van de mens vermelden het recht op een levensstandaard die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder begrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen, ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil.

Sommige vakbonden vinden dat een leefbaar loon enkel door de werknemers zelf kan worden bepaald²⁰¹.

6.1.1.2.6 Werkuren

6.1.1.2.6.1 Referentiemateriaal

<i>Universele Verklaring van de Rechten van de Mens</i> , artikel 24
ILO convention 1, Hours of Work (Industry) convention, (1919).
ILO convention 30, Hours of Work (commerce and offices) Convention, (1930).
ILO convention 14, Weekly Rest (Industry) convention, (1919).
ILO convention 47, Forty-Hour Week Convention, (1930)
ILO convention 106, Weekly Rest (commerce and offices) Convention, (1957).
ILO convention 132, Holidays with pay convention (revised), (1970).

6.1.1.2.6.2 Uitgangspunten voor de checklist

- Het bedrijf zal in elk geval voldoen aan de toepasbare wetten en industriële standaarden aangaande arbeidsuren.
- Het personeel zal niet op regelmatige basis gevraagd worden om meer dan 48 uur per week en meer dan 8 uur per dag te werken en ten minste 1 dag op 7 vrijaf krijgen. Tijdens deze vrije dag mag de werknemer zich vrij verplaatsen.
- Het bedrijf verzekert dat overwerk (meer dan 48 uren in de week) beperkt wordt tot max. 12 uur per week en per werknemer. Indien de werkweek korter is dan 48 uren, mag er meer overwerk zijn, zolang het totale aantal werkuren niet meer bedraagt dan 60. Overwerk wordt niet verplicht

¹⁹⁹ "Wages, benefits, poverty line and meeting workers needs in the apparel and footwear industries of selected countries", US department of labour, 2 feb. 2000, <http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/oiea/wagestudy/wagestudy.pdf> (6-6-2000)

²⁰⁰ In "Clean Clothes Newsletter" n°11, augustus 1999.

²⁰¹ KEARNY (N.), ITGLWF, in "Clean Clothes Newsletter", n°11, augustus 1999.

tenzij bij uitzondering en voor slechts een korte termijn en wordt altijd beloond op premiebasis (minimum 125% van het loon).

- Het bedrijf maakt op verschillende plaatsen de begin- en eindtijdstippen van de werkuren en de shifts en de uren van rusttijden bekend.
- Het bedrijf voorziet een minimum van 3 weken betaald verlof , waarvan minstens 2 weken ononderbroken. Wettige en traditionele feestdagen zijn hierbij niet inbegrepen.

Overuren vormen wereldwijd een zeer groot probleem. Ook bedrijven die zich situeren in het Noorden respecteren niet altijd de ILO conventies. Weinig bedrijven gaan akkoord met een 48 urenweek en 12 overuren op onregelmatige basis.

Zeer weinig bestaande initiatieven nemen het recht op betaalde vakantie over. Nochtans vindt men het terug in de rechten van de mens, die bepalen dat éniénder recht heeft op periodieke vakantie met behoud van loon. Op deze basis werd het opgenomen in de checklist. De meeste nationale wetgevingen hebben ook bepalingen over betaalde vakantie.

6.1.1.2.7 Veiligheid en gezondheid

6.1.1.2.7.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, artikel 23 (1)
ILO convention 155, Occupational Safety and Health Convention, 1981
ILO recommendation 164, Occupational Safety and Health Recommendation, 1981
ILO convention 161, Occupational Health Services Convention, 1985

6.1.1.2.7.2 De uitgangspunten voor de checklist

- Het bedrijf moet voorzien in een veilige en gezonde werkomgeving. Het moet tevens adequate stappen ondernemen om ongelukken en verwondingen die de gezondheid bedreigen te verhinderen die het gevolg zijn van, geassocieerd zijn met of plaatsvinden tijdens het werken. De oorzaken van gevaren inherent aan de werkomgeving die redelijk voorspelbaar zijn moeten geminimaliseerd worden.
- Het bedrijf zal een coördinator aanwijzen die instaat voor alle aspecten van gezondheid en veiligheid van het personeel.
- Het bedrijf zal waar nodig maatregelen voorzien opdat er bij noodgevallen en ongelukken snel kan worden geholpen (eerste hulp kit, aanwezigheid van medisch personeel,...)
- Het bedrijf verzekert dat alle werknemers regelmatig (minstens éénmaal per jaar) een geregistreerde gezondheids- en veiligheidstraining krijgen. Een dergelijke training wordt herhaald voor nieuw en heraangenomen personeel. Alle training gebeurt tijdens de werkuren en wordt dus niet als een extra taak buiten de werkuren beschouwd.
- Het bedrijf zal een systeem ontwikkelen om mogelijke bedreigingen van gezondheid en veiligheid bij alle personeel op te speuren, te vermijden en op dergelijke bedreigingen te reageren.
- Het bedrijf zal propere sanitaire voorzieningen, toegang tot drinkbaar water en sanitaire faciliteiten voor het wegbergen van voedsel bestemd voor het personeel.

Gezondheid en veiligheid in het bedrijf is een zeer complexe zaak, die zeer veel deskundigheid vereist. Elke bedrijfssector heeft zijn eigen specifieke knelpunten. Voor het nagaan van deze aspecten werden reeds vele checklisten opgesteld door verschillende arbeidsorganisaties. Deze werden dan ook geraadpleegd door de onderzoeksgroep²⁰².

De meeste bestudeerde gedragscodes en andere projecten vermelden het aspect veiligheid en gezondheid in zeer algemene termen. Schone Kleren Campagne stelde evenwel een specifieke checklist op betreffende veiligheid en gezondheid in de textielsector. Zij stellen dat een goede monitoring enkel mogelijk is door iemand die kennis heeft van het productieproces²⁰³.

6.1.1.2.8 Werkzekerheid en sociale zekerheid

6.1.1.2.8.1 Referentiemateriaal

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, artikel 23 (3).

6.1.1.2.8.2 De uitgangspunten voor de checklist

- Elke werknemer heeft recht op een contractueel vastgelegde werkrelatie.
- Elke werknemer heeft recht op de wettelijk voorziene sociale zekerheid.

Met werkzekerheid wordt hier verwezen naar het vastleggen van de werkrelatie door middel van een contract. Het zijn deze contracten die de werknemers bepaalde rechten toekennen. De ILO conventies vermelden dit recht op werkzekerheid niet. De mensenrechten vermelden wel dat de beloning zondig met andere middelen van sociale bescherming zal worden aangevuld. De meeste nationale wetgevingen bevatten bepalingen over het vastleggen van de werkrelatie en over de sociale zekerheid.

De vakbonden en de NGO's die zich met de rechten van de werknemers bezig houden, vermelden allen dat het recht op werkzekerheid fundamenteel is. In de codes die werden opgesteld door vrouwelijke werknemers uit het Zuiden tijdens de workshop georganiseerd door de *Ethical Trade Initiative* samen met *Woman Working Worldwide* (WWW) en met het *Central American Woman's Network* werd werkzekerheid en het op legale manier vastleggen van de werkrelatie telkens vermeld als één van de meest fundamentele behoeften van werknemers²⁰⁴.

Werkonzekerheid maakt o.a. dat werknemers minder durven deel te nemen aan vakbondsactiviteiten. De werkgever kan veel meer druk uitoefenen, en dit vooral indien er werkloosheid heerst. Op basis van deze gegevens besloot de onderzoeksgroep dat werkzekerheid eveneens moet worden opgenomen in de checklist.

---

²⁰⁴ "Woman workers and codes of conduct", Asia Workshop report, Woman Working Worldwide, Sri Lanka, december 1998; "Woman workers and codes of conduct", Central America Workshop report, Central America Woman's Network, Woman Working Worldwide, Nicaragua, may 1999; "Woman workers and codes of conduct", Report of preliminary research and consultation exercise, Woman Working Worldwide, UK; "Company codes of conduct, An Education Pack for Workers Activists", Woman Working Worldwide, UK, july 1998; Barrientos (S.), McClenaghan (S.) en Orton (L.), "Gender and codes of conduct, a case study from horticulture in South Africa", Christian Aid, Londen, 1999.

Een van de knelpunten ligt hier eveneens bij de thuiswerkers. Veel van deze mensen hebben geen contract en werken op onregelmatige basis. Er werd reeds vermeld dat zij meestal niet aangesloten zijn bij een vakbond. Het is ook zeer moeilijk om thuiswerk te controleren. Thuiswerkers worden dikwijls onderbetaald, hebben zelden sociale rechten, en werken in soms in zeer slechte arbeidsomstandigheden. Internationaal is men bezig met het zoeken naar oplossingen voor deze mensen. Zo is er een ILO conventie 177 betreffende *Home Work*, waarbij gesteld wordt dat thuiswerkers dezelfde werkvoorwaarden moeten krijgen als werknemers tewerkgesteld in het bedrijf, en dit op het vlak van recht van vereniging, discriminatie, veiligheid en gezondheid, lonen, sociale zekerheid, mogelijkheid van opleidingen te volgen, minimum leeftijd en bescherming bij zwangerschap. Ook zijn er enkel organisaties die zich specifiek met dit probleem bezig houden, zoals de internationale vrouwenbond SEWA, *Self Employed Woman's Association*²⁰⁵. In Australië stelden de *Australia's Fair Wear Campaign*²⁰⁶ de 'homeworkers Code of Practice' op voor thuiswerkers.

6.2 CHECKLIST IN BIJLAGE

De checklist (zie bijlage 2) werd aangepast aan de bevindingen van de onderzoeksploeg. De vragen werden aangepast aan de te interviewen personen (werknemer, vakbonden, personeelsbeleid,...) en er worden aanwijzingen gegeven voor waarnemingen ter plaatse.

6.3 CONCLUSIES UIT DE TOETSING AAN DE PRAKTIJK

De checklist is getoetst aan de hand van twee gevalstudies. Hiertoe is samengewerkt met twee organisaties (bedrijven), waarvan één van de verhandelde producten geëvalueerd werd op sociaal en ecologisch vlak. Bij de selectie van de organisatie zijn volgende overwegingen in acht genomen :

1. De motivatie van het bedrijf. Meewerken aan dit project vergt van het deelnemende bedrijf een actieve bijdrage. Tijd en mankracht moeten vrijgemaakt worden om de noodzakelijke gegevens te kunnen verzamelen en om de contacten met leveranciers vlot te laten verlopen. Hiertoe moet er een vertrouwelijke band aanwezig zijn tussen bedrijf en onderzoeksgroep. Het bedrijf moet dus sterk gemotiveerd zijn en bereid zijn om het concept van duurzame ontwikkeling binnen haar bedrijfsstrategie op te nemen.
2. De voorkeur voor een eenvoudig product. Het project is één van de eerste initiatieven dat een product zal evalueren op vlak van ecologische én sociale criteria van wieg tot graf. De complexiteit van een product zal uiteraard een element zijn dat meespeelt bij de haalbaarheid. Om toch ook een beeld te krijgen van andere factoren bij de haalbaarheid wordt daarom gekozen voor een eenvoudig product. Eens ervaring is opgebouwd met eenvoudige producten, kan vervolgonderzoek zich ook richten op meer complexe producten.
3. Het product dient footprints te hebben in ontwikkelingslanden.
4. Representativiteit ten opzichte van het algemene bedrijfsleven. De bedrijven vormen de belangrijkste doelgroep van dit project. Wanneer tijdens de valoristiefase verwezen kan worden naar een testbedrijf dat representatief is binnen de algemene bedrijfswereld, kan de interesse bij deze doelgroep aangewakkerd worden.

---

²⁰⁵ <http://www.soc.titech.ac.jp/icm/sewa.html> (8-6-2000)

²⁰⁶ <http://www.cleanclothes.org/campaign/homework.htm> (8-6-2000)

Over het algemeen moest vastgesteld worden dat bedrijven zeer terughoudend waren ten aanzien van de doelstellingen van het project, ondanks de garantie tot absolute discrete behandeling van de bedrijfsgegevens. Men uitte z'n bezorgdheid inzake de nodige tijdsinvestering en bovendien bleek ook het sociale thema (vanaf de grondstoffase) gevoelig te liggen. Deze vaststellingen bleven een rode draad in het leggen van contacten met bedrijven. Uiteindelijk is, omwille van die reden, aan het vierde criterium niet kunnen voldoen.

De industrie pleit steeds voor vrijwillige instrumenten. Gezien de huiver vanwege de bedrijven ten aanzien van dit project, doet het vermoeden ontstaan dat motivatie bij bedrijven zeer beperkt is en dat vrijwillige instrumenten niet noodzakelijk ingang zullen vinden in het bedrijfsleven. Het is al meer gebleken dat vrijwillige instrumenten slechts een zeer beperkt percentage van de doelgroep bereiken (bijv. EMAS, Europees Ecolabel). Het instrument dat ontwikkeld werd uit dit project betreft ook een vrijwillig én bedrijfsintern instrument. Een deelnemend bedrijf kon bovendien gebruik maken van een kostenloze begeleiding vanwege de onderzoeksgroep. Desondanks was het zeer moeilijk (nagenoeg onmogelijk) om in het kader van dit project met een representatief bedrijf samen te werken.

Uiteindelijk kon samengewerkt worden met twee organisaties (die voldeden aan de eerste drie criteria). De eerste organisatie is een producent van (af)wasmiddelen. De ketenanalyse zou verricht worden op één van hun producten, een afwasmiddel dat in het bedrijf in België geproduceerd wordt en in Zweden op de markt wordt gebracht. Dit bedrijf hanteert duurzaamheid als verkoopsargument.

De tweede organisatie streeft ernaar "eerlijke producten" uit de derde wereld te verkopen. Dergelijke organisaties blijken meer en meer nood te hebben aan een meer systematische aanpak. Vanuit die optiek was deze organisatie sterk gemotiveerd om mee te werken aan het praktisch gedeelte van dit onderzoek. Er is gekozen voor een T-shirt als gevalstudie. Dit T-shirt wordt in India gemaakt en in België verkocht.

Voor beide producten (detergent en T-shirt) is getracht een ketenanalyse te verrichten op basis van de theoretische checklist uit bijlage 2. In wat volgt, worden de bevindingen weergegeven uit deze gevalstudies. Conclusies worden geformuleerd in het licht van:

- De bruikbaarheid van de theoretische checklist;
- De verfijning van de checklist;
- Het principe van het verrichten van een ketenanalyse op sociaal en ecologisch vlak in het algemeen.

In bijlage 3 vindt men een overzicht van de gevallenstudie van het T-shirt en in bijlage 4 een overzicht van de gevallenstudie van het detergent.

6.2.7 De structuur van de keten (voortbrengingsketen)

De structuur van de keten is een belangrijk gegeven bij het al dan niet ver kunnen doorvoeren van een ketenanalyse.

Zo was er, in het geval van het T-shirt, een vrij vaste ketenstructuur. De initiatiefnemer (de Belgische organisatie) neemt producten af van een bedrijf (bedrijf X) dat zelf de keten heeft samengesteld. Zo zocht men ketenactoren die aan een aantal milieu- en sociale voorwaarden moesten voldoen. Behalve een paar uitzonderingen zijn de relaties tussen de afzonderlijke ketenactoren en bedrijf X vrij vast. Daartegenover is er de gevalstudie van het detergent, dat een veel lossere ketenstructuur heeft. De

initiatiefnemer (het Belgisch bedrijf) heeft geen vaste leveranciers. Voor elk ingrediënt zijn er een aantal "potentiële" leveranciers waarvan de prijzen onderling vergeleken wordt.

Het uitvoeren van een gedetailleerde ketenanalyse waarbij de huidige situatie bij de ketenactoren wordt bekeken, is alleen zinvol in het geval van een vaste ketenstructuur. In het geval dat men stuit op een ketenactor die sterk wisselende leveranciers heeft, is het interessanter om na te gaan welke criteria deze hanteert bij de keuze van zijn leveranciers.

Ook de machtsverhoudingen tussen de ketenactoren onderling zijn een uiterst belangrijk gegeven voor het welslagen van de ketenanalyse.

De producent van het detergent is voor elk van de ingrediënten een kleine afnemer. Als relatief onbelangrijke klant is het moeilijk om vergaande eisen ten aanzien van de grondstoffen te suggereren. Hetzelfde werd ook vastgesteld in de keten van het T-shirt. Bedrijf X, dat, zoals gezegd, de keten heeft samengesteld, staat in een zeer zwakke positie ten aanzien van bijv. de spinnerij, dat een groot bedrijf is. Bij de keuze van die ketenactor heeft men ook andere overwegingen laten meespelen (meer bepaald : de transportafstand). Men blijft echter zoeken naar alternatieven.

Het feit dat de initiatiefnemers van beide gevalstudies slechts kleine afnemers waren, was telkens een belemmering voor de uitvoering van de ketenanalyse. Door hun geringe impact op de leveranciers en onderaannemers, waren deze laatsten weinig gemotiveerd tijd te investeren in de ketenanalyse.

Sommige bedrijven weigerden informatie vrij te geven omdat deze in hun ogen te vertrouwelijk was. Het feit dat de onderzoekers volledige discretie garandeerden, kon niet altijd overtuigen.

De respons kwam eerder van grotere bedrijven die over de nodige infrastructuur beschikten en die ervaring hadden met bevragingen over sociale en milieu-aspecten van hun bedrijf.

6.2.8 De LCA als basis voor de productontwerpgebonden analyse

Het milieugerichte gedeelte van de ketenanalyse, de productontwerpgebonden analyse, komt grotendeels neer op het verrichten van een generieke LCA, met achteraf een verfijning op basis van plaats specifieke gegevens.

Voor het verrichten van een generieke analyse werd gebruik gemaakt van de LCA-softwaretool, SimaPro. SimaPro bevat verschillende databanken voor het verrichten van enerzijds een LCI (de inventarisatiefase van de LCA) en anderzijds een LCIA (de impact assessmentfase). In een eerste stap is nagegaan of de inventarisatiegegevens in de databank toereikend zijn om op snelle wijze een algemeen beeld te verkrijgen van potentiële milieu-effecten in de keten. Vervolgens is getracht om de gegevens te verfijnen.

Voor het T-shirt waren gegevens beschikbaar in de database. Deze bleken afkomstig te zijn van een gevalstudie uit de Verenigde Staten (uit 1992). Aangezien o.m. de landbouwmethodes voor katoen sterk verschillen van deze in bijv. India leek een verfijning van deze generieke gegevens noodzakelijk. Na uitvoering van de impact assessment bleek echter dat de "knipperlichten" in de keten zich op

dezelfde plaats bevonden (zij het kwantitatief in mindere mate), m.n. ter hoogte van de katoenplantage²⁰⁷.

Het detergent is niet samengesteld uit de "klassieke" ingrediënten. Hierdoor kon geen gebruik gemaakt worden van de voorziene databases in SimaPro, die eerder vertrekken van de meest voorkomende ingrediënten.

Het verzamelen van gegevens voor de generieke analyse is een grote tijdsinvestering. Dit is niet interessant in het licht van de ontwikkeling van een zo eenvoudig mogelijk instrument. Het is ook de vraag of het noodzakelijk is om zo gedetailleerd mogelijke gegevens te hebben van de levensloop van het product in deze generieke fase.

Voor het ontwerpen van een checklist gericht aan een specifieke sector (bijv. textiel) is het interessanter om vooraf de te verwachten knipperlichten aan te geven. M.a.w. het generieke gedeelte van de productontwerpgebonden analyse kan al verricht worden. Hiertoe kan men zich baseren op LCA's die al voor andere doeleinden (bijv. het vaststellen van criteria voor een milieukeur) gemaakt zijn.

Zoals steeds blijkt bij LCA-studies, is dus ook hier een probleem geweest van gegevensverzameling.

Wanneer de gegevens uit SimaPro worden vergeleken met gegevens uit andere LCA's dan blijken soms grote verschillen op te duiken. Databanken die aan softwaretools verbonden zijn, lijken soms vrij uitgebreid, maar de fiche per materiaal of grondstof is soms vrij gebrekkig ingevuld.

Er moet werk gemaakt worden van netwerken voor de uitwisseling van gegevens voor LCA-doeleinden. Sector- en productgroepgericht onderzoek naar stofstromen van productsystemen moet gestimuleerd worden. Coördinatie (bij voorkeur op internationaal niveau) voor de aanleg van databanken met gegevens is noodzakelijk. Alle belanghebbenden (overheden, bedrijven, NGO's) zouden vrij en gratis toegang moeten kunnen krijgen tot dergelijke databanken.

Tijdens het praktische gedeelte van het onderzoek zijn nog andere bedenkingen gerezen i.v.m. de LCA-methodiek.

Het gebruik van een functionele eenheid als vertrekbasis roept soms bedenkingen op.

Voorbeeld. De milieu-effecten per functionele eenheid hangen zeer sterk af van het opbrengstcijfer aan katoen in de plantage. Bij een hoger opbrengstcijfer per ha kunnen de effecten gedeeld worden door een grotere hoeveelheid katoen. Een hogere opbrengst kan veelal worden verkregen door het toedienen van grotere hoeveelheden bemesting en bestrijdingsmiddelen. In dat geval is het milieu-effect per functionele eenheid misschien kleiner, maar de plaatselijke, absolute milieu-effecten zijn groter. Strikt genomen zou men kunnen berekenen welke de optimale hoeveelheid bemesting en pesticiden is om een zo gunstig mogelijk resultaat van de LCA te verkrijgen. Een gunstige resultaat van de LCA betekent daarom, zoals blijkt, niet noodzakelijk dat de milieu-effecten ter plaatse beperkter zijn. Voor de case van het T-shirt bleken inderdaad de opbrengsten zeer gunstig te zijn (zeker in vergelijking met het cijfer voor India en zelfs in vergelijking met het wereldgemiddelde).

In feite gaat het hier om een bedenking die eerder ook al werd gemaakt toen werd onderzocht of sociale criteria in een LCA opgenomen kunnen worden. Toen bleek ook al dat, wanneer men bijv. de productiesnelheid opvoert, de sociale effecten per eenheid product (of per functionele eenheid)

---

²⁰⁷ Hierbij dient opgemerkt dat het om een ongebleekt en ongekleurd T-shirt gaat.

beperkter worden wat tot het dubbelzinnige resultaat leidde dat wanneer men de arbeiders aan een grotere werkdruk onderwierp, het uiteindelijke resultaat van een dergelijke sociale LCA gunstiger zou zijn omdat het effect door meer producten gedeeld kan worden. Terug naar het milieugedeelte heeft men hier te maken met het conflict "efficiency - schaal". Het meest gunstige resultaat t.a.v. de functionele eenheid (efficiency) is daarom nog niet het gunstigste voor de plaatselijke omgeving (schaal).

Een ander nadeel van de LCA (én van de ketenanalyse zoals bepaald in de werkdefinitie) is dat deze methodiek slechts een "foto" neemt van de huidige situatie.

Bij de gevalstudie van het T-shirt is, tijdens de bezoeken ter plaatse, gebleken dat men werkt aan continue verbetering. Het gaat om een nog vrij jong project (2 jaar) dat nog op een aantal punten eerder zwak scoort. Zo wil men bijv. organisch katoen telen. De boeren moeten echter nog overtuigd worden van de voordelen. Dit kan alleen door aan te tonen dat de opbrengsten niet spectaculair zullen dalen, en mocht dit toch het geval zijn, een betere prijs te garanderen. Tijdens het eerste jaar heeft men IPM-teelt gepromoot en heeft men voorzichtig een aantal principes van organische teelt geïntroduceerd bij enkele boeren. Dit heeft succes gehad waardoor nu meerdere boeren zijn overgestapt op het alternatieve systeem, dat intussen verder richting organische teelt is geëvolueerd.

Het sec toepassen van een momentopname zou leiden tot o.m. de vaststelling dat milieuschadelijke pesticiden (bijv. endosulfan) gebruikt worden (zij het in mindere mate dan generiek vastgesteld). Het feit dat men op termijn echter streeft naar volledige ban van schadelijke pesticiden, is echter een niet onbelangrijk gegeven. Omwille van sociale redenen gebeurde dit nog niet. Te snelle omschakeling zou immers leiden tot mislukking van het gehele project.

Het verrichten van de *impact assessment* is voor sommige impactcategorieën moeilijk, zometeen onmogelijk, omdat enerzijds de lijsten met classificatiefactoren te gebrekkig zijn en omdat in bepaalde gevallen onvoldoende gegevens verzameld kunnen worden om tot die basissubstanties te geraken. Dit is ook een bevestiging van wat meestal wordt vastgesteld bij het verrichten van deze fase van de LCA in het algemeen.

Zo is bij de toepassing van de elementen uit de checklist afgestapt van enkele vooropgestelde principes. Met de beschikbare gegevens van de pesticiden was het niet mogelijk om de vrij gedetailleerde methode voor de evaluatie van humane en ecotoxiciteit toe te passen. Bovendien dient gezegd dat, ondanks de vrij uitgebreide lijst (afkomstig van de EDIP-methode), veel gevaarlijke stoffen niet behandeld zijn. Aan grondstoffenzijde konden niet voldoende gegevens verzameld worden om tot de basissubstanties te geraken.

Er is er voor gekozen om, voor wat betreft toxische bestanddelen, de eco-indicatorenmethode uit SimaPro over te nemen. Deze methode visualiseert de emissies van pesticiden, zware metalen en carcinogene stoffen. Er wordt geen onderscheid gemaakt in functie van de schadelijkheid (resp. alle pesticiden, zware metalen en carcinogene stoffen worden gelijk gewogen). De eco-indicatorenmethode behandelt "uitputting van grondstoffen" niet.

Voorstel is om bepaalde aspecten eerder op kwalitatieve wijze en dan vooral plaatsspecifiek te benaderen. Dit lijkt vooral van belang voor milieugevaarlijke stoffen. Hierbij kan men zich baseren op lijsten die in het kader van internationale afspraken gemaakt zijn. In het kader van het grensoverschrijdende karakter van de ketenanalyse kan in de eerste plaats gedacht worden aan de PIC lijst van UNEP. Aangezien die echter vrij beperkt is (slechts een kleine twintig pesticiden en enkele andere gevaarlijke stoffen) kan deze lijst zonodig uitgebreid worden met

stoffen die voorkomen in lijsten uit bijv. de Europese wetgeving, de Noordzeeconferenties en PARCOM.

De LCA behandelt de impactcategorieën zeer algemeen. Algemene classificatiefactoren worden opgesteld. Sommigen vragen zich af of een LCA niet beter als een som van afzonderlijke (beknopte) MER's beschouwd zou moeten worden²⁰⁸ ? Het kan voorvallen dat de plaatselijke omstandigheden een grote invloed hebben op het gewicht dat aan bepaalde problematieken toegekend zou moeten worden.

De streek waar de katoenplantages van het bestudeerde T-shirt bevinden, is uiterst droog met een onvruchtbare (zandige) bodem en een hoge graad van verzilting. De grondwatertafel daalt er zeer snel en het water verzilt steeds meer. Terwijl input van water bij de LCA een vrij banaal gegeven is, gaat het hier bij deze katoenplantages om een zeer belangrijk milieuprobleem met duidelijke sociale gevolgen.

Bij de verfijning van de gegevens m.b.t. de stofstromen tijdens de bezoeken ter plaatse, dienen deze, indien relevant, in relatie gebracht te worden met de plaatselijke omstandigheden.

In tegenstelling tot het sociale gedeelte van de checklist, is voor het gedeelte dat betrekking heeft op milieu-aspecten, door het gebruik van de LCA-principes, geen gebruik gemaakt van normen. Terwijl voor de sociale criteria duidelijk verwezen kon worden naar internationale overeenkomsten (de fundamentele ILO-conventies, het Verdrag van de Rechten van de Mens en de Conventies van de Rechten van het Kind), is dit voor de milieu-aspecten in veel mindere mate mogelijk. Doelstellingen uit internationale verdragen en conventies op milieuvlak zijn immers te algemeen en er is nog niet voldoende wetenschappelijk materiaal voorhanden om die doelstellingen te vertalen naar normen voor stofstromen m.b.t. een bepaald product. Anderzijds zijn er redenen om toch te pleiten voor een vorm van *benchmarking*. Bij *benchmarking* worden een aantal criteria vergeleken met een bepaalde streefwaarde, afgeleid van de situatie bij de koplopers van de sector. Eerder is al gezegd dat het verrichten van een LCA voor het generieke gedeelte veel tijd vergt. Bovendien kan *benchmarking* leiden tot een vereenvoudiging van de interpretatie.

Eerder is al verwezen naar de mogelijkheid om gebruik te maken van de criteria die in het kader van ecolabeling worden gebruikt. Immers, in het geval van het Europese ecolabel voldoen slechts max. 30 % van de op de markt zijnde producenten aan de criteria.

6.2.9 De organisatiegebonden analyse (inhoudelijk)

Naast een verfijning van de gegevens voor de productgebonden aspecten, betreft de organisatiegebonden analyse in hoofdzaak de sociale aspecten.

Sommige thema's zijn zeer specifiek voor een bepaalde sector. Dit bleek bijv. zeer sterk het geval te zijn voor "veiligheid en gezondheid".

Andere thema's zijn ook specifiek voor een bepaalde sector en de invulling is soms sterk afhankelijk van de omstandigheden van het land waarin de ketenactor opereert. Dit is bijv. het geval voor een thema zoals "lonen", waarvan de invulling van bijv. "minimumloon" bovendien ook vaak wijzigt.

Tenslotte zijn er ook thema's waarvan de normen, meestal afgeleid uit de ILO, voor alle sectoren en alle landen moeten gelden (bijv. gedwongen en verplichte arbeid).

---

²⁰⁸ MAZIJN, "Van tekenafel tot afvalberg".

6.3.1.1 GENERIEKE ANALYSE VAN DE SOCIALE ASPECTEN

Voor het uitzoeken van de generieke gegevens voor de sociale aspecten moet per land worden uitgezocht waar men de verschillende gegevens kan vinden. In de checklist wordt gesteld dat er een overzicht van de plaatselijke wetgeving betreffende de belangrijkste thema's moet worden opgesteld. In de praktijk blijkt dat ook de regionale wetgevingen moeten worden geraadpleegd.

De onderzoeksgroep contacteerde verschillende overheidsinstellingen en NGO's met de vraag naar informatie per e-mail en per brief. Er werden slechts weinig antwoorden verkregen. Het leggen van persoonlijke contacten bleek veel effectiever.

In India kon men de informatie niet op een gecentraliseerde plaats verkrijgen. Voor het raadplegen van bepaalde regionale wetgevingen moet men zich soms persoonlijk ter plaatse begeven. Niet alle administraties beschikken over de nodige infrastructuur om informatie door te zenden, of over de nodige tijd om aan dergelijke aanvragen te voldoen.

Pogingen om contact op te nemen vanuit België met plaatselijke NGO's leverden geen resultaat op. De adressen en telefoonnummers veranderden regelmatig waardoor de recentste nummers moeilijk te verkrijgen waren. Ook functioneerden de bestaande communicatiemiddelen niet optimaal.

Het bleek ook vaak dat een eerste persoonlijk contact vaak noodzakelijk was om de nodige informatie te verkrijgen. Bij onpersoonlijk contact was men niet vaak bereid de nodige tijd te investeren.

In India bleek dat de taalkennis een handicap vormde bij het contacteren van plaatselijke NGO's en vakbonden. Niet iedereen sprak Engels en de vertaling gebeurde niet steeds optimaal.

Ook het opzoeken van generieke gegevens betreffende sociale aspecten vraagt een grote tijdsinvestering. De gegevens moeten daarenboven ook regelmatig worden aangepast. Een bedrijf kan moeilijk zelf deze informatie inwinnen, zeker niet indien het met leveranciers uit verschillende landen werkt. Het verzamelen van deze gegevens kan best uitbesteed worden aan een plaatselijke organisatie.

Het opzoeken van de minimumlonen bleek één van de grote knelpunten. Zo zijn minimumlonen zeer streekgebonden in India. In de streek waar de katoen verbouwd en verwerkt wordt lagen de lonen hoger dan in het grootste deel van India. De plaatselijke minimumlonen waren zeer moeilijk te verkrijgen.

Tijdens het vooronderzoek van de case study voor het T-shirt bleek dat bepaalde generieke gegevens, zoals het plaatselijke minimumloon, enkel ter plaatse konden worden opgevraagd. Het plaatselijke minimum loon voor de textielsector werd verkregen via SEWA. Het minimumloon wordt jaarlijks herzien na collectief overleg

Doch ook voor België bleek het niet zo eenvoudig minimumlonen vast te stellen.

Bij het opzoeken van het minimumloon voor bepaalde sectoren in België stootte de onderzoeksgroep op problemen. De gegevens over de minimumlonen blijken moeilijk consulteerbaar voor buitenstaanders. Voor het verkrijgen van een overzicht van de minimumlonen in de textielsector werden als vertrouwelijk beschouwd door door de bevroegde administratie. Ook het opzoeken van de

minimumlonen voor de sociale sector bleek zeer complex. Er werden zeer veel tegenstrijdige antwoorden gegeven bij verschillende instanties. Uiteindelijk bleek zelfs dat er voor de specifieke sector geen bindende barema's bestonden.

Het was tevens zeer moeilijk een leefbaar loon vast te stellen voor de betrokken regio's te India, gezien dit zeer cultuurgebonden is. Verschillende organisaties werden geconsulteerd. Niemand wist een sluitend antwoord te geven. Bij internationale instellingen werd er navraag gedaan naar de samenstelling en de kostprijs van een *food basket* (voedselpakket voor één persoon voor één dag/week) of een *market basket* (de aankopen voor een huishouden van één persoon) in India om de basis van het loon te kunnen berekenen volgens de methode die werd vooropgesteld door SA8000. Dergelijke gegevens bleken moeilijk te verkrijgen. Ook CEPAA, de initiatiefnemer van SA8000, heeft moeten toegeven niet over zo'n gegevens te beschikken. In India is de samenstelling en de kostprijs van deze *food basket* zeer streekgebonden. Tijdens het onderzoek werd er dan ook enkel rekening gehouden met het minimumloon.

6.3.1.2 DE INHOUDELLIJKE THEMA'S

Tijdens de toetsing van het inhoudelijke gedeelte van de checklist werd het duidelijk dat de internationale criteria enkel een basis vormen van de te monitoren aspecten. Er moet rekening worden gehouden met de plaatselijke wetgevingen en gewoonten. De vragenlijsten moeten worden aangepast aan de plaatselijke situatie.

Vooraf bij het uitvoeren van het plaats specifieke onderzoek te India werd het onderzoeksteam geconfronteerd met deze problematiek. Door de grote culturele verschillen was het zeer moeilijk om bepaalde thema's in te schatten.

Door het grote aantal te bezoeken bedrijven, en door het feit dat de meeste gesprekken vertaald moesten worden kon de analyse niet altijd diepgaand worden uitgevoerd.

6.3.1.2.1 Vrijheid van vereniging en collectief overleg

Vrijheid van vereniging is een fundamenteel recht. De aanwezigheid van een vakbond of een werknemersvertegenwoordiging garandeert echter niet dat dit recht effectief wordt gerespecteerd.

In India werd rechtstreeks contact gezocht met de plaatselijke vertegenwoordiging van de Indische textielvakbond, de National Labour Organisation. Er werden gesprekken gevoerd met de verantwoordelijken van deze vakbond, o.a. met de voorzitter. Zij stelden voor contact op te nemen met het management van de bedrijven. Er werd niet ingegaan op de vraag om een onderhoud met de werknemers van de bedrijven. Deze vakbond heeft een zeer paternalistische houding t.o.v. zijn leden. Zo werd er vermeld dat het zeer belangrijk is dat er zo weinig mogelijk werkloosheid is, aangezien werk noodzakelijk is om de arbeiders op het 'rechte pad' te houden.

Volgens de Landelijke India Werkgroep te Utrecht (LIW) zouden de Indische vakbonden zeer nauw betrokken zijn bij de politieke partijen. Ze zouden, aldus LIW, vooral geïnteresseerd zijn in het werven van stemmen voor de partij tijdens de verkiezingen en vaak samenwerken met het management van de

*bedrijven. LIW stelt het democratische karakter van de Indische vakbonden in vraag en verdenkt ze ervan corrupt te zijn.*²⁰⁹.

De plaatselijke vrouwenvakbond SEWA, Self Employed Woman's Association, is een onafhankelijke vakbond, opgericht voor en door vrouwen. Zij hebben een zeer goede internationale reputatie. SEWA werd eveneens gecontacteerd voor een verificatie van de bekomen gegevens over de bedrijven.

In België moeten enkel bedrijven met meer dan 50 werknemers voltijds een vakbondsvertegenwoordiging hebben. In één van de bedrijven met minder dan 50 werknemers waren er toch vakbondsvertegenwoordigers actief en werden ze geraadpleegd door het management. De gesprekken met deze vakbondsvertegenwoordigers waren zeer verhelderend, en gaven een goed zicht op de werksituatie van de werknemers.

Het belang van de vakbondsvertegenwoordigers in Europa blijkt ook uit het feit dat enkele Europese bedrijven weigerachtig waren gesprekken met vakbondsleden toe te laten.

6.3.1.2.2 Kinderarbeid

Tijdens de gevalstudies werd geen kinderarbeid vast gesteld. Vele van de bezochte bedrijven werken met geschoolde arbeiders. Hierdoor werkt men automatisch minder met kinderen.

Het is soms moeilijk om vast te stellen of er kinderen worden tewerkgesteld. Vooral indien het bezoek aan het bedrijf op voorhand wordt aangekondigd. Indien er kinderen werden tewerkgesteld, kan dit gemakkelijk verhuld worden. Het vraagt een diepgaand onderzoek met raadpleging van derden om na te gaan of er effectief geen kinderarbeid is.

Niet alle werkende kinderen kunnen als arbeiders worden beschouwd. De meisjes die hun moeder helpen bij het borduren of de kinderen die hun ouders helpen op het veld na de schooluren werden niet als probleemgevallen beschouwd. Kinderarbeid is een cultuurgebonden gegeven.

6.3.1.2.3 Lonen

Het onderzoeken van de schriftelijke gegevens betreffende het personeel is zeer arbeidsintensief en vergt kennis van boekhouding. Vooral bij de onderaannemers is het niet altijd mogelijk deze data te consulteren.

De onderzoekers moesten bij de meeste onderaannemers genoeg nemen met data die mondeling werden meegedeeld door het management. Men was niet altijd bereid veel tijd te investeren in de studie, o.a. door het feit dat de opdrachtgevers relatief kleine afnemers waren, dit zowel in Europa als in India.

Bij de opdrachtgevers bleek het opvragen van de gegevens geen probleem. Ook de belangrijkste ketenactor in India werkte mee. Het bekijken van de loonfiches, en het daarmee gepaard gaande

---

²⁰⁹ LIW, interview 20 december

uitrekenen van de overuren en berekenen van het aantal genomen vakantiedagen nam veel tijd in beslag.

Slechts op één plaats werd er geconstateerd dat men onder het minimumloon werkte. De lonen werden mondeling meegedeeld en bleken onder het sectoriele minimumloon van de streek te liggen. De eigenaar was niet op de hoogte van dit minimumloon en er was geen vakbondsvertegenwoordiging in het bedrijf.

6.3.1.2.4 Werkuren

Ook hier bleek het moeilijk om aan schriftelijke bewijzen van de personeelsdienst te komen bij de onderaannemers.

Het invullen van de werkuren bleek zeer cultuurgebonden. Het is ook niet eenvoudig het aantal werkuren vast te stellen.

Alle bedrijven in India beweerden dat hun arbeiders slechts 8 uren per dag werkten en niet meer dan 48 uur per week en dat er zeer weinig tot geen overuren werden gepesteed. Dit kon echter niet worden nagegaan bij de arbeiders, noch bij de vakbonden. In de kleine ateliers werd opgemerkt dat er een zeer wisselvallige tijdsinvulling was.

Tijdens de bezoeken was het een periode van festiviteiten, waardoor veel werknemers afwezig waren. Ook bij de landbouwers en de thuiswerkers bleken de werkuren zeer los. Het werkritme per bedrijf was zeer verschillend.

In alle bezochte bedrijven in India kregen de werknemers officieel één vrije dag per week. Dit kon niet worden geverifieerd. Deze vrije dag per week werd niet altijd op zondag genomen. Werknemers waren vrij deze dag te kiezen. Thuiswerkers en landbouwers kenden geen tijdsschema.

Bij alle bedrijven met permanente contracten werd er volgens het management betaald verlof toegekend volgens de wettelijke bepalingen. Werknemers zonder contract kunnen vakantiedagen zonder wedde nemen. Dit gebeurt zeer veel, waardoor er tijdens sommige periodes een schaarste aan arbeiders is(vb. trouwseizoen), zodat op dat moment bepaalde lonen hoger liggen.

Omdat er weinig contacten werden gelegd met arbeiders in de bedrijven en vanwege de houding van de vakbonden was het moeilijk om na te gaan in hoeverre er overuren werden gepesteed en in hoeverre deze werden uitbetaald. Ook kon er niet worden nagegaan of de wettelijke vakantiedagen konden worden opgenomen en of deze dagen ook betaald werden.

De onderzoeksgroep kon ook niet nagaan of het aantal werkdagen en het aantal overuren correspondeerde met de werktijd nodig voor de productie. Hiervoor was er specifieke expertise nodig per bezochte sector.

6.3.1.2.5 Gedwongen en verplichte arbeid/disciplinaire maatregelen

Gezien er nergens een inbreuk op deze thema's werd opgemerkt tijdens het uitvoeren van de gevalstudies, zijn er geen bevindingen.

6.3.1.2.6 Discriminatie

Discriminatie is een complex thema. De meeste gevallen van discriminatie kunnen enkel worden vastgesteld indien men zeer vertrouwd is met de plaatselijke cultuur.

In India speelt het kaste systeem een belangrijke rol. Indiërs zelf konden gemakkelijk vaststellen van welke kaste iemand afkomstig was. Voor de leden van de onderzoeksgroep was dit onmogelijk.

In de spinnerij en in de ontginningsfabriek in India waren de taken van de mannen en van de vrouwen zeer gescheiden. De lonen van de vrouwen waren lager en hun werk werd als eenvoudiger en minder zwaar beschouwd, waardoor het principe gelijk loon voor gelijk werk ogenschijnlijk werd gerespecteerd. Alle meer technische werkzaamheden werden door mannen uitgevoerd. Dit werd niet ter discussie gesteld. In de naaiateliers waren zowel mannen als vrouwen aangesteld, en waren er geen loonsverschillen.

Zowel in Europa als in India bleek dat er in alle bedrijven verhoudingsgewijs minder vrouwen leidinggevende functies innamen.

6.3.1.2.7 Veiligheid en gezondheid

Er werden weinig documenten gevonden die arbeidsongevallen vermelden bij de bedrijven die toelieten de gegevens over het personeel te consulteren. Bij de onderaannemers werd dergelijke informatie niet ter beschikking gesteld.

Tijdens het onderzoek werden er bedrijven uit verschillende sectoren bezocht. In sommige bedrijven was het duidelijk dat er problemen waren.

Een klein naaiatelier zag er zeer verwaarloosd uit. Het was er zeer stoffig, de elektriciteitskast lag open, de bedradingen van de elektriciteit waren niet reglementair, de vervaldatum het brandblusapparaat was voorbij,...

Eén van de knelpunten van het T-shirt project betrof stofhinder. Zelden werden er maskers gebruikt. In een Europees bedrijf waren ze voorhanden, doch de arbeiders weigerden ze te dragen. In India hielden de vrouwen hun sari's voor de mond om zich te beschermen tegen het stof. De bezochte bedrijven hadden er geen maskers voorhanden.

Bij andere bedrijven was het moeilijker om vast te stellen of de regels werden nagevolgd. De werkplaatsen waren goed onderhouden, hygiënisch en voorzien van brandblusapparaten en nooduitgangen. Om na te gaan of deze arbeidsplaats de plaatselijke normen respecteerden was er een grotere kennis nodig van de plaatselijke wetgeving.

Veiligheid en gezondheid is een zeer complex thema en vraagt een grote deskundigheid van de onderzoeker. De knelpunten verschillen per sector. Doordat vele overtredingen kunnen worden vastgesteld aan de hand van waarnemingen, kan het gebruik van een sectorspecifieke checklist het uitvoeren van de monitoring zeer vereenvoudigen.

Gezien de theoretische checklist "sectoroverstijgend" was, bleek hij moeilijker bruikbaar voor een dergelijk thema, ook al is er een generiek gedeelte voorzien waarin al naar de vermoedelijke knelpunten gepolst werd.

De finale checklist gericht aan de textielsector zal op het vlak van "veiligheid en gezondheid" sterk verfijnd moeten worden. Hiertoe kan beroep gedaan worden op ILO.

6.3.1.2.8 Werkzekerheid

Bij het opvragen van de contracten werden dezelfde problemen ondervonden als bij het opvragen van de loonfiches. Ook hier werden de gegevens enkel bevestigd bij de opdrachtgevers.

Tijdens de bezoeken aan de bedrijven werd verzekerd dat er de wetgeving betreffende sociale zekerheid werd nageleefd. Thuiswerkers en seizoenarbeiders kregen enkel een dagvergoeding of stukloon.

De meeste bezochte bedrijven werkten met permanente contracten of contracten van onbepaalde duur. In het geval van het T-shirt was dit te voorzien, gezien het sociaal karakter van dit project. De bevindingen van het onderzoek kunnen op dit punt zeker niet veralgemeend worden.

6.3.1.2.9 Monitoring

Tijdens het uitvoeren van de gevallenstudies bleek dat het monitoren van bedrijven zeker geen eenvoudige zaak is. Gezien de vele moeilijkheden die het onderzoeksteam heeft ervaren tijdens het uitvoeren van de case-studies werd er besloten een aparte studie uit te voeren over het uitvoeren van de monitoring in het kader van sociale bedrijfsvoering, waarbij eveneens wordt verwezen naar de ervaringen opgedaan tijdens het onderzoek. Hier volgt een opsomming van de belangrijkste knelpunten, deze worden uitvoerig besproken in het volgende hoofdstuk (zie 7.2.3.).

7 DE PROBLEMATIEK VAN DE MONITORING

Tijdens de testfase van de checklist is o.a. duidelijk gebleken dat veel belang gehecht moet worden aan de wijze waarop men aan de gegevens komt, de monitoring. Uit de studie bleek dat de monitoring van de sociale aspecten complexer is qua aanpak dan de monitoring van de milieuaspecten. De checklist richt zich op bedrijfsintern gebruik. Om een beter overzicht te krijgen van de wijze van monitoring werd nagegaan welke richtlijnen andere instrumenten, die niet enkel bedrijfsintern gericht zijn, geven betreffende de monitoring van zowel sociale – als milieucriteria. Voor de monitoring van de milieuaspecten werd gekeken naar het Europese Ecolabel, het EG Controlesysteem voor biologische landbouw en de FSC certificering en labelling. Voor wat de sociale aspecten betreft, wordt er een overzicht gegeven van de bestaande initiatieven die zich bezig houden met de problematiek van de monitoring en werd er een schematisch overzicht gegeven van de belangrijkste aspecten van deze monitoring.

7.1 MONITORING MILIEUASPECTEN

7.1.1 Het Europese ecolabel

7.1.1.1 BESCHRIJVING VAN DE MONITORING

Bij het vaststellen van de procedures voor de criteria doet men zoveel mogelijk beroep op hetzij gestandaardiseerde methodes (ISO, DIN,...), hetzij een duidelijk beschreven methode. Voor het laten verrichten van de analyses moeten bedrijven die een aanvraag doen in België beroep doen op een geaccrediteerd laboratorium²¹⁰.

Producenten of invoerders die een ecolabel wensen voor hun product, dienen hun aanvraag in bij het bevoegde organisme in de Lidstaat waar hun product wordt geproduceerd, of voor het eerst op de markt is gebracht of ingevoerd wordt vanuit een derde land. Wanneer het desbetreffende bevoegde organisme van plan is een aanvraag goed te keuren, brengt het de Commissie hiervan op de hoogte. Alle overige bevoegde organismen worden eveneens geïnformeerd. Indien binnen een periode van 30 dagen geen bezwaar is ingediend, mag een milieukeur worden toegekend.

Het nagaan van de criteria die betrekking hebben op het product gebeurt meestal zonder problemen. Hieronder volgt een voorbeeld van een dergelijk criterium met de analysemethode.

Bij de criteria voor het toekennen van de milieukeur voor matrassen komt bijv. het volgende criterium voor²¹¹ :

De concentratie in PUR-schuim van arseen mag de grenswaarde van 0,5 ppm niet overschrijden. De meting gebeurt als volgt. Een vermalen staal wordt geëxtraheerd overeenkomstig DIN 38414-S4, L/S = 10. Er wordt gefiltreerd met een 0,45 µm membraanfilter. De analyse gebeurt door middel van atoomemissiespectroscopie met inductief gekoppeld plasma (ICP-AES) of met hydride of koudedamptechniek.

---

²¹⁰ Indien onbestaande kunnen ook andere in aanmerking komen (bv. een door de overheid erkend labo).

²¹¹ "Beschikking van de Commissie van 2 oktober 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor matrassen", 98/634/EG.

Wel moet worden vastgesteld dat in bepaalde gevallen verschillen mogelijk zijn van lidstaat tot lidstaat:

Uit de beschikking van de commissie tot vaststelling van de criteria voor het toekennen van de milieukeur voor bodemverbeteraars²¹² :

Testmethodes en analyses : ... Indien geen internationaal overeengekomen testmethodes voor fysische en microbiologische analyses alsook om te voldoen aan andere voorschriften met betrekking tot bodemverbeteraars voorhanden zijn, behoort de keuze van de testmethode tot de verantwoordelijkheid van de lidstaten.

Gezien het feit dat voor elke toekenning van een label, alle andere bevoegde organen worden geconsulteerd, hoeft hier niet noodzakelijk veel bezwaar bij gemaakt worden.

Sommige PPM-criteria kunnen ook op een duidelijk definieerbare wijze getest worden :

Bij de criteria voor het toekennen van de milieukeur voor bodemverbeteraars komt bijv. het volgende criterium voor²¹³ :

De drempelwaarde voor COD-wateremissies tijdens de productie is 40 kg/ton luchtgedroogd papier. COD wordt gemeten overeenkomstig ISO 6060 of equivalente normen. De periode voor de metingen moet gebaseerd zijn op de productie gedurende twaalf maanden.

Bovenstaand voorbeeld betreft een PPM-criterium dat betrekking heeft op de productieprocessen van het bedrijf dat het ecolabel aanvraagt. Voor andere types PPM-criteria is de testprocedure vager. NGO's uiten dan ook hun bezorgdheid inzake dergelijke criteria²¹⁴.

Volgend voorbeeld komt ook uit de lijst met criteria voor tissuepapierproducten :

"Er moet een verklaring, handvest of gedragscode worden ingediend inzake de verbintenissen van de personen die verantwoordelijk zijn voor het beheer van de hulpbronnen waarvan de vezels afkomstig zijn, waarin een nadere invulling wordt gegeven aan beginselen en maatregelen voor een duurzaam bosbeheer. Voor bossen in Europa moeten bovenbedoelde beginselen en maatregelen overeenstemmen met de richtsnoeren voor duurzaam bosbeheer die zijn goedgekeurd in het kader van de Conferentie over de bescherming van bossen in Europa (Helsinki, 1993). Buiten Europa moeten zij beantwoorden aan de principes voor bosbeheer van de UNCED (Rio De Janeiro, 1992) alsook, wanneer deze van toepassing zijn, aan de criteria of richtsnoeren voor duurzaam bosbeheer die zijn vastgesteld als onderdeel van diverse internationale en regionale initiatieven (ITTO, Montreal Process, Tarapoto Process, "Dry-Zone Africa" - initiatief van UNEP/FAO)".

Het is niet duidelijk hoe die verklaring, handvest of gedragscode verder zal worden gecontroleerd.

7.1.1.2 BESLUIT

Voor criteria die betrekking hebben op het product blijkt het controlesysteem vrij waterdicht. De tests gebeuren met welomschreven methodes die door erkende laboratoria worden uitgevoerd. Waar geen

---

²¹² "Beschikking van de Commissie van 7 april 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor bodemverbeteraars", 98/488/EG.

²¹³ "Beschikking van de Commissie van 7 januari 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor tissuepapierproducten", 98/94/EG.

²¹⁴ FERN, "The EU Eco-Label Scheme"; in : FERN, Briefing Note, September 1998

internationaal erkende testmethodes bestaan, kiezen de Lidstaten zelf een methode. Mocht dit tot problemen leiden, dan kan dit rechtgetrokken worden door het feit de bevoegde organismen van de andere Lidstaten bezwaar kunnen aantekenen. Veel criteria van het Europese Ecolabel hebben betrekking op het product.

Wanneer het gaat over PPM-criteria dan stuit het systeem in bepaalde gevallen, zoals het bovenstaande voorbeeld heeft aangetoond, echter wel op problemen qua controleerbaarheid.

7.1.2 Biologische landbouw - EG Controlesysteem

7.1.2.1 BESCHRIJVING VAN DE MONITORING

Zoals eerder gezegd is de aanduiding "biologische landbouw" (met al dan niet uitbreiding tot de voorwaarden tot de toekenning van bijv. een biogarantielabel) streng gereguleerd en gecontroleerd. Producenten uit de keten worden in België tenminste eens per jaar gecontroleerd door Blik. Blik is geaccrediteerd door het Ministerie van Landbouw. De biologische producten die in het EU-land van herkomst gecontroleerd zijn door een erkende controle-organisatie, zijn erkend in alle landen van de EU en kunnen dus in de handel gebracht worden als biologische producten of gebruikt worden als grondstoffen voor de verwerkers in alle landen van de EU. Producten, verwerkt of niet, die geïmporteerd zijn uit derde landen die voorkomen op een lijst van erkende landen worden erkend als biologisch. De importeur moet wel een origineel controlecertificaat ontvangen, dat afgeleverd is door de bevoegde dienst van deze derde landen. De importeurs hebben ook de mogelijkheid om in te voeren uit andere (dus niet erkende landen), als ze aan de bevoegde dienst van het invoerend land voldoende bewijzen leveren dat de ingevoerde producten geproduceerd werden volgens productienormen en inspectie maatregelen die evenwaardig zijn aan die van de EU.

Wanneer een marktdeelnemer het opschrift "biologische landbouw" wil gebruiken, moet deze een aangifte doen aan de controle-organisatie, bijv. Blik of Ecocert (in België). Na ontvangst van dit aangifteformulier maakt een controleur van Blik een afspraak voor een eerste controlebezoek. Diverse aspecten worden gecontroleerd, gaande van de boekhouding, productieprocedures, maatregelen voor de scheiding van biologische en niet-biologische productie, maatregelen voor het verhinderen van contaminatie door ontsmettings- en bestrijdingsmiddelen, enz... (cfr. de Europese bepalingen). Op basis van deze controle wordt het certificaat toegekend, waarna het bedrijf de aanduiding "biologisch" mag gebruiken. Eens het bedrijf het certificaat heeft ontvangen, wordt het op regelmatige basis gecontroleerd. Deze controles kunnen zowel onaangekondigd als aangekondigd gebeuren. Blik controleert de bedrijven tenminste één keer per jaar. Op het certificaat worden de producten vermeld die voldoen aan de voorwaarden. Die producten mogen de aanduiding "biologisch" dragen. Loonwerkers dienen eveneens onder controle te staan en aangifte te doen van hun activiteit.

De controle-organisaties zijn financieel afhankelijk van de aanvragers.

7.1.2.2 BESLUIT

Ondanks het feit dat de controle van biologische landbouw in hoofdzaak PPM criteria betreft, is een duidelijk controlesysteem opgezet. De criteria die gecontroleerd moeten worden zijn gedetailleerd en duidelijk weergegeven in de verordening 2092/91 en de wijzigingen ervan.

7.1.3 FSC certificering en labeling

7.1.3.1 BESCHRIJVING VAN DE MONITORING

Certificering van duurzaam beheerd bos volgens de principes van de Forest Stewardship Council gebeurt door certificeringsorganismen die door FSC geaccrediteerd zijn. Deze gebruiken de aangepaste nationale normen om na te gaan of een bos duurzaam beheerd wordt en of de producten die eruit afkomstig zijn het FSC-label mogen dragen. In dit laatste geval moet heel de verwerkingsketen gecontroleerd worden. Een fabrikant die voldoet krijgt een genummerd certificaat. Bezoeken zijn al dan niet aangekondigd. Voor elke tussenstap zijn de rendementen gekend.

Momenteel is nog niet voor elk land een set nationale FSC-criteria opgesteld en goedgekeurd. Voor die gevallen bestaat er een procedure die het certificeringsorganisme moet volgen om zelf een "prestandaard" op te stellen. Deze procedures omvatten ook een plaatselijke consultatieronde. Wanneer dan achteraf een set nationale criteria worden opgesteld, dient men rekening te houden met dergelijke "precedenten". Eigenaars van reeds gecertificeerde bossen hebben dan 12 maand tijd om tegemoet te komen aan de nieuwe vereisten.

De financiële middelen van het certificeringsorgaan zijn afkomstig van de boseigenaar wiens bos gecertificeerd moet worden. Het al dan niet toekennen van het certificaat door het certificeringsorgaan hoeft niet bekend gemaakt te worden aan de werkgroep. Bijgevolg is er wel een financiële afhankelijkheid van de certificeerder ten aanzien van de boseigenaar en is controle op misbruik afwezig.

7.1.3.2 BESLUIT

Ook hier gaat het om labeling van producten waarbij PPM criteria voorop staan. Net zoals bij biologische landbouw toont FSC aan dat labeling van PPM-criteria en de bijhorende monitoring mogelijk is. Het feit dat het weigeren van een certificaat niet bekend gemaakt hoeft te worden aan de werkgroep wordt wel als een probleem ervaren.

7.2 MONITORING SOCIALE ASPECTEN

7.2.1 Inleiding

Uit de vorige hoofdstukken blijkt dat sociale bedrijfsvoering meer en meer als een belangrijk item wordt ervaren. Vooral internationale bedrijven willen naar de buitenwereld toe en sociaal imago op bouwen, om zo hun producten te promoten. Meestal worden de onderaannemers die instaan voor de productie hierbij betrokken. Indien dit sociale imago echter niet overeenkomt met de realiteit, bestaat het gevaar dat er onder invloed van bepaalde belangenorganisaties een negatief beeld van het bedrijf wordt gecreëerd. Daarom is het belangrijk dat er een degelijke monitoring wordt uitgevoerd om na te gaan of deze sociale beleidsvoering effectief wordt geïmplementeerd.

Bij het uitvoeren van de gevallenstudies en bij het bestuderen van de verschillende initiatieven in het kader van sociale bedrijfsvoering werd vastgesteld dat de manier waarop de monitoring gebeurt nog steeds bedenkelijk is. Nochtans is de wijze waarop gegevens worden verzameld van doorslaggevende betekenis voor de kwaliteit van het resultaat van een analyse. Er moet immers voortdurend rekening

worden gehouden met de belangen van de ondervraagde. Indien men het bedrijfsmanagement benadert, zal deze er alle belang bij hebben dat het bedrijf zo gunstig mogelijk in de kijker wordt gezet. Wanneer de werknemer wordt benaderd, moet voor ogen worden gehouden hoe sterk of zwak zijn positie is binnen het bedrijf. Indien hij/ zij immers bepaalde risico's loopt of onvoldoende beschermd is, is de kans groot dat de verkregen informatie weinig bruikbaar zal zijn.

Een kijk op het aspect 'monitoring' is verkregen door enerzijds literatuur terzake door te nemen en anderzijds door het afnemen van interviews met bevoorrechte getuigen en het bijwonen van conferenties²¹⁵. Ook werd er rekening gehouden met de ervaringen van de onderzoeksploeg opgedaan tijdens de gevallenstudies.

In wat volgt, wordt het resultaat van dit bijkomend onderzoek weergegeven. Eerst komt er een stand van zaken van recente initiatieven die de criteria voor de monitoring van sociale bedrijfsvoering onderzoeken. Dan volgt een overzicht van de problematiek van de monitoring.

7.2.2 Bestaande initiatieven

Verschillende initiatieven voor ethische bedrijfsvoering zijn voorstander van het invoeren van een onafhankelijke monitoring, echter niet allen. Sommigen vinden dat ethische bedrijfsvoering enkel op vrijblijvende manier moet worden geïmplementeerd in het bedrijf, zonder controle van buitenaf (zie). Dit is meestal het geval bij initiatieven geleid door de bedrijfswereld, waarbij de inhoud van het te volgen beleid volledig door het bedrijf zelf bepaald kan worden.

De manier waarop de onafhankelijke monitoring moet worden uitgevoerd, is echter nog een open vraag. Verschillende initiatieven zijn momenteel bezig met onderzoek naar de verschillende toepasbare methodes. Dit betreft zowel theoretisch onderzoek, als het uittesten van modellen op het terrein.

7.2.2.1 SCHONE KLEREN CAMPAGNE (SKC)

7.2.2.1.1 Theoretische studies

De SKC publiceerde in samenwerking met SOMO (Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen) verschillende documenten betreffende onafhankelijke monitoring. In deze studies onderscheidt men twee modellen van onafhankelijke monitoring, namelijk het 'Foundation' model en het 'Accounting model'²¹⁶.

---

²¹⁵ Interviews werden afgenomen van vertegenwoordigers van CEPAA (stelde SA 8000²¹⁵ samen), van SGS en BVQI (voeren monitoring uit in het kader van SA 8000), SOMO²¹⁵ (voerde een onderzoek uit in het kader van de Schone Kleren Campagne, de geïnterviewde heeft zelf reeds een honderdtal bedrijven in het zuiden op sociaal vlak doorgelicht), Schone Kleren Campagne, Magasins du Monde (ervaring met monitoring in het kader van de verkoop van 'eerlijke producten'), Oxfam Wereldwinkel (idem), Charhan vzw (idem) en ICFTU (internationale vakbondsorganisatie die oa. een basiscode voor arbeidsomstandigheden opzette). Ook werd er gesproken met vertegenwoordigers van het Engelse ETI project, het Zweedse Fair Trade Center, het Franse Etique sur l'étiquette en het Nederlandse Eerlijke Handels Handvest, allen projecten waar verschillende soorten van monitoring worden uitgetest. Momenteel wordt het gedeelte van de checklist van dit project dat betrekking heeft tot de werknemersbelangen uitgetest door het monitoring project van het Eerlijke Handels Handvest.

De volgende conferenties werden bijgewoond: CEPAA's First Conference, 6 december 1999 en de 'Seminar on codes and training'; IRENE/SKC; Mulheim an der Ruhr, Germany; 13-15 december 1999. In mei 2000 werd de cursus 'SA 8000 auditor course' gevolgd te Bologna.

²¹⁶ "Almost anything you always wanted to know about independent monitoring" Clean Clothes Campaign, 1997

het 'Foundation' model

Een *'Foundation'* is een onafhankelijk stichting die instaat voor de onafhankelijke monitoring van de bedrijven. Deze stichting moet worden opgericht op tripartite basis, met vertegenwoordigers van bedrijven, vakbonden en NGO's. Als een bedrijf de code wil ondertekenen, dan moet het een contract tekenen met deze stichting, die zelf beslist over de keuze van de onafhankelijke monitor die het bedrijf bezoekt, en die zorgt voor een klachtenprocedure.

De monitors hebben gesprekken met de werknemers op locaties buiten het bedrijf, en voeren op basis van deze gegevens onafhankelijke inspecties van de bedrijven. Zij stellen een rapport op dat wordt nagelezen door de stichting. Samen met het bedrijf wordt de situatie besproken. Bij niet naleving van de code worden er aanbevelingen gegeven die binnen een bepaalde tijd moeten worden opgevolgd. De klachtenprocedure moet iedereen de kans geven klacht in te dienen tegen het bedrijf, zowel NGO's als werknemers. De tekst met de code moet een lokaal adres bevatten, waar klachten kunnen worden ingediend. Bij voorkeur wordt hiervoor een neutrale plaats aangeduid buiten het bedrijf. De klacht wordt dan doorgegeven aan de *'Foundation'* die zal nagaan of ze gegrond is. Hier zal deze stichting eveneens advies geven aan het bedrijf betreffende het oplossen van de problemen.

Dit model heeft de voorkeur van de Schone kleren Campagne. De *'code of conduct for the garments and sportswear (including shoes) industry'* voorziet de oprichting van een *'Foundation'* die instaat voor de monitoring van deze code. Het Nederlandse Eerlijke Handels Handvest is gebaseerd op dit model.

het 'Accounting model'

Ook hier is er sprake van een samenwerking tussen de bedrijfswereld, vakbonden en NGO's. De partijen komen overeen betreffende een code en het principe van onafhankelijke monitoring. Doch hier is de code in handen van het bedrijf zelf. Het bedrijf zal zelf een onafhankelijke monitor inhuren. Deze monitor moet erkend zijn door de vakbonden en de NGO's en moet toegang krijgen tot alle informatie. De monitor zal net als bij het *'Foundation'* model onaangekondigde inspecties uitvoeren en werknemers op een vertrouwelijke basis interviewen. De vakbonden en de NGO's hebben het recht de monitor te begeleiden bij zijn bezoeken.

Hier heeft men te maken met het probleem van de beïnvloedbaarheid van de monitor door het bedrijf dat hij moet monitoren. De monitor zit hier tussen twee vuren. Enerzijds kan hij zijn erkenning verliezen indien hij niet onafhankelijk te werk gaat, anderzijds is hij financieel afhankelijk van zijn werkgever.

7.2.2.1.2 Projecten

Momenteel heeft de Schone Kleren Campagne projecten lopen in Frankrijk, Zweden, VK en Nederland die allen verschillende systemen van monitoring uittesten. Al deze projecten bevinden zich momenteel nog slechts in een beginfase. Er werden nergens eindconclusies geformuleerd

7.2.2.1.2.1 Zweeds project

Het *"Swedish project for independent verification of compliance with codes of conduct within the garment industry"* baseert zich op het *'Foundation'* model. Het project wordt geleid door de Zweedse SKC in samenwerking met bedrijven, NGO's en vakbonden.

Er wordt gestreefd naar een onafhankelijk verificatie orgaan voor de Zweedse bedrijven in het algemeen. In 1999 werd een pilootstichting opgericht waarin NGO's, bedrijven en vakbonden zetelen, met als opdracht de latere werking van de controlestichting zo dicht mogelijk te benaderen. Dit houdt in dat ze controlerapporten van ingenieurs en NGO's of vakbonden uit het Zuiden bestuderen en aanbevelingen formuleren voor de verdere opvolging.

Omdat de huidige gedragscode van de SKC nog niet door iedereen als definitief wordt ervaren, baseert dit project zich op de respectievelijke gedragscodes van de vier bedrijven die meewerken aan de pilootprojecten. Er wordt getracht een geloofwaardig onafhankelijk verificatiesysteem voor de effectieve implementatie van gedragscodes op te stellen.

Er werden 3 organisaties uitgekozen om het onderzoek uit te voeren. Momenteel worden de eerste pilootprojecten uitgevoerd in India, China en Bangladesh. Hierbij worden verschillende methodes overwogen.

In een volgende fase worden de organisaties gezocht die de controle zullen uitvoeren. Een plaatselijke organisatie interviewt de werknemers buiten de fabriek en de informatie zal naderhand in de fabriek worden gecontroleerd door beroepsinspecteurs.

7.2.2.1.2.2 *Eerlijk Handels Handvest*

In Nederland worden er sinds 1994 stappen ondernomen voor het opzetten van het Eerlijke Handels Handvest²¹⁷ in samenwerking met vakbonden, NGO's en bedrijven. Na 5 jaar onderhandelen behaalde men een consensus voor een gedragscodecode gebaseerd op de code van de Schone Kleren Campagne.

Maart 1999 werd de Stichting Eerlijk Handelshandvest opgericht die o.a. zal instaan voor de onafhankelijke monitoring. In het bestuur van de stichting worden vakbonden, NGO's, distributeurs en producenten gelijk vertegenwoordigd. De structuur ervan beantwoordt aan de EOTC (European Organisation for Testing and Certification) richtlijnen.

Bedrijven kunnen nu reeds de gedragscode ondertekenen. Dit houdt in dat zij de code zullen naleven, ervoor zullen zorgen dat hun onderaannemers, enz... meewerken en een onafhankelijke monitoring toestaan.

De bepalingen inzake onafhankelijke controle zullen pas van kracht zijn vanaf het moment dat de stichting een duidelijke procedure heeft uitgewerkt en een kostenraming heeft gemaakt. Aan de hand van een proefproject van 2 jaar zal een monitoringprocedure worden opgesteld. Het project bestudeert o.a. de naleving van de gedragscode op de werkvloer, de correcte toepassing van de implementatieprocedures of de aanpassing van het bedrijfsbeleid en gebruikt hiervoor de checklist van het CDO.

Momenteel werkt men aan 4 pilootprojecten. De twee eerste projecten worden uitgevoerd in samenwerking met een onafhankelijk verificatiebureau. Er wordt nagegaan welke gegevens men in Nederland kan bekomen betreffende de onderaannemers. In een tweede fase zullen de ontbrekende gegevens bij de onderaannemer zelf worden opgevraagd. Dit zal gebeuren via plaatselijke NGO's en vakbonden. Ze werken samen met verschillende soortgelijke initiatieven om een bestand op te maken van alle contactpersonen per land (NGO's, vakbonden) die kunnen instaan voor een onafhankelijke

---

²¹⁷ <http://www.antenna.nl/liw/sk-gcod.html> (24-07-00)

monitoring in het Zuiden. De twee volgende projecten zullen worden uitgevoerd in functie van de bevindingen van de twee eerste projecten.

7.2.2.1.2.3 *Zwitsers project.*

Momenteel wordt er in Zwitserland gewerkt aan het opstarten van een onafhankelijk monitoring/verificatie systeem gebaseerd op het 'Foundation' model. Ter ondersteuning van het project werd er een overzicht opgesteld van bestaande initiatieven betreffende monitoring. Een van de grootste distributeurs van Zwitserland heeft reeds zijn medewerking verleend door het tekenen van een intentieverklaring die het implementeren van de code, een uitwisseling met andere Zwitserse en Europese bedrijven en het opstarten van een monitoring- en controlesysteem inhoud. Er wordt gewerkt aan een monitoring model dat zal worden uitgetest. Dit model staat nog niet op punt.

7.2.2.1.2.4 *Ethique sur l'étiquette*

Ethique sur l'étiquette, de Franse SKC, werkt aan het oprichten van een sociaal label. Volgens hen missen de 'Foundation' en 'Accounting' modellen een institutionele basis, zodat er geen legale maatregelen kunnen genomen worden in geval van het niet naleven van de code. Zij stellen zich de vraag of het niet interessanter is een institutioneel gedragen socio-label in te voeren, waar de consumenten vertrouwen in hebben en dat leidt tot betere arbeidsomstandigheden.

In dit kader wordt er toenadering gezocht tot het EC-systeem voor het naleven van kwaliteitsnormen. De code zou moeten worden vertaald in een norm die zou worden aanvaard door het Franse Nationale Vereniging voor Normalisatie (AFNOR) en de *European Normalisation Committee*.

Anderzijds werken ze samen met een bedrijf voor het monitoren van enkele pilootprojecten te Vietnam, Madagaskar en Bangladesh in het kader van SA8000. De effectieve audit zal worden uitgevoerd door SGS of ITS, beide door SA8000 erkend. *Ethique sur l'étiquette* zal actief deelnemen aan de bespreking van de resultaten. Hun belangrijkste conclusie tot nog toe is dat er momenteel geen enkele organisatie, al dan niet commercieel, in staat is om een controle uit te voeren die alle partijen tevreden stemt. Er werd vastgesteld dat er een nood was aan nevenmaatregelen buiten het fabrieksterrein, zoals de opleiding van werkende kinderen en de vorming van vakbondsvertegenwoordigers.

Er werden vormingssessies gehouden voor de stafmedewerkers van het bedrijf die de onderaannemers bezoeken. De reacties waren hier zeer positief. In de toekomst zullen deze worden aangemoedigd zaken die niet in overeenkomst zijn met de gedragscode te melden in hun rapporten.

7.2.2.2 SOCIAL ACCOUNTABILITY (SA8000)

CEPAA stelde een *Guidance Document* op voor SA 8000 dat de methodes die moeten worden toegepast bij het monitoren van de bedrijven beschrijft²¹⁸. Deze monitoring wordt uitgevoerd door een onafhankelijke organisatie erkend door CEPAA voor het uitvoeren van een SA8000. De kandidaat monitors moeten eerst een specifieke opleiding volgen. Hierna volgen zij enkele audits en op basis van

---

²¹⁸ www.cepaa.org (24-07-00)

de rapporten wordt hun de accreditatie toegekend. Het betreft hier het 'Accounting' model, waarbij de monitor wordt aangesteld door het bedrijf zelf, en wordt gecontroleerd door een overkoepelend orgaan (hier CEPAA). Er werden reeds een dertigtal bedrijven doorgelicht hun methode.

Het *Guidance Document* geeft praktische tips die aanwijzen hoe de monitoring kan worden uitgevoerd. Dit document vormt echter enkel een leidraad. Men is niet verplicht de gegeven aanwijzingen op te volgen.

Om voor een SA 8000 in aanmerking te komen moet het bedrijf eerst zelf een interne audit uitvoeren, onder leiding van een senior manager. Aan de hand van deze audit wordt dan een beleidsplan opgesteld dat de doelstellingen van SA 8000 overneemt en dat maatregelen voorstelt om tot deze doelstellingen te komen. Ook hiervoor kan men gebruik maken van het *Guidance Document*.

Bij de uiteindelijke aanvraag tot certificatie wordt de monitoring uitgevoerd door het onafhankelijke bureau. Dit gebeurt eveneens volgens de richtlijnen van het *Guidance Document*. De keuze van deze organisatie ligt bij het bedrijf zelf en ze worden tevens door hen betaald. Dit en het feit dat de standaard redelijk vrij te interpreteren valt maakt dat er enige scepsis heerst betreffende de 'onafhankelijkheid' van de monitor.

Het is niet altijd mogelijk diepgaand na te gaan of alle voorwaarden vervuld worden tijdens het eerste bezoek, gezien het beperkt aantal dagen ter plaatse. Ook is er het probleem dat de bezoeken bijna altijd vooraf worden aangekondigd. Tijdens de voorstudie worden generiek de belangrijkste knelpunten vastgesteld door na te gaan met welke problemen bedrijven in dezelfde branche als het te bezoeken bedrijf in dezelfde regio te kampen hebben. Ook NGO's worden gecontacteerd, doch gezien het vertrouwelijk karakter van het onderzoek mag men niet op rechtstreekse wijze naar het bedrijf zelf vragen, waardoor ook hier vooral algemene informatie zal worden verkregen. Het zullen vooral deze algemene knelpunten zijn waar de aandacht op zal worden gevestigd tijdens het eerste bezoek.

Het beoordelen of een overtreding al dan niet zwaar is, is sterk afhankelijk van de wil van het bedrijf om maatregelen te nemen ten aanzien van deze overtreding. Hierdoor spelen subjectieve aspecten een determinerende rol in het al dan niet behalen van het certificaat.

Het monitoring rapport blijft vertrouwelijk, en kan niet door derden worden geconsulteerd. SA 8000 vraagt een strikte geheimhouding van de resultaten.

Om de zes maanden worden er controlebezoeken afgelegd. Deze zorgen er voor dat het bedrijf voortdurend wordt gecontroleerd en ook dat bepaalde aspecten die over het hoofd werden gezien tijdens het eerste bezoek op latere tijdstippen aan bod kunnen komen. Voor kleinere bedrijven weegt dit systeem financieel echter zeer zwaar.

7.2.2.3 APPAREL INDUSTRY PARTNERSHIP (AIP)

November 1998 richtte de AIP de Fair Labor Association (FLA), de organisatie die instaat voor het accrediteren van onafhankelijke monitoringorganisaties. Deze monitoringorganisaties gaan na of de bedrijven de principes van de 'Workplace Code Of Conduct' naleven en stellen hierover publieke rapporten op. Het FLA functioneert volgens het 'Accounting' model²¹⁹.

---

²¹⁹ www.fairlabor.org (24-05-00)

Alle werkplaatsen van het bedrijf zelf en 30% van de onderaannemers/leveranciers moeten open staan voor externe monitoring. Dit is zeer beperkt.

Er zal eerst een interne monitoring worden uitgevoerd door de bedrijven zelf. Deze bestaat uit:

- het opstellen van richtlijnen voor de werkplaats en het communiceren van deze richtlijnen naar de werknemers toe,
- het opstarten van opleidingen voor interne bedrijfsmonitoren,
- regelmatig audits en bezoeken uitvoeren om de naleving van de code na te gaan,
- het opstarten van een vertrouwelijk klachtenmelding voor werknemers,
- het onderhouden van relaties met de plaatselijke werknemersorganisaties, religieuze en mensenrechtenorganisaties,
- het implementeren van instrumenten die toelaten problemen op te lossen
- het communiceren van ervaringen met de FLA.

De onafhankelijke externe monitoring wordt uitgevoerd door een organisatie die door de FLA werd erkend en die door het bedrijf zelf wordt aangesteld. Zij moeten duidelijke richtlijnen voor evaluatie opstellen; de interne monitoring nagaan; onafhankelijke toegang hebben tot alle gegevens betreffende de werknemers en hierover een audit uitvoeren; regelmatig aangekondigde en onaangekondigde bezoeken en audits uitvoeren; relaties onderhouden met de plaatselijke werknemersorganisaties, religieuze en mensenrechtenorganisaties; vertrouwelijke interviews met werknemers afnemen; een evaluatierapport afleveren aan de FLA.

Ook hier gelden de bedenkingen die gepaard gaan met het accounting model.

7.2.2.4 ETHICAL TRADE INITIATIVE (ETI)

7.2.2.4.1 Theoretische studies

De Ethical trade initiative heeft als doelstelling het bestuderen van verschillende monitoringsystemen. Er werd reeds een onderzoek uitgevoerd naar de implementatie van gedragscodes in bedrijven. Dit *'Learning from doing'* onderzoek is gebaseerd op interviews bij 12 bedrijven over hun maatschappelijke verantwoordelijkheid²²⁰.

Er werd ook reeds een interimair rapport over de pilootstudies uitgebracht in november 1999.

Eén van de leden van ETI, namelijk de New Economics Foundation, bracht in 1997 een rapport uit over 'Open Trading, options for effective monitoring of codes of conduct'.

7.2.2.4.2 Projecten

Er worden pilootstudies uitgevoerd in vier landen en in vier verschillende sectoren, het betreft hier kleding in China, wijn in Zuid-Afrika, tuinbouw in Zimbabwe en Zambia en bananen in Costa Rica.

Het project in China bestudeert vier verschillende controlemodellen.

- Een project werkt samen met de commerciële firma BVQI, waarbij de audit gebeurt op basis van de ETI gedragscode.
- Een project probeert een interne monitoring uit.

---

²²⁰ http://www.eti.org.uk/html/welcome/home/framesets/f_shell.shtml (24-05-00)

- Een project wil academici inschakelen (men heeft echter nog geen personen gevonden met voldoende capaciteiten voor het uitvoeren van deze opdracht).
- Een project wil de monitoring door NGO's laten uitvoeren. Verschillende NGO's en vakbonden uit Hong Kong werden gecontacteerd, maar er werd nog geen overeenkomst bereikt.

Het tuinbouwproject in Zimbabwe en Zambia wordt met een plaatselijke NGO (Save the Children) als partner uitgevoerd. In Zuid-Afrika wordt er samengewerkt met de lokale vakbonden, lokale NGO's en het bedrijf zelf.

Momenteel is er een tussentijdse evaluatie gebeurd van de rapporten met bevindingen omtrent monitoring door certificerings organismen, lokale vakbonden en NGO's, Academici en technici, ETI zelf, ...

7.2.2.5 VÉRITÉ

Verité is een NGO die in 1995 werd opgericht om in te gaan tegen de schendingen van de mensenrechten van de leveranciers van bedrijven uit de Verenigde Staten. Ze helpen leveranciers met het nazien of de goederen die onder hun merk verkocht worden geproduceerd worden onder menswaardige omstandigheden en werken samen met NGO's en vakbonden.

De stichtster, Heather Hiam-White, werkte jaren in Azië voor Amerikaanse bedrijven die daar hun onderaannemers hadden en merkte dat de werkomstandigheden in Aziatische bedrijven steeds slechter worden, en dat de rechten van de werknemers steeds meer worden uitgehold.

Zij doen onderzoek, geven advies, doen aan educatie en voeren audits uit. Ook publiceren zij per land een overzicht van de plaatselijke arbeidsreglementeringen en arbeidsproblematieken. Deze reeks wordt regelmatig ge-updated.

7.2.2.6 ANDERE

Momenteel zijn er nog verschillende andere experimenten bezig ivm. Onafhankelijke monitoring. Zo is er de Independent monitoring group (IMWG) een samenwerking tussen BSR, ICCR en The Gap, die in de Mandarin International Garment factory in de San Marcos Free Trade Zone in El Salvador werkt, het Independent Monitoring Team (EMI) in de Kimi garment factory in Honduras en het korte monitoring experiment van een bedrijf dat werkt voor Liz Claiborne in Guatemala door de Guatemalteekse groep Coverco (Comission for the Verification of Corporate Codes of Conduct).

7.2.3 Overzicht van de problematiek van de monitoring

New Economic Foundation (NEF) stelt dat de volgende vragen cruciaal zijn bij het opstellen van een efficiënt monitoring systeem voor gedragscodes van bedrijven:

Welke zijn de sleutelementen die maken dat de informatie die wordt verzameld bij monitoring en verificatie juist, volledig en betekenisvol is, dat de informatie begrijpbaar is voor de belangrijkste

stakeholders, dat de informatie vlug kan worden bekomen, zonder dat het geheel een te hoge kostprijs heeft, en zonder dat het de werknemers benadeelt²²¹?

Uit het onderzoek blijkt dat voor monitoring in het algemeen deze sleutelementen de volgende zijn: de doelstellingen volgens de verschillende stakeholders, de monitor, de inhoud en de structuur van het onderzoek inbegrepen de personen die worden gecontacteerd.

1.3.1. Doelstellingen van de monitoring in functie van de verschillende stakeholders

Er zijn verschillende belanghebbenden die kunnen betrokken worden bij de monitoring. NEF vermeldt hier als belangrijkste stakeholders : de werknemers, de consumenten, het bedrijf, de monitor, de leverancier, de vakbond, NGO's uit het Zuiden en NGO' uit het Noorden. De tabel met de belangrijkste doelstellingen en voorwaarden werd hier overgenomen (zie tabel 11).

Bij het opstellen van een structuur van de monitoring moet men eveneens rekening houden met de kostprijs ervan. Dit geldt zeker voor de onderaannemers en leveranciers, die de monitoring vooral uitvoeren omdat de afnemer het als voorwaarde stelt in het contract. Een van de gevaren is immers dat kleine bedrijven uit de boot vallen doordat ze de vereiste onafhankelijke monitoring niet kunnen betalen. Ook zullen minder bedrijven geneigd zijn aan sociale bedrijfsvoering te doen indien het prijskaartje te hoog is.

Tabel 11 : Analyse van de doelstellingen van de stakeholders opgesteld door het NEF²²².

stakeholder	Belangrijkste doelstelling	Voorwaarden voor de monitoring en verificatie
Werknemer	Betere werkvoorwaarden Werkzekerheid	- Betrouwbare klachtenprocedure voor werknemers en hun vertegenwoordigers. - Een progressieve planning van de doelstellingen voor in te voeren verbeteringen - Zekerheid dat er rekening zal worden gehouden met de informatie over inbreuken op gedragscodes en wetgevingen - Zekerheid dat de kosten niet door de werknemers worden gedragen. - Bescherming van de confidentialiteit van de informant.
consument	Betrouwbare informatie	- Gemakkelijke toegang tot informatie die ethische keuzes toelaat - Gelegitimeerde externe verificatie of monitoring
bedrijf	Betrouwbare informatie Bescherming	- Mogelijkheid tot interne of externe monitoring - Verificatie door een betrouwbare externe verificateur die vertrouwelijkheid garandeert en die idealiter erkend is door een onafhankelijke instelling
monitor	Mogelijkheid te verifiëren	- Een verifieerbare gedragscode - Achtergrondinformatie over de culturele en politieke context - Een verificatieproces waar een overeenkomst over bestaat. - Erkenning om monitoring en verificatie uit te voeren door een erkende certificeringinstelling.
leverancier	Mogelijkheid de gedragscode na te leven	- Een progressieve planning van de doelstellingen voor in te voeren verbeteringen - Mogelijkheid bijkomende kosten bij het bedrijf aan te rekenen.
vakbond	Mogelijkheid werknemers te vertegenwoordigen	- Deelname aan klachtenprocedures - Actieve rol in het ontwikkelen van het verificatieproces (oa.door verifiers te erkennen)
NGO's Zuiden	Een impact op het gebeuren	- Deelname aan klachtenprocedures - Actieve rol in het ontwikkelen van het verificatieproces (oa.door verifiers te erkennen of door

²²¹ BURNS (M.), FORSTATER (M.), MONG (A.), OSGOOD (D.), ZADEK (S.) "Open trading", New Economic Foundation, maart 1997, p29

²²² "Open trading", op.cit. p41

		zelf te verifiëren)
NGO's Noorden	Betrouwbare informatie	- Betrouwbare externe verificatie en een transparantie van het beleid van het bedrijf in functie van de gedragscode.

7.2.3.1 DE MONITOR

De NEF beveelt aan dat de personen die de monitoring uitvoeren aan de volgende voorwaarden voldoen:

- goed getraind zijn om problemen te kunnen vaststellen,
- zich bewust zijn van de plaatselijke cultuur en de politieke en culturele context kennen van het land.

Men kiest het liefst voor personen die ter plekke wonen. Indien een monitor niet over deze kwalificaties beschikt zal hij zich eerst moeten informeren bij oa. de plaatselijke NGO's.²²³

De monitor zou de taal van de werknemers moeten beheersen. Indien dit niet het geval is, dan zal hij zich laten vergezellen van een tolk, liefst een neutraal persoon die de taal en de cultuur van het land en van de streek kent, Voor de uitvoering van de monitoring wordt best een vertrouwensrelatie opgebouwd tussen beide personen.

Tijdens een bezoek aan een project in Zuid-Amerika werd ik, zoals gewoonlijk, begeleid door iemand van de plaatselijke vertegenwoordiging van Oxfam die de bezoeken voor mij regelde en die mij op de hoogte stelde van de gewoonten van het land en die als tolk fungeerde. Deze persoon werkte echter nog maar pas voor de organisatie, en beschouwde mij als een inspecteur die een bedreiging vormde voor het project. Door een stroeve communicatie lukte het mij niet zijn vertrouwen te winnen. Zijn verdedigende houding maakte het mij zeer moeilijk om de juiste informatie te verkrijgen en om een goede band te smeden met de vertegenwoordigers van het project op het terrein²²⁴.

Enkele van de hierboven geciteerde initiatieven (ETI, EHH, andere initiatieven van de Schone Kleren Campagne,...) trachten samen te werken om per land gezamenlijk een aantal contactpersonen per land uit te kiezen, die dan voor de monitoring van hun projecten zouden instaan. Deze contactpersonen kunnen eveneens landelijke centra oprichten, die de methode en de inhoudelijke aspecten van de monitoring kunnen aanpassen aan de plaatselijke wetgevingen en gewoonten. Zij kunnen dan ook zorgen voor de opleiding van de lokale inspecteurs.

Oxfam heeft in alle landen waar ze mee samenwerken een plaatselijk filiaal, of ze hebben samenwerkingsverbanden met plaatselijke NGO's. Bij het uitvoeren van hun inspecties vragen ze altijd de medewerking van deze mensen, die dan als tolk fungeren en hun informeren over de plaatselijke gewoontes.

SA 8000 eist van alle door hun erkende bureau's dat bij het uitvoeren van de monitor, minstens één van de uitvoerders de lokale taal beheerst en zeer goed op de hoogte is van de plaatselijke cultuur.

²²³ "Open trading", op.cit., p28

²²⁴ Mark Bontemps, Oxfam Wereldwinkels, 18 augustus 1999

Voor de Schone Kleren Campagne moet de monitor reeds een zekere kennis hebben van het productiesysteem, o.a. opdat hij zou kunnen inschatten in hoeverre er gebruik gemaakt wordt van onderaannemers. Hij moet ook kennis hebben van boekhouding²²⁵.

Samengevat kan men stellen dat idealiter de monitor de plaatselijke gewoontes en de plaatselijke taal beheerst, vertrouwd is met het productieproces en kennis heeft van personeelsbeleid.

Monitoring kan worden uitgevoerd door verschillende instanties:

Het te monitoren bedrijf zelf.

Dit is het model dat door SA8000 wordt beschreven als de beoordeling door de eerste partij. Deze monitoring wordt uitgevoerd door personeel dat werkzaam is in het bedrijf, of door personeel dat hiervoor specifiek bevoegd is. Soms richt het bedrijf zelf een cel op die specifiek hiervoor instaat. De meeste bedrijven die zelf hun gedragscodes opstellen gaan op deze manier te werk.

Het zelf uitvoeren van een screening door een bedrijf heeft zeker zijn positieve kanten. Zo zal iemand van het bedrijf zelf gemakkelijker zijn weg vinden in de structuur ervan en vlugger aan de nodige informatie kunnen komen bij het management.

Daartegenover staat dat deze personen niet altijd het vertrouwen van de werknemers hebben en dat zij moeilijker een onbevooroordeelde analyse kunnen uitvoeren. Ook kunnen de resultaten van een onderzoek uitgevoerd door iemand van het bedrijf zelf moeilijk naar buiten worden gebracht. Men zal deze niet als onafhankelijk zien, en zij zullen niet als geloofwaardig worden beschouwd.

- Problemen: niet onafhankelijk, de monitor is reeds vertrouwd met het bedrijf en zal daardoor een minder objectieve kijk hebben, de expertise moet worden opgebouwd.
- Pluspunten: toegang tot informatie, grote kennis bedrijf

Een organisatie afhankelijk van het bedrijf dat de monitoring doet uitvoeren.

Dit model wordt toegepast door C&A. Zij hebben een eigen gedragscode uitgewerkt die eveneens door hun leveranciers moet worden nageleefd. De effectieve implementatie ervan wordt door SOCAM, een door hun opgerichte organisatie, geverifieerd.

*Wij hebben onze eigen gedragscode opgesteld, en een eigen zo onafhankelijk mogelijk monitoring systeem samen met een auditing maatschappij omdat er in die tijd nog niets bestond. Er was geen SA 8000 of ander alternatief. Nu dat we reeds zoveel in ons eigen systeem hebben geïnvesteerd, valt het ons moeilijk over te stappen naar een ander*²²⁶.

- Problemen: weinig transparantie naar de buitenwereld toe, niet overtuigende onafhankelijkheid.
- Pluspunten: grote kennis van het bedrijf, gemakkelijkere toegang tot informatie.

---

²²⁵ VAN EIJK (J.), ZELDENRUST (I.), "Monitoring working conditions in the garment and sportswear industry", Amsterdam, SOMO, sept. 1997, p63

²²⁶ Vertegenwoordiger van C&A, First CEPAA congres, Brussel, 4 november 1999.

Een onafhankelijke organisatie.

Verschillende onderzoeksbureaus specialiseren zich momenteel in sociale monitoring. Zij kunnen op verschillende manieren worden ingeschakeld.

1. Het onderzoeksbureau kan rechtstreeks worden aangesteld door het bedrijf dat de monitoring wenst uit te voeren (bij zichzelf of bij een onderaannemer). In dit geval is de monitor op directe wijze financieel afhankelijk van het bedrijf. Meestal wordt de informatie betreffende deze monitoring niet vrijgegeven. De schone Kleren Campagne beschouwt dit als een stap in de goede richting. Het is volgens hen echter geen onafhankelijke monitoring omdat de monitor zelf niet wordt gecontroleerd en financieel afhankelijk is van het bedrijf. Er is tevens een gebrek aan transparantie²²⁷.
2. Indien de aanstelling van de monitor gebeurt in het kader van een certificering of een lidmaatschap van een organisatie moet de monitor erkend zijn door deze organisatie. Zij zal instaan voor de kwaliteit en de onafhankelijkheid van de monitor (Accounting model²²⁸). Hier is er sprake van een dubbele controle, gezien de monitor op zijn beurt gecontroleerd wordt. De monitor blijft evenwel financieel afhankelijk van zijn opdrachtgever.
3. In andere gevallen zal de onafhankelijke organisatie zelf de monitor aanstellen die het bedrijf zal controleren. Zo garandeert men een financiële onafhankelijkheid van de monitor t.o.v. het bedrijf (Foundation model²²⁹).
4. Bij een derde model gebeurt de monitoring door de organisatie die ook het label/certificaat toekent. Zij worden rechtstreeks betaald door de aanvrager van het label/certificaat. Het onafhankelijkheidsprincipe wordt gegarandeerd doordat de verschillende labelling/certificeringsorganisaties die volgens dit principe functioneren lid zijn van een internationale overkoepelende onafhankelijke instelling die instaat voor de onafhankelijke controle van de leden. Dit model wordt toegepast door het eerlijke handelslabel.
5. Ook NGO's als Schone Kleren Campagne, vakbonden en andere belangengroepen die bedrijven controleren in het kader van hun campagnes kunnen beschouwd worden als onafhankelijke monitors.
  - Pluspunten: meestal overtuigende onafhankelijkheid, ervaring en kennis.
  - Problemen: soms financiële afhankelijkheid van de opdrachtgever, soms moeilijke toegang tot informatie (vooral bij onderaannemers)

Bij de meeste vermelde initiatieven wordt er veel belang gehecht aan onafhankelijke monitoring. Strikt genomen kan men enkel van onafhankelijke monitoring spreken indien er een onafhankelijke monitor wordt aangesteld die erkend is door een overkoepelende organisatie die over het algemeen handelen volgens het *Foundation* of het *Accounting* model. De initiatieven van derden betreffende gedragscodes (zie 5.2.3.) maken allen gebruik van één van deze twee modellen.

Zoals we reeds vermeldden in hoofdstuk 5.2.3.6. groeit er een internationale consensus betreffende de noodzaak van het uitvoeren van een onafhankelijke monitoring. Het foundation model heeft duidelijke voordelen ten opzichte van het accounting model. Het garandeert immers een grotere onafhankelijkheid tussen monitor en te monitoren bedrijf gezien de financiële afhankelijkheid van de monitor ten opzichte van het bedrijf wegvalt.

---

²²⁷ “Almost anything you always wanted to know about independent monitoring” Clean Clothes Campaign, 1997

²²⁸ zie 7.2.2.1.1.

²²⁹ zie 7.2.2.1.1.

Het accounting model heeft echter haar waarde ook al bewezen in het kader van milieugerelateerde labels. Desondanks zouden bepaalde voorwaarden ingebouwd moeten worden, om de onafhankelijkheid beter te kunnen verzekeren :

- Wanneer een monitor vaststelt dat een product (en bedrijf) niet in aanmerking komt voor een label of certificering, dan zou dit geregistreerd moeten worden. Anders loopt men het risico dat het bedrijf bij een andere erkende monitor gaat aankloppen, wat niet gewenst is. Een centraal orgaan (democratisch samengesteld) zou dan opgericht moeten worden om een overzicht te maken van aanvragen en het al dan niet toekennen van labels (inclusief de redenen bij niet-toekenning).
- Het centraal orgaan moet, in geval van twijfel, in de mogelijkheid verkeren om zelf een erkende monitor aan te duiden die een bijkomende controle uitvoert.

7.2.3.2 DE INHOUD

De te monitoren aspecten moeten duidelijk worden geformuleerd. Dit kan o.a. door het opstellen van een gedragscode/beleidsintentie. In het hoofdstuk 5.2.3.5. werd vastgesteld dat er internationaal een consensus groeit over de inhoudelijke aspecten van sociale bedrijfsvoering.

In functie van deze inhoudelijke doelstellingen kan een vragenlijst worden opgesteld. Deze moet zeer helder worden geformuleerd en eenduidig verstaanbaar zijn.

De inhoud van de vragenlijst moet aangepast worden aan de plaatselijke cultuur. Tijdens de generieke analyse van het T-shirt project bleek dat dit een niet te onderschatten werklust met zich meebrengt (zie bijlage 3). Verschillende van de bestudeerde initiatieven denken aan een manier om deze informatie in samenwerking met anderen te verzamelen en bij te houden. Dit kan eveneens gebeuren door het oprichten van een plaatselijk bureau per land (zie 6.5.3.1.).

Het oprichten van een landelijk bureau werd reeds in de praktijk omgezet door het FSC label (zie FSC 5.4.1.4.). In elk land moeten hun algemene Principes en Criteria aangepast worden aan de plaatselijke situatie. Deze aanpassingen worden op nationaal niveau uitgevoerd door een werkgroep. Dergelijke werkgroepen zijn reeds werkzaam in een twintigtal landen.

De NGO Vérité, die eveneens als studiebureau fungeert, bracht reeds voor enkele landen (China, India en Thailand) overzichten uit die een algemeen beeld scheppen van de bestaande arbeidssituatie en die een overzicht geven van de lokale arbeidswetgevingen²³⁰.

Deze bestaande structuren tonen aan dat het oprichten van een internationaal netwerk mogelijk en zeker wenselijk is.

Het systeem waarop FSC criteria toekent, biedt een interessant kader voor het verfijnen van de checklist, om zo rekening te houden met culturele en sectorspecifieke kenmerken van organisaties. FSC beperkt zich wel tot één fase van de levensloop van houtproducten, m.n. de grondstoffase, en is daarom nog relatief "eenvoudig".

---

²³⁰ <http://www.verite.org/notebooks.htm> (23-2-00)

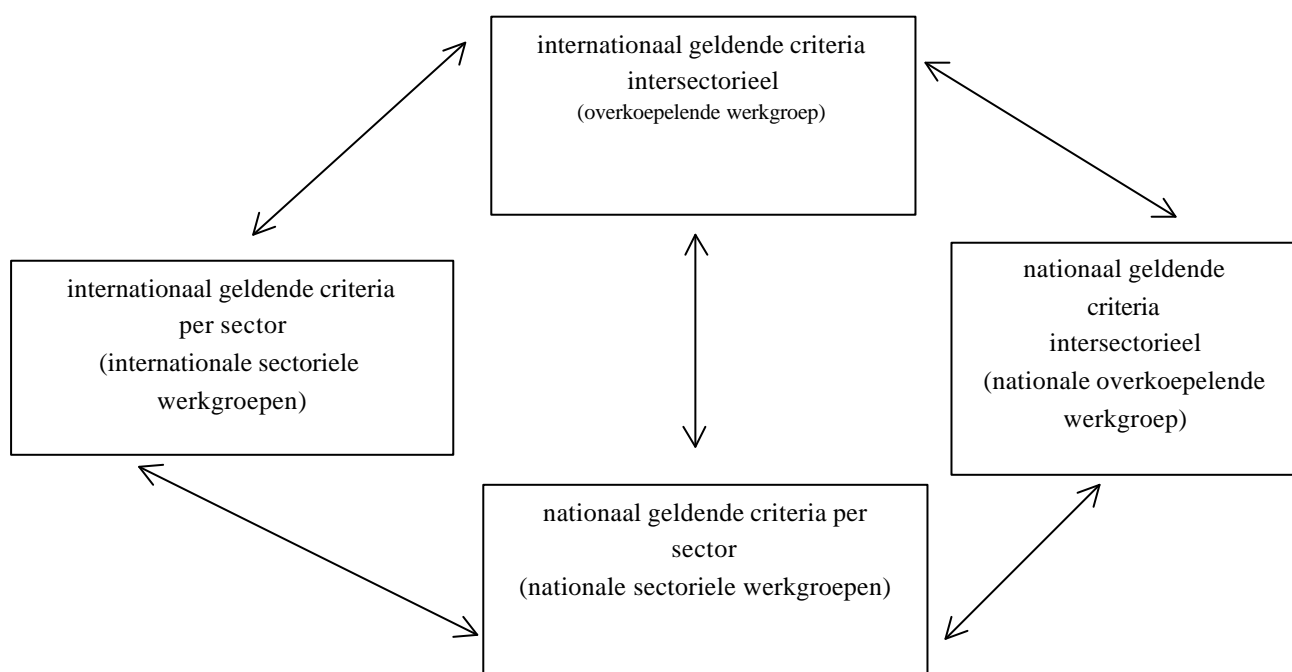
Het ideale model voor een ecosociaal label zal zeer complex zijn. Vertrekkende van algemene criteria op internationaal niveau, opgesteld volgens een democratisch systeem met inspraak van alle betrokken stakeholders, kunnen deze vervolgens op diverse domeinen verfijnd worden :

- internationaal per sector ;
- nationaal algemeen ;
- nationaal per sector ;

telkens met inspraak volgens een democratisch systeem (met aandacht voor minderheidsstandpunten) van alle stakeholders en terugkoppeling (zowel qua samenstelling en procedures van de werkgroep die de criteria opstelt als qua criteria) naar het hogere niveau .

Vooraf bij het opstellen van een internationale sociale gedragscode of een internationaal sociaal label of certificaat is het aangewezen per land en per sector sociale criteria op te stellen waaraan het bedrijf moet voldoen.

Per land zou er dus voor elke sector een specifieke checklists moeten worden opgesteld die aan nationale en internationale criteria voldoet. Hiervoor kan een internationale structuur worden opgesteld (analoog naar het FSC). De internationale intersectoriele criteria zouden dan worden opgesteld door een internationale overkoepelende organisatie. Deze criteria kunnen dan verfijnd worden met internationaal geldende sectorspecifieke criteria opgesteld door internationale sectoriele werkgroepen. Per land kan er eveneens een werkgroep worden opgericht die de nationaal geldende intersectoriele criteria zal opstellen. De nationale sectorspecifieke criteria kunnen door verschillende nationale werkgroepen worden gedefinieerd (zie figuur 9). Concreet betekent dit dat per actor van de voortbrengingsketen, andere checklists gebruikt zouden moeten worden.

Figuur 9 : Model voor verfijning van criteria

De overkoepelende werkgroepen zouden minstens op tripartite basis moeten worden opgericht, met een evenredige vertegenwoordiging van de werkgevers, de werknemers en de consumenten. Gezien niet alle organisaties even kapitaalkrchtig zijn, moet er een budget worden voorzien dat

de vertegenwoordiging van NGO's en onafhankelijke werknemersorganisaties garandeert. Dit om een oververtegenwoordiging van het bedrijfsleven tegen te gaan.

Per productgroep moet een theoretische voortbrengingsketen worden afgebakend (om eindeloze regressie te vermijden, analoog met het afbakenen van de procesboom bij de LCA).

7.2.3.3 DE STRUCTUUR VAN DE MONITORING

7.2.3.3.1 Voorbereidende fase

7.2.3.3.1.1 contacten met het management

In de meeste gevallen zal het management gecontacteerd worden tijdens de voorbereidende fase van het onderzoek. Tijdens dit eerste contact moet er een vertrouwensrelatie met het management worden opgebouwd. De monitor zal de doelstellingen en de werkwijze uitleggen, waarbij de nadruk zal worden gelegd op het belang van de medewerking van het management. Zo kan het bedrijf indien nodig de nodige voorbereidingen treffen om zich reeds zo veel mogelijk aan te passen aan de vereiste normen. De monitoring maakt dan deel uit van een evolutionair proces, waarbij het management het belang inziet van de ethische bedrijfsvoering en de doelstellingen ervan onderschrijft. Dit is niet altijd het geval. Indien de monitor echter door het management als een wantrouwend inspecteur wordt ervaren, zal er zeer weinig informatie vrijkomen. Het zal ook moeilijker zijn in een later stadium het management te overtuigen van het belang van het invoeren van eventuele aanpassingen in functie van de bevindingen van de monitoring.

Tijdens het uitvoeren van de gevallenstudie van het detergent merkte het onderzoeksteam hoe belangrijk deze eerste kennismaking was. Vooral in het geval van onderaannemers en leveranciers werd de medewerking van het management niet altijd verkregen. Verschillende bedrijven weigerden deel te nemen aan het onderzoek (zie bijlage 4) omdat zij geen gegevens over het productieproces of het personeelsbeleid wilden vrijgeven. Doordat de opdrachtgever een kleine afnemer is speelde hier ook het argument dat het veel tijd nam om ons al deze gegevens te verschaffen, en dat zij niet bereid waren deze tijd in een kleine klant te investeren. Vooral de Belgische bedrijven waren zeer weigerachtig. Nederlandse en Franse bedrijven bleken meer ervaring te hebben met auditteams en sociaal onderzoek.

Ook tijdens het bezoek aan de ketenactoren van het T-shirt project werd het belang van de goede samenwerking met het management ervaren. De eerste contacten bepaalden voor een deel de interesse van het management voor het project.

Bepaalde te onderzoeken aspecten vereisen het opvragen van schriftelijke gegevens aan het management (loonfiches, contracten, aantal werknemers, veiligheidsrapporten, ed.). Deze gegevens kunnen worden opgevraagd tijdens het vooronderzoek.

7.2.3.3.1.2 *Informereren van de werknemers*

Ook de werknemers moeten op de hoogte gesteld worden van de reden waarom de monitoring wordt uitgevoerd. In vele gevallen zijn zij niet op hoogte van de beleidsintenties van het bedrijf, noch van hun rechten. Tijdens deze eerste contacten kan er een bewustmakingsproces in gang worden gezet, waardoor de werknemers in staat zijn zelf de inbreuken op hun rechten vast te stellen. Sommige misbruiken kunnen immers wegens onwetendheid als normaal worden ervaren.

Tijdens een discussie tijdens de *'Seminar on codes and training'*²³¹ werd gesteld dat het informeren van de werknemers een cruciaal punt was in de monitoring en het implementeren van gedragscodes in het algemeen. Dit kan tevens door het afficheren op zichtbare plaatsen van deze rechten of van de eventuele gedragscode of beleidsintenties in de taal van de werknemers. Ook kan men de werknemers mondeling informeren door het geven van informatiesessies in hun eigen taal.

7.2.3.3.1.3 *Contacten met derden*

Tijdens het voorbereidend onderzoek moet er ook onafhankelijke informatie verzameld worden. SA 8000 raadt aan na te gaan wat de grootste knelpunten zijn voor de specifieke bedrijfssector in de regio waar het bedrijf zich bevindt, door contact op te nemen met vakbonden, NGO's en officiële instellingen. Bij het uitvoeren van de monitoring kan de aandacht dan in de eerste plaats gaan naar deze knelpunten.

Schone Kleren Campagne vindt dat plaatselijke NGO's en vakbonden steeds geconsulteerd moeten worden, gezien zij vaak nauw betrokken zijn bij de problematiek van de werknemers.

7.2.3.3.1.3.1 *Contacten met vakbonden*

Vakbonden zijn bevoorrechte gesprekspartners. Zij kunnen de onderzoeker een zicht geven op het management en de werkomstandigheden vanuit het oogpunt van de werknemers. De gegevens die werden verstrekt door het management en de werknemers kunnen hier worden geverifieerd.

In vele bedrijven worden geen vakbond toegelaten, of zijn de bestaande vakbonden niet onafhankelijk. Zo zijn de vakbonden in China geenszins vertegenwoordigers van de belangen van de werknemers. Zij worden gecontroleerd door de regering en laten geen vrije meningsuiting toe²³².

Ook bij de vakbonden moet men soms eerst het vertrouwen winnen. De doelstellingen van de monitoring moeten uitgelegd worden, waarbij het accent op de geheimhouding zal liggen. Sommige informatie zou immers kunnen leiden tot het nemen van represailles tegen de werknemers. Het gebeurt dat vakbonden wantrouwig staan t.o.v. de monitoring uit vrees voor een vermindering van de bestellingen bij een negatieve rapportage.

Niet overal kan men beroep doen op vakbonden. In sommige landen zijn ze illegaal, of zijn ze niet representatief voor de werknemers. Sommige sectoren hebben geen vakbonden, dit geldt vooral voor de informele sector (zie).

---

²³¹ "Workers' education and information on codes of conduct", seminar, Evangelische Akademie Muelheim/Rurh, Germany, december 13-15, 1999

²³² Interview Alice Kwan, HKCIC, 14 december

7.2.3.3.1.3.2 Contacten met NGO's

Een goede samenwerking met de plaatselijke NGO's is essentieel indien men aan exacte en relevante informatie wil komen. Zij kunnen de onderzoeker niet alleen op de hoogte stellen van de specifieke problemen van het te monitoren bedrijf, alsook van de plaatselijke gebruiken en de bestaande algemene problemen van de streek (discriminatie, lijfstraffen, kinderarbeid,...) zodat eventuele problemen in hun context kunnen worden beschouwd.

Zij kunnen eveneens als dubbele controle dienen om na te gaan of de gegevens verkregen van het management en de werknemers betrouwbaar zijn.

7.2.3.3.2 Interviews

Deze kunnen zowel in het bedrijf als erbuiten plaats vinden. Sommige interviews maken deel uit van het vooronderzoek om zo de vermoedelijke knelpunten vast te leggen voor het bezoek aan het bedrijf.

Tijdens het uitwerken van de gevalstudie werd door de onderzoekers ervaren dat het gebruik van de checklist zeer waardevol is, en dit vooral als geheugensteun. Indien het interview enkel bestaat uit het voorlezen van de vragen en het opschrijven van de antwoorden, zal het moeilijk zijn een diepgaand inzicht te krijgen in de werking van het bedrijf. Het voeren van dergelijk vraaggesprek komt vaak als storend over. Een los vraaggesprek levert meer resultaat op. Dit vergt evenwel een degelijke voorbereiding van de monitor.

Tijdens één van de gesprekken te India met het management van een ketenactor van het T-shirtproject werd er zeer geringschattend gesproken over een monitor die hun bedrijf had bezocht. Hij was gekomen met een vragenlijst en had deze afgelezen. De relatie tussen de monitor en de geïnterviewde werd hierdoor uiterst formeel en afstandelijk. De geïnterviewde was hier niet mee gediend en gaf zeer weinig informatie vrij.

Interviews kunnen best gehouden worden in de taal van de geïnterviewde, zo kan hij zich optimaal uitdrukken. Er werd reeds vermeld dat de onderzoeker de plaatselijke taal moet beheersen. Interviews via tolken zijn automatisch minder direct. Bij de vertaling gaan vele nuances verloren, ook is men nooit zeker van de interpretatie van de tolk. Een deel van de communicatie gebeurt non verbaal, door het indirecte contact gaat dit deel van de informatie moeilijker overkomen.

Dit werd ondervonden door de onderzoeksploeg tijdens het bezoek aan het T-shirt project. Het feit dat ze de plaatselijke taal niet sprak, en dat hierdoor vele contacten via een tolk verliepen had een remmend effect op het onderzoek. Vooral directe contacten met werknemers verliepen moeizaam.

Een interview van thuiswerkende vrouwen in India verliep via een dubbele vertaling, omdat de vrouwen enkel de plaatselijke taal machtig waren, en de tolk die deze plaatselijke taal sprak geen Engels sprak. De tolken waren beide mannen. Het onderzoeksteam stelde de vraag hoeveel tijd de vrouwen aan hun huishouden spendeerden, waarbij prompt het antwoord kwam van de tolk, die hiervoor zelfs de vrouwen niet eens consulteerde, dat zij per dag slechts twee uur huishoudelijk werk hadden, en daardoor veel tijd vrij hadden voor het borduren. Gegevens die werden tegengesproken o.a. door het feit dat veel vrouwen onregelmatig werkten door het teveel aan huishoudelijke taken.

Het afnemen van interviews bleek tijdens het onderzoek in India een complexe en tijdrovende zaak. De inhoud van de gehanteerde checklist baseert zich op de internationale arbeidswetgeving van de ILO, op de Internationale Rechten van de Mens en die van het kind. Deze wetgevingen bevatten zeer veel thema's waarvan vele als cruciaal worden bevonden. De checklist bevat dan ook een uitgebreid aantal vragen. Ook de complexiteit van de reële situatie maakt dat de vraagstelling niet altijd eenvoudig is.

Tijdens een interview met een bedrijfsleider werd er gevraagd naar het inkomen van de werknemers. Het waren allen thuiswerkende vrouwen die op onregelmatige basis werkten. Bij een eerste gesprek gaf hij de onderzoeksploeg een zeer duidelijke en eenvoudige uitleg en zeer concrete cijfers. Deze cijfers werden na het gesprek nader bekeken door de onderzoekers, daaruit bleek dat de beweringen niet klopten. Bij confrontatie met de omrekeningen, gaf de bedrijfsleider tijdens een nieuwe, meer gedetailleerde versie, die veel onduidelijker was. De werkelijke situatie was namelijk zeer complex en tamelijk onoverzichtelijk, daar er voor verschillende opdrachten verschillende prijzen werden berekend, dit in functie van de opdrachtgever, de te bewerken materie,... Het eerste verhaal was enkel een zeer vereenvoudigde versie van het eerste verhaal, dat aan alle bezoekers werd voorgeschoteld. Door het feit dat er een tweede gesprek kon plaatsvinden, kon de situatie correcter worden ingeschat.

Tijdens het uitvoeren van de monitoring merkte het onderzoeksteam dat het niet mogelijk is een schets van de reële situatie te verkrijgen indien men de vragen eenvoudig afleest van de lijst. Het stellen van de vragen vergt inzicht in de situatie en een zeker aanpassingsvermogen. Ook moet de waarheidsgetrouwheid van de antwoorden op verschillende manieren worden getoetst, en dit niet alleen bij de onderaannemers. Verschillende interviews zijn nodig opdat de resultaten met elkaar kunnen worden vergeleken.

7.2.3.3.2.1 Interviews met het management

Zoals reeds gesteld, zal veel afhangen van de bereidwilligheid van het management. Hun medewerking is cruciaal. Een positieve relatie met het management, waarbij de nadruk gelegd wordt op het evolutieve van de implementatie van gedragscodes of de aanpassing aan bepaalde normen kan de monitoring veel vereenvoudigen.

Voor het management van onderaannemers en van bedrijven die de monitoring niet zelf hebben aangevraagd zullen niet altijd tot medewerking bereid zijn.

7.2.3.3.2.2 Interviews met de werknemers

Voor de Schone Kleren Campagne gelden voor het interviewen van werknemers de volgende regels²³³ :

- zij moeten gevoerd worden volgens een standaard vragenlijst
- ze moeten worden gehouden in de moedertaal van de werknemer,
- de interviewer moet ervaring hebben in het afnemen van interviews en kennis hebben van de bedrijfstak waarin de werknemers werken
- het interview moet worden afgenomen in omstandigheden die verzekeren dat de werknemer geen negatieve gevolgen zal ondervinden van het interview.

Hierbij kan gevoegd worden dat interviews van vrouwelijke werknemers door een vrouwelijke auditor moeten worden afgenomen.

---

²³³ "Almost anything you always wanted to know about independent monitoring", Clean Clothes Campaign, 1997

Hierboven werd reeds vermeld dat het interviewen volgens een vragenlijst zijn beperkingen heeft. Het is echter een uitstekend hulpmiddel om vergelijkbare interviews af te nemen.

Er werd reeds besproken waarom interviews bij voorkeur worden afgenomen in de taal van de werknemer. Ervaring met de bedrijfstak, en vooral de voorkennis van de problemen van de werknemers is zeer belangrijk bij het afnemen van de interviews. De interviewer zal vlugger begrijpen waar zich de knelpunten situeren, en zal hier dieper op kunnen ingaan.

Werknemers moeten in staat worden gesteld hun opmerkingen te geven zonder dat ze hierbij problemen kunnen krijgen op hun werk. De interviews moeten vertrouwelijk blijven. Het is noodzakelijk de interviews af te nemen zonder de aanwezigheid van het management.

Bij de SKC wordt geopteerd voor interviews buiten het bedrijf. Dit kan echter worden gemeld aan de bedrijfsleiding en zo de werknemers toch in een moeilijke positie brengen.

SA 8000 stelt voor minstens 10% van de werknemers te interviewen met een maximum van 100 werknemers, zodat de herkomst van de klacht moeilijk te achterhalen is.

Ook de techniek van het interviewen is hier belangrijk. Sommige onderzoeksbureau's vinden dat groepsinterviews in het bedrijf stimulerend werken. Dit is enkel het geval indien de werknemers elkaar vertrouwen.

Een auditor geeft aan dat het ideale aantal geïnterviewden rond de 7 ligt. Er moet volgens haar een lokaal gevonden worden waarmee de werknemers vertrouwd zijn. De gesprekken nemen plaats zonder de aanwezigheid van het management. Er ontstaat een bepaalde dynamiek tijdens deze gesprekken die maakt dat er veel meer informatie loskomt dan tijdens individuele gesprekken. Soms echter zijn de werknemers te bevreesd, en wordt enkel hetgeen hun door het management werd opgelegd verteld. Dit voelt men onmiddellijk aan. Interviews met werknemers worden nooit weergegeven in een rapport. Zelfs niet anoniem.²³⁴

Een monitoring systeem kan enkel goed functioneren indien de werknemers de monitor vertrouwen. De Schone Kleren Campagne stelt dat de monitors die worden aangesteld door het management vaak aangezien worden als vertrouwelingen van dit management. Daarom vinden zij dat een samenwerking met NGO's en vakbonden die het vertrouwen hebben van de werknemers zeer belangrijk is²³⁵.

De monitor moet voor het interview zijn onafhankelijke positie en het doel van de monitoring uitleggen. Indien dit nog niet gebeurde tijdens een voorbereidende fase kan hij eveneens een begrijpelijk overzicht geven van de rechten van de werknemers.

Het kan zijn dat bepaalde mistoestanden in het bedrijf niet worden gemeld uit angst dat men zijn werk zal verliezen. De vrees kan bestaan dat, indien de inspectie een negatief rapport uitbrengt, er geen bestellingen meer zullen volgen (zie contacten met vakbonden). Dit kan eventueel recht gezet worden tijdens het gesprek.

Het komt voor dat werknemers niet vrij kunnen of durven spreken tijdens de interviews. De meeste initiatieven raden aan een klachtenprocedure in te stellen, waarbij de werknemers eventueel anoniem klachten kunnen neerleggen bij een onafhankelijke instantie (zie).

---

²³⁴ interview Pauline Cheung, SGS, 13 december 1999

²³⁵ www.cleanclothes.org/1/sa8000.htm (17-05-00)

7.2.3.3.3 Waarnemingen ter plaatse

Een deel van de monitoring bestaat uit het waarnemen van de arbeidsomstandigheden binnen het bedrijf. Vooral de aspecten veiligheid en gezondheid kunnen op deze manier vastgesteld worden, zoals de hygiëne, de verlichting en verluchting, de machines, de stoelen... Dikwijls zijn de te monitoren aspecten zeer sectorspecifiek. In functie van de bedrijfssector kunnen de te observeren knelpunten eerst generiek worden vastgesteld. Deze kunnen dan vastgelegd worden in een checklist. Indien de monitor vertrouwd is met de bedrijfssector zal hij gemakkelijker bepaalde disfuncties opmerken.

Ook zijn er andere elementen die kunnen worden opgemerkt, zoals de kleding en de houding van de werknemers, waardoor kan gepeild worden naar de graad van tevredenheid van de werknemers.

Bij de waarnemingen ter plaatse kan men kiezen voor een onaangekondigd bezoek. Indien het management op de hoogte is van de komst van de monitor kunnen er gemakkelijker bepaalde mistoestanden worden verhuld.

Het eerste gedeelte van de checklist opgesteld door de SKC bevat enkele uit te voeren observaties tijdens het bezoek²³⁶. Ook SA8000 geeft per thema concrete tips voor vaststellingen die men kan doen tijdens het bezoek²³⁷. Zo wordt aanbevolen na te gaan of het water drinkbaar is, of de brandblusapparaten bereikbaar zijn en aangepast aan de grootte van het bedrijf,... De checklist van het CDO geeft eveneens in een apart deel aan welke waarnemingen relevant kunnen zijn.

7.2.3.3.4 Nabezoek

Een nabezoek staat toe de eventuele knelpunten die naar boven komen tijdens de verwerking van de gegevens uit te diepen. Het is niet altijd mogelijk de complexiteit van de situatie te vatten tijdens een eerste bezoek.

De monitoring kan gezien worden als een momentopname, doch ook als een evolutief gegeven. Zo wordt het bedrijf dat een SA8000 aanvraagt om de 6 maanden bezocht. Tijdens deze bezoeken gaat men na of de aanbevolen verbeteringen werden uitgevoerd en of er nog andere knelpunten kunnen worden gesitueerd.

7.2.3.3.5 Klachtenprocedure

Werknemers moeten anoniem klachten in kunnen dienen buiten de werkplaats. Deze klachten kunnen neergelegd worden bij de monitor, het orgaan dat de monitor controleert of bij een vertrouwenspersoon (locale NGO, vakbond,...) die in contact staat met één van beide. Deze klachtenprocedure moet tevens toegankelijk zijn voor derden (NGO's en vakbonden).

Het bestaan van deze procedure, alsook het adres en de naam van de persoon of instelling waarnaar men zich kan richten moeten openbaar worden goed zichtbaar worden geafficheerd in de taal van de werknemers.

Door het feit dat er hier niet noodzakelijk een persoonlijk contact is, geeft deze procedure een betere bescherming van diegene die de klacht indient. Men heeft ook meer tijd om te reageren. Deze

---

²³⁶ "Checklist for factory visits", <http://www.cleanclothes.org/codes/monitoring3.htm> (20-06-00)

²³⁷ "Guidance document for social Accountability", CEPAA, 1999

procedure staat ook in voor een controle op de monitor, indien de klachten bij een vertrouwenspersoon of bij het controleorgaan kunnen worden ingediend. Alle klachten zullen worden geverifieerd. Zowel de schone kleren campagne als SA 8000 vinden dat het invoeren van een klachtenprocedure noodzakelijk is voor een goede monitoring.

7.2.4 Besluit

Er bestaat met name bij gedragscodes een internationale consensus over het feit dat er een onafhankelijke monitoring moet komen die verifieert of de doelstellingen die het bedrijf formuleert worden nageleefd. Uitzonderingen hierop zijn initiatieven die niet op tripartiete basis werden opgericht en die meer geleid worden door het bedrijfsleven.

Over de methodiek die deze onafhankelijke monitoring moet volgen is er echter nog geen overeenkomst. Er werden vele pilootprojecten opgestart die allen verschillende methodes ontwikkelen en uitproberen. Al deze projecten zijn vrij recent. In het kader van deze studie werd de evolutie van deze projecten gevolgd. Ook werd er samengewerkt met het Eerlijke Handels Handvest. Zij gebruiken de checklist die door de onderzoeksploeg werd ontwikkeld voor twee pilootprojecten.

Er kan nog geen definitieve conclusie gegeven worden. Dit hoofdstuk beschrijft enkele van de bestaande projecten en geeft de belangrijkste elementen van de monitoring aan, alsook de problematiek die eraan gekoppeld is.

Enkele van de belangrijkste punten zijn hier:

- Duidelijke formulering van de doelstellingen, waarbij de vraagstelling methodisch wordt aangepakt.
- Onafhankelijke monitoring, gecontroleerd door een overkoepelende organisatie.
- Ervaren monitors die zeer vertrouwd zijn met de plaatselijke gewoontes en taal.
- Samenwerking met het management.
- Vertrouwen van de werknemers, ze moeten zich kunnen uiten zonder dat hun werksituatie hierdoor verandert.
- Samenwerking met derden (NGO's, vakbonden,...).
- Het principe van de dubbele controle toepassen, men moet steeds verschillende bronnen raadplegen.

Het is een onderwerp dat zeker nog verder moet worden uitgediept, waarbij de verschillende resultaten van de onderzoeken kunnen worden uitgewerkt en vergeleken. Door een vergelijking van de resultaten van de verschillende methodieken kan zo een overzicht worden gemaakt van de toepasbaarheid en de efficiëntie van deze methodes.

8 AANBEVELINGEN EN CONCLUSIES

De centrale doelstelling van dit project was een eerste aanzet te geven tot een leidraad voor bedrijven die een ketenanalyse willen uitvoeren. Deze ketenanalyse dient als instrument waarbij opties worden gegenereerd die ketenbeheer voor ogen houden. Deze ketenanalyse bevat een milieu- en sociaal gerichte analyse van het bedrijfseigen product vanuit een van wieg tot graf benadering. Het vertrekpunt was dus een individueel bedrijf.

De doelstelling werd voor ogen gehouden, vanuit de volgende twee probleemstellingen:

- Het gebrek aan een eenvoudige, voor bedrijven goed te hanteren, leidraad voor het uitvoeren van een ketenanalyse als basis voor een systematische aanpak bij het streven naar ketenbeheer;
- De eenzijdige milieugerichte benadering bij van wieg tot graf evaluaties vertrekkende van een product (bijv. bij de toepassing van ketenbeheer) en het gebrek aan aandacht voor de sociale aspecten hierbij.

In het verlengde van de doelstelling met betrekking tot het individuele bedrijf, had het project bijkomende doelstellingen op wetenschappelijk, beleidsondersteunend en maatschappelijk vlak. Wat betreft de doelstellingen op beleidsondersteunend en maatschappelijk vlak wordt verwezen naar de fase van de valorisatie van het concrete resultaat, met name van de checklist en van de wetenschappelijke conclusies en aanbevelingen. Dit vindt plaats tijdens de laatste fase van het project van juli t.e.m. december 2000. Hieronder wordt teruggekoppeld naar de doelstellingen op wetenschappelijk vlak:

- Het ontwikkelen van een theorie waarbij rekening wordt gehouden met sociale aspecten bij een van wieg tot graf benadering vertrekkende van een product;
- Opbouw van ervaring met en een kritische evaluatie van de methodiek voor de milieugerichte levenscyclusanalyse in het licht van ketenbeheer, in combinatie met de bovenvermelde theorie voor het in rekening brengen van sociale aspecten, en getoetst aan de praktijk aan de hand van een gevalstudie;
- Opbouwen van kennis over en ervaring met de systematische aanpak van ketenbeheer als instrument voor bedrijven.

In wat volgt zullen conclusies geformuleerd worden. De tekst is gestructureerd volgens de volgende vraagstellingen:

- 1) Is de checklist geschikt als leidraad voor een van wieg tot graf analyse van een product op sociaal en ecologisch vlak ?
- 2) Is het een instrument dat gebruikt kan worden door individuele bedrijven ?

8.1 DE CHECKLIST ALS LEIDRAAD VOOR EEN VAN WIEG TOT GRAF ANALYSE VAN EEN PRODUCT OP SOCIAAL EN ECOLOGISCH VLAK : AANBEVELINGEN

8.1.1 Algemeen

Tijdens het onderzoek is een checklist opgesteld voor de analyse van een product. Op ecologisch vlak is verwezen naar de impactcategorieën die het meeste gangbaar zijn bij het verrichten van LCA's. Deze keuze was vrij evident aangezien er op dit onderzoeksterrein al heel wat werk is verricht. Op sociaal vlak is de stakeholdertheorie als referentiekader gebruikt. Deze stakeholdertheorie was geschikt om de sociale omgeving af te bakenen. Het werd als analysekader gebruikt en niet als beslissingsmodel. In het laatste geval zou het evenwel maximaal tegemoet gekomen zijn aan het

principe van duurzame ontwikkeling en duurzaam ondernemen, zoals gedefinieerd in het tweede hoofdstuk, m.a.w., het zou rekening houden met :

- De behoeften van alle stakeholders ;
- De milieugebruiksruimte ;
- Participatie.

De ontwikkelde benadering heeft vooral oog voor de twee eerste elementen. Door de feitelijke situatie en door de ketenbenadering was het op dit moment zo goed als onhaalbaar tegemoet te komen aan het aspect participatie. Door zoveel mogelijk aandacht te hebben voor criteria waar consensus over bestaat (tripartite, internationaal) kon daar tot op zekere hoogte wel aan tegemoet gekomen worden. Desondanks moeten hierbij enkele kritische kanttekeningen gemaakt worden (zie verder) die een belangrijke leidraad vormen voor vervolgonderzoek.

Voor de praktische uitwerking van het sociale gedeelte van de checklist is er vervolgens voor gekozen om zich binnen de contouren van dit project te beperken tot de problematiek van de werknemers. De werknemers zijn één van de belangrijkste stakeholders van het bedrijf. Om te kunnen spreken van een evaluatie op sociaal vlak, moet de checklist uitgebreid worden met thema's die te maken hebben met de belangen van andere stakeholders: de omwonenden, de leveranciers, enz... Dit project is beschouwd als een pilootproject in deze complexe problematiek. Vervolgonderzoek moet vertrekken vanuit een aanpak waarbij de belangen en behoeften van alle stakeholders in kaart gebracht worden.

Er is ook voor gekozen om een zo algemeen mogelijke checklist op te stellen. M.a.w. het gaat hier om een checklist die een zo ruim mogelijke toepassing kan hebben : sectoroverstijgend en internationaal. Het resultaat is een leidraad met algemene krachtlijnen, gebaseerd op de volgende principes :

- Een van wieg tot graf benadering, verwijzend naar de mLCA cfr. de internationaal aanvaarde ISO 14040-reeks ;
- De basisprincipes uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Conventies van de ILO (in de eerste plaats de fundamentele Conventies) en de VN conventie van de Rechten van het kind.

Deze checklist is een eerste stap tot een leidraad voor de analyse van een product op vlak van z'n milieu-aspecten en op vlak van de werknemersbelangen.

Aanbeveling 1

Om te kunnen spreken in termen van een evaluatie op het vlak van alle sociale en milieuaspecten, dient door middel van verder wetenschappelijk onderzoek deze leidraad nog uitgebreid te worden met thema's die te maken hebben met de belangen van de andere stakeholders (omwonenden, inheemse volkeren, leveranciers, afnemers, consumenten,...).

8.1.2 De mLCA in de context van sociale thema's

In eerste instantie werd gekeken in welke mate de milieugerichte LCA-methodiek uitgebreid kon worden met sociale thema's. Hierbij kon men zich baseren op de methodologische resultaten van een aantal onderzoeken waarbij het interne leefmilieu (in casu gezondheid en veiligheidsaspecten) wordt opgenomen als impactcategorie bij de milieugerichte LCA. Een literatuuronderzoek werd verricht omtrent dergelijke initiatieven. Ook werd verwezen naar enkele initiatieven die verder gingen dan veiligheid en gezondheid en getracht hebben om meerdere sociale aspecten op te nemen in de LCA-aanpak. Aangezien de LCA-methodiek zeer sterk gebaseerd is op de stofstromen als analysekader, en sociale thema's nauwelijks verband houden met stofstromen, maar met de kenmerken van de

organisaties, moest geconcludeerd worden dat de inbreng van de LCA methodiek t.a.v. het sociale luik van het analysekader zeer beperkt zou zijn. Hoewel het opstellen van de procesboom belangrijk blijft, moet voor het sociale luik nadien afgestapt worden van de LCA methodiek. De volgende stap bestaat immers uit het uittekenen van de voortbrengingsketen die verbonden is aan deze procesboom. Vanaf dan worden kenmerken van de organisaties in kaart gebracht.

Aanbeveling 2

De LCA methodiek biedt slechts een beperkte basis om sociale criteria op te nemen in de van wieg tot graf analyse. De LCA is zo goed als volledig gebaseerd op de kenmerken en het gedrag van stromen. Voor milieucriteria zijn stromen zeer relevant, wat voor sociale criteria nauwelijks het geval is (met uitzondering van bepaalde gezondheidseffecten). Voor de sociale criteria spelen vooral de kenmerken van de betrokken organisaties een centrale rol. Bij de beoordeling van producten op basis van ecologische en sociale criteria moet hier rekening mee worden gehouden.

8.1.3 Toepassing van de mLCA voor het ecologische luik van de analyse

8.1.3.1 BESCHIKBAARHEID VAN GEGEVENS

Wanneer men bij benadering een beeld wil krijgen van de problematiek die het product met zich kan meebrengen in de keten, kan gebruik gemaakt worden van data die reeds verzameld werden in het licht van eerder uitgevoerde LCA's. Door gebruik te maken van softwaremateriaal (zie verder) kan dit vrij snel gebeuren, maar men moet zich dan wel realiseren dat de plaats specifieke (en afhankelijk van de gebruikte databanken, soms ook de gemiddelde, generieke) gegevens daar soms sterk van kunnen afwijken.

Aanbeveling 3

Het verzamelen van de nodige gegevens voor het verrichten van de LCA is zeer tijdsintensief, wat minder interessant is in het licht van de ontwikkeling van een zo eenvoudig mogelijk instrument. Verfijningen van de checklist zouden per productgroep / per sector moeten gebeuren. M.a.w. dit betekent dat het generieke gedeelte van de milieugerichte analyse vooraf verricht zou kunnen worden. Hiertoe kan men zich bijv. ook baseren op LCA's die al voor andere doeleinden (bijv. het vaststellen van criteria voor een milieukeur) gemaakt zijn. Het verdient aanbeveling onderzoeksgelden vrij te maken voor de aanleg en de opvolging van databanken voor deze doeleinden.

Voor de uitvoering van de milieugerichte LCA is gebruik gemaakt van een softwaretool, SimaPro. SimaPro is speciaal ontworpen voor het verrichten van een LCI en een impact assessment. Hiertoe bevat het verschillende databanken. Enerzijds zijn er databanken voor het verrichten van een LCI : deze bevatten data over de stroomgegevens van verschillende stoffen en materialen. Anderzijds zijn er databanken voor verschillende methodes om een impact assessment uit te voeren. Men kan ook eigen data invoeren. De gegevens uit de LCI-databanken gaven een beeld van te verwachten knelpunten in de keten van het product. Ook na verfijning blijken de belangrijkste knelpunten zich op dezelfde plaatsen in de keten te bevinden.

Bovendien worden aan de hand van deze software de vele noodzakelijke berekeningen gemaakt, wat een vlotte aanpak mogelijk maakt.

Aanbeveling 4

Aan de hand van softwaretools krijgt men, weliswaar bij benadering, zicht op de belangrijkste schakels in de keten. Het gebruik ervan leidt ertoe dat op zeer korte termijn een beeld wordt verkregen van de generieke analyse. Softwaremateriaal blijkt vooral interessant te zijn voor relatieve vergelijkingen. Een voortdurend kwalitatief onderzoek naar de op de markt zijnde softwaretools en databanken met publicatie van de onderzoeksresultaten is noodzakelijk.

Verder moet ook vastgesteld worden dat in databanken die bij het softwaremateriaal worden geleverd nog geen gegevens beschikbaar zijn voor vele stoffen en/of materialen. Voor sommige stoffen of materialen zijn de fiches vaak gebrekkig ingevuld. In die gevallen vergt zelfs het verrichten van een algemene verkennende analyse veel tijd.

Aanbeveling 5

Er moet werk gemaakt worden van netwerken voor de uitwisseling van gegevens voor LCA-doeleinden. Sector- en productgroepgericht onderzoek naar stofstromen van productsystemen moet gestimuleerd worden. Coördinatie (bij voorkeur op internationaal niveau) voor de aanleg van databanken met gegevens is noodzakelijk. Zowel overheden als bedrijven als NGO's zouden gemakkelijk toegang moeten krijgen tot dergelijke databanken.

8.1.3.2 ENKELE CONCLUSIES MET BETREKKING TOT DE LCA-METHODIEK

8.1.3.2.1 De LCA als instrument voor “eco-efficiency” en de grenzen van dit concept

Het resultaat van de LCA wordt uitgedrukt per functionele eenheid. Op die manier laat dit instrument toe om verschillende producten, die tegemoet komen aan dezelfde hoeveelheid van een dienst, onderling te vergelijken op hun milieu-effecten. Ook kan de productie van een product in alle stappen van de keten efficiënter georganiseerd worden, wat ertoe leidt dat de milieu-effecten per functionele eenheid beperkt worden.

De LCA geeft geen beeld van de absolute milieu-effecten. De gevolgen worden geïllustreerd aan de hand van het volgende voorbeeld, afkomstig uit het praktische gedeelte van het onderzoek. De oogst van een landbouwproduct kan tot op zekere hoogte aanzienlijk verbeteren door toediening van meer nutriënten en bestrijdingsmiddelen, wat leidt tot meer schadelijke milieu-effecten. Dit betekent dat men kan berekenen wat de optimale hoeveelheid bemesting en bestrijdingsmiddelen is, om te komen tot een optimaal resultaat van de LCA. Zolang de meeropbrengst meer effect heeft op het resultaat per functionele eenheid dan de milieuschade, lijkt, vanuit de LCA-aanpak, een hogere toediening van meststoffen en bestrijdingsmiddelen aangewezen. Deze benadering past volledig in de context van eco-efficiency, die ook vertrekt van een relatieve benadering. Het voorbeeld toont aan dat het niet aangewezen is om enkel vanuit een dergelijke eco-efficiëntie benadering te vertrekken. Bij de normalisatie – als onderdeel van de *impact assessment* – kan de relatieve bijdrage van het beschouwde productsysteem ten aanzien van de verschillende milieuproblemen beter benaderd worden, doch ook dit zal nooit leiden tot een correct beeld van de absolute milieu-effecten. Het begrip milieugebruiksruimte wijst echter ook op de beperkte draagkracht van het milieu en bijgevolg op de grenzen van exploitatie. Bij de LCA wordt daar, in het beste geval, rekening mee gehouden bij bijv. het gebruik van het *distance to target* (gesteld dat die doelstelling gebaseerd is op wetenschappelijke gegevens) principe bij het ontwerpen van de weegfactoren voor de verschillende classificatiefactoren.

Aanbeveling 6

Door de resultaten uit te drukken per functionele eenheid is de LCA een geschikt meetinstrument voor eco-efficiency. Dat er een beperkte draagkracht is, komt (in het beste geval) slechts secundair aan de orde tenzij er expliciet aandacht aan wordt besteed. Bij verder onderzoek naar de verfijning van de checklist zal onderzocht moeten worden hoe ook rekening kan worden gehouden met de absolute grenzen van de milieugebruiksruimte.

8.1.3.2.2 Het generieke karakter van de LCA

Zelfs indien gebruik gemaakt wordt van plaats specifieke inventarisatiegegevens, moet voor ogen worden gehouden dat databanken voor het verrichten van een *impact assessment* steeds gebruik maken van algemene gegevens. Verfijning van dit gedeelte van de analyse zou ook veel te ver leiden en de methodiek onhanteerbaar maken. Het nadeel echter is dat voor extreme omstandigheden de resultaten uit de impact assessment nauwelijks relevant kunnen zijn

Aanbeveling 7

Er zou onderzocht moeten worden in welke mate een verdergaande verfijning van de checklist, rekening kan houden met plaats specifieke situaties.

8.1.3.2.3 De LCA als momentopname

De LCA, ook indien zij plaats specifiek wordt uitgevoerd, is een momentopname. Dit betekent dat enkel met de huidige situatie van elke schakel in de keten rekening wordt gehouden, onafhankelijk van de evolutie die een bepaalde ketenactor doormaakt.

De ketenanalyse uitbreiden zodat rekening wordt gehouden met de evolutie binnen de afzonderlijke ketenactoren maakt haar nog omvangrijker en complexer, wat niet de bedoeling kan zijn. Bij de types maatregelen die ingevoerd kunnen worden in het kader van ketenbeheer kan een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds substitutie en optimalisatie en anderzijds maatregelen ten aanzien van de procesboom en maatregelen ten aanzien van de organisaties. Er wordt ook gewezen op de noodzaak tot voorzichtigheid indien geopteerd wordt voor substitutie van stukken van de keten (organisaties) omwille van de gevolgen op sociaal vlak die dit met zich kan meebrengen.

Aanbeveling 8

Bij het beslissingsmoment zullen overwegingen ten aanzien van de evolutie binnen bepaalde ketenactoren ook een belangrijke rol moeten spelen. Dergelijke aspecten opnemen in de ketenanalyse zal te ver leiden en de analyse nodeloos complex maken. Wanneer verbeteropties worden vooropgesteld in het kader van ketenbeheer, zal de sociale wenselijkheid van deze verbeteropties in het kader van een haalbaarheidsanalyse bestudeerd moeten worden.

8.1.3.2.4 Voorstel tot een kwalitatieve benadering van sommige aspecten van de impact assessment

Tijdens de uitvoering van de *impact assessment* was het niet mogelijk om sommige impact categorieën gedetailleerd uit te werken. Dit was bijv. typisch voor de impactcategorieën humane en eco-toxiciteit. Er is uiteindelijk gekozen voor de aanpak bij de eco-indicatorenmethode, waarbij deze impactcategorieën vervangen zijn door de impactcategorie "pesticiden". De problematiek met deze impactcategorieën is gekend bij LCA-onderzoek en er wordt momenteel ook gewerkt aan methodes om een beter zicht te krijgen op de combinatie van gegevens inzake toxiciteit, eco-toxiciteit, gedrag van stoffen in het milieu, persistentie, enz... Toch is het onderzoek inzake pesticiden en gevaarlijke stoffen in het algemeen een werk van lange adem. Er bestaan immers meer dan 100.000 gevaarlijke stoffen die bovendien in allerlei combinaties kunnen voorkomen. Het wetenschappelijk onderzoek terzake dient nog een hele weg af te leggen, wil men de resultaten ervan effectief kunnen gebruiken voor toepassingen in LCA's.

Aanbeveling 9

Voor de ketenanalyse wordt pragmatisch voorgesteld om, net zoals bij het sociale gedeelte ervan, op een kwalitatieve wijze te werk te gaan en te vertrekken van overeenkomsten op internationaal of eventueel Europees niveau. Zo kan verwezen worden naar internationale verdragen die afgesloten zijn het kader van UNEP (de PIC-lijst e.d.m.), OSPAR (de lijsten van de Noordzeeconferenties), enz.. De opmaak van een voortdurend bijgewerkte lijst wordt aanbevolen. Wel moet benadrukt worden dat wetenschappelijk onderzoek inzake gevaarlijke stoffen in het algemeen meer gestimuleerd moet worden.

8.1.3.2.5 Benchmarking

In tegenstelling tot het sociale gedeelte van de checklist, is voor het gedeelte dat betrekking heeft op milieu-aspecten, door het gebruik van de LCA-principes, geen gebruik gemaakt van normen. Terwijl voor de sociale criteria duidelijk verwezen kon worden naar internationale overeenkomsten (de fundamentele ILO-conventies, het Verdrag van de Rechten van de Mens en de Conventies van de Rechten van het Kind), is dit voor de milieu-aspecten in veel mindere mate mogelijk. Doelstellingen uit internationale verdragen en conventies op milieuvlak zijn immers te algemeen en er is nog niet voldoende wetenschappelijk materiaal voorhanden om die doelstellingen te vertalen naar normen voor stofstromen m.b.t. een bepaald product. Anderzijds zijn er redenen om toch te pleiten voor een vorm van *benchmarking*. Bij *benchmarking* worden een aantal criteria vergeleken met een bepaalde streefwaarde, afgeleid van de situatie bij de koplopers van de sector. Eerder is al gezegd dat het verrichten van een LCA voor het generieke gedeelte veel tijd vergt. *Benchmarking* kan leiden tot een vereenvoudiging van de interpretatie.

Aanbeveling 10

Er zou gebruik gemaakt kunnen worden van de criteria die in het kader van ecolabeling worden gebruikt.

8.1.4 De voortbrengingsketen

De mate waarin een ketenanalyse uitgevoerd kan worden, is sterk afhankelijk van de structuur van de keten. Dit is duidelijk gebleken uit het praktisch gedeelte van het onderzoek. De reden waarom de

ketenanalyse vrij gedetailleerd uitgevoerd kon worden bij het T-shirt, had te maken met het feit dat één ketenactor ervoor geopteerd heeft om zelf de keten volledig samen te stellen op basis van een aantal criteria. Wil men expliciet rekening houden met sociale en ecologische criteria vanaf de grondstoffase, dan is een dergelijke keuze een belangrijke voorwaarde. In de andere gevallen stuit men op het probleem dat ketenactoren hogerop in de keten om diverse redenen niet achterhaald kunnen worden. Dat was duidelijk het geval bij het project met het detergent. Ook de machtsverhoudingen in de keten zijn belangrijk. Zo bleek bij beide gevalstudies dat men als kleine afnemer weinig invloed kan uitoefenen.

Aanbeveling 11

Het uitvoeren van een gedetailleerde ketenanalyse waarbij de huidige situatie bij de ketenactoren wordt bekeken, is alleen zinvol in het geval van een vaste ketenstructuur (bijv. wanneer één ketenactor zelf de voortbrengingsketen samenstelt). In het geval dat men stuit op een ketenactor die sterk wisselende leveranciers heeft, is het interessanter om na te gaan welke criteria deze hanteert bij de keuze van zijn leveranciers. Hierbij moet een duidelijk afwegingskader worden vooropgesteld.

8.1.5 De behandelde thema's

De conclusies met betrekking tot de LCA werden hierboven behandeld. Dit gedeelte richt zich dan ook naar de thema's die betrekking hebben op de werknemersbelangen.

Aanbeveling 12

Zoals reeds vermeld werd als referentiemateriaal werd de internationale wetgeving gebruikt. Op basis van dit referentiemateriaal en een uitgebreide studie van de verschillende bestaande instrumenten die sociale criteria bij de beoordeling van een bedrijf of een product opnemen werd vastgesteld dat een checklist minstens de volgende sociale thema's moet behandelen:

- recht op vereniging en collectieve onderhandeling
- Gedwongen en verplichte arbeid
- Discriminatie
- Kinderarbeid
- lonen
- Werkuren
- Veiligheid en gezondheid
- Werkzekerheid en sociale zekerheid

Aanbeveling 13

Voor elk van de sociale thema's inzake werknemersbelangen geldt dat er minimumvereisten kunnen worden gesteld. Deze minimumvereisten worden internationaal erkend als zijnde essentieel voor een verantwoord ondernemerschap.

Deze minimumcriteria zijn voor interpretatie vatbaar. Zo is er momenteel een discussie bezig over het thema lonen. In vele landen is het minimumloon niet gelijk aan een leefbaar loon. Wat dit leefbaar loon echter moet inhouden staat nog niet vast. De term leefbaar loon versus minimumloon wordt wel reeds in vele van de bestudeerde instrumenten als criterium aangehaald.

Aanbeveling 14

Bij het opstellen van de minimumcriteria en bij het uitvoeren van de gevallenstudies bleek dat het niet mogelijk is enkel te verwijzen naar de internationale wetgeving. Er moet ook rekening gehouden worden met nationale wetgevingen, en met de plaatselijke cultuur. Voor de thema's lonen en veiligheid en gezondheid is het eveneens nodig sectorspecifieke criteria op te stellen. Het bepalen van deze nationale en sectorspecifieke criteria vraagt echter een grote tijdsinvestering, omdat deze gegevens niet op een gecentraliseerde plaats kunnen geconsulteerd worden.

8.1.6 Monitoring

Bij het samenstellen van de checklist werd vooral aandacht besteed aan het inhoudelijke aspect. Bij het toepassen van de checklist is duidelijk gebleken dat naast het inhoudelijke, ook de wijze van monitoring van de bedrijven van groot belang is. Het onderzoek werd bijgevolg uitgebreid met een literatuurstudie en een reeks interviews die betrekking hebben op de monitoring. De wijze waarop deze monitoring moet worden uitgevoerd is momenteel onderwerp van discussie bij diverse instanties. In de studie werd een overzicht gegeven over de doelstellingen van de verschillende stakeholders wat betreft de monitoring. Ook werd er dieper ingegaan op de vereisten die men moet stellen aan de monitor.

Aanbeveling 15

Idealiter beheerst de monitor de plaatselijke gewoontes en de plaatselijke taal, is hij vertrouwd met het productieproces en heeft hij kennis van personeelsbeleid.

Ook is het zeer belangrijk dat de monitoring door een onafhankelijke monitor wordt uitgevoerd. Onafhankelijke monitoring wordt meestal uitgevoerd door een erkende organisatie. Om als onafhankelijk te worden beschouwd moet de organisatie van de monitor ofwel financieel niet direct afhankelijk zijn van het bedrijf, ofwel, indien deze rechtstreeks door het bedrijf wordt gefinancierd, erkend en gecontroleerd worden door een onafhankelijke derde.

Aanbeveling 16

Volgens de bevindingen van het rapport zou de monitoring moeten plaats vinden binnen de volgende structuur:

- **Vorbereidende fase.**
  - **Contacten met het management.**
  - **Informereren van de werknemers.**
  - **Contacten met derden (vakbonden, NGO's,...).**
- **Interviews.**
  - **Interviews met het management.**
  - **Interviews met de werknemers.**
- **Waarnemingen ter plaatse.**
- **Nabezoek.**
- **Klachtenprocedure.**

De oorspronkelijke bedoeling van de checklist was enkel een overzicht te krijgen van een momentsituatie. In geval de monitoring wordt uitgevoerd in het kader van een continue aanpassing van het bedrijf dan kan er om de 6 maand of om het jaar een bezoek worden gebracht aan het bedrijf, waarbij telkens verbeteringen worden geadviseerd.

Een goede voorbereiding is noodzakelijk indien men zo veel mogelijk gegevens wil verzamelen tijdens het bezoek. Voor het verkrijgen van schriftelijke gegevens en gedetailleerde informatie over het beleid van het bedrijf moet er een vertrouwensrelatie worden opgebouwd met het management. Dit zal vooral moeilijk zijn indien het een onderaannemer betreft. Ook moeten de werknemers op voorhand moeten worden ingelicht over de inhoud en de gang van zaken van de monitoring. Indien zij niet op de hoogte zijn van hun rechten, dan zal het hun moeilijker vallen de inbreuken hierop te melden. Contacten met derden geven een onafhankelijker visie op de gang van zaken, en dienen als dubbele controle.

Bij de interviews moet rekening gehouden worden met het soort vragen dat wordt gesteld aan het management en aan de werknemers. Werknemers moeten vrijuit kunnen spreken en geen negatieve gevolgen ondervinden indien ze kritiek geven tijdens de interviews. In beide gevallen komt men best tot een vertrouwensrelatie. In de checklist werden de vragen gespecificeerd naar beide doelgroepen toe.

Waarnemingen ter plaatse kunnen zeer relevant zijn. Hier is het belangrijk kennis te hebben van het productieproces. Het gebruik van een checklist is hierbij zeer handig, deze kan op dit punt sectorspecifiek worden verfijnd.

Een nabezoek zal toestaan bepaalde onduidelijkheden recht te trekken, dit kan het best onaangekondigd worden uitgevoerd.

Een klachtenprocedure staat werknemers en derden toe anoniem klacht in te dienen. In veel bedrijven durven werknemers niet openlijk kritiek te leveren, uit schrik hun werk te verliezen.

Aanbeveling 18

Voor het uitvoeren van de monitoring worden samengevat de volgende aanbevelingen geformuleerd :

- **Duidelijke formulering van de doelstellingen, waarbij de vraagstelling methodisch wordt aangepakt.**
- **Onafhankelijke monitoring, gecontroleerd door een overkoepelende organisatie.**
- **Ervaren monitors die zeer vertrouwd zijn met de plaatselijke gewoontes en taal.**
- **Samenwerking met het management.**
- **Kennis van het productieproces en van personeelsbeleid.**
- **Vertrouwen van de werknemers, ze moeten zich kunnen uiten zonder dat hun werksituatie hierdoor verandert.**
- **Samenwerking met derden (NGO's, vakbonden,...) .**
- **Het principe van de dubbele controle toepassen, men moet steeds verschillende bronnen raadplegen....**
- **De mogelijkheid onaangekondigde bezoeken af te leggen.**

8.2 DE CHECKLIST ALS INSTRUMENT VOOR INDIVIDUELE BEDRIJVEN : AANBEVELINGEN

8.2.1 De interesse van de bedrijven voor dit instrument

In de loop van het onderzoek zijn gevalstudies verricht. Hiertoe moest samengewerkt worden met een bedrijf dat bereid was zijn product te laten doorlichten. Bij de selectie van een dergelijke organisatie waren verschillende criteria relevant :

- de motivatie van het bedrijf ;
- de voorkeur voor een eenvoudig product ;

- een product met footprints in ontwikkelingslanden ;
- representativiteit ten opzichte van het algemene bedrijfsleven.

Vooraf de laatste vereiste bleek problematisch te zijn. Er moest vastgesteld worden dat bedrijven zeer terughoudend waren ten aanzien van de doelstellingen van dit project, ondanks de garantie tot absolute discrete behandeling van de bedrijfsgegevens. Men uitte z'n bezorgdheid inzake de nodige tijdsinvestering, maar ook bleek vooral het sociale thema (vanaf de grondstoffase) uiterst gevoelig te liggen. Deze vaststellingen bleven een rode draad in het leggen van contacten met bedrijven. Ondanks het feit dat de thema's steeds actueler worden en bedrijven zelf met sociale gedragscodes op de proppen komen, blijft er een grote terughoudendheid ten aanzien van externen, ook al bieden die een instrument dat louter intern gebruikt zou worden. Deze vaststelling is in overeenstemming met het pleidooi vanwege de industrie om zelf voorstellen te doen, zonder (of zo weinig mogelijk) inmenging van buitenaf.

Aanbeveling 19

Net zoals stimuleringsprogramma's voor het bedrijfsleven worden opgemaakt inzake innovatie, ecodesign, enz. zouden programma's moeten worden gecreëerd waarbij het bedrijfsleven (financieel) wordt gestimuleerd om aan integrale ketenanalyse en -beheer te doen. Gelet op het feit dat 'duurzaam ondernemen' op verschillende fora door bedrijven naar voor wordt geschoven moeten de bedrijven zelf ook de verantwoordelijkheid opnemen om deel te nemen aan initiatieven terzake.

8.2.2 De checklist

De checklist is opgesteld met het oog op een aanzet tot leidraad voor het creëren van een instrument voor individuele bedrijven. In principe kan ze, mits detaillering afhankelijk van o.a. productgroep, sector, e.d. (zie verder) hiertoe gebruikt worden. Toch dienen enkele kanttekeningen gemaakt te worden.

De checklist is opgesteld voor intern gebruik en dus niet met het oog op publicitaire doeleinden. Hiertoe zou men, naast het doorlopen van de thema's uit de checklist, nog een externe peer review moeten laten verrichten wil men geloofwaardig zijn. Er is in de loop van dit project geen aandacht besteed omtrent hoe een dergelijke peer review verricht zou moeten worden.

Gezien de complexiteit van de thema's is het niet mogelijk een eenvoudige checklist op te stellen. Het gebruik ervan vraagt dan ook een zekere kennis en ervaring. In die zin moet het bedrijf over voldoende expertise bezitten indien het wil gebruik maken van dit instrument, zeker indien het deze wil toepassen bij de onderaannemers.

Verder is echter ook uit literatuuronderzoek gebleken dat het niet zo zinvol is indien elk bedrijf met een eigen checklist, en dus met eigen criteria op de proppen komt. In het verleden hebben verschillende multinationals dit gedaan, wat geleid heeft tot veel verwarring. In de laatste fase van dit onderzoek zal worden nagegaan hoe deze checklist in het (geïntegreerd) productbeleid zou kunnen worden opgenomen.

Aanbeveling 20

Het is dan ook veel interessanter om de checklist te gebruiken als basis voor instrumenten voor (geïntegreerd) productbeleid, waarbij aandacht wordt besteed aan zowel sociale als ecologische

kenmerken van het product. Het verdient aanbeveling hieraan bij de verdere uitwerking op Belgisch vlak aandacht aan te besteden.

8.2.3 Het analyse-instrument

Welke beleidsinstrumenten men ook wil inzetten, een analyse-instrument (als toetsing) zal steeds noodzakelijk zijn en hierbij kan deze checklist een rol gaan spelen. De checklist is zeer ruim opgevat en doet daarom dienst als algemeen kader. Zeker voor wat betreft de sociale thema's is een afbakening gebeurd die gebaseerd is op internationale overeenkomsten. Verdere verfijning en een concretere invulling is echter noodzakelijk en moet op diverse domeinen doorgevoerd worden. In de loop van het theoretische gedeelte was al gewezen op verschillende niveaus : product (kan uitgebreid worden tot productgroep), proces en organisatie. Tijdens het praktische gedeelte is ook gebleken dat de invulling van sommige criteria ook sterk samenhangt met de sector van de individuele ketenactoren en met het land waarin een organisatie zich bevindt. Wat bijvoorbeeld de milieucriteria betreft werd het algemene kader van de LCA gebruikt, wat verfijnd kan worden in criteria voor bepaalde productgroepen. Qua veiligheid en gezondheid kan men wel algemene vereisten vooropstellen (wat in deze checklist gebeurd is), maar die moeten vervolgens verfijnd worden voor de desbetreffende processen en sectoren. Lonen zijn afhankelijk van datgene wat als "leefbaar loon" wordt omschreven en dit zal sterk verschillen naargelang de locatie waarin een ketenactor zich bevindt.

Aanbeveling 21

Bij een verdere verfijning zal aandacht moeten besteed worden aan de definiëring van de concrete thema's én aan de concrete invulling van de thema's.

8.3 CONCLUSIES

Ketenanalyse bevat een milieu- en sociaalgerichte analyse van het bedrijfseigen product vanuit een van wieg tot graf benadering. Hierbij staan volgende krachtlijnen voorop:

- een van wieg tot graf benadering, verwijzend naar de mLCA cfr. de internationaal aanvaarde ISO 14040-reeks ;
- de basisprincipes uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Conventies van de ILO (in de eerste plaats de fundamentele Conventies) en de VN conventie van de Rechten van het kind.

De hiertoe ontwikkelde *checklist* is een leidraad voor de tweevoudige analyse van een product, enerzijds op vlak van de milieu-aspecten en anderzijds op het vlak van de werknemersbelangen. Om te kunnen spreken in termen van een evaluatie op vlak van alle sociale aspecten, dient deze leidraad echter nog uitgebreid te worden met thema's die te maken hebben met de belangen van de andere stakeholders.

Inzake *het milieuluik* kan worden gewezen op zowel voor- als nadelen van bestaande LCA-softwaretools en -databanken. Het voordeel is dat vanuit generiek oogpunt op een snelle wijze inzicht kan worden verkregen in de milieuproblematiek van een beschouwd productsysteem. Het nadeel is dat dit generiek beeld sterk kan afwijken van de plaats specifieke situatie. Hoewel de LCA op zich een krachtig instrument is, moet er verder oog zijn voor volgende beperkingen:

- de vraag of een productsysteem (mede) bijdraagt tot het overschrijden van de draagkracht van het leefmilieu wordt hiermee niet beantwoord;

- zowel op kwalitatief als op kwantitatief vlak zijn er kwaliteitsdoelstellingen verbonden aan het gebruik van LCA.

Hoewel het opstellen van de procesboom als onderdeel van de LCA-methodiek belangrijk is, moet voor **het sociale luik** gebruik gemaakt worden van de analyse van de voortbrengingsketen. Hiermee worden de kenmerken van de betrokken organisaties in kaart gebracht. Bij dit luik van de analyse aan de hand van de ontwikkelde checklist wordt rekening gehouden met de criteria uit de reeds vermelde internationale afspraken. Toch moet er op worden gewezen dat ook rekening moet worden gehouden met nationale wetgevingen, plaatselijke gebruiken en sectorspecifieke criteria.

Bij het toepassen van de checklist is voornamelijk gebleken dat naast inhoudelijke aspecten, ook de wijze van **monitoring** van groot belang is. Verschillende aanbevelingen inzake monitoring werden naar voor gebracht. Het aanwenden van deze checklist voor beleidsmatige toepassingen, zoals bijv. labelling, vergt o.a. op dit vlak bijkomende aanbevelingen. Tijdens de valorisatiefase van dit onderzoek (juli-december 2000) zal hier werk van gemaakt worden.

Tot slot wordt vastgesteld dat er bij het bedrijfsleven een grote terughoudendheid bestaat om vrijwillig te participeren in initiatieven inzake de beoordeling van bedrijfseigen producten op het vlak van ecologische én sociale criteria. Het verdient dan ook aanbeveling de ontwikkelde checklist aan te wenden in het kader van een **geïntegreerd productbeleid**. Bij de verdere verfijning zal aandacht moeten besteed worden aan de definiëring van concrete thema's en aan de concrete invulling van de thema's.

Er moet worden beklemtoond dat de tweevoudige analyse aan de hand van de ontwikkelde checklist zowel voor het milieu luik als het sociale luik een momentopname is.

9 BIBLIOGRAFIE

"Accountability 1000 (AA 1000) framework, standard, guidelines and professional qualification", exposure draft, AccountAbility, Londen, november 1999.

ALBERT (O.) , "Les limites du commerce équitable" in RITIMO, SOLAGRAL, "Pour un commerce équitable", éd Charles Léopold Mayer, Paris, 1998.

"Almost anything you always wanted to know about independent monitoring", Clean Clothes Campaign, 1997, <http://www.cleanclothes.org/codes/monitoring1.htm#1.3>, (24-05-00).

"An open letter to Phillip Knight, CEO of Nike Inc., from human rights organisations, unions and academic researchers concerned about the human rights of workers." Wednesday, 22 September 1999, <http://www.cleanclothes.org/companies/nikecase99-11-3.htm> (23-02-00).

"ANTONSSON (A.) & CARLSSON (H.), "The basis for a method to integrate work environment in life cycle assessments", in : Journal for cleaner production, Vol. 3, N° 4, 1995,

ARGYRIS (C.), "Leren in en door organisaties", Scriptum Books, Lanoo, Schiedam, 1996.

BARRIENTOS (S.), MC. CLENAGHAN (S.) EN ORTON (L.), "Gender and codes of conduct, a case study from horticulture in South Africa", Christian Aid, Londen, 1999.

BECKENSTEIN, (A.), "Stakeholder Negotiations ; exercises in sustainable development", IRWIN, 1996.

"Beleidsnota economie", <http://data.vlaamsparlement.be:88/doc/stukken/1999-2000/g154-1.pdf> (24-07-00).

"Beleidsnota beleidsdomein werkgelegenheid", <http://data.vlaamsparlement.be:88/doc/stukken/1999-2000/g155-1.pdf> (24-07-00).

BENGTSSON (G.) & BERGLUND (R.), " Life cycle assessments including the working environment, summary of methods and case studie"s", Mölndal, IVF, 1996.

"Beschikking van de Commissie van 2 oktober 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor matrassen", 98/634/EG.

"Beschikking van de Commissie van 7 april 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor bodemverbeteraars", 98/488/EG.

"Beschikking van de Commissie van 7 januari 1998 tot vaststelling van de milieucriteria voor de toekenning van de communautaire milieukeur voor tissuepapierproducten", 98/94/EG.

BONNET, MICHEL, "Regards sur les enfants travailleurs", Editions page deux, Collection "Cahiers Libres", Lausanne, 1998.

BORGO (E.), SPILLEMAECKERS (S.), "*Een Integrale benadering van de ketenanalyse ten behoeve van ketenbeheer door bedrijven*", derde tussentijds rapport, CDO, Gent, januari 1999.

BRUNDTLAND (G..H.), "*Onze aarde morgen*", rapport van Universele Commissie voor Milieu en Ontwikkeling, 1989.

BURNS (M.), FORSTATER (M.), MONG (A.), OSGOOD (D.), ZADEK (S.) "*Open trading*", New Economic Foundation, maart 1997.

"*By the sweat and toil of children*", US Department of labour, Washington, 1998 ,
<http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/iclp/sweat5/execsum.htm> (20-6-00).

CEPAA, "*SA8000 auditor course, unioncamere*", Bologna, Italy, (mei 9-12, 2000).

"*Charter Document Fair Labour Association*", AIP.,
<http://www.dol.gov/dol/esa/public/nosweat/partnership/aip.htm> (24-05-00).

"*Checklist for factory visits*", <http://www.cleanclothes.org/codes/monitoring3.htm> (20-06-00).

"*Child Labour in the Soccer Ball Industry*", International Labour Rights Fund, The Clean Clothes Campaign, Amsterdam, Februari 1999.

"*Clean Clothes Newsletter* n°11, augustus 1999.

Cloutier (M.), "*ILO declaration on principles: a new instrument to promote fundamental rights, A workers' education guide*", International Labour Organisation 2000.

"*Codes of corporate conduct, an inventory*", OECD, mei 1999,
<http://www.oecd.org//ech/act/codes.htm> (31-03-00).

"*Company codes of conduct, An Education Pack for Workers Activists*", Woman Working Worldwide, UK, july 1998 .

CONWAY (T.), "*ISO 14000 standards and China, a trade and sustainable development perspective*", IISD, 1996.

CRAMER (J.), "*Organisatorische inbedding van integraal ketenbeheer binnen bedrijfsinterne milieuzorg ; mogelijkheden en beperkingen*", onderzoeksrapport, Apeldoorn, Nederlandse organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek - studiecetrum voor technologie en beleid, 1994.

CRAMER (J.), "*Theorie en praktijk van integraal ketenbeheer*", Apeldoorn, Nederlandse organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek - studiecetrum voor technologie en beleid, 1993.

DAVIS (G.), "*Extended product responsibility, a tool for a sustainable economy*", in : Environment, Vol. 39, N°7, 1997.

DE BAERE (V) et al., "*Vergelijkend onderzoek van ecologische en sociale criteria in het kader van duurzame ontwikkeling aan de hand van een gevalstudie*", Gent, Universiteit Gent - Samenwerkingsverband Duurzame Ontwikkeling, 1996.

DE BEUKELAER, et al., "*Gelabeld hout : bossen voor het leven*" brochure.

DE HOO (S.), "*Kiezen voor Preventie is winnen, naar een preventief milieubeleid van bedrijf en overheid*", Den Haag, Nota, 1991.

DE MAN, et al., "*Milieugeridicht ketenbeheer door bedrijven, een handreiking aan het management*". Alphen aan den Rijn, Samson H.D. Tjeenk Willink, 1995.

DOOM (R.), "*Vrijheid en gelijkheid, geschiedenis van de emancipatorische gedachte in Europa*", Gent, Centrum voor politiek-wetenschappelijk onderzoek vzw, 1986.

"*Ethiek in de fabriek*", Schone Kleren Campagne, mei 1998.

"*European social dialogue, codes of conduct and social labels*", Newsletter from the European Commission, DGV/D, mei 1999.

FALKMAN (E.), "*Sustainable production and consumption : a business perspective*", WBCSD, 1995.

FASSA (R.) "*Report on Fair Trade*", Committee on Development and Cooperation, European Parliament, mei 1998, <http://www2.europarl.eu.int/omk/OM-Europarl?PROG=REPORT&L=EN&DOCID=18894&LEVEL=3> (24-07-00)

"*Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling 2000-2003*" , <http://www.billy-globe.org/nl/plan-do-nl.pdf> (31-05-00)

"*Federaal Rapport Duurzame ontwikkeling*", http://www.icdo.fgov.be/pub/detail_pub.stm?pub=RG200001 (24-07-00)

FERN, "*The EU Eco-Label Scheme*", in : FERN, Briefing Note, September 1998 .

FORCESE (C.), "*Commerce with conscience ?*", International Centre for Human Rights and Democratic Development, Quebec, 1997.

FREEMAN (R.), "*Strategic management : a stakeholder approach*", Boston, Pitman, 1984.

GLADSTONE (A.), "*The manager's guide to international labour standards*" , Geneva, ILO, 1990.

GRAY, (R.) et al., "*Struggling with the praxis of social accounting : stakeholders accountability, audits and procedures, discussion paper*", Dundee, Centre for social and environmental accounting research, 1996.

"*Guidance document for social Accountability*", CEPAA, 1999.

HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "*Acidification as a criterion in the environmental assessment of products*", in : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "*Environmental assessment of products*", volume 2, scientific background, London, Chapman & Hall, 1998, pp 157-178.

HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "Global warming as a criterion in the environmental assessment of products", in : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "Environmental assessment of products", volume 2, scientific background, London, Chapman & Hall, 1998, pp.1-43.

HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "Stratospheric ozone depletion as a criterion in the environmental assessment of products", in : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), "Environmental assessment of products", volume 2, scientific background, London, Chapman & Hall, 1998, pp. 45-88.

HEIJUNGS (R.), "Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, achtergronden" , Leiden, CML, 1992.

HEIJUNGS (R.), "Milieugerichte levenscyclusanalyse van producten, handleiding", Leiden, CML, 1992.

HILOWITZ (J.), "Labelling child labour products", <http://www.ecomarkt.nl> (30-5-00).

HODGSON (S.) et al., "A manager's introduction to product design and the environment", 1997.

http://www.citinv.it/org/CNMS/archivio/strategie/indep_mongap.html (25-05-98).

<http://cepaa.org> (15-5-2000).

<http://europa.eu.int/comm/environment/ipp/home.htm> (27-04-00).

http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/pdf/1999/com1999_0619nl01.pdf (28-02-00).

<http://ilolex.ilo.ch:1567/public/english/50normes/infleg/iloeng/conve.htm>: (16-09-98).

<http://ilolex.ilo.ch:1567/public/english/50normes/infleg/iloeng/ratse.htm> (16-09-98).

<http://nikebiz.com/labor/code.shtml> (23-02-00).

<http://oregonlive.com/todaysnews/9806/st061413.html#TOP> (23-02-00).

<http://www.accountability.org.uk> (15-5-2000).

<http://www.amnesty.org/ailib/intcam/tunion/1999/codes..htm> (23-2-00).

<http://www.antenna.nl/liw/sk-gcod.html> (24-07-00).

<http://www.cepaa.org> (24-07-00).

<http://www.cleanclothes.org/1/sa8000.htm> (17-05-00).

<http://www.cleanclothes.org/campaign/homework.htm> (8-6-2000).

<http://www.cleanclothes.org/codes/ccccode.htm> (24-05-00).

<http://www.cleanclothes.org/codesnl/ehh-main.htm> (15-5-2000).

<http://www.cleanclothes.org/companies/cena.htm#Top> (1-03-00) .

<http://www.cleanclothes.org/companies/gap.htm#Top> (1-03-00) .

<http://www.cleanclothes.org/companies/levi99-06-05.htm>(23-02-00) .

<http://www.cleanclothes.org/companies/nike-99-9-22.htm> (1-3-00).

<http://www.cleanclothes.org/companies/nikecase99-11-3.htm> (23-02-99).

<http://www.cleanclothes.org/urgent/00-01saipan.htm> (1-03-00).

http://www.cmlag.fgov.be/nl/dos/dosdg6_nl2.html .(24-05-00).

<http://www.dol.gov/dol/esa/public/nosweat/partnership/aip.htm> (02-06-00).

<http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/iclp/sweat5/chap2.htm> (20-6-00).

<http://www.ethicaltrade.org> (17-05-00).

http://www.eti.org.uk/html/welcome/home/framesets/f_shell.shtml (24-05-00).

http://www.eti.org.uk/welcome/framesets/f_shell.html (17-05-00).

http://www.europa.eu.int/comm/dg05/soc-dial/sociallabels/finreport_en.pdf (28-02-00).

<http://www.fairlabor.org> (24-05-00).

<http://www.fairtrade.net> (25-07-00).

<http://www.fairtrade.nl/default.htm>(14-07-00).

<http://www.fsa.ulaval.ca/personnel/vernag/PUB/codes.html> (23-02-00).

http://www.gapinc.com/community/sourcing/vendor_conduct.htm (24-07-00).

<http://www.icftu.org> (30-05-99).

<http://www.iepce.org> (30-05-00).

<http://www.ilo.org/public/english/standards/norm/sources/mne.htm> (22-03-00).

<http://www.iso.ch/infoe/intro.htm> (25/02/2000).

<http://www.ivf.se/enghtml/tekomre/arbmilj/avslutat/konstrle.htm>

http://www.levistrauss.com/index_hr.html (23-2-00).

<http://www.maxhavelaar.nl> (22-5-2000).

<http://www.nikebiz.com/labor/faq.shtml> (25-07-00).

<http://www.oecd.org//daf/cm/cime/mnetext.htm#top> (22-02-00).

<http://www.pre.nl/lca.html> (25-07-00).

<http://www.soc.titech.ac.jp/icm/sewa.html> (8-6-2000).

<http://www.sullivanprinciples.org/> (8-6-2000).

<http://www.verite.org/notebooks.htm> (23-2-00).

<http://www.vic.uca.org.au/fairwear/mainpage.htm> (1-03-00).

<http://www.wbcscd.ch/publications/csrepub.htm> (28-02-00).

<http://www2.europarl.eu.int/omk/OM-Europarl?PROG=REPORT&L=EN&DOCID=18894&LEVEL=3> .

"Independent monitoring of codes of conduct", Reader international workshop, IRENE, Schone Kleren Campagne, Brussel , mei 1998.

"ISO 14001, Milieuzorgsystemen. Eisen en richtlijnen voor gebruik",1996.

ISO 14010:1996(E), *"Guidelines for environmental auditing - general principles"*.

ISO 14011:1996(E), *"Guidelines for environmental auditing - audit procedures - auditing of environmental management systems."*

ISO 14012:1996(E), *"Guidelines for environmental auditing - qualification criteria for environmental auditors."*

ISO 14020:1998(E), *"Environmental labels and declarations - general principles"*.

ISO 14021:1999(E), *"Environmental labels and declarations - self-declared environmental claims (type II environmental labelling)"*.

ISO 14024:1999(E), *"Environmental labels and declarations - type I environmental labelling - principles and procedures"*.

ISO 14040 : 1997(E), *"Environmental management - life cycle assessment - principles and framework"*.

ISO 14041 : 1997 (E), *"Environmental management - life cycle assessment - goal and scope definition and inventory analysis"*.

ISO/DIS 14031, *"Environmental management - environmental performance evaluation - guidelines"*, 1998.

ISO/DIS 14042 : "Environmental management - life cycle assessment - life cycle impact assessment", 1998.

ISO/DIS 14043 : "Environmental management - life cycle assessment - life cycle interpretation", 1998.

JACOBS (P.) et al., "*Onderzoeksrapport PROSA-Project*", Gent, Euregio-Scheldemonde, 1992.

JACOBS (P.), "*Preventie van afval en emissies in bedrijven, een praktische handleiding*", Euregio-scheldemonde, Gent 1993.

JENSEN (A.) et al., "*Life Cycle Assessment (LCA), A guide to approaches, experiences and information source, report*", Soborg, dk-TEKNIK Energy & Environment, 1997.

KEARNY (N.), in *Clean Clothes Newsletter* n°11, augustus 1999.

"*Keeping the workforce Clean*", Clean Clothes Campaign, dec. 1999, <http://www.cleanclothes.org/1/cleaner.htm> (25-02-99).

"*Kleding in bedrijf, de wandel van de handel*", Schone kleren campagne, april 1998.

KOK (M.), "*Perspectieven op integraal ketenbeheer*", in : milieu, tijdschrift voor milieukunde, Vol. 10, N° 3, 1995, pp. 204 - 210.

KRAMER (B.), ARNOLDUS (P.), WEMPE (J.), "*Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen en de rol van de overheid*", Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, KPMG Ethics & Integrity Consulting, Amstelveen, 10 sept. 1999.

"*Krom of recht? Bananen met het keurmerk van Max Havelaar*", Brochure Max Havelaar, november 1997.

KRUT, (R.) & GLECKMAN, (H.), "*ISO 14001, a missed opportunity for sustainable global industrial development*".

Mazijn, (B.), "*Van tekentafel tot afvalberg : LCA, een instrument voor eco-design, eco-label en eco-taks*", Antwerpen, Stichting Leefmilieu, 1994.

"*Meeting changing expectations, Corporate Social Responsibility*", World Business Council for Sustainable Development, <http://www.wbcsd.ch>. (15-05-00).

"*Mondialisation et droits sociaux*", Groupe de Recherche pour une Stratégie économique alternative, Brussel, 1997.

"*Nationaal MilieubeleidsPlan Nederland*", <http://www.milieuloket.nl/9230000/b/nmp.htm>(25-07-00)

NELSON (J.), ZADEK (S.), Partnership Alchemy, "*New Social partnerships in Europe*", The Copenhagen Centre, Copenhagen, Denmark, 2000.

OPSCHOOR (H.), "*Krapte aan milieugebruiksruimte*", in : "*Oefeningen in duurzaamheid : perspectieven naar 2040*", Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 1995.

"Overview of global developments and Office activities concerning codes of conduct, social labelling and other private sector initiatives addressing labour issues" , ILO, GB.273/WP/SDL/1(Rev.1) 273rd, Session , Geneva, November 1998, <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb273/sdl-1.htm>(25-07-00)

PAULY (D.), *Management van beleidsprocessen rondom productie- en consumptieketens, een onderzoek naar het verloop en de mogelijkheden tot verbetering van de besluitvormingsprocessen rondom de PVC productie- en consumptieketen*, Delft, Technische Universiteit, 1994.

PENNARTZ, P., "*Propere producten campagnes en fair trade beweging*", in : Noord-Zuid Cahier : De strijd om arbeidsrechten, van staking tot sociale clausule, Vol. 22, N° 1, 03/1997, pp. 91-100.

PETRELLA (R.) "*Clause sociale et mondialisation de l'économie: un marché de dupes*" , in: "*Mondialisation et Droits Sociaux, la clause sociale en débat*", GRESEA, 1997, Brussel.

POTTING (J.) et al., "*Work-environment and LCA*", in : KLÖPPFER, W. (ed.), LCANET – European Network for Strategic Life-Cycle Assessment Research and Development, Bayreuth, Eco-Infoma Press, 1997, pp. 149 - 180.

"*Progress report* ", Independent Monitoring Working Group on Mandarin Int. (El Salvador) - april 1996.

"*Protecting America's Garment Workers: A Monitoring Guide*", Fair Labor Standards Act (FLSA) <http://www.dol.gov/dol/esa/public/forum/monitor.htm> (26-06-00).

RASMUSSEN (E.), "*The working environment as a criterion in the environmental assessment of products*", in : Hauschild, M. & Wenzel, H., "*Environmental assessment of products*", volume 2, scientific background, London, Chapman & Hall, 1998, pp. 461 - 523.

REINHARD, (J.), "*Le monitoring Indépendant*", Clean Clothes Campaign, december 1999.

"*Resolution on EU standards for European enterprises operating in developing countries: towards a European Code of Conduct*", Document No. A4-0508/98 - Final Edition, <http://www.europarl.eu.int> ;(22-02-00).

"*Responsible entrepreneurship*" , background Paper 4, CSD, 1998, <http://www.un.org/search> (22-02-00).

REYNAERT (E.), *Handleiding social auditing*, ACCO, Leuven/Amersfoort, 1998.

"*Richtlijn van de Raad 84/450/EEG van 10 september 1984 betreffende het nader tot elkaar brengen van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der lidstaten inzake misleidende reclame*", PB L 250 van 19.9.1984

RITIMO, SOLAGRAL, "*Pour un commerce équitable*", éd Charles Léopold Mayer, Paris, 1998.

SAINJON (A.), "*Report on the communication from the Commission to the Council on the trading system and internationally recognised labour standards*", <http://www2.europarl.eu.int/omk/OM-Europarl?PROG=REPORT&L=EN&DOCID=19405&LEVEL=3> (8-3-00).

SENGE (P.) , "*The art of practice of the learning organisation*", Garden City, NY, Doubleday, 1990.

SIMON (M.) & SWEATMAN (A.), "*Products of a sustainable future*", paper presented at the international sustainable development research conference, Manchester Metropolitan University, Manchester, 1997.

SKYRME (D.) en FARAGO (J.), "*The learning Organisation*", Management Insight, nr. 3, 1995.
<http://www.skyrme.com>(20-05-00).

TERWOERT (J.), "*Arbeidsomstandigheden van wieg tot graf, studie naar de mogelijkheden voor integratie van het arbeidsmilieu in milieugerichte levenscyclusanalyses (LCA's) van producten*", Amsterdam, Chemiewinkel / Universiteit van Amsterdam, 1994.

The Swedish Institute of Production Engineering Research, IVF (Institutet för verkstadsteknik forskning), <http://www.ivf.se/enghtml/tekomre/arbmilj/avslutat/konstr1e.htm>

"*Tour d'horizon des faits nouveaux dans le monde et des activités du bureau concernant les codes de conduite, le "label" social et d'autres initiatives du secteur privé en rapport avec des questions sociales*", ILO, GB.273/WP/SDL/1, Genève, nov. 1998.

TROMP (O.), "*Renewable resources for material purposes, an overview of options*", Amsterdam, UNEP-WG-SPD, 1997.

"*Uw gids voor responsible care, een referentie-, implementatie- en zelfevaluatieboek*", Federatie voor de chemische nijverheid.

VAN EIJK (J.), ZELDENRUST (I.), "*Monitoring working conditions in the garment and sportswear industry*", Amsterdam, SOMO, sept. 1997.

VERNA (G.) & BERTRAND (J.), "*Ethique de la production en sous-traitance: le cas de l'industrie du vêtement*", <http://www.fsa.ulaval.ca/personnel/vernag/PUB/codes.html> (23-02-00).

VIAENE (J.) & VERBEKE (W.), "*Bouwen aan integraal ketenbeheer*" 1997.

"*Voluntary Codes, A Guide for their Development and Use*", Office of consumers affairs, Canada, March 1998.

"*Wages, benefits, poverty line and meeting workers needs in the apparel and footwear industries of selected countries*", US department of labour, 2 feb. 2000
<http://www.dol.gov/dol/ilab/public/media/reports/oiea/wagestudy/wagestudy.pdf> (6-6-2000) .

WENZEL (H.) et al., "*Environmental assessment of products, volume 1 : methodology, tools and case studies in product development*", London, Chapman & Hall, 1997.

"*Wetsontwerp ter bevordering van sociaal verantwoorde productie*", 31 mei 2000 (doc. 50 0704/001).

"*Woman workers and codes of conduct*", Asia Workshop report, Woman Working Worldwide, Sri Lanka, december 1998.

"Woman workers and codes of conduct", Asia Workshop report, Woman Working Worldwide, Sri Lanka, december 1998.

"Woman workers and codes of conduct", Central America Workshop report, Central America Woman's Network, Woman Working Worldwide, Nicaragua, may 1999.

"Woman workers and codes of conduct", Report of preliminary research and consultation exercise, Woman Working Worldwide, UK, 1998

"Workers' education and information on codes of conduct", seminar, Evangelische Akademie Muelheim/Ruhr, Germany, december 13-15, 1999.

YANTZ (L.), JEFFCOTT (B.), *"Voluntary codes of conduct: Do they strengthen or undermine government regulation and worker organising"*, Maquila Solidarity Network, oktober 1999.

ZADEK (S.), LINGAYAH (S.), FORSTATER (M.), *"Social labels, tools for ethical trade"*, NEF, European Commission, employment & social affairs, Directorate V/D.1, 1998, annex 1.

BIJLAGEN

Bijlage 1

Activiteitenverslagen

ACTIVITEITENVERSLAG JULI 1997

De eerste fase van dit project werd een theoretische studie uitgevoerd. Deze behelsde:

1. Een literatuurstudie naar analoge initiatieven in binnen- en buitenland.

Er werden voorbeelden gevonden van onderzoek dat rechtstreeks of onrechtstreeks bruikbaar was, meer bepaald:

- Milieugerichte LCA's (SETAC, ISO, LCANET,...); met soms, zij het in de marge, opname van enkele sociale aspecten (bv. Duitse PLA-methodiek : GRIESSHAMMER, 1997) ;
- Uitbreidingen van milieugerichte LCA's met gezondheid en veiligheid (Terwoert, Potting, IVF, e.a.) Dergelijke onderzoeken kenmerken zich door een sterk positief wetenschappelijke benadering van de problematiek. Veelal worden een zeer beperkt aantal factoren geselecteerd en in de diepte onderzocht.
- Social accounting en auditing (CSEAR, NEF) Een recente tendens binnen dit onderzoek vertrekt vanuit de betrokkenheid (participatie) van alle stakeholders (belanghebbenden) van het initiatiefnemend bedrijf. Dergelijk onderzoek kenmerkt zich door een eerder menswetenschappelijke aanpak. Deze aanpak gaat zeer breed naar sociale effecten toe (in tegenstelling tot het vorige type onderzoek) en is zeer plaats specifiek.

2. Een aanzet tot theoretisch kader

2.1. Situering van ketenbeheer ten aanzien van duurzame ontwikkeling.

Dit project richt zich naar die bedrijven die onder de huidige maatschappelijke omstandigheden die speelruimte zo optimaal mogelijk willen benutten via :

- Mogelijkheden voor verbeteringen binnen de eigen organisatie (bijv. bedrijfsinterne preventieve zorgsystemen);
- Maatregelen binnen de eigen organisatie maar met effecten in de keten (bijv. duurzame productontwikkeling): minimalistische vorm van ketenbeheer (leidt eventueel tot substitutie in de keten);
- Actief beïnvloeden van andere actoren in de keten vanuit machtspositie of samenwerkingsvormen (kan zowel leiden tot substitutie als tot optimalisatie van een bestaande keten).

Ketenbeheer wordt door verschillende auteurs op diverse wijzen gedefinieerd (bv. het Nederlandse NMP, Cramer, Six,...), doch het accent blijkt voornamelijk op de ecologische component te liggen. Een bruikbare werkdefinitie van het begrip "duurzaam ketenbeheer" lijkt: "Een beheersysteem op ketenniveau op initiatief van één of meerdere bedrijven waarbij één of meerdere van de bij de keten betrokken bedrijven organisatiestructuur, productieprocessen en produktontwerpen op zodanige wijze aanpassen zodat de keten binnen haar mogelijkheden tegemoet tracht te komen aan zowel de behoeften van de huidige generatie op mondiaal niveau en als de behoeften van de toekomstige generaties". Om beslissingen te kunnen treffen ten gunste van ketenbeheer is een voorafgaande ketenanalyse noodzakelijk. Met de ketenanalyse wordt getracht zicht te krijgen op de huidige situatie op sociaal en ecologisch vlak enerzijds; een ander facet van de ketenanalyse richt zich meer op het in kaart brengen van de mogelijkheden tot samenwerking binnen de keten. Onderhavig onderzoek richt zich in hoofdzaak op het in kaart brengen van de huidige situatie van de keten op sociaal en ecologisch vlak.

2.2. Evaluatie van het instrument "milieugerichte levenscyclusanalyse" als basis voor de uitwerking van het ecologische facet van de ketenanalyse

Voorwaarden ten aanzien van de ketenanalyse

- Plaatsspecificiteit : in het geval van de ketenanalyse moet nagegaan worden in welke mate de keten zélf verbeterd kan worden ten aanzien van duurzame ontwikkeling, dus dienen zowel inventarisatiegegevens als ecologische en sociale effecten plaats specifiek bekeken te worden.
- De ketenanalyse moet leiden tot voldoende inzicht voor een zo preventief mogelijke aanpak: bij voorkeur worden niet enkel de uiteindelijke effecten in kaart gebracht maar tevens de bronnen en de oorzaken van nadelige effecten (vgl. de AEP-methodiek : JACOBS et al., 1993).

Kenmerken van de LCA

- De LCA vertrekt vanuit een black box benadering : enkel de stofstromen (input en output) worden in kaart gebracht waarna vervolgens de uiteindelijke milieu-impacten tijdens de classificatiefase worden toegekend. Pas in de verbeteranalyse wordt de organisatie/proces onder de loupe genomen.
- Momentopname.
- De gebruikte gegevens situeren zich veelal op generiek niveau.

Louter vertrekken van een input-output filosofie kan tot conclusies leiden die, met ketenbeheer voor ogen, onvolledig zijn. Een milieugerichte LCA is een statisch instrument dat, voor een welbepaald tijdstip, nagaat welke de milieu-effecten een bepaald product, proces of dienst heeft gedurende zijn levensloop. Er wordt vertrokken van een black box (of een complex geheel van verschillende black boxes) en er wordt nagegaan welke input en output er is; vervolgens welke invloed input en output hebben op het milieu. Een LCA geeft echter niet weer hoe die milieu-effecten ontstaan en welke maatregelen getroffen zijn om problemen aan te pakken: noch technologische, noch organisatorische, noch bedrijfsstrategische elementen worden in een LCA opgenomen. Een ketenanalyse met ketenbeheer voor ogen zou zich hierin in principe van de LCA moeten kunnen onderscheiden.

Voorlopig besluit m.b.t. LCA

Vooraf dient verwezen naar de vaststelling dat op zichzelf staande LCA's vaak niet voldoen voor welomschreven toepassingen. Binnen dit discussieforum wordt er dan ook voor geopteerd om LCA te combineren met andere technieken (afhankelijk van de toepassing) voor het nemen van (milieugerichte) beslissingen.

Betreffende deze toepassing dient vertrokken te worden van het product van het initiatiefnemend bedrijf, waardoor de procesboom uitgetekend kan worden. Eens de procesboom afgebakend is, is niet langer het product de leidraad, maar richten we ons op de organisaties die bij de subsystemen (de ketenactoren) betrokken zijn. Voor het aspect milieu betekent dit dat het input-output model dat bij de mLCA wordt gehanteerd tot op zekere hoogte behouden kan blijven maar dat in principe ook aandacht besteed zou moeten worden aan de milieustrategieën van het bedrijf (ter vgl. : bij EMAS is een in aanmerking te nemen punt "milieuprestaties en -praktijken van aannemers, onderaannemers en leveranciers") en de organisatie binnen de keten. Een concrete uitwerking volgt. Wat betreft het sociale dient noodzakelijkerwijze afgestapt van dit input-output model en moet het accent komen te liggen op het sociale beleid en de sociale aspecten van de betrokken organisaties.

2.3. De sociale component

Algemeen

De relatie tussen bedrijf en maatschappij wordt gedefinieerd in termen van stakeholders, waarbij stakeholders worden gedefinieerd als '*individuals and groups that have an involvement or an investment in the company's decisions and in its social and economic exchanges*'. (BECKENSTEIN (A.) p.2. Het kader voor de ketenanalyse wordt in dit onderzoek gevormd door de sociale impact van het bedrijf t.a.v. zijn stakeholders.

Deze benadering t.a.v. ketenanalyse resulteert in een zeer brede omschrijving van de sociale omgeving en sociale impact van de keten. Vanuit antropocentrisch oogpunt kunnen zo bv. ook de milieueffecten onder de sociale

component geplaatst worden. De doelbepalingsfase speelt daarom een centrale rol in het afbakenen van relevante thema's en stakeholders. In deze fase wordt de afbakening van de sociale component onderwerp van debat. De beweegredenen die aan deze keuzes in de doelbepaling ten gronde liggen moeten daarom gemotiveerd worden. Drie modellen worden behandeld:

- Organisatie gecentreerd stakeholdermanagement : keuze van stakeholders en thema's wordt bepaald vanuit de doeleinden van het bedrijf/management.
- Maatschappelijke invulling corporatieve verantwoordelijkheid
- Stakeholder gecentreerde benadering : hier wordt tegemoet gekomen aan het tweede deel van bovenstaande definitie en is er sprake van participatie van stakeholders in het beleid.

Binnen het bereik van dit project is geopteerd voor het uitwerken van de stakeholder werknemers en het thema arbeid. Hiertoe wordt beroep gedaan op de ILO conventies die een maatschappelijke consensus op internationaal niveau vertegenwoordigen (zie hierboven: model 2) De ILO conventies relevant op bedrijfsniveau vormen een kader voor analyse van de ketenactoren. Een verdere invulling naar concrete indicatoren wordt uitgewerkt.

2.4. Informatiebronnen

Het invullen van de indicatoren met informatie gebeurt bij voorkeur plaats specifiek (zie eerder). De bestaande en beschikbare informatie op bedrijfsniveau is beperkt. Genereren van plaats specifieke informatie is daarom noodzakelijk. Dit gebeurt vanuit een externe beoordeling. De meer uitgebreide doorlichting van het bedrijf gericht op het formuleren van verbeteringsopties is een bedrijfsinterne aangelegenheid en komt hier niet aan bod.

In een theoretisch aanvulling moeten ook de mogelijkheden van een informatie- en monitorsysteem binnen het ketenbeheer onderzocht worden. Het gebruik van bv. sociale balansen kan in deze context bekeken worden.

In tweede instantie worden mogelijke generieke databronnen in kaart gebracht en de waarde hiervan aangegeven.

Binnen het kader van dit project gaat de aandacht dus niet enkel naar welke data nodig zijn ten behoeve van ketenbeheer, maar ook waar en hoe deze verkregen kunnen worden.

ACTIVITEITENVERSLAG DECEMBER 1997

Op basis van de voorafgaande theoretische studie werd in december werd het eerste wetenschappelijke rapport afgerond.

Samenvatting van het eerste wetenschappelijke rapport

Het rapport vormt de neerslag van de bevindingen van het eerste, theoretische luik van het project "Een integrale benadering van de ketenanalyse ten behoeve van ketenbeheer door bedrijven", uitgevoerd in opdracht van DWTC in het kader van het programma "Hefbomen voor een beleid gericht op duurzame ontwikkeling", door het Centrum Duurzame Ontwikkeling aan de Universiteit Gent. Doelgroep van dit project zijn die bedrijven die expliciet bereid zijn om de concepten van duurzame ontwikkeling binnen hun strategie op te nemen.

Het rapport geeft een situering van ketenbeheer ten aanzien van duurzame ontwikkeling en geeft een theoretisch model aan voor een ketenanalyse als analyse-instrument ten behoeve van beslissingen in het kader van ketenbeheer door bedrijven.

Preventieve milieuzorg.

Als gevolg van een stijgend maatschappelijk milieubewustzijn, gaan bedrijven meer en meer een vorm van milieuzorg toepassen. Veelal gaan bedrijven, die hiermee van start willen gaan, geneigd zijn in de eerste plaats de nadelige milieu-effecten van de afval- en/of emissiestromen, die ontstaan bij bedrijfsactiviteiten en processen, te minimaliseren. Dergelijke bedrijven pogen de verontreiniging te beperken door in een eerste stadium afval en emissies zo gecontroleerd mogelijk te verwijderen en aan de hand van toegevoegde schoonmaaktechnologieën (end-of-pipe technologieën) deze op zodanige wijze aan te pakken dat ze minder schadelijk worden. Dit is een effectgerichte aanpak. De bij deze aanpak horende analyses beperken zich tot het in kaart brengen van de afval- en emissiestromen zodat de schoonmaaktechnologie, die volgt op de procestechnologie, op de juiste wijze gedimensioneerd zou worden. De bedrijfsactiviteit zelf wordt niet in vraag gesteld.

Bedrijven die preventieve milieuzorg toepassen, gaan een stap verder. Bij het concept "afval- en emissiepreventie" (AEP) komt de bedrijfsactiviteit zelf centraal te staan. AEP binnen het individuele bedrijf wordt gedefinieerd als: "het voorkomen of beperken van het ontstaan van afval en emissies of het verminderen van de milieuschadelijkheid ervan door reductie aan de bron of door intern hergebruik". Types maatregelen die volgen uit een dergelijke aanpak zijn bronreductiemaatregelen en, indien bronreductie ontoereikend blijkt, intern hergebruik. Bronreductie is de vermindering van de hoeveelheid en/of schadelijkheid van afval en emissies aan de bron door: productveranderingen, grond- en hulpstofveranderingen, technologische wijzigingen en "good housekeeping" (maatregelen van goede praktijk).

Diverse AEP-projecten hebben aangetoond dat de methodiek heel wat mogelijkheden en voordelen biedt voor zowel milieu als op bedrijfseconomisch vlak. Er zijn echter twee belangrijke beperkingen.

De AEP-methodiek is in de eerste plaats een projectmatige benadering. Aan de hand van een stappenplan komt het bedrijf er op systematische wijze toe een deel van het productproces of de bedrijfsactiviteit door te lichten, knelpunten te signaleren en preventie-opties te formuleren. Voor een verdere opvolging zijn extra beleidsmatige, organisatorische en administratieve maatregelen vereist, zoals de invoering van een preventief bedrijfsintern milieuzorgsysteem.

De AEP-methodiek is een bedrijfsinterne benadering. Tijdens de voorafgaande analyse komen in principe enkel de knelpunten naar voor die binnen het bedrijf plaats vinden. Stofstroomschema's noch bron/oorzaak analyses geven informatie over de knelpunten bij de ontginning en productie van grond- en hulpstoffen vooraleer deze in het betrokken bedrijf zijn terecht gekomen. Hetzelfde geldt voor het product eens dit het bedrijf heeft verlaten. Een pro-actief bedrijf zal dus nog verder kunnen gaan dan preventie toepassen binnen de eigen bedrijfsmuren.

Elk bedrijf maakt immers deel uit van een keten van bedrijven, waarmee tijdens de analyse op systematische wijze ook rekening zou moeten worden gehouden, men zou dus een milieugerichte ketenanalyse uit moeten voeren.

Het louter uitvoeren van een ketenanalyse is slechts een momentopname. Wanneer dan naar analogie met het bedrijfsinterne milieuzorgsysteem, ook de noodzakelijke beleidsmatige, organisatorische, en administratieve maatregelen getroffen worden voor een blijvende, systematische aandacht voor de milieu-effecten in de gehele keten, kan worden gesproken van milieugericht ketenbeheer.

Bovenstaande benaderingen richten zich enkel op de milieucomponent van duurzame ontwikkeling. Toch kan het voorvallen dat ketengerichte maatregelen voordelen bieden op milieuvlak en economisch haalbaar blijken, maar op sociaal vlak ongunstig scoren.

Ketenbeheer

Een werkdefinitie van "ketenbeheer" die binnen onderhavig project gehanteerd wordt, werd reeds gedefinieerd in het voorgaande rapport. werd, is: "Een beheersysteem van wieg tot graf op initiatief van één of meerdere bedrijven waarbij één of meerdere van de bij de keten betrokken bedrijven organisatiestructuur, productieprocessen en productontwerpen op zodanige wijze aanpassen dat de keten binnen haar mogelijkheden en brongericht tegemoet tracht te komen aan de principes van duurzame ontwikkeling". De ketenanalyse, voorwerp van onderhavig onderzoek, heeft een louter inventariserende functie. Ze dient als het ware een "foto" te maken van de situatie in de keten en knipperlichten te plaatsen in die schakels waar zich problemen voordoen.

Twee probleemstellingen liggen aan de basis van dit project. Enerzijds is er het gebrek aan een voor bedrijven hanteerbare leidraad voor het uitvoeren van een ketenanalyse. Anderzijds moet vastgesteld worden dat de meeste van wieg tot graf benaderingen hoofdzakelijk milieugericht zijn en geen aandacht besteden aan sociale aspecten. Het project wil in de eerste plaats een theoretisch kader scheppen voor een benadering van wieg tot graf op zowel sociaal als milieuvlak.

Het eerste luik bestaat er in een theoretisch model te ontwerpen voor de evaluatie van de sociale en milieuaspecten verbonden aan de levensloop van een product en de daarbij betrokken organisaties. Vertrekbasis zijn enkele theoretische uitgangspunten die logischerwijze voortvloeien uit de werkdefinitie van ketenbeheer en de daarmee overeenkomende ketenanalyse. Vertrekkende van deze uitgangspunten is de klassieke levenscyclusevaluatie (LCA) geëvalueerd op z'n mogelijkheden en beperkingen voor de ketenanalyse. Hiertoe werden ook lessen getrokken uit eerdere initiatieven om sociale criteria op te nemen in de klassieke LCA. De genoemde uitgangspunten zijn:

- Verbeteropties geformuleerd in het kader van ketenbeheer zullen hetzij de keten optimaliseren, hetzij stukken substitueren. Bij optimalisatie zullen acties ondernomen worden binnen de bestaande keten. Dit zal in bepaalde gevallen vormen van overleg vergen, die voortvloeien uit samenwerkingsverbanden en/of machtsrelaties. Naar ketenbeheer toe wordt hier gesproken over "ketenmanagement": de acties worden dan niet louter genomen door het initiatiefnemend bedrijf, maar ook andere ketenactoren worden er actief bij betrokken. In het geval van substitutie zullen wijzigingen ontstaan in de samenstelling van de keten. Een dergelijke actie kan in vele gevallen louter door het initiatiefnemend bedrijf zelf verricht worden waarbij dan eerder sprake is van een minimaal ketenbeheer.
- Bij optimalisatie moet de ketenanalyse nagaan in welke mate de keten zélf verbeterd kan worden, wat plaats specifieke informatie vereist. Aanbevelingen richting substitutie kunnen volgen uit een generieke analyse, waarbij de gegevens afkomstig zijn uit algemene databanken of literatuur.

- Op basis van een product kan een procesboom opgesteld worden. Deze procesboom geeft alle in- en uitstromen van en naar het milieu weer en dit over de gehele levensloop van wieg tot graf. Milieueffecten kunnen in verband gebracht worden met die in- en uitstromen. De meeste sociale criteria zijn echter eerder kenmerkend voor een organisatie (bv. loonvorming), en kunnen niet worden geassocieerd met deze stofstromen. Tevens zijn er milieucriteria die eerder kenmerkend zijn voor de organisatie en niet zozeer voor het product of zijn stofstromen (bv. milieu-opleidingen). Er moet dus naast de productontwerpgebonden analyse tevens een organisatiegerichte analyse komen.
- De wijze waarop de ketenanalyse verricht wordt en het methodologische kader dat aan de basis ervan ligt, zal rechtstreeks invloed hebben op het formuleren van opties voor verbeteringen en de beslissingen om die al dan niet in te voeren. Het facet "efficiëntie" die in de definitie van duurzame ontwikkeling vervat zit, heeft voor gevolg dat uiteindelijke maatregelen geen "end-of-pipe" maatregelen mogen zijn. Dit brongerichte doel zit overigens ook in de werkdefinitie van ketenbeheer vervat. Door op milieuvlak niet enkel de milieu-effecten te onderzoeken, maar ook oog te hebben voor de voorafgaande activiteiten (bronnen en oorzaken) en de druk (stofstromen) die zij veroorzaken, kan brongericht gewerkt worden. Ook op sociaal vlak moet gestreefd worden naar preventieve oplossingen in plaats van aan symptoombestrijding te doen.

Er werd vastgesteld dat de LCA-methodiek sterk afgeleid is van druk-effect relaties. Stofstromen worden geïdentificeerd tijdens de inventarisatiefase en vervolgens worden tijdens de impact assessment de potentiële milieueffecten berekend. Het opsplitsen van causale relaties is voor sociale thema's minder evident. Enerzijds is het moeilijk om een sociaal criterium te klasseren onder hetzij een ingreep, hetzij een effect: afhankelijk van de invalshoek zal dit verschillen. Anderzijds is voor het afleiden van wetmatigheden (zoals bij de LCA gebeurt) tussen een ingreep op sociaal vlak en het effect een dermate grote hoeveelheid sociale parameters vereist dat deze in de praktijk niet verzameld kunnen worden. Het potentieel effect is dus afhankelijk van een plaats specifieke samenhang van factoren en kan niet geïsoleerd worden van de organisatiekenmerken. Naar aanleiding van deze vaststellingen hebben de onderzoekers van dit project in deze eerste fase een beknopte doorlichting gedaan van enkele plaats specifieke en organisatiegebonden analyse-instrumenten (audits, effectrapportage,...).

Er dringt zich dus een ander model op. Twee uitgangspunten komen hier reeds aan tegemoet. Enerzijds de plaats specifieke aanpak, anderzijds de verruiming met een organisatiegebonden benadering. Ten aanzien van de organisatiegebonden aanpak vormt de procesboom enkel de vertrekbasis voor een identificatie van de ketenactoren. Deze uitbreiding naar de voortbrengingsketen in combinatie met de plaats specificiteit biedt ruimte voor een evaluatie van de interne samenhang binnen de organisatie. Om nu te bepalen welke sociale impacts opgenomen moeten worden in de analyse dienen de systeemgrenzen voor de organisatiegebonden aanpak afgebakend. Hiervoor wordt beroep gedaan op de stakeholderbenadering. Stakeholders zijn groepen en individuen die beïnvloed worden door de organisatie of deze beïnvloeden. De ketenactoren met hun concrete stakeholders vormen nu het voorwerp van het onderzoek (in tegenstelling met de procesboom die in de LCA het voorwerp van onderzoek is). De sociale criteria dienen zo goed mogelijk uitdrukking te geven aan deze stakeholderrelaties. De vraag is niet enkel welke sociale criteria hiervoor gehanteerd kunnen worden, maar ook wie bepaalt welke de relevante stakeholders zijn en welke thema's hun aanbelangen. Verschillende invalshoeken kunnen hier onderscheiden worden. De keuze van thema's kan gebaseerd zijn op bedrijfsgeoriënteerde overwegingen, maatschappelijke overwegingen of kan vanuit de stakeholders zelf gebeuren.

Bovenstaande oefening werd gemaakt voor de stakeholder werknemers gezien de grote mate van betrokkenheid in het bedrijf als organisatie. Inhoudelijk kan hiervoor beroep gedaan worden op een concept als arbeidskwaliteit als leidraad voor representatieve criteria inzake arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden, arbeidsinhoud en arbeidsverhoudingen. Op basis van een maatschappelijke invalshoek, met inbreng van stakeholderstandpunten naar aanleiding van het instrument gedragscodes, werd een selectie gemaakt op basis van ILO conventies, de VN

conventie van de Rechten van het Kind en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens . Deze selectie wordt voorgesteld als vertrekpunt voor de tweede fase van het onderzoek.

Aangezien de nadruk sterk ligt op plaats specifieke informatie, zeker wanneer het gaat om organisatiegebonden criteria, werd vanuit die invalshoek beknopt ingegaan op het ketenbeheer (in de betekenis van ketenmanagement). Immers reeds in functie van de ketenanalyse zullen vormen van ketenbeheer in het licht van informatiedoorstroming noodzakelijk zijn. Daarom werd aandacht besteed aan de praktijkevolutes inzake informatie- en monitoringsystemen. Er werd o.a. vastgesteld dat de slaagkans van het ketenbeheer en het nut (én slaagkans) van de ketenanalyse sterk afhankelijk is van de vastheid van de structuur van de keten en de machtspositie van de initiatiefnemer. Hiermee wordt op de grenzen van de mogelijkheden van het instrument gestoten.

Theoretisch model

Tenslotte is een theoretisch model weergegeven voor de aanpak van de sociale en milieugerichte ketenanalyse, vertrekkende vanuit een bepaald initiatiefnemend bedrijf. Bij het samenstellen van dit model is rekening gehouden met de theoretische uitgangspunten en de lessen die getrokken konden worden uit de literatuur (al dan niet gebaseerd op praktijkervaringen). Deze overwegingen hebben geleid tot een voorstel voor een tweevoudige analyse :

- Een analyse waarbij het productontwerp centraal staat en de procesboom het voorwerp van analyse vormt ;
- Een analyse waarbij de betrokken ketenactoren met bijhorende stakeholders centraal staan.

Het theoretische model streeft vereenvoudiging na door enerzijds rekening te houden met de uiteindelijke bruikbaarheid van de concrete resultaten die uit de analyse voortspruiten en anderzijds door op inhoudelijk vlak te vertrekken van een knelpuntenanalyse en pas later te verfijnen. Tijdens de volgende fase van het project zal een concretere invulling onder de vorm van een checklist worden gegeven aan dit stappenplan.

ACTIVITEITENVERSLAG JULI 1998

Begin januari 1998 is het tweede luik van het project van start gegaan. Dit luik bestaat er in te komen tot een lijst van parameters die bruikbaar is voor de opstelling van een checklist voor een ketenanalyse. De checklist dient zowel de sociale als de ecologische aspecten van de keten van het product in kaart te brengen en wordt op theoretische gronden verantwoord. In een volgende fase zal ze aan de praktijk getoetst worden.

1. Checklist

De basis voor de checklist wordt gevormd door het kader dat werd gecreëerd gedurende de eerste fase van het project. Daarin werd een algemeen stappenplan geschetst waarvan de essentie er in bestaat duidelijk onderscheid te maken tussen criteria die nauw met het product verbonden zijn enerzijds en anderzijds criteria die kenmerkend zijn voor een organisatie. Dit onderscheid heeft verschillende belangrijke gevolgen.

Productontwerpgebonden criteria

Wat betreft de product(ontwerp)gebonden criteria vormt de procesboom de vertrekbasis van de analyse. Deze wordt bepaald op basis van de functionele eenheid van het desbetreffende product. De verdere aanpak hangt zeer nauw samen met de klassieke LCA: per processtap worden in- en outputgegevens verzameld waarvan vervolgens de milieueffecten worden bepaald. Het uitgangspunt van dit gedeelte van de analyse wordt dus gevormd door de stofstromen, m.a.w. enkel de kenmerken eigen aan de stofstromen worden hier in kaart gebracht. Wat betreft de impactcategorieën wordt de lijst die ISO voorstelt, gehanteerd, met uitsluiting van "land use" (wat een strikt lokale impact is), gezien het grote accent dat in het eerste stadium wordt gelegd op het generieke karakter van de te verzamelen gegevens. Deze en ook andere lokale impacts zoals geur- en lawaaihinder (zie bijv. de SETAC lijst) dienen op plaatsspecifiek niveau behandeld te worden. Overigens zijn impacts als landgebruik en lawaaihinder niet meer stofstroomgebonden. De generieke aanpak die in dit stadium wordt gehanteerd, laat toe gebruik te maken van LCA-software pakketten¹.

De LCA wordt tot nog toe vooral gehanteerd in milieu-context. Zoals gezegd kenmerkt ze zich door de stofstromen als uitgangspunt te kiezen. De vraag dient gesteld welke sociale effecten verbonden kunnen worden aan de stofstromen. Impactcategorieën zoals "humane toxiciteit" leggen al rechtstreeks verband tussen stofstromen en potentiële, rechtstreekse effecten op de mens². Verschillende, hoofdzakelijk Scandinavische onderzoekers trachten om ook diverse criteria kenmerkend voor de werkomgeving in de LCA op te nemen. Consensus over deze criteria is echter nog helemaal niet bereikt. Er moet worden vastgesteld dat verschillende van de criteria die deze verschillende onderzoeksgroepen voorstellen niet of slechts gedeeltelijk kenmerkend zijn voor de stofstromen, maar veeleer voor de organisatie³. Toch worden diverse concepten uit de klassieke LCA-methodiek overgenomen, zoals het kwantificeren ten opzichte van een functionele eenheid, het toepassen van de allocatieregels, e.d. Soms gevallen kan dit leiden tot verwarring⁴. Deze onderzoeksgroep opteert dan ook dergelijke criteria te evalueren onder de "organisatiegebonden analyse". Wel kan, op dit niveau, een

---

¹ Momenteel worden ook verschillende softwarepakketten geëvalueerd op hun bruikbaarheid voor dit project. Criteria hierbij zijn ondermeer : de gehanteerde impactcategorieën, methode voor afweging, omvang en oorsprong van de gebruikte databases.

² Voor een overzicht van "sociale elementen" in de klassieke LCA kan verwezen worden naar het eerste wetenschappelijke rapport : BORGIO (E.) & DENY (A.), 'Een integrale benadering van de ketenanalyse ten behoeve van ketenbeheer door bedrijven, eerste tussentijdse wetenschappelijke rapport', 1997, p. 42 – 43.

³ Bv. het voorkomen van werkongevallen. De oorzaak van een werkongeval kan zijn gelegen in een combinatie van factoren zoals proces en proces-layout, eventueel gebruikte grondstoffen, hulpstoffen, materialen, veiligheidsmaatregelen en het veiligheidsbeleid in het algemeen.

⁴ EDIP meet bv. de blootstellingstijd per product (of per functionele eenheid). Wel maken zijzelf ook de bedenking dat wanneer bv. op relatief korte tijd een grote hoeveelheid producten worden geproduceerd, de impact ervan niet langer meer als kritisch wordt ervaren. RASMUSSEN, (E.), 'The working environment as a criterion in the environmental assessment of products', p. 474, in : HAUSCHILD (M.) & WENZEL (H.), *Environmental assessment of products, volume 2 : scientific background*, London, Chapman & Hall, 1998, p. 461 – 523. Ook allocatie kan uiteindelijk een vertekend beeld geven van de situatie binnen een bepaalde werkomgeving aangezien dan een opdeling gebeurt van de effecten over verschillende productsystemen. Gezien de ketenanalyse als doel heeft de concrete situatie in de keten in beeld te brengen, kan zoiets dan ook beter vermeden worden.

kwalitatieve beoordeling worden gegeven omtrent de schadelijkheid van bepaalde stofstromen voor het interne milieu.

Organisatiegebonden criteria

Wat betreft de organisatiegebonden criteria vormt de voortbrengingsketen het voorwerp van analyse, m.a.w. de analyse richt zich nu op de diverse organisaties van de keten. De functionele eenheid is hier nu enkel leidraad geweest om de procesboom, en de daaraan verbonden voortbrengingsketen te identificeren. De criteria die hieronder worden geëvalueerd kenmerken zich door hun plaatspecificiteit, bijgevolg is een evaluatie op basis van generieke gegevens niet mogelijk. Een generieke analyse kan enkel een idee geven van “vermoedelijke” knelpunten, deze zullen echter ter plaatse getoetst moeten worden. De criteria die hieronder vallen zullen ook zeer divers van aard en niet steeds kwantificeerbaar zijn. Thema's die hieronder zullen vallen, zijn⁵ : plaats specifieke milieu-impacts, veiligheid en gezondheid, vakbondswerking en overlegstructuren, loonvorming, werkuren, discriminatie, dwangarbeid, kinderarbeid en het management (gezondheids- en veiligheidsbeleid, milieubeleid). Leidraad voor de checklist wordt hier gevormd door: SA 8000 (voor de sociale thema's), de initiatieven voor opname van de werkomgeving in de LCA (veiligheid en gezondheid), MER- en LCA-methodiek (plaats specifieke milieu-impacts), ISO 14000 en betreffende audits (milieu-impacts, management).

Er moet ook uitvoerig aandacht besteed worden aan de knelpunten bij het samenstellen en het gebruik van een checklist voor de ketenanalyse. Deze hebben ondermeer te maken met het internationale karakter van de keten, de beschikbaarheid van gegevens en de wijze waarop deze verzameld moeten worden en het risico voor verkeerde conclusies (bijv. te snel overgaan tot substitutie van de keten).

2. Toetsing aan de praktijk

In het licht van fase 3 van dit project, dat als doel heeft de checklist toe te passen op een concreet geval, zijn reeds enkele initiatieven genomen om contacten te leggen met individuele bedrijven. Enkele bedrijven werden gecontacteerd op basis van positieve initiatieven op milieuvlak of sociaal vlak (bijv. gedragscode). Er moet worden vastgesteld dat er een terughoudendheid bestaat ten opzichte van het project. Men is vooral bezorgd om de potentiële tijdsinvestering en bovendien blijkt m.n. het sociale thema (van wieg tot graf) gevoelig te liggen. Eén positieve reactie is verkregen vanwege een representatief bedrijf uit de textielsector. De specifieke bijdrage vanwege dit bedrijf zal zich echter beperken tot het geven van feedback in verband met de praktische bruikbaarheid van de checklist, gebaseerd op de ervaringen die zijzelf hebben op vlak van LCA en gedragscodes.

---

⁵ Voor de verantwoording van deze keuze : zie eerste rapport.

ACTIVITEITENVERSLAG DECEMBER 1998

Eind september 1998 werd het tweede luik van het project afgerond. Er werd een tweede tussentijds rapport opgesteld met de verdere ontwikkelingen betreffende de theoretische achtergrond van de checklist. Er werd een studiedag georganiseerd en er werden verder contacten genomen met bedrijven voor het uitvoeren van de toetsing aan de praktijk.

1. Checklist

Op basis van een theoretische studie uitgevoerd tijdens het tweede luik van het project werd een lijst van parameters opgesteld die bruikbaar is voor de opstelling van een checklist voor een ketenanalyse. Een checklist werd opgesteld volgens het kader dat werd gecreëerd gedurende het eerste luik van het project.

Het derde luik van het project heeft als doel de checklist te testen aan de praktijk om zo de bruikbaarheid te verhogen. Na deze toetsing kan in een laatste fase gewerkt worden aan het samenstellen van een handleiding en het bekend maken van de methodiek.

Bij het samenstellen van de checklist is vooral aandacht besteed aan het inhoudelijke aspect. Een element van de praktische toetsing zal in eerste instantie ook betrekking hebben op de wijze waarop gegevens verzameld moeten worden. Zo zal ook rekening moeten worden gehouden met de belangen van de ondervraagde. Indien men het bedrijfsmanagement benadert, zal deze er alle belang bij hebben dat het bedrijf zo gunstig mogelijk in de kijker wordt gezet. Wanneer de werknemer wordt benaderd, moet voor ogen worden gehouden hoe sterk of zwak zijn positie is binnen het bedrijf. Indien deze immers bepaalde risico's loopt of onvoldoende beschermd is, is de kans groot dat de verkregen informatie weinig bruikbaar zal zijn. Er zal vermoedelijk samengewerkt moeten worden met plaatselijke NGO's, hoewel ook dan niet steeds zeker is of deze wel aan de juiste informatie kunnen geraken. De wijze waarop de gegevens verzameld worden, kan van doorslaggevende betekenis zijn voor de kwaliteit van het resultaat. Initiatieven zoals bv. de Schone Kleren Campagne leggen hier dan ook heel sterk de nadruk op.

2. Toetsing aan de praktijk

Reeds tijdens de tweede fase van het project werden al enkele initiatieven genoemd om contacten te leggen met bedrijven. Enkele bedrijven werden gecontacteerd op basis van positieve initiatieven op milieuvlak of sociaal vlak (bv. gedragscode). In verschillende gevallen werd een terughoudendheid ervaren. Men blijkt vooral bezorgd te zijn om de noodzakelijke tijdsinvestering en bovendien blijkt het sociale thema (van wieg tot graf) gevoelig te liggen. Twee positieve reacties zijn verkregen. Een representatief bedrijf uit de textielsector was bereid om feedback te geven in verband met de praktische bruikbaarheid van de checklist, gebaseerd op de ervaringen die zijzelf hebben op vlak van LCA en sociale gedragscodes. Dit bedrijf kreeg echter te kampen met bedrijfsinterne moeilijkheden, waardoor de contacten vervlakten.

Een ander bedrijf toonde meteen een grote interesse en intussen zijn de voorbereidingen getroffen om één van hun producten (een afwasmiddel) van wieg tot graf door te lichten op sociale en milieu-effecten. Het gaat hier duidelijk om een bedrijf dat duurzaamheid als verkoopsargument hanteert.

Belangrijk is te wijzen op de overwegingen die meespelen bij de selectie van een bedrijf:

- De motivatie van het bedrijf. Meewerken aan dit project vergt van het deelnemende bedrijf een actieve bijdrage. Tijd en mankracht moeten vrijgemaakt worden en er moet een vertrouwelijke band zijn tussen bedrijf en onderzoeksgroep zodat de noodzakelijke gegevens verzameld kunnen worden. Het bedrijf moet dus sterk gemotiveerd zijn en bereid zijn om het concept van duurzame ontwikkeling binnen haar bedrijfsstrategie op te nemen.

- De voorkeur voor een eenvoudig product. Het project is één van de eerste initiatieven dat een product zal evalueren op vlak van milieu en sociale criteria. In eerste instantie zal de voorkeur gegeven worden aan een eenvoudig product. Eens meer ervaring is opgebouwd, kan vervolgonderzoek zich ook richten op meer complexe producten.
- Het product dient footprints te hebben in ontwikkelingslanden.
- Representativiteit ten opzichte van het algemene bedrijfsleven. Zoals gezegd wordt tijdens de laatste fase gewerkt aan de verspreiding van het idee om een van wieg tot graf analyse te verrichten op sociaal en milieuvlak. In de eerste plaats wordt hierbij gedacht aan de verspreiding naar de bedrijven toe, die de belangrijkste doelgroep vormen voor dit project. Verwijzing naar een testbedrijf dat representatief is binnen de algemene bedrijfs wereld, kan de interesse bij deze doelgroep aanwakkeren.

In het onderzoekscontract werd aangegeven dat de checklist uitgetest zou worden op het product van één bedrijf. Een bedrijf vinden dat voldoet aan al deze criteria is vrij moeilijk. Het CDO denkt er dan ook aan een dubbel spoor te volgen.

Een eerste bedrijf wordt geselecteerd op basis van de motivatie ten aanzien van duurzame ontwikkeling. Dit bedrijf heeft het concept van duurzame ontwikkeling binnen haar bedrijfsbeleid opgenomen en hanteert dit principe binnen z'n verkoopsstrategie. Het heeft reeds verschillende initiatieven ondernomen op vlak van milieu- en/of sociale thema's. Het eerder vernoemde bedrijf komt hier aan tegemoet.

Een tweede bedrijf zou moeten worden geselecteerd op basis van de representativiteit ten opzichte van het algemene bedrijfsleven. Hiertoe wordt de methode gevolgd die werd beschreven in het contract.

Tijdens de studiedag (zie verder) hebben de deelnemende bedrijven ondermeer kunnen deelnemen aan een "enquête", die een idee moet geven van hun interesse en motivatie omtrent de opname van sociale en milieuthema's in het bedrijfsbeleid. Op basis van deze enquête zal een tweede bedrijf geselecteerd worden voor deelname aan het project.

3. Studiedag

Zoals gezegd is op 16 december een studiedag 'Bedrijven op weg naar duurzame ontwikkeling? Ketenbeheer en ketenanalyse' georganiseerd, die in de eerste plaats gericht was aan het algemene bedrijfsleven. Niet enkel bedrijven zijn er op af gekomen, er bleek interesse te zijn vanuit diverse hoeken, zowel vanuit sociale achtergrond, als vanuit milieu-achtergrond.

Belangrijke opmerking i.v.m. toekomstige verslaggeving

De gevalstudie betreft, zoals gezegd, een toetsing van de checklist, dat een intern bedrijfsinstrument is. Naar rapportering toe kan het niet de bedoeling zijn de interne keukens van een meewerkend bedrijf weer te geven. M.a.w. de inhoud van het volgende tussentijds rapport, voor wat betreft het gedeelte dat betrekking heeft op het bedrijf, zal sterk afhankelijk zijn van de bereidwilligheid van het betrokken bedrijf om dergelijke gegevens ter beschikking te stellen. In dit verband moet vermeld worden dat het CDO voor het eerste meewerkend bedrijf, een *confidentiality agreement* heeft ondertekend. Dit lijkt echter geen echt probleem omdat bij dit onderzoek de methodiek centraal staat, en niet zozeer het product van het desbetreffende bedrijf. Er moet een evaluatie gebeuren van de checklist, en het bedrijf vormt daartoe enkel een middel. De rapportering zal zich dan ook, in hoofdzaak, beperken tot die evaluatie, tenzij het deelnemende bedrijf geen bezwaren heeft voor bekendmaking van (een deel van) de gegevens, desnoods in een synthesevorm.

ACTIVITEITENVERSLAG JULI 1999

Tijdens deze derde fase wordt de checklist getoetst op de bruikbaarheid in de praktijk, dit door een evaluatie door derden en door het uitvoeren van gevalstudies. Op theoretisch vlak werd vooral aandacht besteed aan de manier waarop de monitoring van bedrijven op basis van de checklist kan worden uitgevoerd.

Tijdens de vorige fase van het project heeft het onderzoeksteam een checklist ontwikkeld voor de uitvoering van een ketenanalyse. Deze ketenanalyse omvat een milieu- en een sociaalgerichte analyse van een product vanuit een "van wieg tot graf" benadering. Na het ontwerpen van een theoretisch model voor de evaluatie van de sociale en ecologische aspecten verbonden aan de levensloop van een product en de daarbij betrokken organisaties, werd de vernoemde checklist samengesteld. Het project bevindt zich nu in de derde fase dat als doel heeft de checklist te testen aan de praktijk om zo de bruikbaarheid te verhogen. Na deze toetsing kan in een laatste fase gewerkt worden aan het samenstellen van een handleiding en het bekend maken van de methodiek. Deze toetsing aan de praktijk omvat uiteindelijk drie luiken.

1. Evaluatie van de theoretische checklist door externen.

De checklist uit het tweede tussentijdse rapport is weergegeven in een beknoptere vorm waarbij theoretische beschouwingen en motivering in bijlage werd opgenomen. Onder die vorm is deze tekst verspreid onder een beperkt aantal bevoorrechte getuigen die aldus de nodige feedback geven. In het eerstvolgende tussentijdse wetenschappelijke rapport volgt een verslag van deze feedback.

2. Monitoring

Er werd aandacht besteed aan de wijze waarop de 'monitoring' m.b.t. de sociale aspecten kan worden uitgevoerd. Bij het samenstellen van de checklist tijdens fase 2 van het project is vooral aandacht besteed aan het inhoudelijke aspect. Een element van de praktische toetsing zal ook betrekking hebben op de wijze waarop gegevens verzameld moeten worden. Deze 'monitoring' kan van doorslaggevende betekenis zijn voor de kwaliteit van het resultaat. Er moet immers ook rekening worden gehouden met de belangen van de ondervraagde. Indien men het bedrijfsmanagement benadert, zal deze er alle belang bij hebben dat het bedrijf zo gunstig mogelijk in de kijker wordt gezet. Wanneer de werknemer wordt benaderd, moet voor ogen worden gehouden hoe sterk of zwak zijn positie is binnen het bedrijf. Indien hij/zij immers bepaalde risico's loopt of onvoldoende beschermd is, is de kans groot dat de verkregen informatie weinig bruikbaar zal zijn. Een kijk op het aspect 'monitoring' wordt verkregen door enerzijds literatuur terzake door te nemen en anderzijds door het afnemen van interviews met bevoorrechte getuigen. Interviews werden of worden binnenkort afgenomen van vertegenwoordigers van CEPAA (stelde SA 8000⁶ samen), van SGS en BVQI (voeren monitoring uit in het kader van SA 8000), SOMO⁷ (voerden onderzoek uit in het kader van de Schone Kleren Campagne en de geïnterviewde heeft zelf reeds een honderdtal bedrijven in het zuiden op sociaal vlak doorgelicht), vertegenwoordiger Schone Kleren Campagne - België, *Magasins du Monde* (ervaring met monitoring in het kader van de verkoop van 'eerlijke producten'), Oxfam Wereldwinkel (idem), en Charhan vzw (idem). Deze lijst zal vermoedelijk nog uitgebreid worden met o.m. bedrijven die zelf een gedragscode opgesteld hebben. Zo is er ook contact met Nike en C&A. Een verslag van dit deelonderzoek zal ook opgenomen worden in het eerstvolgende tussentijdse wetenschappelijke rapport.

2. Gevalstudie

---

⁶ SA 8000 is een standaard, vergelijkbaar met ISO 9000 voor kwaliteitszorg, die betrekking heeft op de arbeidsomstandigheden, -voorwaarden, -rechten en -verhoudingen, inclusief een systeem voor onafhankelijke monitoring.

⁷ Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen.

Het belangrijkste luik van de praktische evaluatie betreft de toetsing van de checklist aan de hand van een concreet product.

In eerdere rapporten werd al gewezen op een zekere terughoudendheid bij bedrijven om aan een project mee te werken dat als doel heeft een milieu- én sociaalgerichte evaluatie te verrichten. Zoals eerder ook gezegd blijkt men vooral bezorgd te zijn om de noodzakelijke tijdsinvestering en bovendien blijkt het sociale thema (van wieg tot graf) gevoelig te liggen. Deze vaststellingen blijven een rode draad in het leggen van contacten met bedrijven.

Een eerste bedrijf waarmee wordt samengewerkt, is een bedrijf dat duurzaamheid hanteert als verkoopsargument. Het vertoonde aanvankelijk een grote interesse. De ketenanalyse zou verricht worden op één van hun producten, een afwasmiddel dat in België geproduceerd wordt en in Zweden op de markt wordt gebracht. De uitvoering van deze testcase verloopt traag omwille van twee redenen :

- Moeizame gegevensverstrekking. De noodzakelijke gegevens worden zeer traag verstrekt en bovendien is er ook een zekere terughoudendheid (zo werden bijv. gegevens betreffende de kwantitatieve dosering van de verschillende componenten van het afwasmiddel slechts bij benadering verstrekt).
- De wisselende samenstelling van de keten. Het bedrijf heeft geen vaste leveranciers. Voor elke component zijn er een aantal 'potentiële' leveranciers waarvan telkens opnieuw de prijzen vergeleken worden. Men hanteert bij de kwaliteitsvereisten wel een aantal milieu-eisen (bv. de grondstoffen moeten een plantaardige oorsprong hebben). Het bedrijf speelt geen sleutelrol in haar keten, m.a.w. het heeft een eerder zwakke machtspositie waardoor vergaande eisen niet haalbaar zouden zijn.

Stand van zaken voor deze testcase is dat de leveranciers zopas door het bedrijf op de hoogte zijn gebracht van het onderzoek.

Intussen wordt ook gewerkt aan de generieke analyse van de productontwerpgebonden aspecten (vgl. milieugerichte LCA). Hiertoe wordt gebruik gemaakt van het Nederlandse softwareprogramma 'SimaPro'. Dit programma werd aangekocht na een uitvoerige vergelijking met andere LCA softwaretools die momenteel op de markt beschikbaar zijn. SimaPro bevat verschillende databanken met generieke inventarisatiegegevens en gegevens voor de uitvoering van een *life cycle impact assessment*. Desondanks dient toch nog heel wat bijkomende generieke informatie verzameld te worden.

In het tussentijdse rapport van december '98 was vermeld dat een tweede bedrijf gezocht zou worden dat representatief is voor het algemene bedrijfsleven. Hiertoe werd op de studiedag van 16/12/98 een enquête verricht dat als belangrijkste doel had te polsen naar de interesse bij de aanwezige bedrijven. Het verslag van de enquête zal ook opgenomen worden in het eerstvolgende tussentijdse wetenschappelijke rapport. De bedrijven die op basis van de resultaten uit de enquête gecontacteerd werden, bleken uiteindelijk niet geïnteresseerd in een vergaande samenwerking waarbij hun eigen product doorgelicht zou worden.

Vervolgens zijn verschillende bedrijven op rechtstreekse wijze benaderd. Adressen en contactpersonen zijn verkregen via de hierboven vernoemde bevoorrechte getuigen. Momenteel wordt onderhandeld met een bedrijf uit de textielconfectie- en -distributiesector. Een definitief antwoord wordt verwacht tegen half juli. Wel moet opnieuw vastgesteld worden dat ook dit bedrijf, na een aanvankelijk enthousiasme, terughoudender werd zodra het inhoudelijk duidelijker werd waarover het allemaal ging.

Intussen zijn er echter ook, met meer succes, contacten gelegd met organisaties die 'eerlijke producten' uit de derde wereld in België verkopen. Ondanks de jarenlange ervaring bij sommige van deze organisaties, blijkt daar nood te zijn aan een meer systematische aanpak. Zo hoopt de Nederlandse Stichting Eerlijk Handelshandvest voor kleding (EHH) op één of andere manier met ons samen te werken bij het opstellen van hun sociaal keurmerk voor kleding. Ook twee andere eerlijke handelsorganisaties toonden interesse. Een van hen werkt aan een standaard checklist om een sociaal kwaliteitslabel toe te kennen aan producten, en is vanuit die achtergrond sterk geïnteresseerd om, in dit geval, rond een concreet product met het CDO samen te werken. Zo is besloten de ketenanalyse te verrichten op een T-shirt. Dit T-shirt heeft een vrij vaste ketenstructuur die zich

hoofdzakelijk in India bevindt. De voortbrengingsketen is op dit moment bijna volledig gekend. Momenteel wordt gewerkt aan de generieke analyses en daarnaast worden de voorbereidingen getroffen voor de plaatsspecifieke analyses die zullen doorgaan in oktober.

ACTIVITEITENVERSLAG DECEMBER 1999

Tijdens de vorige fase van het project werd een checklist ontwikkeld voor de uitvoering een ketenanalyse. Deze ketenanalyse omvat een milieu- en een sociaalgerichte analyse van een product vanuit een "van wieg tot graf" benadering. Deze checklist werd opgesteld na het ontwerpen van een theoretisch model voor de evaluatie van de sociale en ecologische aspecten verbonden aan de levensloop van een product en de daarbij betrokken organisaties. Het project bevindt zich nu in de derde fase dat als doel heeft de checklist te testen aan de praktijk om zo de bruikbaarheid te verhogen. Er werd een derde tussentijds wetenschappelijk rapport uitgebracht.

1. Evaluatie van de theoretische checklist door externen.

De checklist uit het tweede tussentijdse rapport werd weergegeven in een beknoptere vorm waarbij theoretische beschouwingen en motivering in bijlage werd opgenomen. Onder die vorm is de tekst verspreid onder een beperkt aantal bevoorrechte getuigen die de nodige feedback gegeven hebben. Bij de selectie van deze commentatoren is rekening gehouden met het feit dat het vernieuwende element vooral betrekking heeft op het sociale gedeelte. De volgende personen werden aangesproken en hebben de tekst beoordeeld :

- Luc Vanneste (ABVV) ;
- Frieda De Koninck (Schone Kleren Campagne) ;
- Luc De Weerd (Max Havelaar) ;
- Dirk Van Braeckel (Ethibel, vroeger Arbeid en Milieu) ;
- Marc Bontemps (Oxfam-Wereldwinkel) ;
- Ineke Zeldenrust (SOMO, Nederland) ;
- Paul Valk (Stichting Eerlijk HandelsHandvest, Nederland) ;
- Bernard Mazijn (voorzitter Belgische Ecolabelcomité).

Een verslag van deze feedback werd gegeven in het derde tussentijdse wetenschappelijke rapport.

2. Monitoring.

Bij het samenstellen van de checklist tijdens fase 2 van het project is vooral aandacht besteed aan het inhoudelijke aspect. Echter, de wijze waarop gegevens worden verzameld, zal ook van doorslaggevende betekenis zijn voor de kwaliteit van het resultaat van een ketenanalyse. Er moet immers voortdurend rekening worden gehouden met de belangen van de ondervraagde. Indien men het bedrijfsmanagement benadert, zal deze er alle belang bij hebben dat het bedrijf zo gunstig mogelijk in de kijker wordt gezet. Wanneer de werknemer wordt benaderd, moet voor ogen worden gehouden hoe sterk of zwak zijn positie is binnen het bedrijf. Indien hij/zij immers bepaalde risico's loopt of onvoldoende beschermd is, is de kans groot dat de verkregen informatie weinig bruikbaar zal zijn. Een kijk op het aspect 'monitoring' wordt verkregen door enerzijds literatuur terzake door te nemen en anderzijds door het afnemen van interviews met bevoorrechte getuigen. Interviews werden afgenomen van vertegenwoordigers van CEPAA (stelde SA 8000⁸ samen), van SGS en BVQI (voeren monitoring uit in het kader van SA 8000), SOMO⁹ (voerden onderzoek uit in het kader van de Schone Kleren Campagne en de geïnterviewde heeft zelf reeds een honderdtal bedrijven in het zuiden op sociaal vlak doorgelicht), Schone Kleren Campagne, Magasins du Monde (ervaring met monitoring in het kader van de verkoop van 'eerlijke producten'), Oxfam Wereldwinkel (idem), Charhan vzw (idem) en ICFTU (internationale vakbondsorganisatie die oa. een basiscode voor arbeidsomstandigheden opzette). Ook werd er gesproken met vertegenwoordigers van het Engelse ETI project, het Zweedse Fair Trade Center, het Franse Etique sur l'étiquette en het Nederlandse Eerlijke Handels Handvest, allen projecten waar verschillende soorten van monitoring worden uitgetest.

---

⁸ SA 8000 is een standaard, vergelijkbaar met ISO 9000 voor kwaliteitszorg, die betrekking heeft op de arbeidsomstandigheden, -voorwaarden, -rechten en -verhoudingen, inclusief een systeem voor onafhankelijke monitoring.

⁹ Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen.

In het kader van de monitoring werden ook de volgende conferenties bijgewoond: CEPAA's First Conference, 6 december 1999-12-20 en de 'Seminar on codes and training'; IRENE/SKC; Mulheim an der Ruhr, Germany; 13-15 december.

3. Testcases

Het belangrijkste luik van de praktische evaluatie betreft de toetsing van de checklist aan de hand van een concreet product. Hiertoe werden 2 testcases uitgevoerd.

T-shirt project.

Contacten werden gelegd met een eerlijke handelsorganisatie die reeds werkt aan een standaard checklist om een sociaal kwaliteitslabel toe te kennen aan producten, en is vanuit die achtergrond sterk geïnteresseerd om, in dit geval, rond een concreet product met het CDO samen te werken. Zo is besloten de ketenanalyse te verrichten op een T-shirt met een vrij vaste ketenstructuur die zich hoofdzakelijk in India bevindt.

Wat betreft de ruimtelijke representativiteit werd zoveel mogelijk gestreefd naar plaats specifieke gegevens, zeker wanneer het gaat om het organisatiegebonden gedeelte van de analyse. In oktober werd een reis gepland waarbij de meeste Indische ketenactoren werden bezocht.

Voor het generieke gedeelte ernaar gestreefd om gegevens uit dezelfde periode te gebruiken zodat aggregatie mogelijk wordt. Het bleek echter dat dit moeilijk vol te houden is.

De plaats specifieke analyse verliep niet zonder problemen, gezien de korte tijdsspanne waarin alle actoren bezocht werden, en gezien de communicatieproblemen. De contacten in India verliepen hoofdzakelijk via het management. Ook werd het team bij de plaats specifieke onderzoeken continu begeleid door de projectverantwoordelijken. Deze continue begeleiding stelde hen in staat een zo gunstig mogelijk beeld te scheppen van de keten. Er moet vermeld worden dat zij eveneens geïnteresseerd waren in de bezoeken, omdat ze zich willen profileren inzake ketenbeheer (met zowel aandacht voor milieu als sociale aspecten). De huidige samenstelling van de keten is hierdoor wel nog zeer onderhevig aan veranderingen.

Daar het om een zeer kleine hoeveelheid T-shirts gaat die een speciale behandeling moeten krijgen en het project nog maar recent van start is gegaan, is de positie van de projectleiders tov. de commerciële ketenactoren zwak, waardoor het hun niet mogelijk is om een diepgaande monitoring op te dringen bij de leveranciers. Het plaats specifieke onderzoek in België verliep vlot.

Als onafhankelijke bron werden vakbonden en NGO's gecontacteerd.

Afwasmiddelenconcentraat

Er werd tevens met een bedrijf samengewerkt dat duurzaamheid als verkoopsargument hanteert. Het vertoonde aanvankelijk een grote interesse. De ketenanalyse zou verricht worden op één van hun producten, een afwasmiddel dat in België geproduceerd wordt en in Zweden op de markt wordt gebracht. De uitvoering van deze testcase verloopt traag omwille van twee redenen:

- Er bestaat een zekere terughoudendheid bij het bedrijf zelf om gegevens te verstrekken (omwille van concurrentiele redenen). Pas na uitdrukkelijk verzekeren dat de gegevens niet aan externen verstrekt zouden worden, werd de samenstelling van het detergent meegedeeld. De gegevens m.b.t. kwantitatieve dosering van de verschillende componenten van het afwasmiddel werden hierbij slechts bij benadering verstrekt.
- Het bedrijf is, ten opzichte van z'n leveranciers, slechts een kleine afnemer. Het speelt dus geen sleutelrol in de keten en heeft een eerder zwakke machtspositie. Dit heeft voor gevolg dat gegevensverstrekking voor de opdrachtgever bij de leveranciers helemaal geen prioriteit heeft.
- De samenstelling van de keten is sterk wisselend. De opdrachtgever heeft geen vaste leveranciers. Voor elk ingrediënt zijn er een aantal 'potentiële' leveranciers waarvan de prijzen onderling vergeleken worden. De

"ecologische" visie van het bedrijf uit zich in de samenstelling van het product. De ketenactoren spelen een minder belangrijke rol, m.a.w. er worden geen speciale eisen gesteld ten aanzien van milieuvriendelijkere productiemethodes, noch ten aanzien van sociale omstandigheden.

- Het uitvoeren van een generieke evaluatie van de milieuaspecten (cfr. analyse van de productontwerpgebonden aspecten) verloopt ook vrij moeilijk. De samenstelling van dit specifieke detergent wijkt immers sterk af van deze van klassieke detergenten. Net zoals bij de gevalstudie van het T-shirt (zie verder), had de onderzoeksgroep ook hier gebruik willen maken van SimaPro, maar de bij dit softwarepakket voorziene databanken blijven hier in gebreke. Andere bronnen van informatie worden opgezocht.

Elke huidige leverancier werd gecontacteerd maar tot nog toe werd geen enkel bezoek bij de leveranciers afgelegd. Verschillende leveranciers gaven reeds hun onderleveranciers op en enkele hiervan werden reeds gecontacteerd. De gehele voortbrengingsketen werd echter nog niet in kaart gebracht. Niet alle gecontacteerde bedrijven zijn bereidwillig de onderzoeksploeg te woord te kunnen staan. Slechts twee bedrijven hebben toegezegd tot een bezoek van het bedrijf. Bij de opdrachtgever zelf werd reeds een bezoek afgelegd.

4. Derde tussentijdse wetenschappelijk rapport

De toetsing aan de praktijk werd weergegeven in het derde tussentijds rapport. Dit omvat eveneens de initiatieven die zijn genomen om externen bij het project te betrekken, de resultaten van de bijkomende studie betreffende de monitoring, en een stand van zaken betreffende de gevalstudies.

ACTIVITEITENVERSLAG JULI 2000

1 VOORTGANG VAN DE ONDERZOEKSRESULTATEN

Tijdens de eerste en de tweede fase van het project werd op basis van een theoretische studie een checklist ontwikkeld voor de uitvoering een ketenanalyse. Het concept ketenanalyse omvat hier een milieu- en een sociaalgerichte analyse van een product vanuit een "van wieg tot graf" benadering. De checklist werd opgesteld na het ontwerpen van een theoretisch model voor de evaluatie van de sociale en ecologische aspecten verbonden aan de levensloop van een product en de daarbij betrokken organisaties. Tijdens de derde fase werd de checklist aan de praktijk getest om zo de bruikbaarheid ervan te verhogen. De toetsing aan de praktijk werd weergegeven in het derde tussentijds rapport.

In de loop van de voorbije maanden werden er nog enkele theoretische uitdiepingen verricht van het aspect monitoring en werden verschillende bestaande initiatieven betreffende sociale en milieuvriendelijke bedrijfsvoering verder bestudeerd. Ook werd één van de gevallenstudies verder gezet. Er werden enkele voordrachten gehouden over het project in het kader van de valorisatie en de checklist werd verfijnd in functie van de gevallenstudies. Men is momenteel bezig met het opstellen van het wetenschappelijk eindrapport dat de conclusies en aanbevelingen van de studie zal weergeven. Dit rapport zal eind juli afgerond worden.

Monitoring.

Bij het samenstellen van de checklist tijdens fase 2 van het project is vooral aandacht besteed aan het inhoudelijke aspect. Echter, de wijze waarop gegevens worden verzameld, zal ook van doorslaggevende betekenis zijn voor de kwaliteit van het resultaat van een ketenanalyse. Er moet immers voortdurend rekening worden gehouden met de belangen van de ondervraagde. Indien men het bedrijfsmanagement benadert, zal deze er alle belang bij hebben dat het bedrijf zo gunstig mogelijk in de kijker wordt gezet. Wanneer de werknemer wordt benaderd, moet voor ogen worden gehouden hoe sterk of zwak zijn positie is binnen het bedrijf. Indien hij/zij immers bepaalde risico's loopt of onvoldoende beschermd is, is de kans groot dat de verkregen informatie weinig bruikbaar zal zijn. Het aspect monitoring werd reeds gedeeltelijk behandeld in het derde tussentijds rapport. Gezien de meeste projecten die zich met monitoring bezig houden zich nog steeds in een beginstadium bevinden en de resultaten nog steeds niet gekend zijn, volgde het onderzoeksteam de ontwikkelingen op de voet. Er werd ook verder samengewerkt met het Eerlijke Handelshandvest in Nederland. Zij gebruiken momenteel de checklist (voor wat betreft het gedeelte die betrekking heeft op de werknemersbelangen) die het CDO opstelde voor het uitvoeren van enkele gevallenstudies. Deze worden uitgevoerd in het kader van het op punt stellen van hun methodiek. Bedoeling is dat ook zij feed back leveren ten aanzien van de checklist die in het kader van dit project werd ontwikkeld. Ook werd er een cursus voor auditors van SA 8000 gevolgd te Bologna (mei 9-12 2000).

Verder werden er in het kader van het onderzoek nog interviews afgenomen met Patrick Itchert (IEPCE) en Connie Valkhof en Bart Ensing van Fair Trade

2. Gevalstudies

Het belangrijkste luik van de praktische evaluatie betreft de toetsing van de checklist aan de hand van een concreet product. Hiertoe werden 2 testcases uitgevoerd.

T-shirt project.

De studie van dit project werd reeds afgerond tijdens de vorige fase. Een rapport werd opgesteld voor de opdrachtgever met de volledige analyse van het product, waarbij de bevonden knelpunten besproken werden.

Afwasmiddelenconcentraat

De uitvoering van deze testcase kon niet worden afgerond voor het derde tussentijds rapport omwille van de volgende redenen:

- Het bedrijf is, ten opzichte van z'n leveranciers, slechts een kleine afnemer. Het speelt dus geen sleutelrol in de keten en heeft een eerder zwakke machtspositie. Dit heeft voor gevolg dat gegevensverstrekking voor de opdrachtgever bij de leveranciers helemaal geen prioriteit heeft.
- Vele leveranciers staan op de geheimhouding van hun productiemethodes, en staan weigerachtig t.o.v. het vrijgeven van gegevens.
- De samenstelling van de keten is sterk wisselend. De opdrachtgever heeft geen vaste leveranciers. Voor elk ingrediënt zijn er een aantal 'potentiële' leveranciers waarvan de prijzen onderling vergeleken worden. De "ecologische" visie van het bedrijf uit zich in de samenstelling van het product. De ketenactoren spelen een minder belangrijke rol, m.a.w. er worden geen speciale eisen gesteld ten aanzien van milieuvriendelijkere productiemethodes, noch ten aanzien van sociale omstandigheden.
- Het uitvoeren van een generieke evaluatie van de milieuaspecten (cfr. analyse van de productontwerpgebonden aspecten) verliep ook vrij moeilijk. De samenstelling van dit specifieke detergent wijkt immers sterk af van deze van klassieke detergents. Net zoals bij de gevalstudie van het T-shirt (zie verder), had de onderzoeksgroep ook hier gebruik willen maken van SimaPro, maar de bij dit softwarepakket voorziene databanken blijven hier in gebreke. Andere bronnen van informatie werden opgezocht, meer bepaald is getracht om informatie in te winnen bij de betrokken ketenactoren

Elke huidige leverancier werd gecontacteerd. Enkele leveranciers gaven hun onderleveranciers op en deze werden eveneens gecontacteerd. Niet alle gecontacteerde bedrijven zijn bereidwillig de onderzoeksploeg te woord te kunnen staan. Slechts drie bedrijven hebben toegezegd tot een bezoek van het bedrijf. Er werd één bezoek uitgevoerd waarbij alle gegevens werden verzameld voor het uitvoeren van een LCA. Ook bij de opdrachtgever zelf werd een bezoek afgelegd.

Na een intensieve campagne gaven verschillende bedrijven gegevens vrij over hun productiemethodes, meestal met de expliciete vraag deze gegevens niet te publiceren. De bruikbaarheid ervan varieerde van bedrijf tot bedrijf. Het verkrijgen van gegevens over het sociale beleid verliep zo mogelijk nog moeizamer. Hier speelde vooral het feit dat het verzamelen van deze gegevens een grotere tijdsinvestering van het bedrijf vergt, aldus de betrokkenen.

De gekende voortbrengingsketen zal in kaart gebracht worden in het wetenschappelijk eindrapport. Gezien de vraag naar discretie vanwege de bedrijven kunnen de verkregen gegevens niet worden vrijgegeven. Dit probleem werd ook al aangekondigd in eerdere rapporteringen. Er zal wel een schematisch overzicht worden opgesteld.

VALORISATIE VAN HET PROJECT

LEZINGEN

- 8 maart: theoretisch luik (Prof. B. Mazijn), lezing over het project in de cursus "duurzame ontwikkeling" aan de RUG (docent: Prof. B. Mazijn)
- 15 maart: praktisch luik (E. Borgo en S. Spillemaeckers), lezing over het project in de cursus "duurzame ontwikkeling" aan de RUG (docent: Prof. B. Mazijn)
- 23 maart: bijdrage aan de studiedag "verantwoord ondernemen", georganiseerd door ABVV (E. Borgo)
- 10 mei: 'Op weg naar dematerialisatie ?' bijdrage aan de opleiding van milieuoördinator, vormingsinstituut voor KMO - Management, Club Milieuoördinator 1999-2000 te Brugge (Prof. B. Mazijn).
- 11 mei: bijdrage aan de studiedag "duurzame ontwikkeling", georganiseerd door HIVA-vorming (E. Borgo)
- 17 mei: 'Op weg naar dematerialisatie ?' bijdrage aan de opleiding van milieuoördinator, vormingsinstituut voor KMO - Management, Club Milieuoördinator 1999-2000 te Kortrijk (Prof. B. Mazijn).
- 25 mei: bijdrage aan de studiedag "Duurzame Ontwikkeling", georganiseerd door het LUC in het kader van het programma "Bijzondere bijscholing voor milieuoördinatoren" (E. Borgo).

LIJST MET PUBLICATIES

BORGEO (E.) & SPILLEMAECKERS (S.), "Eén stap in de richting van duurzame ontwikkeling", in : *De Morgen*, 25/08/1999.

BORGEO (E.), "De LCA-methodiek : instrument voor het beoordelen van ecologische... én sociale criteria ?" In : *Bedrijven op weg naar duurzame ontwikkeling ?* Informatiemap bij studiedag van 16 december 1998, Gent, Centrum voor Duurzame Ontwikkeling, 1998.

BORGEO (E.), "Integraal ketenbeheer is meer dan milieu alleen", in: MAZIEN, B., "Duurzame Ontwikkeling : socio-ecologische aspecten in mondiaal perspectief", cursus, Gent, Universiteit Gent, academiejaar 1998 - 1999.

BORGEO (E.), "Naar duurzamere productie- en consumptiepatronen ? Over ecologische en sociale labels", in *Samenleving en politiek*, 6/1999, N° 7, pp. 36-42.

BORGEO (E.), "Theoretisch kader voor het ontwerpen van een checklist voor de uitvoering van een ketenanalyse", paper, Brussel, DWTC, 1998.

CDO, 'Internationale Handel' in *Mens*, 1^e kwartaal 2000.

DE MOOR (M.), "Het opnemen van sociale criteria in een van wieg tot graf benadering", In : *Bedrijven op weg naar duurzame ontwikkeling ?* Informatiemap bij studiedag van 16 december 1998, Gent, Centrum voor Duurzame Ontwikkeling, 1998.

Artikels door derden

WOUTERS, K., "Een kwestie van overtuiging : aandacht voor sociaal verantwoord ondernemen groeit", In : *Vacature Magazine*, 01/05/1999.

LIJST MET BUITENLANDSE DIENSTREIZEN

The 1997 eco-management and auditing conference. ERP Environment, Manchester, 3 juli - 4 juli 1997.

Interview Eerlijk Handelshandvest, Utrecht en SOMO, Amsterdam, 9 juli 1999.

Interview CEPAA, Den Haag, Nederland, 4 augustus 1999.
Interview CEPAA, Den Haag, Nederland, 14 september 1999.
Interview Vericot, Londen, VK, 30 september 1999.
Bezoek bedrijven Gujarat en Mumbai (India), 3-22 Oktober 1999.
Interview Vericot, Hastings, VK, 10 december 1999.
'Seminar on codes and training'; IRENE/SKC; Mulheim an der Ruhr, Germany; 13-14 december 1999.
Interview Fair Trade, Culemborg, Nederland, 1 januari.
Interview bedrijf, Bergen-op-Zoom, Nederland, 21 februari.
Overleg Eerlijk Handelshandvest, Utrecht, 16 maart .
"Cursus SA8000", Bologna, Italië, verblijf 8-13 mei, (cursus 9-12 mei) .
ketenanalyse bedrijf, Bergen-op-Zoom, Nederland, 15 mei .

Bijlage 2

Checklist

BIJLAGE 2: CHECKLIST

1	VERFIJNING VAN DE DOELBEPALING.....	215
2	AFBAKENING VAN HET VOORWERP VAN ONDERZOEK.....	216
3	ANALYSE VAN DE PRODUCTONTWERPGEBONDEN ASPECTEN	217
3.1	GENERIEKE ANALYSE	217
3.2	PLAATSSPECIFIEKE ANALYSE	218
4	ANALYSE VAN DE ORGANISATIEGEBONDEN ASPECTEN	219
4.1	IDENTIFICATIE VAN DE VOORTBRENGINGSKETEN.....	219
4.2	GENERIEKE ANALYSE	220
4.3	IDENTIFICATIE VAN DE CONCRETE STAKEHOLDERS.....	222
4.4	PLAATSSPECIFIEKE ANALYSE	223
4.4.1	<i>Inventarisatie schriftelijke gegevens.....</i>	<i>223</i>
4.4.1.1	Inventarisatie schriftelijke gegevens Management	223
4.4.1.1.1	Algemeen	223
4.4.1.1.2	Milieu-aangelegenheden van de organisatie	224
4.4.1.1.3	Recht op vereniging en collectieve onderhandeling	224
4.4.1.1.4	Kinderarbeid	224
4.4.1.1.5	Lonen	225
4.4.1.1.6	Werkuren	225
4.4.1.1.7	Gedwongen en verplichte arbeid, disciplinaire maatregelen	225
4.4.1.1.8	Discriminatie	225
4.4.1.1.9	Veiligheid en gezondheid (organisatiegebonden).....	225
4.4.1.2	Inventarisatie schriftelijke gegevens externen.....	226
4.4.2	<i>Inventarisatie gegevens op basis van plaats specifieke waarnemingen .....</i>	<i>227</i>
4.4.2.1	Milieu	227
4.4.2.2	Kinderarbeid	227
4.4.2.3	Werkuren.....	227
4.4.2.4	Gedwongen en verplichte arbeid	227
4.4.2.5	Discriminatie	228
4.4.2.6	Veiligheid en gezondheid	228
4.4.3	<i>Inventarisatie gegevens op basis van interviews .....</i>	<i>229</i>
4.4.3.1	Interviews met het management	229
4.4.3.1.1	Milieu	229
4.4.3.1.2	Recht op vereniging en collectieve onderhandeling	229
4.4.3.1.3	Kinderarbeid	230
4.4.3.1.4	Lonen	230
4.4.3.1.5	Werkuren.....	231
4.4.3.1.6	Gedwongen en verplichte arbeid	231
4.4.3.1.7	Discriminatie	232
4.4.3.1.8	Veiligheid en gezondheid	232
4.4.3.2	Interviews werknemers	235
4.4.3.2.1	Milieu-aangelegenheden	235
4.4.3.2.2	Recht op vereniging en collectieve onderhandeling	235
4.4.3.2.3	Kinderarbeid	235

4.4.3.2.4	Lonen	236
4.4.3.2.5	Werkuren	236
4.4.3.2.6	Gedwongen en verplichte arbeid	236
4.4.3.2.7	Discriminatie	237
4.4.3.2.8	Veiligheid en gezondheid	237
4.4.3.3	Interviews vakbonden of werknemersvertegenwoordigers	238
4.4.3.3.1	Milieu	238
4.4.3.3.2	Recht op vereniging en collectieve onderhandeling	238
4.4.3.3.3	Kinderarbeid	238
4.4.3.3.4	Lonen	239
4.4.3.3.5	Werkuren	239
4.4.3.3.6	Gedwongen en verplichte arbeid	240
4.4.3.3.7	Discriminatie	240
4.4.3.3.8	Veiligheid en gezondheid	240
4.4.3.4	Interviews met externen	242

VERFIJNING VAN DE DOELBEPALING

1. Identificatiegegevens van de initiatiefnemer
2. Identificatiegegevens van het product dat zal worden onderzocht
  - beschrijving van het product (inclusief eventueel verpakkingsmateriaal)
  - beschrijving van de functie van het product
3. Welke thema's zullen onderzocht worden :
  - productgebonden
    - 0   klimaatwijziging (broeikaseffect)
    - 0   stratosferische ozonaantasting
    - 0   smogvorming
    - 0   verzuring
    - 0   vermesting
    - 0   hernieuwbare grondstoffen
    - 0   niet hernieuwbare grondstoffen
    - 0   humane toxiciteit
    - 0   eco-toxiciteit
    - 0   afvalproductie
    - 0   geurhinder
  - organisatiegebonden
    - 0   aantasting van ecosystemen en landschap
    - 0   geluidshinder
    - 0   recht op vereniging en collectieve onderhandeling
    - 0   kinderarbeid
    - 0   lonen
    - 0   werkuren
    - 0   gedwongen en verplichte arbeid en disciplinaire maatregelen
    - 0   discriminatie
  - zowel product- als organisatiegebonden
    - 0   veiligheid en gezondheid
4. Stel de datakwaliteitsvereisten vast
  - ruimtelijke representativiteit :
  - temporele representativiteit :
  - oorsprong van de gegevens :

AFBAKENING VAN HET VOORWERP VAN ONDERZOEK

1. Wat is de functionele eenheid van het product ?
  - Functie van het product :
  - Hoeveel wordt van deze functie in beschouwing genomen ?
  - Eventuele kwalitatieve vereisten van het product ?
2. Bepaal de hoeveelheid product die overeenkomt met de functionele eenheid (m.a.w. de referentiestroom)
3. Stel de procesboom op en bepaal de systeemgrenzen
  - Ga na welke economische processen deel uitmaken van de levensloop (van grondstoffase tot afvalfase) van het product :
    - de winning van grondstoffen uit het milieu wordt als het begin van de levenscyclus beschouwd ;
    - de verwerking van afval wordt als het einde van de levenscyclus beschouwd, maar wordt als een economisch proces behandeld, met gevolgen voor het milieu wat betreft grondstofgebruik, emissies en andere ingrepen. Ook de zuiveringsstappen vóóraler een stof in het milieu belandt, wordt als onderdeel van het productsysteem meegenomen ;
    - Bij open-lus recycling wordt winning en productie geheel aan primair gebruik toegerekend. Inzameling en opwerking worden geheel aan het secundaire gebruik toegerekend, terwijl alleen de laatste toepassing in de cascade de afvalverwerking toegerekend krijgt.
  - Geef aan welke subprocessen níet in rekening worden gebracht en motiveer deze keuzes. Hanteer hierbij de zgn. *cut-off rules* :
    1. afbakening op basis van massa : opname van alle inputs die cumulatief meer dan een bepaald percentage (bv. 99 %) bijdragen tot de globale input van het productsysteem, uitgedrukt in massa-eenheden
    2. afbakening op basis van energie : zoals 1. maar betrekking hebbende op de energie-input
    3. afbakening op basis van milieu-relevantie : inputs die meer dan een bepaald percentage (bv. 5 %) bijdragen tot de geschatte totale hoeveelheid die het productsysteem bijdraagt tot een bepaalde individuele datacategorie

ANALYSE VAN DE PRODUCTONTWERPGEBONDEN ASPECTEN

GENERIEKE ANALYSE

Deze analyse kan in eerste instantie gebeuren aan de hand van databanken, literatuurgegevens, softwarepakketten, enz. Vervolgens kan ze tijdens de plaats specifieke analyse verfijnd worden.

1. Inventariseer de stofstroomgegevens per subeenheid van de procesboom en normaliseer deze gegevens voor de overeenkomstige referentiestroom.
  - input aan energiestromen, grondstoffen, hulpstoffen per subeenheid ; output aan (tussen)product ; output aan afval, luchtmissies, watermissies
  - specificeer de herkomst van de gegevens :
    - Bron van de gegevens :
    - Uit welke periode zijn de gegevens afkomstig ?
    - Over welke tijdsperiode reiken de gegevens (jaarlijks gemiddelde,...) ?
    - Geografisch bereik : op welke locatie hebben de gegevens betrekking ?
    - Technologisch bereik : is bekend voor welk type technologie de gegevens gelden ? Gaat het om gemiddelde cijfers, BBT,?
2. Normaliseer deze gegevens zodat ze overeenkomen met de referentiestroom
3. Alloceer zonodig :
  - Allocatie gebeurt aan uitstromen (hoofdstromen) die een positieve economische waarde of bestemming hebben. De overige stromen (zonder of met een negatieve waarde ; de bijstromen) worden toegerekend. M.a.w. de bijstromen worden verdeeld over de hoofdstromen.
  - Zo mogelijk worden eerst de causale verbanden uitgewerkt.
  - De resterende toerekeningsproblemen worden door algehele omslag opgelost. Dit gebeurt op basis van fysieke eenheden.
  - Indien de uitstromen waaraan wordt toegerekend ongelijk van eenheid zijn, vindt toerekening naar economische waarde plaats. Dit is ook vaak het geval wanneer de economische waarde van de uitstromen per fysieke eenheid veel verschillen.
4. Aggregeer deze stofstroomgegevens (stel een ingreep tabel op : een lijst van grondstoffen, energiegebruik en emissie voor het volledige productsysteem)
5. Klasseer de geaggregeerde stofstroomgegevens per impactcategorie :
  - klimaatwijziging (broeikaseffect)
  - stratosferische ozonaantasting
  - smogvorming
  - verzuring
  - vermisting
  - hernieuwbare hulpbronnen
  - niet-hernieuwbare hulpbronnen
  - humane toxiciteit
  - eco-toxiciteit
  - afvalproductie
6. Bepaal, aan de hand van stofspecifieke classificatiefactoren, de bijdrages van de verschillende in- en outputs tot de verschillende impacten
  - broeikaseffect (kg CO₂-eq.) = $\sum GWP_i * emissie_i$
waarbij GWP_i = de *global warming potential* van emissie i
  - stratosferische ozonaantasting (kg CFK-11-eq.) = $\sum ODP_i * emissie_i$
waarbij ODP_i = de *ozone depletion potential* van emissie i
  - smogvorming (fotochemische oxydantvorming) (kg ethyleen-eq.) = $\sum POCP_i * emissie_i$
waarbij $POCP_i$ = de *photochemical ozone creation potential* van emissie i
  - verzuring (kg SO₂-eq.) = $\sum AP_i * emissie_i$

- waarbij AP_i = de *acidification potential* van emissie i
- vermesting (kg PO_4^{3-} -eq.) = $\sum NP_i * emissie_i$
  - waarbij NP_i = de *nutrification potential* van emissie i
- uitputting van niet hernieuwbare hulpbronnen (dimensieloos) = $\sum m_i/M_i$
  - waarbij m_i = de hoeveelheid ingezette grondstof i
  - M_i = de winbare voorraad van die grondstof i (bij voorkeur cfr. de overeenkomstige ruimtelijke schaal)
- uitputting van hernieuwbare hulpbronnen (dimensieloos) = $\sum m_i * P_i / M_i^2$
  - waarbij m_i = de hoeveelheid ingezette grondstof i
  - P_i = het verschil tussen verbruik en aanwas in een jaar van grondstof i
  - M_i = de winbare voorraad van die grondstof i (bij voorkeur cfr. de overeenkomstige ruimtelijke schaal)
- humane toxiciteit...
  - via de lucht (m^3) = $\sum EF(hta)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(hta)_i$ = de equivalentiefactor voor humane toxiciteit voor stof i via de lucht
  - via water (m^3) = $\sum EF(htw)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(htw)_i$ = de equivalentiefactor voor humane toxiciteit voor stof i via water
  - via de bodem (m^3) = $\sum EF(hts)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(hts)_i$ = de equivalentiefactor voor humane toxiciteit voor stof i via de bodem
- ecotoxiciteit...
  - chronische ecotoxiciteit in water (m^3/g) = $\sum EF(etwa)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(etwa)_i$ = de equivalentiefactor voor ecotoxiciteit in water voor stof i
  - chronische ecotoxiciteit in water (m^3/g) = $\sum EF(etwc)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(etwc)_i$ = de equivalentiefactor voor ecotoxiciteit in water voor stof i
  - chronische ecotoxiciteit in de bodem (m^3/g) = $\sum EF(etsc)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(etsc)_i$ = de equivalentiefactor voor ecotoxiciteit in de bodem voor stof i
  - ecotoxiciteit voor micro-organismen in afvalwaterbehandeling (m^3/g) = $\sum EF(ets)_i * emissie_i$
    - waarbij $EF(ets)_i$ = de equivalentiefactor voor ecotoxiciteit t.a.v. micro-organismen in de afvalwaterbehandeling voor stof i
- afvalproductie : zie inventarisatiegegevens
- $geur_{lucht} = \sum m_{i, lucht} / GD_{i, lucht}$
  - waarbij : $geur_{lucht}$: de hoeveelheid juist tot aan de geurdrempel verontreinigde lucht (m^3)
  - $m_{i, lucht}$: de emissie van stof i naar de lucht (kg)
  - $GD_{i, lucht}$: de geurdrempel in lucht voor stof i (kg/m^3)

PLAATSSPECIFIEKE ANALYSE

1. Inventariseer de stroomgegevens van de bij het product betrokken processen (telkens per subeenheid) :
  - Input aan energiestromen, grondstoffen, hulpstoffen ;
  - Output aan (tussen)product ; afval, luchtmissies, wateremissies.
2. Normaliseer deze telkens voor de overeenkomstige referentiestroom ;
3. Vergelijk deze stroomgegevens met deze verkregen uit de generieke inventarisatie.

ANALYSE VAN DE ORGANISATIEGEBONDEN ASPECTEN

IDENTIFICATIE VAN DE VOORTBRENGINGSKETEN

1. Identificatiegegevens van de ketenactoren (organisaties) die horen bij de verschillende stappen van de procesboom : (per ketenactor)
  - naam :
  - contactpersoon :
  - straat + nr :
  - postnummer = gemeente :
  - land :
  - tel. :
  - fax :
  - e-mail :
2. Schets de positie van elk van de ketenactoren ten opzichte van de andere ketenactoren. Volgende vragen kunnen hierbij een richting aangeven :
  - Wat is de aard van de relatie tussen de verschillende ketenactoren :
    - 0 marktleveranciers : leveren ongeacht de specificatie van de koper aan een anonieme markt
    - 0 "jobbers" of "subcontractors" : leveren op basis van standaardvoorwaarden
    - 0 "preferred suppliers" : leveren op basis van speciale voorwaarden van de opdrachtgever
    - 0 "co-makers" : leveren op basis van volledige samenwerking met de opdrachtgever
  - Gaat het om vrij vaste dan wel wisselende ketenactoren ?
  - Wat is de machtspositie van elk van de ketenactoren ? Zijn er ketenactoren die voorwaarden (kwaliteit, milieu, sociale gedragscodes) stellen ten opzichte van andere (bv. afnemers ten opzichte van leveranciers) ? Welke eisen stellen ze ?
  - Welke zijn de afhankelijkheidsrelaties (beïnvloedingsrelaties) tussen de ketenactoren ? Zijn er ketenactoren die aandelen hebben bij andere ketenactoren ? Zijn er leveranciers die zeer afhankelijk zijn van afnemers binnen de keten (bv. groot % van omzet afhankelijk van die betrokken afnemer) ? Zijn er afnemers die zeer afhankelijk zijn van bepaalde leveranciers (beschikbaarheid over schaarse middelen en/of bronnen, kennis,...) ?
3. Baken het voorwerp van analyse af : selecteer de verder te analyseren ketenactoren

De rest van de checklist dient voor elke ketenactor herhaald te worden.

GENERIEKE ANALYSE

1. Ga na of er milieuwetgeving is ten aanzien van bedrijven in de betrokken landen
  - Bestaan er algemene milieuvoorwaarden (bv. emissienormen) voor bedrijven ?
  - Zijn er sectoriële voorwaarden ?
  - Kunnen in de eventuele milieuvergunning nog bijzondere milieuvoorwaarden worden opgelegd ?
  - Zijn er voorwaarden (algemeen of sectorieel) die specifiek betrekking hebben op de stofstromen van het (tussen)product ?

2. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende recht op vereniging en collectieve onderhandeling:
  - Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C87, C98, C135, C154?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent de thema's:
    - Vrij oprichten en vrij lid worden van een vereniging (vakbond)?
    - Bescherming van vakbondsleden?
    - Toegang tot informatie van vakbondsleden?
    - Collectief overleg?

3. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende kinderarbeid:
  - Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C138, C182?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent de thema's:
    - Wettelijke minimum arbeidsleeftijd?
    - Leercontracten?
    - Schoolplicht?
    - Werkomstandigheden kinderarbeid?

4. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies lonen:
  - Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C1, C100, C131?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent de thema's:
    - Min. wettelijk loon?
    - Sectoriele min. lonen?
    - Netto lonen?
    - Wijze van uitbetaling lonen?
    - Uitbetaling overuren?
    - Betaald verlof?
  - Wat is het plaatselijke basisloon?
    - Basisloon
    - =
    - Kosten van basisvoedselpakket * (1/percentage van gemiddeld huishoudelijk inkomen
besteed aan voedsel) * percentage van huishouden dat gemiddeld actief is * 110 %
    - Welk percentage van het gemiddelde huishoudelijke inkomen wordt er besteed aan voeding?
    - Wat is de gemiddelde grootte van de huishoudens?
    - Hoeveel kost het lokale basisvoedselpakket?

5. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende discriminatie:
  - Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C100, C111?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent dit thema?

6. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende werkuren:
  - Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C1, C14, C30, C132?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent de thema's:
    - Werkuren?
    - Overuren?
    - Rustperiodes?

- Vakanties?
7. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende gedwongen en verplichte arbeid:
- Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C29, C105?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent de thema's:
    - Gedwongen en verplichte arbeid?
    - Disciplinaire maatregelen?
8. Vergelijk de nationale/regionale wetgeving met de ILO-conventies betreffende veiligheid en gezondheid:
- Werden de volgende ILO conventies geratificeerd: C155, C161?
  - Wat zijn de bepalingen van de bestaande nationale en regionale wetgevingen omtrent deze thema's?

IDENTIFICATIE VAN DE CONCRETE STAKEHOLDERS

1. Gedetailleerd organigram van de organisatie
2. Aantal werknemers:
  - waarvan werknemers:
  - Bedienden:
  - kaders:
3. Wat is de wijze van werknemersvertegenwoordiging (indien bestaande) en de daarbij betrokken werknemers?
4. Zijn er lokale arbeids- en milieubewegingen?

PLAATSSPECIFIEKE ANALYSE

Inventarisatie schriftelijke gegevens

INVENTARISATIE SCHRIFTELIJKE GEGEVENS MANAGEMENT

Algemeen

1. Is er een openbaar document (m.a.w. een document dat extern aan het bedrijf gecommuniceerd wordt) dat de bedrijfsfilosofie weergeeft inzake milieu- en/of sociale aangelegenheden (bv. milieubeleidsverklaring, gedragscode, een charter die men heeft ondertekend,...)? Bestaat er een document waarin concrete, en indien mogelijk, meetbare doelstellingen inzake sociale aangelegenheden worden weergegeven? Indien ja, waarop heeft het betrekking en op welke wijze wordt dit opgevolgd/gemonitord/gecontroleerd ?
2. Zijn rollen, verantwoordelijkheden en autoriteiten m.b.t. milieu- en sociale aangelegenheden gedefinieerd en beschreven?
  - Is er een milieucoördinator ?
  - Is er een veiligheids/preventiecoördinator ?
  - Is er een arbeidsgeneesheer of ander medisch personeel ?
  - Is er een personeelsverantwoordelijke ?
  - Is er een verantwoordelijke aangesteld voor het sociale beleid (uitgezonderd werknemersvertegenwoordigers) ?
  - Is er een ombudsman/vrouw of andere verantwoordelijken of coördinatoren met betrekking tot (aspecten van) milieu en sociale aangelegenheden ?
  - Zijn er veiligheidsagenten of bewakers ?
3. Bestaan er documenten met richtlijnen betreffende:
  - het neerleggen van klachten?
  - het behandelen van klachten?
4. Zijn er rapporten betreffende sociale audits, veiligheidsaudits, milieu-audits ?
5. Geef een voorbeeld van een arbeiders- en een bediendecontract, inbegrepen het contract van de werknemer met het laagste salaris.
6. Zijn er gegevens betreffende de aanwerving, promotie en toegang tot scholing van de werknemers?
7. Zijn er rapporten over incidenten (milieu en/of sociaal) ?
8. Algemene gegevens met betrekking tot het bedrijf :
  - oppervlakte van het bedrijfsterrein / oppervlakte van het terrein van de productie-eenheid :
  - jaarproductie

Opmerking : aantasting van ecosystemen en landschap

1. Inventariseer de noodzakelijke gegevens:
  - oppervlakte O
  - jaarproductie Q
2. Bereken het ruimtebeslag: $R = q * O/Q$ (q = referentiestroom)
3. Schat oorspronkelijke en nieuwe functie van de door de organisatie in beslag genomen ruimte in (type I tot V):
  - Natuurlijke systemen (type I): "*Ecosystems where since the industrial revolution (1750) human impact (a) has been no greater than that of other native species, and (b) has not affected the ecosystem's structure. Climate change is excluded from the definition, because human-caused climate change is likely to affect all ecosystems and eliminate all natural ecosystems as defined here*".
  - Aangepaste systemen (type II): "*Ecosystems where human impact is greater than that of other species, but whose structural components are not cultivated. Most of the planet is now modified, including land and sea areas usually*

considered "natural". For example, naturally regenerating forest used for timber production ; naturally regenerating land used for livestock production" .

- Gecultiveerde systemen (type III): " Ecosystems where human impact is greater than that of any other species, and most of whose structural components are cultivated : e.g. farmland, sown pasture, plantations, aquaculture ponds" .
  - Bebouwde systemen (type IV): " Ecosystems dominated by buildings, roads, railways, airports, docks, dams, mines, and other human structures" .
  - Aangetaste systemen (type V): "Ecosystems whose diversity, productivity and habitability have been substantially reduced. Degraded land ecosystems are characterized by loss of vegetation and soil. Degraded aquatic ecosystems are often characterized by polluted water that can be tolerated by few species" .
4. Bereken de effectscore: aantasting (m².s) = ruimtebeslag I→IV (m².s) + ruimtebeslag I→V (m².s) + ruimtebeslag II→IV (m².s) + ruimtebeslag II→V (m².s) + ruimtebeslag III→IV (m².s) + ruimtebeslag III→V (m².s).

Milieu-aangelegenheden van de organisatie

1. Is er een milieuvergunning (of een analoge vergunning) ?
2. Worden gegevens verzameld met betrekking tot afval en emissies (lucht, water, bodem, geluid) ?
  - hoeveelheid per type afval- of emissiestroom, vervolgens omgerekend per eenheid product ;
  - aanpak van de afval- of emissiestroom :
3. Worden gegevens verzameld met betrekking tot energiegebruik (elektriciteit, brandstof,...) ?
  - hoeveelheid per energiedrager, vervolgens omgerekend per eenheid product ;
4. Worden gegevens verzameld met betrekking tot grond- en hulpstoffen (inclusief waterverbruik) - zie ook aankoopgegevens uit de bedrijfsboekhouding ?
  - hoeveelheid per materiaalstroom, vervolgens omgerekend per eenheid product ;
5. Zijn er gegevens betreffende opleidingen omtrent milieu ?
6. Is er een registratie van training- en bewustmakingsprogramma's omtrent milieu ?
7. Zijn er *worst case accident scenario's* in verband met ongevallen die gevolgen hebben voor het externe milieu ?
8. Zijn er verslagen van accidentele of niet-routinematige emissies naar bodem, lucht of water ?
9. Bestaan er resultaten van reeds uitgevoerde analyses of milieu-audits ?

Recht op vereniging en collectieve onderhandeling

1. Bestaan er documenten betreffende de bestaande werknemersvertegenwoordigers en hun verkiezing?
2. Zijn er documenten betreffende collectief overleg of overeenkomsten met vakbondsvertegenwoordigers of werknemersvertegenwoordigers?

Kinderarbeid

1. Bestaan documenten betreffende de leeftijd van de werknemers?
2. Bestaan documenten betreffende de tewerkstelling, de uurregeling en de werkvoorwaarden voor werknemers jonger dan 18 jaar?
3. Zijn er gegevens betreffende jongeren met leercontract?
4. Zijn er gegevens betreffende het medisch onderzoek van tewerkgestelde kinderen?

Lonen

1. Zijn er gegevens m.b.t. tot de lonen voorhanden (manier van uitbetalen, regelmaat van uitbetalen, loonfiches, verschil netto en bruto loon, samenstelling van het loon, vakantiegeld...)?
2. Vraag het nettoloon op van de werknemer met het laagste loon en vergelijk het met het basisloon en het wettelijke minimumloon.
3. Zijn er gegevens betreffende de sociale zekerheid?
4. Zijn er bewijzen van betalingen van overuren?

Werkuren

1. Zijn er gegevens betreffende de vrije dagen en de vakantieregelingen?
2. Zijn er gegevens omtrent werkuren van de werknemers (prikklokgegevens)?
3. Zijn er rapporten over de gepresteerde overuren?
4. Zijn er gegevens betreffende de uitbetaling van vakantiegeld?

Gedwongen en verplichte arbeid, disciplinaire maatregelen

1. Zijn er gegevens omtrent het ontslag van werknemers?
2. Zijn er documenten waarin gevallen van disciplinaire maatregelen opgetekend werden?

Discriminatie

1. Zijn er gegevens over eventuele gevallen van discriminatie?
2. Zijn er gegevens betreffende de (kwantitatieve en kwalitatieve) verhouding tussen de verschillende religies, rassen, kasten, of andere sociaal relevante groepen in het bedrijf?
3. Zijn er gegevens betreffende de (kwantitatieve en kwalitatieve) verhouding tussen mannen en vrouwen in het bedrijf?

Veiligheid en gezondheid (organisatiegebonden)

1. Zijn er gegevens betreffende opleidingen omtrent veiligheid en gezondheid?
2. Is er een werkomschrijving van veiligheidsagenten en bewakers (indien aanwezig)?
3. Is er een handleiding betreffende de algemene veiligheid en gezondheid (met procedures bij en registratie van ongevallen en noodgevallen, raadgevingen betreffende het werken met machines en gevaarlijke stoffen, reglementen aangaande persoonlijk beschermingsmateriaal en andere preventieve maatregelen).
4. Is er een inventarisatie van alle gevaarlijke en brandbare stoffen?
5. Zijn er gegevens over ongevallen, verwondingen, ziektes?

6. Zijn er veiligheidsstatistieken?
7. Zijn er brandveiligheidsrapporten (recent?)?
8. Zijn er worst case scenario's (veiligheid, gezondheid)?
9. Is er een registratie van training en bewustmakingsprogramma's (omtrent veiligheid, gezondheid)?
10. Zijn er geluidsstudies?
11. Zijn er veiligheidsbladen ("material safety data sheets") voor elk van de gevaarlijke stoffen ?

INVENTARISATIE SCHRIFTELIJKE GEGEVENS EXTERNEN.

1. Klachten vanwege de omgeving (stankhinder, geluidshinder,...) neergelegd bij bv. plaatselijke politiediensten.
2. Aanklachten wegens schending van de arbeidswetgeving of –reguleringen (van overheidswege, van de werknemers zelf, van vakbonden, van NGO's, enz.).
3. Persberichten.
4. Rapporten van plaatselijke NGO's, ...
5. Gegevens sociaal secretariaat.

Inventarisatie gegevens op basis van plaats specifieke waarnemingen

MILIEU

1. Zijn er waarneembare gevallen van
  - geluidshinder ;
  - geurhinder ;
  - stofvorming en luchtmissies ;
  - watervervuiling ;
  - verspilling van materialen (grondstoffen, hulpstoffen).

KINDERARBEID

1. In welke arbeidsomstandigheden werken kinderen, en ga na of de leeftijden van de jongste werknemers overeenkomstig de wetgeving zijn:
  - Zijn er personen onder de 18 jaar tewerkgesteld? Zo ja, verrichten zij gevaarlijk, onveilig, ongezond of moreel schadelijk werk?
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld die jonger zijn dan 15 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld voor "licht werk" die jonger zijn dan 13 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Voeren kinderen werk uit onder de grond, onder water of op gevaarlijke hoogten?
  - Voeren kinderen werk uit met gevaarlijke machines, uitrustingen of gereedschap, transporteren ze manueel of hanteren ze zware lasten?
2. Werken er kinderen 's nachts (dwz. tussen 22 en 6 uur)?
3. Ga na of kinderen, tewerkgesteld in het bedrijf, werken tijdens de schooluren.

WERKUREN

1. Maak een inschatting van het vermoedelijke aantal werkuren dat de werknemers presteren.
vermoedelijk aantal werkuren = $\frac{\text{aantal arbeidsuren noodzakelijk voor de productie}}{\text{aantal werknemers (voltijdse equivalenten)}}$
2. Worden het begin en einde van de werkuren en shifts en de uren van rusttijden bekend gemaakt in het bedrijf op belangrijke plaatsen?
3. Wanneer komen de werknemers het bedrijf binnen, tot wanneer blijven ze.

GEDWONGEN EN VERPLICHTE ARBEID

1. Zijn er bewakers in het bedrijf aanwezig?
2. Wordt mentale of fysieke dwang of verbaal misbruik gehanteerd ten aanzien van de werknemers?
3. Worden de werknemers geïntimideerd? Wat zijn de redenen?

DISCRIMINATIE

1. Is de verdeling van de werknemers wat betreft etniciteit, religie, politieke keuze, geslacht en/of andere verschillen verdeeld zoals dit het geval is bij de lokale gemeenschap?
2. Is er een verschil in behandeling in functie van een van deze criteria?
3. Vormen de opzichters in het bedrijf een weerspiegeling van de etnische, religieuze of andere karakteristieken van de lokale gemeenschap?

VEILIGHEID EN GEZONDHEID

1. Zijn er voldoende medische voorzieningen binnen bereik in geval van ongevallen en rampen?
  - Is de eventuele gezondheidsdienst operationeel in het bedrijf?
  - Is dit medisch personeel beschikbaar voor medisch advies en consultatie?
  - Zijn er voldoende eerstehulpposten?
    - Zijn deze aangeduid met een eerste hulp teken?
    - Zijn deze op een goed bereikbare en duidelijke plaats aangebracht?
    - Wat is de inhoud van de eerste hulp kit?
    - Is er op elk punt een eerste hulp handleiding beschikbaar?
  - Is er adequaat eerste hulp materiaal beschikbaar?
  - Is er getraind eerste hulp personeel aanwezig in de productie-eenheid?
2. Zijn er nooduitgangen en is de werkomgeving brandveilig?
  - Worden de nooduitgangen duidelijk aangeduid?
  - Zijn alle nooduitgangen bruikbaar (makkelijk te bereiken en niet gesloten)?
  - Zijn er adequate brandvluchtwegen?
  - Zijn er functionele brandblusapparaten of sproeisystemen?
3. Zijn de werkruimtes en de ruimtes voorzien voor de werknemers groot genoeg, proper, hygiënisch, voldoende verlucht, verlicht en ordelijk?
  - Zijn er voldoende sanitaire voorzieningen voor het aantal arbeidskrachten?
  - Is er voldoende toegang tot drinkbaar water voor de werknemers?
  - Worden stof en restmateriaal regelmatig opgehaald en verwijderd?
  - Zijn er maatregelen genomen die ervoor zorgen dat stof, overschotten en vuil zoveel mogelijk worden opgevangen zodat zij niet of zo weinig mogelijk in de werkomgeving terechtkomen?
  - Zijn doorgangen, trappen en uitgangen vrij van gevaren en obstructies?
  - Zijn gangpaden en doorgangen duidelijk aangeduid?
  - Zijn openingen in de vloer en het dak bedekt/beveiligd?
  - Zijn de eventuele slaapvoorzieningen proper, veilig, en voldoen ze aan de basisbehoeften van het personeel?
4. Zijn de machines aangepast aan het werk, veilig in gebruik en goed onderhouden?
  - Zijn de start en stop controles adequaat? Zijn deze voorzien voor elke operator?
  - Zijn de gebruiksvorschriften duidelijk, worden ze opgevolgd?
5. Wordt gevaarlijk materiaal (machines, chemicaliën,...) duidelijk gelabeld en voorzien van de nodige voorschriften voor praktische aanwending?
  - Is er een doorlopende inventaris van alle gevaarlijke stoffen (chemicaliën) die geproduceerd, geïmporteerd en/of gebruikt worden op de site beschikbaar?
  - Worden er goede veiligheidsmaatregelen getroffen wanneer er met gevaarlijke stoffen gewerkt wordt?
6. Wordt het gereedschap in goede werkconditie bewaard?

7. Wordt de eventuele beschermende uitrusting effectief gebruikt in het bedrijf? Is deze gratis ter beschikking gesteld van de werknemers?
8. Worden er regelmatig pauzes ingelast tijdens het werk?
  - Hoeveel pauzes worden ingelast tijdens de werkuren?
  - Hoeveel tijd is er beschikbaar per pauze (minuten)?
  - Hoelang werkt men aan een stuk door?

Inventarisatie gegevens op basis van interviews

INTERVIEWS MET HET MANAGEMENT

Milieu

1. Welke zijn de stof- en energiestroomgegevens van de bij het product betrokken processen ?
  - afval- en emissiestromen ?
    - hoeveelheid per type afval- of emissiestroom, vervolgens omgerekend per eenheid product ;
    - aanpak van de afval- of emissiestroom ;
  - energiegebruik per energiedrager, vervolgens omgerekend per eenheid product ;
  - grond- en hulpstoffen (inclusief waterverbruik) ;

Is er een inventarisatie van alle gevaarlijke en brandbare stoffen ?

Zijn er veiligheidsbladen ("material safety data sheets") voor elk van de gevaarlijke stoffen ?

Zijn er in de laatste vijf jaar milieumaatregelen getroffen ?

Worden opleidingen georganiseerd in verband met milieu-aangelegenheden of zijn er training- en bewustmakingsprogramma's ?

Zijn er de laatste vijf jaar ongevallen gebeurd die gevolgen hadden voor het externe milieu (bodem, lucht, water) ? Hoe zijn de problemen vervolgens aangepakt ?

Recht op vereniging en collectieve onderhandeling

1. Zijn er werknemersvertegenwoordigers aanwezig, kunnen zijn, en zij vrij handelen?
2. Respekteert de bedrijfsleiding het recht op vereniging en collectieve onderhandeling? Zo ja, met welke vakbonden zijn er contacten?
3. Zijn er werknemersvertegenwoordigers aanwezig die geen lid zijn van een vakbond? Hoe werden ze verkozen?
4. Is het lidmaatschap van een vakbond een vrije keuze?
5. Kan de vakbond totaal onafhankelijk van het bedrijfsmanagement zijn activiteiten uitvoeren?
6. Welke vakbonden zijn actief in het bedrijf? Hoeveel leden hebben ze respectievelijk binnen het bedrijf?
7. Kunnen de vertegenwoordigers van de vakbonden die niet in het bedrijf werken hun leden ontmoeten op de werkplaats?
8. Hebben de vertegenwoordigers van de vakbonden en de werknemersvertegenwoordigers vrij toegang tot alle mogelijke informatie nodig voor het uitvoeren van hun taak en kunnen ze vrij informatie verspreiden?
9. Worden de vertegenwoordigers van de vakbonden en de werknemersvertegenwoordigers de nodige tijd gegund tijdens de diensturen voor het uitvoeren van hun taak als vertegenwoordiger van de werknemersbelangen?

10. Werden er in het verleden reeds leden en/of vertegenwoordigers van vakbonden en/of werknemersvertegenwoordigers ontslaan of op enige andere manier gediscrimineerd? Beschrijf? Werden bij ontslag de wettelijke procedures ook daadwerkelijk en juist toegepast?
11. Is er collectief overleg tussen de vakbondsvertegenwoordigers en de werkgever betreffende arbeidsomstandigheden, arbeidsvoorwaarden, arbeidsverhoudingen (werkgever-werknemer) en de verhoudingen tussen de werkgever en de vakbonden? Worden de eventuele bestaande procedures betreffende collectieve overleg gevolgd?
12. Zijn er akkoorden bereikt tussen de werkgever en de vakbondsvertegenwoordiging en/of de werknemersvertegenwoordiger?
13. Heeft deze bedrijfsleiding in de voorbije twee jaar een staking, betoging of ander betekenisvol conflict met de werknemers gehad? Zo ja, leg uit.
14. Hoe werden de conflicten opgelost?

Kinderarbeid

1. In welke arbeidsomstandigheden werken kinderen:
  - Zijn er personen onder de 18 jaar tewerkgesteld? Beschrijf het werk?
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld die jonger zijn dan 15 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld die jonger zijn dan 13 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Voeren kinderen werk uit onder de grond, onder water of op gevaarlijke hoogten?
  - Voeren kinderen werk uit met gevaarlijke machines, uitrustingen of gereedschap, transporteren ze manueel of hanteren ze zware lasten?
2. Over hoeveel vrije tijd beschikken de tewerkgestelde kinderen?
  - Zijn er kinderen die overwerk moeten presteren? Met welke regelmaat?
  - Kunnen kinderen 12 uur nachtrust genieten? Hebben zij recht op wekelijkse rustdagen?
  - Hebben kinderen minstens evenveel vakantie als volwassenen?
  - Werken er kinderen 's nachts (dwz. tussen 22 en 6 uur)?
3. Worden kinderen voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...) evenveel betaald als volwassenen?
4. Krijgen kinderen minsten een keer per jaar een medisch onderzoek?
5. Krijgen de kinderen, tewerkgesteld in het bedrijf, de kans krijgen om school te lopen.
  - Zijn er kinderen onder de 15 jaar en schoolplichtige kinderen tewerkgesteld? Indien ja,
  - Kunnen zij aan hun leerplicht voldoen? Zijn zij vrij tijdens de lokale schooluren en kunnen zij op tijd op school geraken (rekening houdend met de duur van het transport tussen school en werk)?
6. Zijn er kinderen tewerkgesteld met een leercontract? Wordt er aan de voorwaarden van het leercontract voldaan?

Lonen

1. Samenstelling van het loon van de werknemers
  - Hoe wordt het loon berekend: per uur, dag, week, maand of per stuk?

- Indien het loon per stuk wordt berekend: hoeveel stuks kan de werknemer in normale omstandigheden behandelen?
  - Wat is het netto loon van de werknemer met het laagste loon (op basis voltijds werk).
  - Zijn de werknemers op de hoogte van de wijze waarop hun loon berekend wordt?
  - Indien de werknemers analfabeet zijn, legt het management dan de berekeningen uit?
  - Op welke wijze worden de werknemers uitbetaald?
  - Wordt er een gedeelte van het loon weerhouden?
  - Zo ja,
    - Reden (belasting, sociale zekerheid, andere...)?
    - Bedrag/percentage van totale loon?
    - Frequentie van voorkomen?
  - Zijn de werknemers op de hoogte van het weerhouden van een deel van hun loon?
  - Wordt het bedrag weerhouden met goedkeuring van de werknemers?
  - Stemt het weerhouden bedrag overeen met de kosten van de genoten diensten?
2. Worden de werknemers op tijd (i.e. op de vooropgestelde uitbetalingdatum/ binnen de vooropgestelde uitbetalingstermijn) betaald?
  3. Is er betaald verlof?
  4. Op welke wijze worden overuren beloond worden, bedraagt dit bedrag min. 125% van het normale nettoloon?

Werkuren

1. Hoeveel uren werkt een werknemer per week?
  - Hoeveel uren bedraagt een werkweek?
  - Hoeveel uren werkt de langst werkende werknemer per maand?
  - Hoeveel werkuren werkt een werknemer per week?
2. Hoeveel overuren worden er gemiddeld gepresteerd per maand?
  - Is het verrichten van overuren vrijwillig?
  - Is het overwerk een constante doorheen het jaar of eerder seizoenaal?
  - Worden alle werknemers evenveel gelegenheid gegeven om over te werken?
3. Worden het begin en einde van de werkuren en shifts en de uren van rusttijden bekend gemaakt in het bedrijf op belangrijke plaatsen?
4. Krijgen de werknemers minstens 24 uur opeenvolgend per week vrijaf.
5. Hoeveel betaald verlof krijgen de werknemers, wanneer wordt dit genomen?

Gedwongen en verplichte arbeid

1. Zijn er bewakers in het bedrijf aanwezig?
  - Welke is hun taakomschrijving?
  - Zijn deze bewakers aanwezig voor andere dan veiligheidsredenen?
  - Wat is hun taakbeschrijving volgens hun contract?
2. Kunnen de werknemers verlof nemen met een doktersbewijs bij ziekte of zwangerschap?

- Kunnen de werknemers zelf ontslag nemen (de wettelijke voorschriften in acht genomen)?
  - Zijn er werknemers met schulden bij de werkgever? Belemmert dit hen in het beëindigen van een arbeidsperiode?
3. Ga na of er disciplinaire maatregelen worden genomen?
- Worden er lijfstraffen gegeven?
  - Wordt mentale of fysieke dwang of verbaal misbruik gehanteerd ten aanzien van de werknemers?
  - Worden de werknemers geïntimideerd?
  - Wat zijn de redenen?

Discriminatie

1. Ga na volgens welke criteria werknemers aangeworven en vervolgens behandeld worden.
- Is de verdeling van de werknemers wat betreft etniciteit, religie, politieke keuze, geslacht en/of andere verschillen verdeeld zoals dit het geval is bij de lokale gemeenschap?
  - Wordt de motivatie voor de aanwerving, plaatsing van de werknemer in het bedrijf, promotie, compensatie, toegang tot scholing, beëindiging van contract en pensionering opgegeven?
  - Getuigt de motivatie van enige vorm van discriminatie op basis van etniciteit, religie, politieke keuze, geslacht en/of andere verschillen?
  - Vormen de opzichters in het bedrijf een weerspiegeling van de etnische, religieuze of andere karakteristieken van de lokale gemeenschap?
  - Krijgt eenieder gelijk loon voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...)?
  - Worden vrouwen ontslaan wanneer zij zwanger zijn?
  - Worden vakbondsvertegenwoordigers op een of andere wijze gediscrimineerd?

Veiligheid en gezondheid

1. Worden er regelmatig trainings- en bewustmakingsprogramma's georganiseerd (minstens 1 maal per jaar)?
2. Zijn er voldoende medische voorzieningen binnen bereik in geval van ongevallen en rampen?
- Is de eventuele gezondheidsdienst operationeel in het bedrijf?
  - Zijn er getrainde medische professionals aanwezig? (specificeer)
  - Is dit medisch personeel beschikbaar voor medisch advies en consultatie?
  - Zijn er voldoende eerste hulp posten?
  - Zijn deze aangeduid met een eerste hulp teken?
  - Zijn deze op een goed bereikbare en duidelijke plaats aangebracht?
  - Wat is de inhoud van de eerste hulp kit?
  - Is er op elk punt een eerste hulp handleiding beschikbaar?
  - Is er adequaat eerste hulp materiaal beschikbaar?
  - Is er getraind eerste hulp personeel aanwezig in de productie-eenheid?
  - Kan er medisch geschoold personeel bereikt worden bij noodgevallen?
  - Is het personeel ervan op de hoogte hoe het medisch personeel en de urgentiedienst te contacteren?
3. Zijn er nooduitgangen en is de werkomgeving brandveilig?
- Worden de nooduitgangen duidelijk aangeduid?

- Zijn alle nooduitgangen bruikbaar (makkelijk te bereiken en niet gesloten)?
  - Zijn er adequate brandvluchtwegen?
  - Zijn er bewijzen van functionele brandblusapparaten of sproeisystemen?
  - Worden er regelmatig brandoefeningen georganiseerd?
  - Worden de brandoefeningen gehouden in de moedertaal/talen van de werknemers?
  - Zijn de maatregelen te nemen in geval van ongevallen gekend door de arbeiders?
4. Zijn de werkruimtes en de ruimtes voorzien voor de werknemers groot genoeg, proper, hygiënisch, voldoende verlucht, verlicht en ordelijk?
- Is er voldoende verluchting, belichting, temperatuurscontrole zodat schade aan de gezondheid kan worden vermeden?
  - Is de werkruimte proper en hygiënisch?
  - Zijn de eetfaciliteiten proper en hygiënisch?
  - Zijn de sanitaire voorzieningen hygiënisch, functioneel en opgedeeld volgens de plaatselijke noden?
  - Zijn er voldoende sanitaire voorzieningen voor het aantal arbeidskrachten?
  - Is er voldoende toegang tot drinkbaar water voor de werknemers?
  - Worden stof en restmateriaal regelmatig opgehaald en verwijderd?
  - Zijn er maatregelen genomen die ervoor zorgen dat stof, overschotten en vuil zoveel mogelijk worden opgevangen zodat zij niet of zo weinig mogelijk in de werkomgeving terechtkomen?
  - Zijn doorgangen, trappen en uitgangen vrij van gevaren en obstructies?
  - Zijn gangpaden en doorgangen duidelijk aangeduid?
  - Zijn openingen in de vloer en het dak bedekt/beveiligd?
  - Is er een controle systeem binnen de dienst aankoop dat verhindert dat nieuwe producten (materialen, machines en chemicaliën) op de werkvloer terechtkomen die niet getest zijn op het vlak van veiligheid en gezondheid?
  - Zijn de eventuele slaapvoorzieningen proper, veilig, en voldoen ze aan de basisbehoeften van het personeel?
5. Zijn de machines aangepast aan het werk, veilig in gebruik en goed onderhouden?
- Zijn de start en stop controles adequaat? Zijn deze voorzien voor elke operator?
  - Zijn de gebruiksvorschriften duidelijk, worden ze opgevolgd?
6. Wordt gevaarlijk materiaal (machines, chemicaliën,...) duidelijk gelabeld en voorzien van de nodige voorschriften voor praktische aanwending?
- Is er een doorlopende inventaris van alle gevaarlijke stoffen (chemicaliën) die geproduceerd, geïmporteerd en/of gebruikt worden op de site beschikbaar?
  - Worden er goede veiligheidsmaatregelen getroffen wanneer er met gevaarlijke stoffen gewerkt wordt?
  - Zijn de werknemers op de hoogte van de gevaren en van de te nemen veiligheidsmaatregelen?
  - Zijn er rotatieschema's beschikbaar die de tijdsduur dat de werknemers aan bepaalde extreem warme of koude of toxische stoffen blootgesteld zijn, regelen?
7. Wordt het gereedschap in goede werkconditie bewaard?
8. Wordt de eventuele beschermende uitrusting effectief gebruikt in het bedrijf? Is deze gratis ter beschikking gesteld van de werknemers?
9. Worden er regelmatig pauzes ingelast tijdens het werk?
- Hoeveel pauzes worden ingelast tijdens de werkuren?
  - Is het aantal pauzes reglementair vastgelegd of willekeurig bepaald door de supervisor?
  - Hoe worden de pauzes aangekondigd?
  - Hoeveel tijd is er beschikbaar per pauze (minuten)?
  - Hoelang werkt men maximaal aan een stuk door?

10. Hoeveel werkongevallen vonden het afgelopen jaar plaats? Met welke afloop?
11. Zijn er chronisch zieken onder de werknemers ten gevolge van de werkomstandigheden? Zo ja, hoeveel, hoelang en ten gevolge van welke aandoeningen?
12. Is er lawaaihinder?
  - Inventariseer de noodzakelijke gegevens: geluidsdrukniveaus (dB) (waaraan tenminste 1 arbeider aan blootgesteld wordt) met de overeenkomstige tijdsduur waaraan de werknemers aan de respectievelijke geluidsdrukniveaus blootgesteld zijn.
  - Bereken de effectscore: $G_{\text{tot}} = \Sigma G_i = \Sigma U_i \cdot \Delta t_i$
  - waarbij :
    - $U_0 = 4 \cdot 10^{-10} \text{ Pa}^2$
    - $U_i = U_0 \cdot 10^{p_i/10}$
    - $p_i = \text{geluidsdrukniveau}$
    - $t_i = \text{tijdsduur van blootstelling aan geluidsdrukniveau } p_i$
  - Bereken dit voor elke groep werknemers.
  - Ga na of er gevallen van doofheid als gevolg van de werkomstandigheden zijn.

INTERVIEWS WERKNEMERS

Milieu-aangelegenheden

1. Bent u op de hoogte van milieumaatregelen die het bedrijf heeft getroffen ?
2. Wordt u soms betrokken bij opleidingen of trainingen in verband met milieu-aangelegenheden ?
3. Bent u op de hoogte van ongevallen met gevolgen voor het milieu als gevolg van de activiteiten van dit bedrijf ?

Recht op vereniging en collectieve onderhandeling

1. Bent u lid van een vakbond ?
  - indien ja :
    - Waarom bent u lid van deze vakbond ?
    - Is uw vakbond actief in dit bedrijf ?
  - indien ja :
    - Kan uw vakbond totaal onafhankelijk van het bedrijfsmanagement zijn activiteiten uitvoeren ?
    - Hoeveel leden heeft uw vakbond binnen dit bedrijf ?
  - indien niet :
  - Kunnen de vertegenwoordigers van uw vakbond u ontmoeten op de werkplaats ?
2. Hoeveel vakbonden zijn actief in dit bedrijf ?
3. Zijn er werknemersvertegenwoordigers (die geen lid zijn van een vakbond) actief in dit bedrijf ?
  - indien ja :
    - Hoe werden zij verkozen ?
4. Zijn er in de voorbije jaren stakingen, betogingen of andere conflicten geweest ?
  - Waarom ?
  - Hoe werden ze opgelost ?

Kinderarbeid

1. Zijn er kinderen tewerkgesteld :
  - Zijn er personen onder de 18 jaar tewerkgesteld? Zo ja, verrichten zij gevaarlijk, onveilig, ongezond of moreel schadelijk werk?
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld die jonger zijn dan 15 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld voor "licht werk" die jonger zijn dan 13 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
  - Zijn er kinderen die overwerk moeten presteren? Met welke regelmaat?
  - Kunnen kinderen 12 uur nachtrust genieten? Hebben zij recht op wekelijkse rustdagen?
  - Hebben kinderen minstens evenveel vakantie als volwassenen?
  - Werken er kinderen 's nachts (dwz. tussen 22 en 6 uur)?

2. Worden kinderen voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...) evenveel betaald als volwassenen?
3. Krijgen kinderen minsten een keer per jaar een medisch onderzoek?
4. Kunnen kinderen, tewerkgesteld in het bedrijf, school lopen?
  - Zijn er kinderen onder de 15 jaar en schoolplichtige kinderen tewerkgesteld? Indien ja,
  - Kunnen zij aan hun leerplicht voldoen? Zijn zij vrij tijdens de lokale schooluren en kunnen zij op tijd op school geraken (rekening houdend met de duur van het transport tussen school en werk)?
5. Zijn er kinderen tewerkgesteld met een leercontract?
  - Wordt er aan de voorwaarden van het leercontract voldaan?

Lonen

1. Wat is uw loon ? Bent u tevreden met uw loon ?
2. Hoe wordt uw loon uitbetaald ?
3. Wordt u steeds op tijd uitbetaald ?
4. Wordt er soms een gedeelte van uw loon weerhouden ?
  - waarom ?
  - hoeveel en hoe vaak ?
  - gebeurt dit met uw goedkeuring of meent u dat er enig misbruik is bij inhouding van een gedeelte van uw loon ?
5. Krijgt u betaald verlof ?
6. Hoe wordt u, in geval van overuren betaald ?

Werkuren

1. Hoeveel uren werkt u per week?
2. Hoeveel overuren presteert u gemiddeld per maand?
  - Is het verrichten van overuren vrijwillig?
  - Is het overwerk een constante doorheen het jaar of eerder seizoenaal?
  - Worden alle werknemers evenveel gelegenheid gegeven om over te werken?
3. Wanneer begint u 's morgens te werken en wanneer stopt u met werken ? Wanneer heeft u pauze ?
4. Op welke dagen heeft u vrijaf tijdens de week ? Hoelang heeft u dan vrijaf ?
5. Heeft u het voorbije jaar verlof genomen ? Heeft u zelf kunnen beslissen wanneer u verlof nam ? Werd uw loon verder uitbetaald tijdens uw verlof ? Hoeveel bedroeg uw loon tijdens uw verlofperiode ?

Gedwongen en verplichte arbeid

1. Bent u hieruit vrije wil aanwezig?
2. Zijn er bewakers in het bedrijf aanwezig? Waarom ?
3. Kunt u verlof nemen met een doktersbewijs bij ziekte of zwangerschap?
4. Zou u gemakkelijk zelf ontslag kunnen nemen, mocht u dat wensen ?

5. Heeft u schulden bij de werkgever? Belemmert dit u mocht u de arbeidsperiode willen beëindigen?
6. Bent u ooit getuige geweest van disciplinaire maatregelen. Onder welke vorm? Waarom werden toen disciplinaire maatregelen genomen ?

Discriminatie

1. Krijgt eenieder gelijk loon voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...)?
2. Worden vrouwen ontslaan wanneer zij zwanger zijn?
3. Worden vakbonds- of werknemervertegenwoordigers op een of andere wijze gediscrimineerd?
4. Bent u zich bewust van één of andere vorm van discriminatie binnen dit bedrijf ? Heeft u zelf ooit de ervaring gehad binnen dit bedrijf gediscrimineerd geweest te zijn ?

Veiligheid en gezondheid

1. Heeft u ooit training gekregen inzake veiligheid en gezondheid ?
  2. Zijn er voldoende medische voorzieningen binnen bereik in geval van ongevallen en rampen?
    - Bent u op de hoogte van een gezondheidsdienst in het bedrijf?
    - Is dit medisch personeel beschikbaar voor medisch advies en consultatie?
    - Is er getraind eerste hulp personeel aanwezig in de productie-eenheid?
    - Kan er medisch geschoold personeel bereikt worden bij noodgevallen?
    - Hoe moet u medisch personeel en de urgentiedienst contacteren in geval van nood ?
  3. Zijn er nooduitgangen en is de werkomgeving brandveilig?
    - Bent u ooit betrokken geweest bij brandoefeningen ?
    - Waren deze brandoefeningen duidelijk en begrijpelijk ?
    - Wat wordt van u verwacht in geval van ongevallen ? Vindt u dat de werkruimtes en de ruimtes voorzien voor de werknemers groot genoeg, proper, hygiënisch, voldoende verlucht, verlicht en ordelijk zijn ?
  4. Gebruikt u de beschermende uitrusting? Heeft u die gratis gekregen ?
  5. Worden er regelmatig pauzes ingelast tijdens het werk?
  6. Bent u op de hoogte van werkongevallen ? Met welke afloop?
- Bent u op de hoogte van ziektes ten gevolge van deze werkomstandigheden ? Welke ? 8. Heeft u last van lawaaihinder?

INTERVIEWS VAKBONDEN OF WERKNEMERVERTEGENWOORDIGERS

Milieu

1. Bent u op de hoogte van ernstige milieuproblemen op dit bedrijf ?
2. Zijn er de laatste vijf jaar ongevallen gebeurd die gevolgen hadden voor het externe milieu (bodem, lucht, water) ?
3. Hoe pakt het bedrijf z'n milieuproblemen aan ?

Recht op vereniging en collectieve onderhandeling

1. Kunnen de eventuele werknemersvertegenwoordigers vrij handelen.
2. Respecteert de bedrijfsleiding het recht op vereniging en collectieve onderhandeling?
3. Is het lidmaatschap van een vakbond een vrije keuze?
4. Kan de vakbond totaal onafhankelijk van het bedrijfsmanagement zijn activiteiten uitvoeren?
5. Kunnen de vertegenwoordigers van de vakbonden die niet in het bedrijf werken hun leden ontmoeten op de werkplaats?
6. Hebben de vertegenwoordigers van de vakbonden en de werknemersvertegenwoordigers vrij toegang tot alle mogelijke informatie nodig voor het uitvoeren van hun taak en kunnen ze vrij informatie verspreiden?
7. Worden de vertegenwoordigers van de vakbonden en de werknemersvertegenwoordigers de nodige tijd gegund tijdens de diensturen voor het uitvoeren van hun taak als vertegenwoordiger van de werknemersbelangen?
8. Werden er in het verleden reeds leden en/of vertegenwoordigers van vakbonden en/of werknemersvertegenwoordigers ontslaan of op enige andere manier gediscrimineerd? Beschrijf? Werden bij ontslag de wettelijke procedures ook daadwerkelijk en juist toegepast?
9. Is er collectief overleg tussen de vakbondsvertegenwoordigers en de werkgever betreffende arbeidsomstandigheden, arbeidsvoorwaarden, arbeidsverhoudingen (werkgever - werknemer) en de verhoudingen tussen de werkgever en de vakbonden? Worden de eventuele bestaande procedures betreffende collectieve overleg gevolgd?
10. Zijn er akkoorden bereikt tussen de werkgever en de vakbondsvertegenwoordiging en/of de werknemersvertegenwoordiger?
11. Heeft deze bedrijfsleiding in de voorbije twee jaar een staking, betoging of ander betekenisvol conflict met de werknemers gehad? Zo ja, leg uit.
12. Hoe werden de conflicten opgelost?

Kinderarbeid

1. In welke arbeidsomstandigheden werken kinderen, en ga na of de leeftijden van de jongste werknemers overeenkomstig de wetgeving zijn:
  - Zijn er personen onder de 18 jaar tewerkgesteld? Zo ja, verrichten zij gevaarlijk, onveilig, ongezond of moreel schadelijk werk?
  - Zijn er kinderen tewerkgesteld die jonger zijn dan 15 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.

- Zijn er kinderen tewerkgesteld voor "licht werk" die jonger zijn dan 13 jaar (of jonger dan het wettelijk vooropgestelde)? Hoeveel? Beschrijf het werk.
2. Over hoeveel vrije tijd beschikken de tewerkgestelde kinderen?
    - Zijn er kinderen die overwerk moeten presteren? Met welke regelmaat?
    - Kunnen kinderen 12 uur nachtrust genieten? Hebben zij recht op wekelijkse rustdagen?
    - Hebben kinderen minstens evenveel vakantie als volwassenen?
    - Werken er kinderen 's nachts (dwz. tussen 22 en 6 uur)?
  3. Worden kinderen voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...) evenveel betaald als volwassenen?
  4. Krijgen kinderen minsten een keer per jaar een medisch onderzoek?
  5. Ga na of kinderen, tewerkgesteld in het bedrijf, de kans krijgen om school te lopen.
    - Zijn er kinderen onder de 15 jaar en schoolplichtige kinderen tewerkgesteld? Indien ja,
    - Kunnen zij aan hun leerplicht voldoen? Zijn zij vrij tijdens de lokale schooluren en kunnen zij op tijd op school geraken (rekening houdend met de duur van het transport tussen school en werk)?
  6. Zijn er kinderen tewerkgesteld met een leercontract en wordt er aan de voorwaarden van het leercontract voldaan?

Lonen

1. Indien stukloon: hoeveel stuks kunnen er gemiddeld per uur worden gefabriceerd?
2. Samenstelling van het loon van de werknemers
  - Zijn de werknemers op de hoogte van de wijze waarop hun loon berekend wordt?
  - Indien de werknemers analfabeet zijn, legt het management dan de berekeningen uit?
  - Wordt de uitbetaling van het loon als eenvoudig ervaren door de werknemers?
  - Indien er een gedeelte van het loon weerhouden wordt, zijn de werknemers hiervan op de hoogte?
  - Wordt het bedrag weerhouden met goedkeuring van de werknemers?
  - Is er enig bewijs van misbruik bij het weerhouden van loon?
  - Stemt het weerhouden bedrag overeen met de kosten van de genoten diensten?
3. Worden de werknemers op tijd (i.e. op de vooropgestelde uitbetalingdatum/ binnen de vooropgestelde uitbetalingstermijn) betaald?
4. Worden overuren beloont met een bedrag dat min. 125% van het normale nettoloon bedraagt?

Werkuren

1. Hoeveel uren werkt een werknemer per week?
  - Hoeveel uren bedraagt een werkweek?
  - Hoeveel uren werkt de langst werkende werknemer per maand?
  - Hoeveel werkuren werkt een werknemer per week?
2. Hoeveel overuren worden er gemiddeld gepresteerd per maand?
  - Is het verrichten van overuren vrijwillig?
  - Is het overwerk een constante doorheen het jaar of eerder seizoenaal?

- Worden alle werknemers evenveel gelegenheid gegeven om over te werken?
- 3. Krijgen de werknemers minstens 24 uur opeenvolgend per week vrijaf .
- 4. Hoeveel betaald verlof krijgen de werknemers, kan men dit vrij opnemen? Indien niet: wanneer neemt men deze op en onder welke omstandigheden?

Gedwongen en verplichte arbeid

1. Zijn alle werknemers uit vrije wil aanwezig?
2. Zijn er bewakers in het bedrijf aanwezig? Zo, wat is hun taak?
3. Kunnen de werknemers verlof nemen met een doktersbewijs bij ziekte of zwangerschap?
4. Kunnen de werknemers zelf ontslag nemen (de wettelijke voorschriften in acht genomen)?
5. Zijn er werknemers met schulden bij de werkgever? Belemmert dit hen in het beëindigen van een arbeidsperiode?
6. Worden er disciplinaire maatregelen genomen? Onder welke vorm? Waarom?

Discriminatie

1. Volgens welke criteria werknemers aangeworven en vervolgens behandeld?
2. Is de verdeling van de werknemers wat betreft etniciteit, religie, politieke keuze, geslacht en/of andere verschillen verdeeld zoals dit het geval is bij de lokale gemeenschap?
3. Wordt de motivatie voor de aanwerving, plaatsing van de werknemer in het bedrijf, promotie, compensatie, toegang tot scholing, beëindiging van contract en pensionering opgegeven?
4. Getuigt de motivatie van enige vorm van discriminatie op basis van etniciteit, religie, politieke keuze, geslacht en/of andere verschillen?
5. Vormen de opzichters in het bedrijf een weerspiegeling van de etnische, religieuze of andere karakteristieken van de lokale gemeenschap?
6. Krijgt eenieder gelijk loon voor gelijk werk (rekening houdend met anciënniteit, diploma's,...)?
7. Worden vrouwen ontslaan wanneer zij zwanger zijn?
8. Worden vakbondsvertegenwoordigers op een of andere wijze gediscrimineerd?

Veiligheid en gezondheid

1. Worden er regelmatig trainings- en bewustmakingsprogramma's georganiseerd (minstens 1 maal per jaar)?
2. Zijn er voldoende medische voorzieningen binnen bereik in geval van ongevallen en rampen?
  - Is de eventuele gezondheidsdienst operationeel in het bedrijf?
  - Is dit medisch personeel beschikbaar voor medisch advies en consultatie?
  - Is er getraind eerste hulp personeel aanwezig in de productie-eenheid?
  - Kan er medisch geschoold personeel bereikt worden bij noodgevallen?
  - Is het personeel ervan op de hoogte hoe het medisch personeel en de urgentiedienst te contacteren?
3. Zijn er nooduitgangen en is de werkomgeving brandveilig?
  - Worden er regelmatig brandoefeningen georganiseerd?
  - Worden de brandoefeningen gehouden in de moedertaal/talen van de werknemers?

- Zijn de maatregelen te nemen in geval van ongevallen gekend door de werknemers?
4. Zijn de werkruimtes en de ruimtes voorzien voor de werknemers groot genoeg, proper, hygiënisch, voldoende verlucht, verlicht en ordelijk? Zijn er klachten hieromtrent?
  5. Zijn de machines aangepast aan het werk, veilig in gebruik en goed onderhouden?
  6. Wordt het gereedschap in goede werkconditie bewaard?
  7. Wordt de eventuele beschermende uitrusting effectief gebruikt in het bedrijf? Is deze gratis ter beschikking gesteld van de werknemers?
  8. Worden er regelmatig pauzes ingelast tijdens het werk?
  9. Hoeveel werkongevallen vonden het afgelopen jaar plaats? Met welke afloop?
  10. Zijn er chronisch zieken onder de werknemers ten gevolge van de werkomstandigheden? Zo ja, hoeveel, hoelang en ten gevolge van welke aandoeningen?
  11. Is er lawaaihinder? Zijn er gevallen van doofheid als gevolg van de werkomstandigheden zijn.

INTERVIEWS MET EXTERNEN

Bent u op de hoogte van klachten en/of problemen betreffende :

- Milieu (stank, lawaai, water- of luchtvervuiling) ?
- Vakbonds- en werknemervertegenwoordiging ?
- Kinderarbeid ?
- Lonen ?
- Werkuren ?
- Gedwongen en verplichte arbeid ?
- Discriminatie ?
- Veiligheid en gezondheid ?

Bijlage 3

Ketenanalyse van een T-shirt

BIJLAGE 3: KETENANALYSE VAN EEN T-SHIRT

2 VERFIJNING VAN DE DOELBEPALING

In deze bijlage wordt een beknopte samenvatting gegeven van de gevalstudie betreffende het T-shirt. Om deze gevalstudie uit te kunnen voeren, is samengewerkt met een Belgische verdeler. Deze verdeler streeft ernaar een sociaal en ecologisch verantwoorde productieketen op te zetten.

Het T-shirt is ongebleekt en ongekleurd. Er is een geborduurde tekening op aangebracht.

Initieel was het de bedoeling een beeld te krijgen van alle thema's uit de checklist.

3 AFBAKENING VAN HET VOORWERP VAN ONDERZOEK

3.1 FUNCTIONELE EENHEID

Vertrekbasis van de ketenanalyse is zoals gezegd het T-shirt. Hiervan wordt nu de functionele eenheid bepaald. De functionele eenheid omschrijft de centrale functie, die een product vervult en geeft aan hoeveel er van deze functie in beschouwing wordt genomen.

De functie is "het voorzien van lichte bovenkledij onder de vorm van een T-shirt". Als functionele eenheid zou gekozen kunnen worden voor een bepaald aantal draagbeurten van het T-shirt. Het gedrag (wijze van wassen)¹⁰ van de consument tijdens de gebruiksfase kan door de initiatiefnemer echter moeilijk in kaart gebracht noch beïnvloed worden (tenzij via sensibilisatie). In die zin dient gestroomlijnd te worden. Interessanter vergelijkingspunt is dan de kwaliteit van het T-shirt op zich. Aldus kan geopteerd worden voor: "het gebruik van een T-shirt van een welbepaalde kwaliteit". De kwaliteit van het T-shirt is welomschreven. Bij een eventuele vergelijking tussen verschillende T-shirts zou vervolgens vertrokken kunnen worden van dezelfde kwaliteitsnormen.

Als functionele eenheid is bijgevolg gekozen¹¹:

"het voorzien van lichte bovenkledij onder de vorm van een T-shirt, maat L met als kwaliteitsnormen:

- GSM¹²: 200 gr/m²;
- 100 % ongebleekt en ongekleurd katoen (met borduursel);
- dimensionele stabiliteit conform ISO 5077, m.n. breedte en lengte: 3 à 7 %;
- wasprestaties conform ISO 7768."

---

¹⁰ De omstandigheden waarin het T-shirt gedragen wordt en de wijze waarop het gewassen wordt (kookwas of gewone was, keuze en dosering van wasmiddelen, enz...) zullen effecten hebben op het aantal draagbeurten en op de milieu-effecten tijdens de gebruiksfase.

¹¹ Ter vergelijking: het Europese ecolabel stelt als functionele eenheid voor "textielproducten": "1 kg textielproduct in normale omstandigheden (65 % +/- 2 % °C).

¹² GSM = grams per square metre.

3.2 DE REFERENTIESTROOM

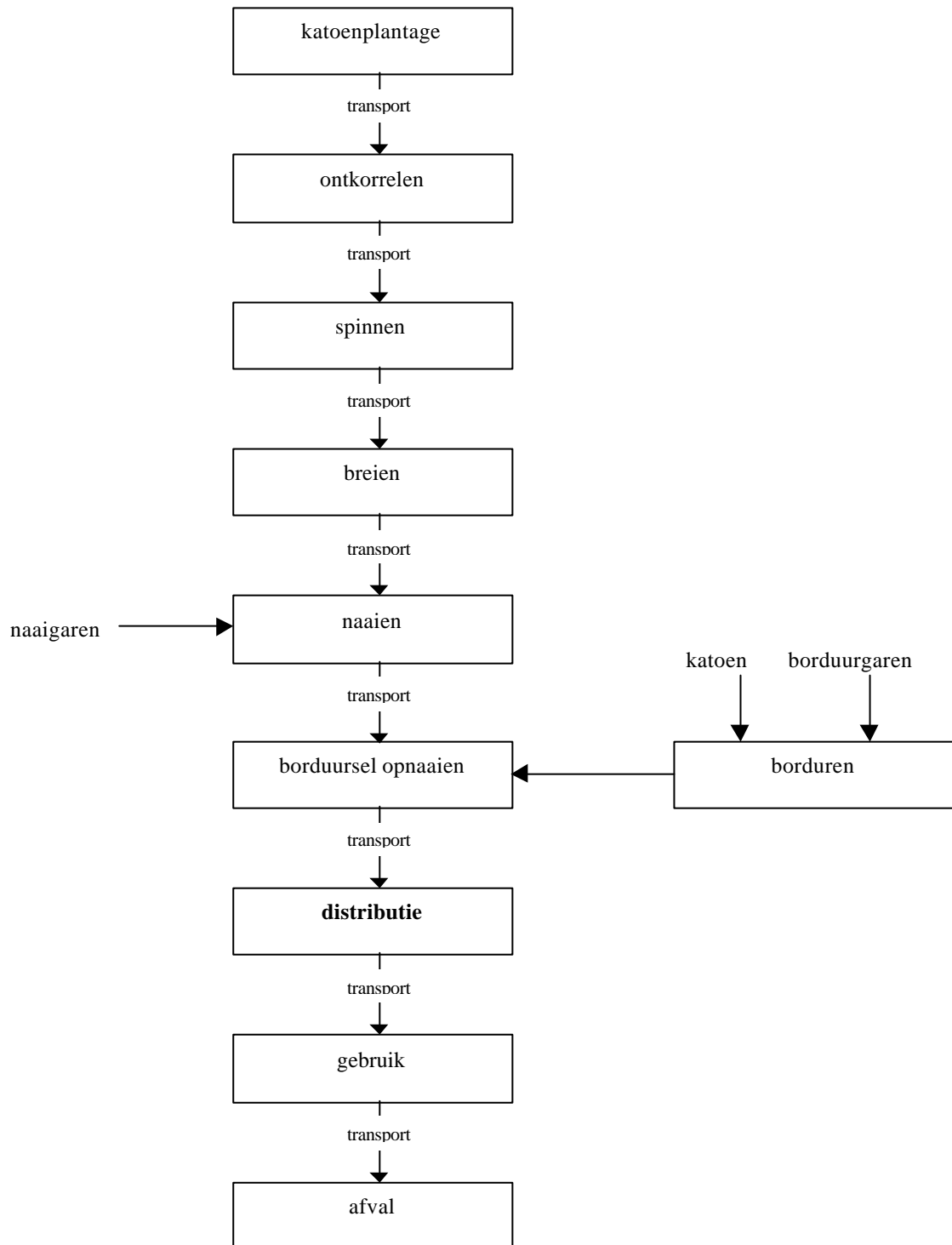
Vertrekkende van de functionele eenheid wordt nu bepaald welke hoeveelheid product noodzakelijk is om deze functie in te vullen. Zoals gezegd wordt geen rekening gehouden met het (was)gedrag van de consument. Het T-shirt maat L, weegt 220 gram, waarvan :

- katoen ;
- borduurgaren ;
- naaigaren.

De twee laatste zijn qua gewicht verwaarloosbaar.

3.3 DE PROCESBOOM

Een veralgemeende voorstelling van de procesboom wordt voorgesteld in onderstaande figuur.

Figuur 11: globale procesboom T-shirt (het vet gedeelte vindt plaats bij de initiatiefnemer).

De systeemgrenzen werden afgebakend op basis van massa. Aangezien het naaigaren, borduurgaren en katoen voor het borduursel¹³ minder dan 1 % van het totale product omvatten, zijn de subketens van deze onderdelen

¹³ Soms wordt het borduursel ook rechtstreeks op het t-shirt aangebracht.

niet mee in rekening gebracht. Wel zou plaats specifiek nagegaan worden welke voorwaarden gesteld worden aan het borduurgaren (o.m. betreffende de gebruikte kleurstoffen).

3.3.1 ANALYSE VAN DE PRODUCTONTWERPGEBONDEN ASPECTEN

Voor het verrichten van een generieke analyse werd gebruik gemaakt van SimaPro. Deze generieke analyse werd in twee stappen verricht. In een eerste stap werd gebruik gemaakt van de inventarisatiedatabanken die door SimaPro zelf ter beschikking worden gesteld. In hoofdzaak werden op die manier gegevens gebruikt van LCA's die verricht werden in de VS. In een tweede stap is getracht de gegevens in de mate van het mogelijke (voor zover gegevens beschikbaar bleken) aan te passen aan de Indische situatie. Waar dit niet mogelijk bleek, is getracht de gegevens op wereldniveau te verfijnen.

Wat de impact assessment betreft, beperkte de checklist zich tot de karakterisatiestap. Bij de uitwerking is echter in bepaalde gevallen van de checklist afgeweken. Zo was het b.v. met de beschikbare gegevens m.b.t. de pesticiden niet mogelijk om de vrij gedetailleerde methode voor de evaluatie van humane en ecotoxiciteit toe te passen. Bijgevolg is er m.b.t. dit thema voor gekozen om de methode van de eco-indicator over te nemen, die een algemeen beeld schept van de emissies van pesticiden, zware metalen en carcinogene stoffen.

Bij de uitwerking van de generieke analyse werden, naast de karakterisatiestap, ook normalisatie (waarbij het effect vergeleken wordt met het effect van een gemiddelde Europeaan) en desgevallend de evaluatiestap (waarbij gewichten worden toegekend aan elk van de milieu-effecten), zoals voorzien in de eco-indicatorenmethode, toegepast. Hierbij dient wel opgemerkt dat voor geurhinder en afvalproductie geen gegevens (voor de uitvoering van normalisatie en evaluatie) voorhanden waren.

Het is gebleken dat, louter vertrekkende van de databases van SimaPro, de belangrijkste milieu-effecten van katoenproducten zich situeren ter hoogte van de textielbewerking en ter hoogte van de katoenplantage. Aangezien de T-shirts die onderzocht werden, ongekleurd en ongebleekt zijn, komt alle aandacht te liggen bij de katoenplantage. De belangrijkste problemen betreffen de eutrofiëring en de pesticidenemissies.

Wanneer de gegevens aangepast werden voor de Indische situatie (of, indien niet beschikbaar, gemiddelde gegevens op wereldniveau), bleek dat over het algemeen de milieu-effecten voor India minder groot waren. Dit kon ook verwacht worden aangezien de katoenteelt in India over het algemeen arbeidsintensiever is dan in de VS (waar de gegevens uit de databank van SimaPro afkomstig waren). Wel blijft de belangrijkste fase van de levensloop van het T-shirt, de katoenproductie op de plantage te zijn. De transportfase (per boot) is qua milieu-effecten relatief verwaarloosbaar.

De gedetailleerde resultaten uit de LCA werden weergegeven in een tussentijds rapport.

4 ANALYSE VAN DE ORGANISATIEGEBONDEN ASPECTEN

4.1 IDENTIFICATIE VAN DE VOORTBRENGINGSKETEN

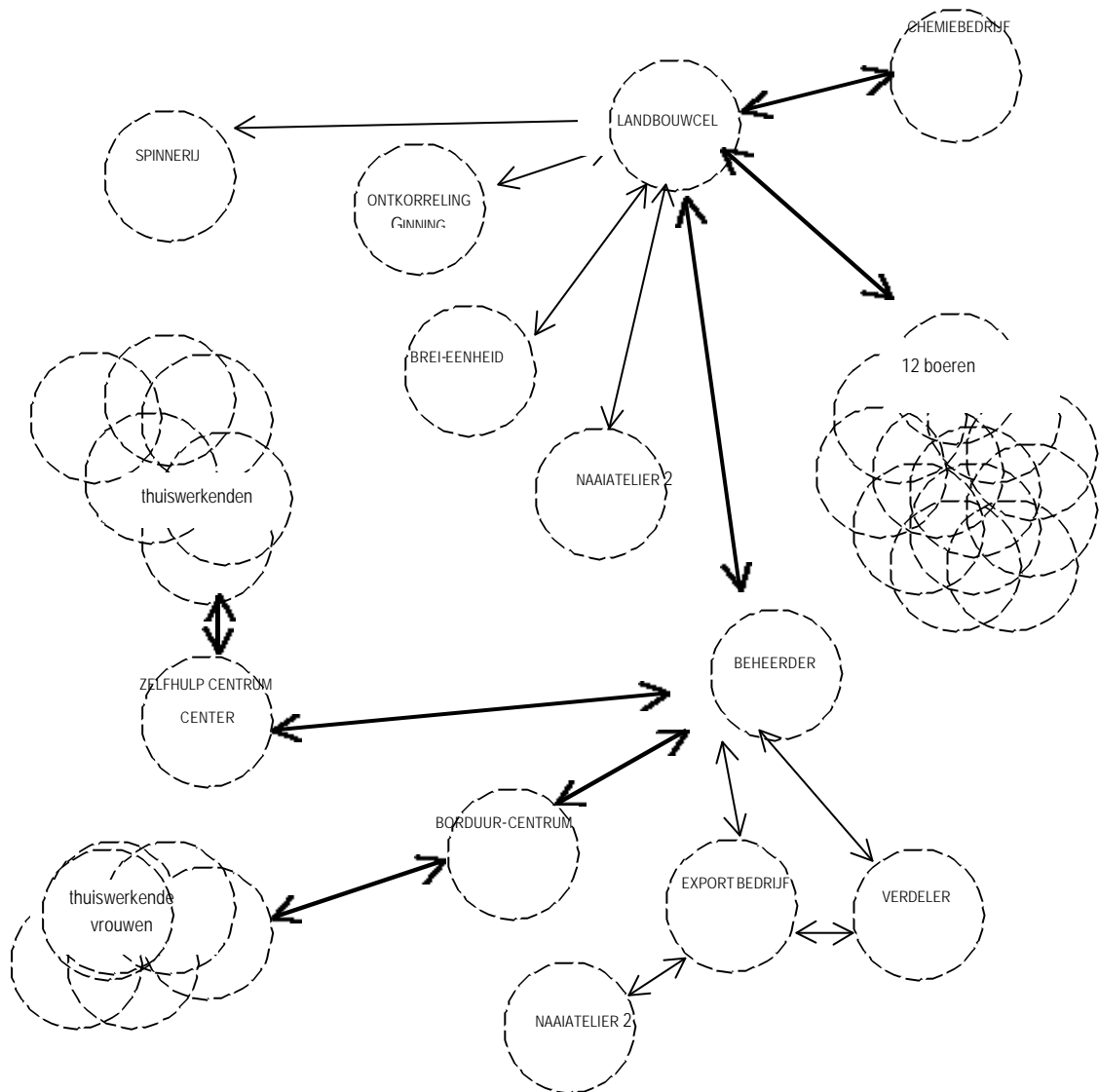
4.1.1 Schematische voorstelling van de voortbrengingsketen

Onderstaande figuur bevat de gekende ketenactoren. De dikte van de pijlen wijst op de vastheid van de relaties en de afhankelijkheidsgraad tussen de betrokken ketenactoren. Deze figuur dient samen met figuur 11 bekeken te worden om een inzicht te krijgen in de keten en z'n stofstromen :

- Zoals gezegd is de initiatiefnemer de ketenactor die instaat voor de verdeling van het T-shirt in België.

- Eén ketenactor staat in voor de ontwikkeling van het design, marktverkenning en het beheer van de bestellingen. Deze noemen we de beheerder.
- De landbouwcel begeleidt landbouwers bij de katoen- en andere teelten en stimuleert hen om over te schakelen op milieu- en mensvriendelijkere teeltmethodes. Recentelijk hebben ze ook een waseenheid opgericht waardoor zij vanaf nu ook kunnen instaan voor het wassen van de T-shirts na het stikken.
- In 1998 waren er 12 boeren betrokken bij het (toenmalige IPM - zie verder) project. Deze hebben toen een proefperceel ter beschikking gesteld. De goede resultaten (opbrengst) hebben toen geleid tot veelal volledige overschakeling in 1999 bij deze boeren en bij het motiveren van andere boeren om ook met dit project (intussen IOC, zie verder) van start te gaan. Zo zijn nu 80 boeren betrokken.
- Het chemiebedrijf staat in voor een gedeelte van de meststoffen en plantenbestrijdingsmiddelen. Qua stofstromen speelt dit bedrijf een relatief kleine rol, echter, rekening houdende met de kapitaalstromen staat dit bedrijf centraal.
- Eén ketenactor staat in voor de ontkorreling van het katoen. Daarnaast wordt ook olie geperst uit het zaad. De reststroom wordt als veevoeder gevaloriseerd.
- De spinnerij staat in voor het spinnen van de katoenvezels.
- De brei-eenheid staat in voor het breien van het katoengaren tot tubes.
- Het naaiatelier 1 stond tot voor kort in voor het stikken van de tubes tot T-shirts. Recent is deze activiteit overgenomen door naaiatelier 2.
- Het borduurcentrum coördineert de (*high skilled*) vrouwen die de figuren op het T-shirt borduren.
- Het zelf-hulp centrum coördineert de vrouwen die het eenvoudig borduurwerk, blockprints,... aanbrengen.
- De T-shirts worden verscheept door een expeditiebedrijf.

Figuur 12 : De voortbrengingsketen van het T-shirt: keten van organisaties en hun interacties.

4.1.2 Positie van de ketenactoren ten opzichte van elkaar

Alhoewel qua stofstromen het chemiebedrijf een relatief kleine rol speelt in deze voortbrengingsketen, is dit familiebedrijf wel belangrijk in verband met de kapitaalbreng van verschillende van de andere ketenactoren. Zo werden de landbouwcel, de beheerder, het borduurcentrum en het zelfhulpcentrum, samen met diverse andere organisaties met sociale doeleinden, opgericht door de verschillende familieleden van dit familiebedrijf.

De organisatie die de keten beheerd werd specifiek opgericht voor de productie van een T-shirt. Er werd vooropgesteld om zelf de keten met actoren samen te stellen. Hiertoe werd in de eerste plaats beroep gedaan op de initiatieven van de familie. Waar dit niet mogelijk bleek, heeft men ketenactoren gezocht die voldeden aan een aantal voorwaarden. Extra voorwaarde is hierbij ook dat het transport tussen de ketenactoren tot een

minimum beperkt moest worden. Naar de toekomst toe wenst de beheerder haar impact op de keten te verstevigen.

Het chemiebedrijf, de landbouwcel, de beheerder, het borduurcentrum en het zelfhulpcentrum kunnen dus als co-makers beschouwd worden : er is volledige samenwerking. Wat de machtsverhoudingen betreft, ligt er een duidelijk overwicht bij het chemiebedrijf.

Ook de samenwerking tussen de verdeler en de beheerder/landbouwcel is vrij nauw ; er kan vanuit de positie van de verdeler gesproken worden van *preferred suppliers*. Er zijn duidelijk speciale voorwaarden afgesproken. Wel dient gezegd dat de machtspositie van de verdeler groot is ten aanzien van de beheerder aangezien de verdeler tot voor kort de enige afnemer was. (Momenteel is de beheerder actief op zoek naar nieuwe afnemers). Hetzelfde geldt voor de relatie tussen de landbouwcel en z'n onderaannemers (de boeren) enerzijds en het borduurcentrum en z'n onderaannemers (de thuiswerksters) anderzijds. De relaties tussen deze ketenactoren zijn vrij vast en het is slechts uitzonderlijk dat er wijzigingen optreden.

De ontkorrelingsfabriek en de spinnerij leveren werk onder speciale voorwaarden. Toch kunnen deze voorwaarden niet al te ver doorgetrokken worden omdat de beheerder slechts een kleine afnemer is en in een vrij zwakke positie staat. De relatie met de brei-eenheid en de naaiateliers is vrij zwak. De keuze van deze bedrijven is gebaseerd op de gewenste kwaliteit. Er is hier dus eerder sprake van levering op basis van standaardvoorwaarden, wat wordt weergegeven door de termen "jobbers" of "subcontractors". Hetzelfde geldt voor het exportbedrijf. Men denkt eraan de organisatie voor de export in de toekomst door de landbouwcel te laten gebeuren.

4.1.3 Afbakening van het voorwerp van analyse

Alle ketenactoren werden bezocht, met uitzondering van de brei-eenheid.

4.2 GENERIEKE ANALYSE

4.2.1 India

4.2.1.1 WETGEVING

Voor de generieke analyse werd de Indische arbeidswetgeving bestudeerd. Deze is over het algemeen conform met de rechten van de werknemers zoals gegarandeerd in de Ministeriële verklaring van het WTO te Singapore. In de praktijk worden deze wetten echter niet toegepast.

Ook werd nagegaan welke van de ILO conventies waarmee rekening werd gehouden in de checklist door India werden geratificeerd. Zij ondertekenden C1 betreffende de werkuren, C14 betreffende de wekelijkse rustdag, C90 betreffende nachtarbeid van jonge mensen en drie van de zeven fundamentele ILO conventies, met name C100, C111 en C 29. Dit zijn de conventies betreffende discriminatie en gedwongen arbeid.

4.2.1.2 LEEFBAAR LOON

Voor het inschatten van een globaal leefbaar loon in India werd contact opgenomen met verschillende internationale organisaties¹⁴. Er werd slechts weinig informatie verstrekt.

Een leefbaar loon kan echter moeilijk landelijk worden ingeschat gezien de regionale verschillen in behoeften, de verschillen tussen stad en platteland,... Voor het inschatten van een leefbaar loon in de bestudeerde streken, en dit voor het platteland en voor de stad werd er beroep gedaan op de plaatselijke vakbond en de vrouwenvakbond.

4.2.1.3 STATISTIEKEN

Voor het verzamelen van statistische gegevens werd eveneens contact opgenomen met verschillende internationale instellingen.¹⁵ Ook werden verschillende sites geraadpleegd¹⁶. Enkel de ILO heeft een antwoord gestuurd.

Er werden statistieken verzameld betreffende het aantal werkuren, lonen per sector, de gezinssamenstelling, Uit deze studie bleek dat lonen in de textielsector beduidend hoog liggen.

4.2.2 België

Voor België werd er enkel navraag gedaan naar het minimumloon en de barema's voor de bestudeerde sector.

4.3 PLAATSSPECIFIEKE ANALYSE

Opmerking vooraf :

Gezien er geen gedwongen en verplichte arbeid, noch disciplinaire maatregelen werden aangetroffen werden deze hoofdstukken niet opgenomen in dit overzicht.

4.3.1 Wijze van monitoring

Tijdens de plaatsspecifieke studie van de Indische ketenactoren werden interviews afgenomen van het management van de desbetreffende bedrijven en van de begeleiders van het T-shirt project. Ook werden conclusies getrokken gebaseerd op eigen observatie. Er werden interviews afgenomen van enkele boeren, borduursters en werknemers van de landbouwcel. Contacten zijn gelegd met de Indische textielvakbond, de National Labour Organisation en met SEWA, Self Employed Woman's Association.

---

¹⁴ CEPAA, de organisatie achter SA 8000, FAO, CGIAR, ILO, de Landelijke India Werkgroep en de Asian Development Bank.

¹⁵ ILO, plaatselijke vakbonden, SEWA, de internationale vakbonden ICFTU en ITGLWF, FAO, CEPAA, WHO en LIW.

¹⁶ <http://www.aasianst.org/www-gen.htm>, <http://www.indev.org>, <http://laborsta.ilo.org>, <http://www.who.int/whosis>, <http://www.bls.gov/oreother.htm>, 10-9-99

Voor de studie van het hoofdkantoor van de verdeler zelf werden interviews afgenomen van werknemers, vakbonden en de personeelsverantwoordelijke.

Alle ketenactoren, met uitzondering van het breien, werden ter plekke bezocht, waarbij telkens het hele productieproces werd geobserveerd. Enkel de ontkorrelingsfabriek werd bezocht op een moment dat de productie stillag.

De begeleiding gebeurde door mensen van het T-shirt project. Te Bombay stelde één van de coördinatoren van het project zich ter onzer beschikking. Deze regelde het bezoekschema en zorgde voor de vertaling indien nodig. De bezoeken in de streek rond de landbouwcel werden steeds begeleid door één of meerdere mensen van de landbouwcel.

De gesprekken met de vakbonden werden uitgevoerd zonder begeleiding, evenals alle gesprekken bij de verdeler.

De meeste interviews in India werden afgenomen in het Engels. Indien de geïnterviewde geen Engels kon, fungeerden de begeleiders van de landbouwcel en de beheerders van het project als tolk. Er werd geen onafhankelijke vertaler in dienst genomen. Hierdoor werden er nergens onafhankelijke gesprekken gevoerd met de werknemers zelf, met uitzondering van de landbouwcel.

Gezien er in de streek verschillende talen worden gesproken was soms een dubbele vertaling nodig. Zo verliepen de interviews met de vrouwen die borduren via een dubbele vertaling van 2 mannelijke begeleiders, wat een open gesprek onmogelijk maakte.

Door tijdsgebrek was het niet mogelijk de werknemers buiten het bedrijf te interviewen.

Deze continue begeleiding stelde de projectverantwoordelijken in staat een zo gunstig mogelijk beeld te scheppen van de keten. Er moet vermeld worden dat zij eveneens geïnteresseerd waren in de bezoeken, omdat ze zich willen profileren inzake ketenbeheer (met zowel aandacht voor milieu als sociale aspecten). De huidige samenstelling van de keten is hierdoor wel nog zeer onderhevig aan veranderingen. De leveranciers worden getest op kwaliteit en op sociale en milieu- verantwoordelijkheid.

Daar het om een zeer kleine hoeveelheid T-shirts gaat die een speciale behandeling moeten krijgen en het project nog maar recent van start is gegaan, is de positie van de beheerder en de landbouwcel tov. de commerciële ketenactoren zwak, waardoor ze geen diepgaande monitoring kunnen opdringen bij de leveranciers.

De meeste van de bedrijfsbezoeken werden een dag op voorhand aangekondigd (naaiateliers, exportbedrijf, beheerder en ontkorrelingsfabriek). Soms werd het management een week of meer op voorhand verwittigd (spinnerij, landbouwcel en de boerderijen, zelf-hulp centrum, borduurcentrum, verdeler). Er werden geen onaangekondigde bezoeken afgelegd.

4.3.2 Contacten met externen.

De resultaten van de dubbele controle bij de vakbonden waren teleurstellend in India. Voor de studie van het bedrijf in België waren de gesprekken met de vakbond zeer verrijkend.

In de streek van de spinnerij en de weverij werd contact opgenomen met de vertegenwoordiging van de Indische textielvakbond, de National Labour Organisation. Er werden gesprekken gevoerd met de verantwoordelijken van

deze vakbond, o.a. met de voorzitter. Voor een antwoord op onze vragen stelden zij voor contact op te nemen met het management van de bedrijven. Op onze vraag om een onderhoud met de werknemers van de bedrijven werd niet ingegaan. De vakbond heeft een zeer paternalistische houding t.o.v. zijn leden. Zo werd er vermeld dat het voor de vakbond zeer belangrijk is dat er zich geen werkloosheid voordoet, aangezien werk noodzakelijk is om de arbeiders op het 'rechte pad' te houden.

Er werd getracht contact op te nemen met de plaatselijke vakbond voor het monitoren van de ontkorrelingsfabriek en de spinnerij. Door tijdsgebrek en moeilijke communicatie is dit niet gelukt. Er werd nog geprobeerd contact op te nemen per briefwisseling. Er kwam geen antwoord.

Voor meer informatie betreffende Indische vakbonden werd er contact opgenomen met de Landelijke India Werkgroep te Utrecht (LIW). Zij stelden dat Indische vakbonden zeer nauw betrokken zijn bij de politieke partijen. Ze zouden vooral geïnteresseerd zijn in het werven van stemmen voor de partij tijdens de verkiezingen en werken nauw samen met het management van de bedrijven. Het zou eveneens geen democratische instelling zijn. De verantwoordelijke van de vakbonden zijn zelden ooit arbeider geweest. Er zou zeer veel corruptie zijn¹⁷. Er werden effectief veel stakingen in gang gezet, maar deze hadden blijkbaar zelden het gewenste resultaat. Vakbonden houden zich hoofdzakelijk bezig met overleg betreffende de minimumlonen.

De plaatselijke vrouwenvakbond SEWA, *Self Employed Woman's Association*, is een onafhankelijke vakbond, opgericht voor en door vrouwen. Zij hebben een zeer goede internationale reputatie. SEWA werd eveneens gecontacteerd voor een verificatie van de bekomen gegevens over de bedrijven. Er werd een bezoek gebracht aan plaatselijke kantoren. Zij konden geen informatie verstrekken. Tijdens het interview met SEWA werd er algemene informatie over de streek gegeven. Door tijdsgebrek, ze waren in een strijd tegen de uitbuiting van beedi draaiers gewikkeld, werd besloten alle verdere communicatie met e-mail te laten verlopen. Er kwam echter geen respons.

4.3.3 Overzicht van de voortbrengingsketenketen

4.3.3.1 LANDBOUWCEL

De landbouwcel is een organisatie die een tiental jaren geleden werd opgericht door de oprichter van het chemiebedrijf. Het werd opgezet als verkooppunt van chemicaliën. Centraal staat ook adviesverlening aan de boeren waar zeer nauw mee wordt samengewerkt. Zo helpt de cel hen oa. bij subsidieaanvragen voor landbouwtechnische verbeteringen. De streek waar de katoenplantages zich bevinden is uiterst droog met een onvruchtbare (zandige) bodem en een hoge graad van verzilting. Boeren die producten aankopen bij de landbouwcel krijgen ook advies met betrekking tot het gebruik ervan in relatie tot de plaatselijke bodem- en weersomstandigheden (en veiligheid en gezondheid), de keuze van het zaigoed, bodembewerking, compostering, enz... Dit advies wordt gratis verstrekt. Er worden ook producten afgenomen.

Zij geven ook informatie over *drip* irrigatie. Dit is een irrigatiesysteem waarmee 60 % op water bezuinigd kan worden in vergelijking met de klassieke irrigatiesystemen¹⁸.

---

¹⁷ LIW, interview 20 december

¹⁸ Het *drip* irrigatiesysteem is één van de voorbeelden die Von Weizsäcker et al. vermelden in het licht van "Factor 4". Door bovendien het buizensysteem 20 à 25 cm onder de oppervlakte te leggen (waardoor evaporatie wordt vermeden), kunnen besparingen tot 95 % verkregen worden. Andere voorbeelden die men vernoemt zijn : minder bodembewerking noodzakelijk (energiebesparing 50 %), efficiëntere toediening van herbiciden (50 %), efficiëntere toediening van meststoffen (stikstof : - 25 à 50 %), verminderd energieverbruik voor oppompen van water (50 %), betere opbrengst (15 à 50 %). Von Weizsäcker, (E.) et al., *Factor four, doubling wealth - halving resource use*, London, Earthscan, 1997, pp. 80-81.

Verder zorgen zij voor sensibilisatie, informatievoorziening en intense begeleiding voor boeren die willen omschakelen naar een meer milieuvriendelijke teelt. In 1998 werd hiermee van start gegaan en werden boeren ingewijd in de IPM-principes (*integrated pest management*). Hierbij worden minder schadelijke pesticiden gebruikt en gaat men toedienen op basis van het geconstateerde ziektebeeld op de plant. Twaalf boeren namen toen deel aan dit project. Mede dank zij het succes (de goede opbrengsten) van het IPM-programma is men nu in 1999 ook overgegaan tot het verrichten van bodemanalyses waarop men zich baseert bij de bemesting en tot de introductie van IOC¹⁹ (*Indian organic cotton*) gedeeltelijk gebaseerd op een aantal principes van de organische katoenteelt. Intussen zijn al 80 boeren bij het project betrokken.

Het katoen dat gebruikt wordt voor de T-shirts is enkel afkomstig van deze "organische" katoenplantages.

Bij de landbouwcel is er een staf van 22 opgeleide mensen. De boerderijen waarmee wordt samengewerkt zijn over het algemeen kleine eenheden. De boeren doen in de eerste plaats beroep op de eigen familie of werken met "partners". Dit zijn meestal boeren die eigen grond hebben in een ander district dat niet genoeg opbrengt om van te leven. Zij komen ongeveer 6 maanden per jaar wonen en werken op het land van de eigenaar en zijn verantwoordelijk voor een deel van de velden. Na verkoop van het product krijgen zij 20% van de opbrengst. Eén partner (één gezinseenheid) is verantwoordelijk voor één bepaald stuk land. Tijdens het plukseizoen worden ook dagloners uit de streek tewerkgesteld. In het geval een partner extra arbeid nodig heeft voor zijn stuk land, staat hijzelf ook in voor de uitbetaling van het loon van zijn arbeiders.

Het onderzoeksteam bezocht de landbouwcel en verschillende boerderijen die deel namen aan het project. De bezoeken werden steeds afgelegd onder leiding van een stafmedewerker van de landbouwcel. Er werd een goede relatie opgebouwd met de medewerkers van deze cel.

4.3.3.2 ONTKORRELINGSFABRIEK

De ontkorrelingsfabriek is een privé-onderneming geleid door een vrouw. Er werken 17 mensen met een vast contract. De seizoenarbeid wordt verricht door tijdelijke werknemers (vooral mannen uit een andere deelstaat en vrouwen uit de omgeving). Vrouwen en mannen hebben er elk een specifieke functie.

Tijdens het hele proces worden geen chemicaliën gebruikt.

Het katoen wordt buiten uitgespreid om te drogen. Vervolgens wordt het in een hangar gebracht van waaruit het in de ontkorrelingsmachines gedruwd wordt. De zaden worden afzonderlijk opgevangen om achteraf verwerkt te worden tot olie. Via een buizencomplex worden de katoenvezels naar een blaasmachine geleid. Hier wordt het katoen geschud en wordt het meeste vuil verwijderd. Het katoen wordt vervolgens afgekoeld en klaargemaakt voor verzending. Voor het T-shirt wordt *first quality* katoen gebruikt. Het katoen afkomstig van het katoenproject dient afzonderlijk behandeld te worden. Dit ontkorrelingsproces brengt voor het project geen extra kosten met zich mee maar men doet wel afstand van de bijstromen (de katoenzaden en de producten die daaruit voortvloeien).

Tijdens het bezoek waren er geen grondstoffen en dus lag de fabriek stil. De gebouwen werden bezocht en bleken in goede staat. Er werd een nieuwe modernere installatie toegevoegd die voor minder stof zou zorgen. Het bezoek werd afgelegd met een medewerker van de landbouwcel die instond voor de vertaling.

---

¹⁹ Gezien ze nog niet volledig zijn omgeschakeld op organische katoenteelt (bv. volgens de criteria van IFOAM, International Federation of organic agriculture movements) spreken ze van IOC, *Indian Organic Cotton*, om het onderscheid te maken.

4.3.3.3 SPINNERIJ

De bezochte spinnerij is een staatsbedrijf dat werd opgericht in '65. Het heeft het TQM-certificaat (*total quality management*) behaald. In hun beleidsverklaring stellen ze o.m. dat ze een bijdrage willen leveren aan de regionale ontwikkeling en rekening willen houden met de belangen van al hun *stakeholders*. Dit willen ze o.m. bereiken door : *using resources at optimum level* en *following fair trade practices*.

Het katoen wordt manueel losgebroken en ontdaan van onzuiverheden. Bij het kaarden wordt de laatste reiniging doorgevoerd. Dit voorbereidend stadium levert een afvalstroom (zaaddeeltjes, stof, vuil) op van 10 à 12 %. Het resultaat van het kaarden is een lont waarvan de vezels nog door elkaar liggen. De regelmatigheid wordt verhoogd via verdubbelingen (het aanvoeren van verschillende linten en als één nieuw spinproduct afleveren) en uitrekken en korte vezels worden verwijderd via de kamsystemen. Bij het spinnen wordt een tors aan het garen gegeven waarna het getwijnd en opgewikkeld kan worden op bobijnen.

Het katoen van het T-shirtproject wordt afzonderlijk behandeld. In het kader van een eventuele aanvraag voor het verkrijgen van het Europese ecolabel, werd navraag gedaan in het bedrijf inzake de gebruikte procesoliën. Men beweert dat geen minerale olie gebruikt worden tijdens de verwerking van het katoen geleverd door de landbouwcel.

De fabriek verschaft momenteel werk aan 3000 werknemers. Er zijn zeer weinig vrouwen tewerkgesteld, gezien zij volgens de Indische wetgeving geen nachtwerk mogen leveren. Zij worden enkel in dienst gesteld voor het met de hand zuiveren van het katoen.

Bij de oprichting van het bedrijf speelden ook sociale motieven mee, aldus het management. Voor de oprichting was er weinig werkgelegenheid in de streek en de boeren moesten hun katoenooft ver transporteren. Het bedrijf richtte eveneens een kankerhospitaal, een educatief centrum voor weduwen en een weeshuis op. De onderzoeksploeg werd tijdens het bezoek begeleid door een stafid van de landbouwcel. Deze hadden een goede verhouding met het management gezien beide een sociale doelstellingen nastreefden.

4.3.3.4 LANDBOUWCEL ALS WASEENHEID

Op het terrein van de landbouwcel werd recentelijk een wasinstallatie geïnstalleerd. Bedoeling is om de T-shirts in de toekomst daarin te wassen. De installatie is zo geconstrueerd dat de gebreide stof (de tubes) erin gewassen worden. Dit wassen is noodzakelijk om krimpen achteraf te voorkomen.

De wasenheid bestaat uit drie containers. Het tegenstroomprincipe wordt hierop toegepast. Katoen wordt gewassen met warm water zonder toevoeging van detergents of andere chemicaliën. Het water wordt opgewarmd tot 70 °C door middel van een gesloten stoomcircuit. De verblijftijd in elk bad bedraagt 45 minuten (voor 3 rollen van 20 kg gebreid katoen). Nadat het katoen de drie containers heeft doorlopen, wordt het geperst waardoor het meeste vocht wordt verwijderd. Daarna wordt de stof gedroogd in de zon. Het afvalwater wordt gebruikt om het *drip* irrigatiesysteem (zie eerder) van de proefvelden van de landbouwcel te voeden.

Tot voor kort werd het katoen in de naai-eenheden of bij de borduureenheid gewassen. Ook daar werd gebruik gemaakt van heet water waaraan geen chemicaliën werden toegevoegd. In de toekomst zou gebruik gemaakt worden van de nieuwe waseenheid.

4.3.3.5 NAAIATELIERS

Het eerste naaiatelier bevindt zich in dezelfde streek als de katoenvelden, de ontkorrelingsfabriek en de spinnerij. Door de slechte werkomstandigheden die er heersen en doordat zij onvoldoende kwaliteit leveren werd er besloten verder te werken met een bedrijf in de buurt van de haven waar de T-shirts worden verscheept. Dit is een grotere eenheid en commerciëler ingesteld. Na onderzoek door de projectleider bleek dat zij de sociale wetgeving respecteren. Het eerste atelier werd bezocht samen met een stafmedewerker van de landbouwcel, het tweede met één van de beheerders van het project.

4.3.3.6 ZELFHULP CENTRUM

Het zelfhulp centrum werd opgericht door een familielid van de oprichter van het chemiebedrijf met als doel het verschaffen van werk aan de bewoners van de sloppenwijken. Ze geven opleidingen, zoeken afzetmarkten voor de producten van de bewoners, helpen hen met het verbeteren van de kwaliteit ervan en verbeteren de designs. Ze helpen ook de vrouwen van de werknemers van het chemiebedrijf. Deze kunnen eveneens iets bijverdienen door te werken voor het Centrum. Er werken ongeveer 250 mensen op regelmatige basis voor het centrum. Slechts 25 zijn permanent aangesteld. Eens dat ze opgeleid zijn en voldoende kwaliteit kunnen leveren, gaan ze over naar het commerciële netwerk. Ze specialiseren zich vooral in naaiwerk, handbeschilderde stoffen, blokprint en tye-dye. In het centrum zelf staan 8 naaimachines.

Hier worden desgevallend de T-shirts afgewerkt (borduren, block printing, enz...). Gezien de veelheid van materialen (drukinkten, borduurgaren, enz...) van zeer diverse en continu wisselende oorsprong kon hier geen productontwerpgebonden analyse verricht worden. Er worden geen speciale voorwaarden gesteld t.a.v. het borduurgaren e.d., hoewel sommige stoffen wel gekleurd worden met plantaardige kleurstoffen.

4.3.3.7 BORDUURCENTRUM

Het centrum werd eveneens opgericht door de stichter van het chemiebedrijf. Het heeft als doel het behoud van de traditionele borduurkunst in de streek en het verschaffen van een inkomen aan de vrouwen die in de dorpen van één bepaalde streek leven.

Bijna elk dorp heeft zijn eigen stijl van borduren, gebaseerd op patronen en technieken. Deze borduurwerken werden enkel gemaakt voor eigen gebruik (kleding, wandtapijten, ...). Door invloeden van buitenaf zijn er echter minder en minder mensen die deze borduurkunst beheersen. Zo dragen sommige jongeren geen traditionele kleding meer. Doordat het borduurcentrum begonnen is met het betalen van de vrouwen voor hun werk, en gezien dit loon in functie staat van de kwaliteit van het werk, slaagt het centrum erin deze kunst weer te laten heropleven. Recentelijk heeft de privé sector ook ingezien dat er geld mee te verdienen valt en krijgen de vrouwen ook bestellingen van anderen. Meestal leveren ze dan wel minder afgewerkte stukken omdat het dan om een stukloon gaat dat geen rekening houdt met de kwaliteit van het werk.

Door promotiecampagnes proberen ze een markt te creëren voor borduurwerk van hoogstaande kwaliteit. Hierdoor kunnen hogere prijzen worden gevraagd voor het eindwerk, en kan men meer loon betalen aan de vrouwen, waardoor er nog meer interesse zal ontstaan voor het leveren van kwaliteitswerk.

De onderzoeksploeg werd rondgeleid door het management van het project. Deze vervulden eveneens de rol van tolk bij de bezoeken aan de vrouwen in de dorpen die borduren voor het project.

4.3.3.8 EXPORTBEDRIJF

Dit is een commerciële exportfirma. Op lange termijn gaat het zelfhulp centrum deze functie over nemen. Hier werden door tijdsgebrek zeer weinig gegevens verkregen. Het kleine kantoor werd bezocht samen met één van de beheerders van het project.

4.3.3.9 VERDELER

De verdeler is verantwoordelijk voor de distributie van het T-shirt in België. Het is een snelgroeiend bedrijf dat recentelijk meer dan 50 voltijds equivalent werknemers in dienst heeft. Zij leveren op bestelling aan de verschillende winkels. De producten worden ook ter plaatse verkocht en is een informatiecentrum aanwezig, waaraan een boeken- en platenwinkel verbonden is. Vanuit de kantoren worden alle Franstalige informatie en sensibilisatiecampagnes geleid.

Er werd een bezoek gebracht aan het bedrijf, waarbij management, werknemers en vakbonden werden gehoord zonder begeleiding.

5 BESLUIT

Het overzicht van de knelpunten die vastgesteld werden tijdens deze gevallenstudie werden opgenomen in het hoofdstuk 6.5.

Over het algemeen kan men de ketenactoren als positief aanschouwen. Wel moeten de nodige reserves genomen worden, gezien de korte tijdsspanne waarin de monitoring verliep en gezien de taalproblemen. Ook moet rekening gehouden worden met het feit dat de contacten in India hoofdzakelijk via het management en via medewerkers van het project verliepen.

Bijlage 4

Ketenanalyse van een detergent

KETENANALYSE VAN EEN DETERGENT

6 VERFLIJNING VAN DE DOELBEPALING

In deze bijlage wordt een beknopte samenvatting gegeven van de gevalstudie betreffende het detergent. Om deze gevalstudie uit te kunnen voeren, is samengewerkt met een Belgische producent.

Gezien de expliciete vraag tot discretie, kan nergens in detail op de gegevens ingegaan worden. De samenstelling van het detergent is niet vermeld en ook de resultaten van de LCA (voor zover de noodzakelijke gegevens verkregen konden worden) kunnen niet bekend gemaakt worden.

Het detergent (afwasmiddelconcentraat) wordt gebruikt om vaatwerk met de hand te reinigen. Zowel het detergent als het primaire verpakkingsmateriaal zouden mee in de analyse opgenomen worden. Initieel was het de bedoeling om alle thema's uit de checklist te behandelen.

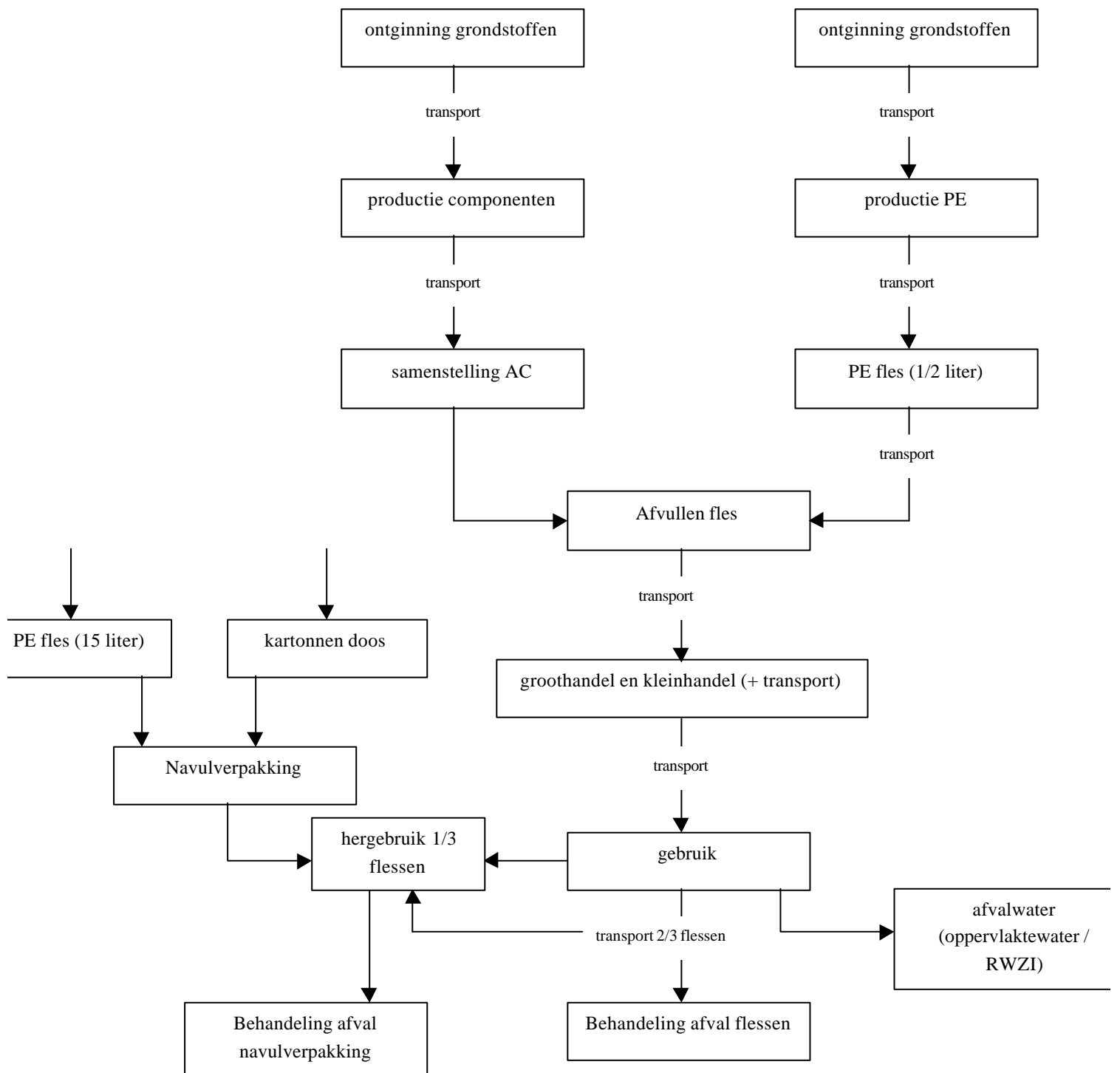
7 AFBAKENING VAN HET VOORWERP VAN ONDERZOEK

Als functionele eenheid is gekozen : 500 afwasbeurten van vaatwerk. Rekening houdende met de technische gegevens en te verwachten overdoseringen is er vanuit gegaan dat per afwasbeurt 4 ml afwasmiddel en 8 l water gebruikt wordt. Volgens de fabrikant wordt in de meeste huisgezinnen de afwas achteraf gespoeld. Naar schatting zou hiertoe ongeveer 6 liter water/ afwasbeurt extra gebruikt worden.

De ½ liter verpakking werd als referentieverpakking beschouwd. De behandeling van de flessen na gebruik blijkt uit de (beknopte) procesboom.

Ter hoogte van de gebruiksfase werd gestroomlijnd en werden enkel het afwasmiddel, de afvalstroom aan flessen en het afvalwater in rekening gebracht.

Een veralgemeende voorstelling van de procesboom wordt voorgesteld in onderstaande figuur (AC = Afwasmiddel Concentraat).

Figuur 13 : Globale procesboom detergent

8 ANALYSE VAN DE PRODUCTONTWERPGEBONDEN ASPECTEN

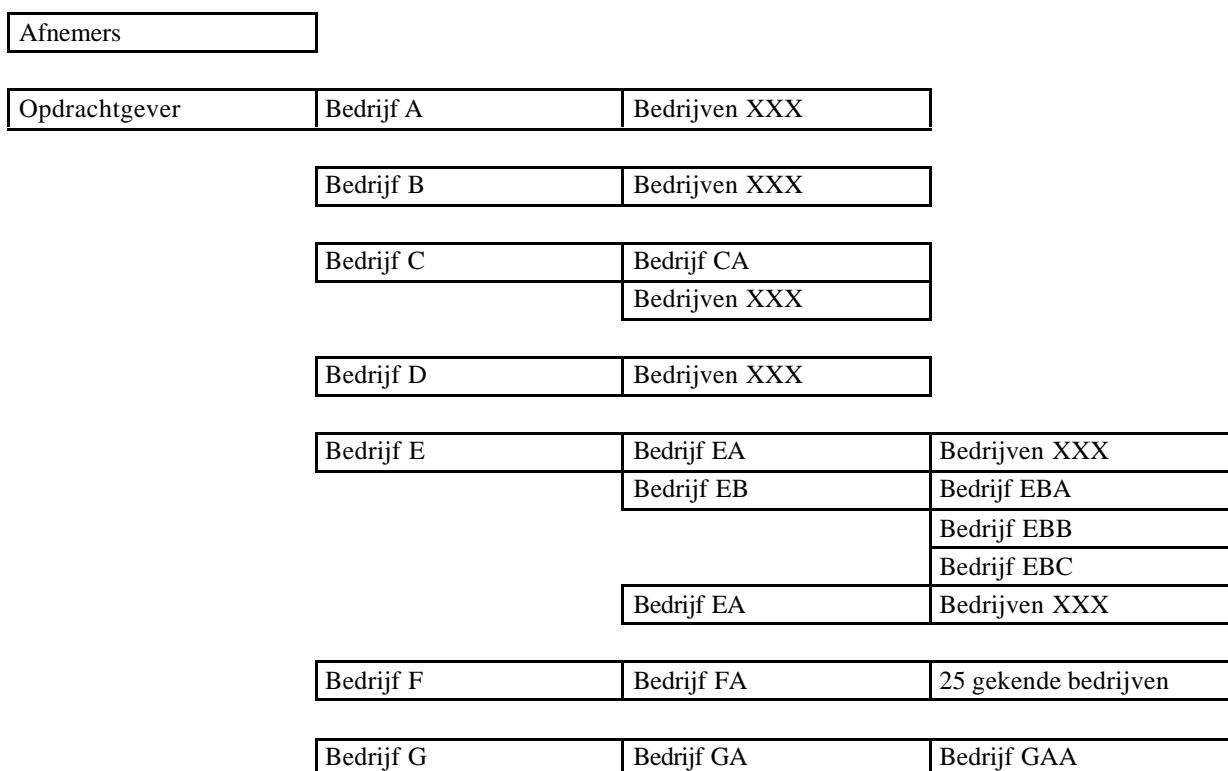
Voor het verrichten van de generieke analyse was het de bedoeling gebruik te maken van de databanken die voorzien zijn in de LCA-softwaretool, SimaPro. De inventarisatiegegevens uit de databank waren echter niet toereikend om op snelle wijze een algemeen beeld te verkrijgen van potentiële milieu-effecten in de keten. Gegevens moesten bijgevolg verzameld worden bij de verschillende ketenactoren zelf. Gezien de moeizame samenwerking met de meeste daarvan, is het niet mogelijk gebleken een representatieve analyse te verrichten.

9 ANALYSE VAN DE ORGANISATIEGEBONDEN ASPECTEN

9.1 IDENTIFICATIE VAN DE VOORTBRENGINGSKETEN

9.1.1 Schematische voorstelling van de voortbrengingsketen

Doordat niet alle onderaannemers gekend zijn en door het feit dat de keten zich zeer ver vertakt kan de gehele keten niet in beeld worden gebracht. Onderstaande figuur bevat de gekende ketenactoren en duid vermoedelijke onderaannemers aan..

9.1.2 Positie van de ketenactoren ten opzichte van elkaar

De opdrachtgever zelf werkt hoofdzakelijk met preferred suppliers, dit zijn leveranciers die leveren op basis van speciale voorwaarden van de opdrachtgever.

Per ingrediënt zijn er meerdere (2 à 4) potentiële leveranciers. De keuze is enkel afhankelijk van de prijs, speciale voorwaarden op sociaal vlak of ten aanzien van de productieprocessen worden niet gesteld.

Sommige ingrediënten worden via marktleveranciers ingekocht. Door de kleine afname heeft de opdrachtgever zeer weinig invloed op de leveranciers.

Gezien de veelheid aan potentiële leveranciers is ervoor gekozen om enkel rekening te houden met de leveranciers van de laatste bestellingen. Daarvan waren er drie groothandels en vier producenten, waarvan slechts twee ter plaatse het product aanmaakten. Alle zeven leveren tussenproducten. Eén van hen weigerde de referenties van zijn leveranciers door te geven. Eén bedrijf bestelde enkel op de wereldmarkt en had geen vaste leverancier. Twee bedrijven werkten met co-makers (leveren op basis van volledige samenwerking met de opdrachtgever), één met jobbers (leveren op basis van standaardvoorwaarden) en de wereldmarkt en één met preferred suppliers.

In de derde graad zijn er uiteindelijk slechts zeven leveranciers gekend. Slechts één ervan levert een grondstof. Alle andere gekende en niet gekende bedrijven doen op hun beurt beroep op andere leveranciers. Ook hier heeft men te maken met co-makers, preferred suppliers, jobbers en de wereldmarkt.

In totaal zijn er 29 gekende leveranciers van de vierde graad, waarvan waarschijnlijk slechts één een grondstof levert (de overigen tussenproducten). Over de leveranciers van de vijfde graad werden geen gegevens opgevraagd.

9.1.3 Afbakening van het voorwerp van de analyse

Er werd een bezoek gebracht aan het bedrijf van de opdrachtgever. Alle gekende leveranciers en leveranciers van leveranciers werden schriftelijk gecontacteerd. Hierop kwam weinig tot geen respons. Vervolgens werden al deze bedrijven telefonisch gecontacteerd, wat meer resultaat opleverde. Door de ligging van de meeste bedrijven en door tijdsgebrek werd slechts één van deze bedrijven bezocht. De gekende leveranciers van de vierde graad werden niet gecontacteerd.

Het was onmogelijk om de keten in zijn geheel op te stellen omwille van verschillende redenen.

- Niet alle bedrijven gaven de namen van hun leveranciers vrij.
- Indien gegevens over leveranciers werden doorgespeeld, gebeurde dit slechts gedeeltelijk (enkel de “belangrijkste” leveranciers).
- Sommige bedrijven kopen aan op de wereldmarkt, en hebben hierdoor geen enkele vaste relatie met de leveranciers.
- Hoe verder men in de keten gaat, hoe meer deze zich vertakt. Het bleek onmogelijk om de herkomst van alle ingrediënten na te gaan.

Het samenstellen van de keten vergde in dit geval een grote tijdsinvestering.

10 OVERZICHT VAN DE VOORTBRENGINGSKETEN

Hierna volgt een beknopt overzicht van de reacties van de bedrijven op het onderzoek en van de verkregen gegevens per bedrijf. Zoals reeds vermeld kunnen om redenen van discretie slechts weinig gegevens worden vrijgegeven.

Initiatiefnemer

- Bij de initiatiefnemer zelf werd een bezoek afgelegd om de sociale aspecten te evalueren en de productie-eenheid door te lichten. Een aantal gegevens over het productieproces en over de sociale aspecten werden verkregen maar moesten discreet behandeld worden.

Leveranciers en onderaannemers

- Bedrijf A bevond zich in Frankrijk. Ze stuurden de gegevens op over de productiewijze, het energieverbruik en de afvalstromen van het ingrediënt, samen met de veiligheidsfiche. Hier werd sterk aangedrongen op een discrete behandeling, zelfs ten aanzien van de afnemer. Er werden geen gegevens meegedeeld betreffende de onderaannemers. Zij richten zich voornamelijk op de wereldmarkt en werken niet met vaste leveranciers. Een bezoek en een gesprek met de personeelsverantwoordelijke werden toegestaan. Wegens tijdsgebrek en de verre ligging van het bedrijf is hier niet meer op ingegaan.
- Bedrijf B betrof een Nederlandse vertegenwoordiger van een buitenlandse producent. Het ingrediënt zelf werd in een Duitse fabriek geproduceerd. De contacten met de producent verliepen allen via de vertegenwoordiger. Er werd geen toestemming verkregen om de productieketen te bezoeken. Een sociaal onderzoek zou volgens hen te veel tijd vergen en niet relevant zijn. Het bedrijf wou eveneens geen gegevens meedelen betreffende hun onderaannemers en leveranciers. Er werden enkele stroomgegevens bezorgd. Zij beweerden dat één van hun grootste afnemers een kwaliteitsaudit had uitgevoerd van het bedrijf en dat deze een positief resultaat had. De resultaten van de audit konden niet ingezien worden.
- Bedrijf C was een Belgische groothandel die zich vooral op de internationale markt bevoorradde. 99% van de producenten waren afkomstig uit China. Een klein deel kwam uit India en sporadisch werd er aangekocht in Duitsland. De naam van deze producent werd vrijgegeven (zie CA).
- Het bedrijf CA werd gecontacteerd door de afnemer (bedrijf C) met de vraag of zij wilden meewerken aan de ketenanalyse. Zij lieten echter geen bezoek toe en er werden geen gegevens verstrekt over het ingrediënt, noch over eventuele leveranciers.
- Bedrijf D was eveneens een Belgische groothandel. Zij stuurden de technische fiche en de veiligheidsfiche op van het product. Zij werkten met één preferred supplier, waarvan het adres werd meegedeeld (zie DA).
- Bedrijf DA levert een tussenproduct aan een groothandel die op zijn beurt levert aan de opdrachtgever. Zij hebben een eigen website, waarop alle gegevens over het productieproces en de gebruikte grondstoffen gevonden kunnen worden. Zij werken niet met onderaannemers of leveranciers. Alle grondstoffen komen van het bedrijf zelf. Dit bedrijf werd gecontacteerd en het nodige het onderzoeksteam uit het productieproces te komen bekijken en een gesprek te hebben met de personeelsverantwoordelijke. Ook werden alle gevraagde gegevens verstrekt. Gezien zij zich echter in het noorden van Nederland bevinden was het door tijdsgebrek niet mogelijk hierop in te gaan.
- Bedrijf E gaf een zeer korte beschrijving van het productieproces. Zij lieten principieel geen bezoek toe aan hun Belgische productie-eenheid. De productiewijze moest geheim blijven. Wel werden de adressen van de leveranciers van drie gebruikte basisproducten doorgegeven (zie EA, EB en EC).

- De verantwoordelijke persoon van bedrijf EA dat zich in Duitsland bevindt, bleek onbereikbaar.
- Bedrijf EB te Frankrijk gaf een overzicht van het productieproces. Het product bevat drie hoofdingrediënten. Eén ingrediënt wordt ter plaatse geproduceerd. De namen van de leveranciers van de twee andere ingrediënten werden opgegeven (EBA, EBB, EBC). Deze werden niet meer gecontacteerd.
- Bedrijf EC is een groothandel. Zij willen geen gegevens vrijgeven over het tussenproduct. Het wordt gekocht op de wereldmarkt en blijkt vooral uit Amerika afkomstig te zijn.
- Bedrijf F betreft een leverancier uit Frankrijk. Het stelt het ingrediënt echter niet zelf samen. Dit gebeurt in bedrijf FA. Het ingrediënt heeft een zeer complexe samenstelling (18 ingrediënten). De lijst van deze producten werd opgestuurd, zonder vermelding van de verhoudingen. Enkele van de ingrediënten werden op de wereldmarkt gekocht, anderen produceerden ze zelf. Meestal werken ze volgens het systeem van de preferred suppliers. Voor de meeste hoofdbestanddelen hebben ze telkens twee of drie leveranciers per product. Alle namen van de vaste leveranciers werden meegedeeld. De meeste ervan bevinden zich in Spanje. Ook werden de veiligheidsfiches van de vier belangrijkste ingrediënten opgestuurd. Gezien dit product niet één van de hoofdbestanddelen vormt van het detergent, en gezien het tijdsgebrek, werden deze bedrijven niet gecontacteerd.
- Bedrijf FA stelt het product samen voor bedrijf F. Zij bevinden zich in het noorden van Spanje. Dit bedrijf kon worden bezocht. Er kon ook gesproken worden met de personeelsverantwoordelijke. Gezien het product van bedrijf F geen hoofdbestanddeel vormt van het detergent, en gezien het tijdsgebrek, werd dit bedrijf niet bezocht.
- Bedrijf G vertegenwoordigde een Nederlands productiebedrijf (zie GA) in België. Hun bedrijf kon bezocht worden, en zij stonden open voor een sociale analyse. Gezien het product van de opdrachtgever rechtstreeks door het Nederlandse bedrijf aan de opdrachtgever werd geleverd werd was dit bedrijf niet relevant.
- Bedrijf GA krijgt opdracht van bedrijf G om producten te leveren bij de opdrachtgever. Dit bedrijf werd bezocht door de onderzoeksploeg. De productie-eenheid werd getoond en alle gegevens betreffende het productieproces, de energie-, water en afvalstromen werden verstrekt. Dit alles evenwel mits absoluut discrete behandeling. Ook werden er gesprekken met de personeelsverantwoordelijke gehouden. Zij hebben een samenwerkingsverband met de leveranciers van de grondstoffen (zie GAA). Soms wordt er aangekocht op de wereldmarkt.
- Vereniging GAA levert grondstoffen aan GA. De producenten die aan GAA leveren kunnen worden bezocht. Door gebrek aan tijd was dit niet mogelijk.

11 BESLUIT

Zoals gezegd vertoonde de producent van het detergent aanvankelijk een grote interesse. Toch verliep de uitvoering van deze testcase uiterst moeizaam. Hiertoe zijn verschillende redenen :

- Er bestond een zekere terughoudendheid bij de opdrachtgever zelf om gegevens te verstrekken (omwille van concurrentiele redenen). Pas na uitdrukkelijk verzekeren dat de gegevens niet aan externen verstrekt zouden worden, werd de samenstelling van het detergent meegedeeld. De gegevens m.b.t. kwantitatieve

dosering van de verschillende componenten van het afwasmiddel werden hierbij slechts bij benadering verstrekt.

- De opdrachtgever is, ten opzichte van z'n leveranciers, slechts een kleine afnemer. Het speelt dus geen sleutelrol in de keten en heeft een eerder zwakke machtspositie. Dit heeft voor gevolg dat gegevensverstrekking bij de leveranciers helemaal geen prioriteit heeft.
- Vele leveranciers willen hun productiemethodes geheimhouden, en staan weigerachtig t.o.v. het vrijgeven van gegevens.
- De samenstelling van de keten is sterk wisselend. De meeste bedrijven hebben geen vaste leveranciers. Voor elk ingrediënt zijn er een aantal 'potentiële' leveranciers waarvan de prijzen onderling vergeleken worden. Ook zit de keten zeer complex in elkaar.
- De "ecologische" visie van de opdrachtgever uit zich in de samenstelling van het product. De ketenactoren spelen een minder belangrijke rol, m.a.w. er worden geen speciale eisen gesteld ten aanzien van milieuvriendelijkere productiemethodes, noch ten aanzien van sociale omstandigheden bij de leveranciers.
- Het uitvoeren van een generieke evaluatie van de milieu-aspecten (cfr. analyse van de productontwerpgebonden aspecten) verliep vrij moeilijk. De samenstelling van dit specifieke detergent wijkt immers sterk af van deze van klassieke detergents. Net zoals bij de gevalstudie van het T-shirt (zie verder), had de onderzoeksgroep ook hier gebruik willen maken van SimaPro, maar de bij dit softwarepakket voorziene databanken blijven hier in gebreke.